

EL VALENCIÀ AL SEGLE XVIII
EDICIÓ I ESTUDI DE TEXTOS
ADMINISTRATIU DE LES COMARQUES
DEL NORD DE CASTELLÓ

SOCIETAT CASTELLONENCA DE CVLTURA

SOCIETAT CASTELLONENCA DE CVLTVRA
COL·LECCIÓ FILOLOGIA, II

EL VALENCIÀ AL SEGLE XVIII
EDICIÓ I ESTUDI DE TEXTOS
ADMINISTRATIUS DE LES COMARQUES
DEL NORD DE CASTELLÓ

ANDREU BELTRAN ZARAGOZÀ

EL VALENCIÀ AL SEGLE XVIII
EDICIÓ I ESTUDI DE TEXTOS
ADMINISTRATIUS DE LES COMARQUES
DEL NORD DE CASTELLÓ

Volum II

CASTELLÓ DE LA PLANA
M.CM.XCVIII

Paper ecològic. Procés de blanqueig sense clor
Fibra reciclada 100% post consum.

Copyright by

1998

Dipòsit Legal: II CS-291-1998
ISBN: 84-86113-23-7. Obra completa.
ISBN: 84-86113-24-5. Volum II

Imprimeix: Impremta-Litografia Ferrando.
Avda. Germans Bou, núm. 59 - Tel. 964 23 57 06 - 12003 Castelló

ÍNDEX

VOLUM II

PART III - ESTUDI LINGÜÍSTIC 249

III.1 LA FONÈTICA..... 251

III.1.1. El vocalisme tònic 253

III.1.2. El vocalisme àton 257

III.1.2.1. La vocal /a/ 257

III.1.2.2. La vocal /e/ 258

III.1.2.3. La vocal /i/ 261

III.1.2.4. La vocal /o/ 261

III.1.2.5. La vocal /u/ 263

III.1.3. El consonantisme 265

III.1.3.1. Els fonemes oclusius orals bilabials sord i sonor (/p/, /b/) 265

III.1.3.2. El fonema fricatiu labiodental sonor /v/ 265

III.1.3.3. Els fonemes oclusius orals dentals sord i sonor (/t/, /d/) 267

III.1.3.4. Els fonemes oclusius orals velars sord i sonor (/k/, /g/) 271

III.1.3.5. El fonema oclusiu nasal alveolar sonor (/n/) 273

III.1.3.6. Els fonemes fricativs alveolars sord i sonor (/s/, /z/)..... 273

III.1.3.7. Els fonemes fricativs palatals sord i sonor (/ʃ/, /ʒ/) 275

III.1.3.8. Les realitzacions aproximants palatals sonores ([j], [ɰ]) 278

III.1.3.9. Les realitzacions aproximants bilabio-dorsovelars sonores ([w], [ɰ]) 279

III.1.3.10. El fonema lateral alveolar sonor (/l/) 283

III.1.3.11. El fonema lateral palatal sonor (/ʎ/) 285

III.1.3.12. Els fonemes bategant i vibrant alveolars sonors (/ʁ/, /r/) 285

III.1.3.13. Els grups de tres consonants 293

III.1.4. Conclusions sobre la fonètica..... 295

III.2. - LA MORFOSINTAXI 301

III.2.1. La morfologia nominal 303

III.2.1.1. El gènere..... 303

III.2.1.2. El nombre 303

III.2.1.3. La derivació..... 305

III. 2.2. Els numerals 309

III.2.2.1. Els cardinals.....	309
III.2.2.2. Els ordinals	310
III.2.3. L'article	311
III.2.3.1. L'article determinat masculí singular.....	311
III.2.3.2. L'article determinat masculí plural	317
III.2.3.3. L'article determinat femení singular	318
III.2.4. Els pronoms personals.....	319
III.2.4.1. Els pronoms tòpics	319
III.2.4.2. Els Pronoms àtons	319
III.2.5. Els demostratius.....	337
III.2.6. Els possessius	345
III.2.7. Els relatius	349
III.2.7.1. Els pronoms relatius <i>qui</i> i <i>que</i>	349
III.2.7.2. El relatiu <i>qual</i>	353
III.2.7.3. El relatiu <i>on</i>	355
III.2.8. Els indefinits.....	356
III.2.9. Els verbs.....	359
III.2.9.1. El present d'indicatiu	359
III.2.9.2. L'imperfet d'indicatiu.....	364
III.2.9.3. El condicional.....	367
III.2.9.4. El present de subjuntiu	367
III.2.9.5. L'evolució del sistema desinencial	371
III.2.9.6. El perfet simple i el perifràstic	374
III.2.9.7. L'imperfet de subjuntiu.....	375
III.2.9.8. Les formes no personals	385
III.2.9.9. Les perffrasis d'obligació.....	388
III.2.10. Les preposicions	389
III.2.10.1. La preposició <i>a</i>	389
III.2.10.2. La preposició <i>en</i>	393
III.2.10.3. La preposició <i>ab</i>	394
III.2.10.4. La preposició <i>de</i>	398
III.2.10.5. Les preposicions <i>per</i> i <i>per a</i>	399
III.2.10.6. Usos d'algunes preposicions davant de conjunció.....	401
III.2.10.7. Preposicions i locucions prepositives tòniques	403
III.2.10.8. Conjunts de «preposició + altre element + preposició»	423

III.2.11. Les conjuncions	433
III.2.12. Els adverbis	439
III.2.12.1. Adverbis i locucions adverbials de lloc	439
III.2.12.2. Adverbis de temps	442
III.2.12.3. Adverbis i locucions adverbials de manera	447
III.2.12.4. Adverbis i locucions de quantitat	450
III.2.12.5. Adverbis i locucions adverbials d'addició i afirmació.....	451
III.2.12.6. Adverbis de negació	452
III.2.13. Conclusions sobre la morfosintaxi	453
III.3.- EL LÈXIC	461
III.3.1. La interferència lèxica del castellà	463
III.3.2. Caracterització dialectal del lèxic.....	478
III.3.2.1. Lèxic característic de la zona	479
III.3.2.2. Lèxic mantigut en àrees laterals del domini lingüístic	494
<i>Torrentill m. 'barranquet': a Tírig: "cap a la vila y cap a el Torrentill y a noranta y sis pases a la part de la obaga trobaren una fita vella"[JA, 29]; "y pasan lo Torrentill y pasaren a posar una fita al cantó de les figueres de la viuda de B.T."[JA, 29].</i>	<i>500</i>
III.3.2.3. Valencianismes.....	501
III.3.3. Lèxic específic.....	513
III.3.3.1. El lèxic jurídic-administratiu.....	514
III.3.3.2. Lèxic relacionat amb l'agrimensura.....	532
III.3.3.3. Lèxic relacionat amb l'agricultura i la ramaderia	537
III.3.3.4. Lèxic relacionat amb la construcció	542
III.3.3.5. Lèxic relacionat amb l'orografia.....	544
III.3.3.6. Lèxic religiós.....	549
III.3.4. Conclusions sobre el lèxic.....	558
III.3.5. Índex de paraules.....	560
BIBLIOGRAFIA	566

PART III
- ESTUDI LINGÜÍSTIC

III.1

LA FONÈTICA

III.1.1. El vocalisme tònic

El vocalisme tònic és prou estable, tanmateix destaquem algunes variants.

• **Manteniment de la *a* etimològica¹**

a) Predominen els exemples amb *a*:

a Benassal: "llansar" [VBI, 4]; "traure" [VBI, 6]; [JG, 14v]; "naix" [TM, 7]; "arrancar" [JG, 14v];

a Peníscola: "jaure" [EstPeníscola, 76]; "arrancat" [EstPeníscola, 102].

El derivat de PASCERE presenta vacil·lacions. Apareix amb la grafia *e* en un document formal i poc original de Peníscola a principis del segle XVIII. En canvi en altres documents de finals del segle XVI i del mateix segle XVIII, les formes mantenen la vocal etimològica.

A Peníscola: "péixer" [EstPeníscola, 62, 76];

a Culla: "pàixer" [EstCulla, 24r, a.1593];

a Benassal: "paixent" [VBI, 3].

b) Els descendents del llatí SANCTU mostren alternança *ale* ².

En posició proclítica i davant del nom dels sants apareixen algunes variants amb *e*, a finals del segle XVII i en el XVIII, que alternen amb les etimològiques:

a Xert: "sen Miguel" [EstXert, 458, a.1689];

a Benassal: "Sent Matheu" [VBII, 24]; "Sent Roch" [TM, 14]; "Sent Christòfol" [JG, 12v, 12r, 5v, 4r];

a la Torre d'en Besora: "dia de sen Juan" [EstT, 27]; "dia de san Francés" [EstT, 32];

a Cinto Torres: "Pere Sentapau" [LCR, 1701, 1708, 1710]/"Christòfol Santapau" [LCR, a.1704] "santa hermita" [LCR, a.1646]; "Sant Tribunal" [LCR, a.1680]; "Sant Offici" [LCR, 1703];

a Peníscola (sempre amb *a*): "san Antoni" [EstPeníscola, 92];

a Tírig, (sempre amb *a*): "San Mateu" [JA, 90].

En altres posicions trobem la variant amb *a*:

a Benassal: "Disapte Sant" [JG, 5v, 12].

• **Tancament de [a] tònic en [ɛ] oberta en contacte amb un so palatal anterior**

El fenomen es pot observar en la paraula «llàntia», que apareix escrita amb *e* al segle XVIII en dos documents de formalitat baixa³.

A Cinto Torres, presenta vacil·lació: "llèntia" [LCR, a.1731]/"llàntia" [LCR, a.1731].

A Benassal: "llèntia" [JG, 13v];

¹ En el dialecte oriental, ja en el segle XV, presenten vacil·lacions entre *a* i *e*, a causa de la confusió entre les dues vocals àtones, o per diversos fenòmens analògics (*treure*, *néixer*) que triomfen definitivament al llarg dels segles XVII-XVIII (A. Ferrando, 1980:107,108).

² En els usos menys cultes, era molt freqüent en la llengua antiga la forma amb *e* (J. Martí Mestre, 1991: 1870) (DECat, VII: 663).

³ Documentat en valencià al segle XIX, en Escrig, i en el segle actual a la Plana Alta (Castelló), la Plana Baixa (Borriana) i algun poble de la Marina Baixa (J. Colomina, 1991:15).

a la Serratella: "llàntia" [LCRSerratella, 135r, a.1755].

En la paraula «llarg»⁴, es manté la *a*:

a Benassal: "llarch" [TM, 14].

• **Pas de [a] tònica a [o]**

Potser per errada gràfica, car no apareix més que una ocasió:

a Benassal: "amplòria" [VBIII, 12].

• **Alternança de *eile* derivades del grup llatí ACT en les paraules «peita» (<PACTA>), «pleit» (<PLACITU>), «guareit», «feit» i «llet»⁵**

La paraula «peita» manté sempre el diftong, tant a Benassal, com a Xert i a Peníscola, en documents dels segles XVII i XVIII.

Les variants amb diftong de «plet» apareixen en els documents de Xert i de Peníscola al segle XVII i principis del XVIII; mentre que les formes amb reducció es troben en els de Vilafamés al segle XVII i de Benassal al XVIII.

El mot «guaret» manté el diftong en un text formal de Culla de finals del segle XVI i presenta reducció en documents semblants a l'anterior, de Vilafamés, Vinaròs i Peníscola, al segle XVII i principis del XVIII.

En el participi del verb «fer», observem vacil·lació entre la forma amb diftong i la simplificada, en el text cullerà de finals del segle XVI i en textos del mateix tipus de Vilafamés i Xert del segle XVII.

Finalment, l'únic exemple de «llet», en un text de Peníscola de principis del s. XVIII, mostra la forma general actual.

A Culla, a finals del s.XVI: "guareyts" [EstCulla, 13r, 22r, a.1593]; "aja feit" [EstCulla, 22r, a.1593]; "haurà feyta" [EstCulla, 23r, a.1593]/"feta" [EstCulla, 23r, a.1593]; "haje fetes" [EstCulla, 25r, a.1593].

A Vilafamés, al S. XVII: "plets" [EstVilafamés, 1, a.1630]; "guaret" [EstVilafamés, 53r, a.1630]; "feyts seran" [EstVilafamés, 1, a.1630].

A Vinaròs, al s.XVII: "guarets" [EstVinaròs, 10r, a.1647].

A Xert, al S. XVII: "peytes" [EstXert, 529, a.1689]; "pleits" [EstXert, 540, a.1689]; "béns feits de ordinari" [EstXert, 529, a.1689].

A Benassal, al s.XVIII: "plets" [LIM, 7].

• A la Torre d'en Besora, al S. XVIII: "peyta" [EstT, 33].

A Peníscola, al S. XVIII: "peytes" [EstPeníscola, 112]; "pleyt e qüestió" [EstPeníscola, 108]; "moure pleyt y pledejar" [EstPeníscola, 111]; "guarets" [EstPeníscola, 76]; "llet" [EstPeníscola, 116, 117] (sempre amb *e*).

⁴ Actualment amb *e* oberta des del Baix Ebre fins a la Vall d'Uixó-Almenara; al Baix Aragó, Mallorca i Eivissa. (J. Veny (1984:148); D Recasens (1991:101); J. Colomina (1991:15).

Altres paraules que actualment presenten aquest canvi en el parlar de Benassal són: *lèpis*, *lèstima*, *nyec-nyec*.

⁵ *Peita*, *peitar*, *peiter* resten vius en balear, *pleit* es manté en valencià i rossellonès. Tanmateix, cal remarcar que a les darreries del segle XV el manteniment del diftong es considerava incorrecte, per tal com hi apareix condemnat "pleyt per plet". (Badia i Margarit (1951:126 nota 4); DECat, (VI: 348)). En el parlar actual de Benassal, Vilar de Canes i altres indrets de l'Alt Maestrat, es manté encara avui la forma *llet* de manera semblant al que ocorre a la Ribagorça i Pallars.

- **Absència de diftongació de [ɛ] oberta a Cincorres**

El document cincorrà no presenta cap mostra escrita de diftongació. El fenomen de Portell, la Mata i Cincorres que ha estat explicat en relació amb un estadi pre-literari de la llengua duta als segles XII al Baix Aragó pels repobladors de la Llitera i de la Ribagorça, i d'ací a Morella al segle XII⁶, sembla que al segle XVII i XVIII no era considerat adequat per al registre escrit.

A Cincorres: "*Miquel*"[LCR, 10, a.1630]; "*preu*"[LCR, 33v, a.1686]; "*terra*"[LCR, 126, a.1646].

- **Diftongació de [ɛ] > [je] en la castellanització del nom propi «Vicent»**

El procés de castellanització de l'administració religiosa i civil, produí algunes interferències curioses en els noms propis i en la toponímia. L'exemple de Tírig podria tenir aquesta explicació⁷.

A Tírig, al s.XIX: "*Visiente*"[JA, 77]/"*Visén*"[JA, 32, 85].

- **Variant amb i del mot «seti»**

El terme administratiu «seti» presenta alternança amb la variant amb i que apareix a la Torre d'en Besora i a Peníscola al segle XVIII.

A Vinaròs: "*setis*"[EstVinaròs, 14v, a.1647].

A la Torre d'en Besora: "*seti*" o "*peytes*" / "*del sitis*"[EstT, 27].

A Peníscola: "*sitis*"[EstPeníscola, 73, a.1701].

A Xert: "*sitis*"[EstXert, 450]/"*béns setis*"[EstXert, 529].

- **Manteniment de la u en el mot «junc»⁸**

La forma pròpia del català occidental apareix tant a Benassal com a Peníscola.

A Benassal, al s.XVII: "*juncar*"[JHV, 13, a.1615].

A Peníscola: "*junchs*"[EstPeníscola, 117].

⁶ Vegeu Ferrando i Guirau, (1982:215-216).

⁷ A Benassal, actualment el nom personal *Vicent* es realitza sistemàticament amb e tancada, contràriament als parlars de la Plana que articulen e oberta.

⁸ A Benassal, actualment [3úoko]. J.Veny (1978:52) en el mapa extret de l'ALC, n.914, en la nostra zona, atribueix a l'antiga demarcació de Morella la forma *junc*; front a la resta de *junc*.

III.1.2. El vocalisme àton

III.1.2.1. La vocal /a/

• Pas de [a] àtona a [e]

a) Variants explicables per assimilació a la vocal tònica:

A Vilafamés: "magrener" [EstVilafamés, 5r, a.1630].

A Benassal⁹ "secresties" [JG, 12v]/"sacristies" [JG, 12v]; "secrestà" [JG, 5].

A Vinaròs: "segristà", "secrestà" [EstVinaròs, 16r, a.1647].

b) Variants explicables per dissimilació, davant de /a/ tònica de la síl·laba següent, i també per canvi de prefix o per analogia:

a Benassal: "devallada" [VBIII, 3,11,12].

a Xert: "cadescú" [EstXert, 451, A.1689]; "rebera" [EstXert, 452, A.1689];

a la Torre d'en Besora: "repertidora" [EstT, 37].

El mot «assagador» es troba sempre amb *a* excepte un sol cas registrat en el document de Tírig, en un escrit posterior a 1817: "asegador" [VisuresTírig, post., 57 a.1817].

A Benassal, Culla i la Torre d'en Besora, vegeu exemples en l'apartat de lèxic.

A. Peníscola: "assagador" [EstPeníscola, 95].

c) Per acció d'una consonant palatal adjacent (D. Recasens 1991: 103), s'ha pogut produir el canvi vocàlic en el mot «rajola»:

a Benassal: "regolles, regoles" [JG, 14r, 16]

a la Serratella, en cavi es manté la *a*: "enragolat" [LlFàbrica, 4r, a.1743].

d) El mot «peraire» variant occidental de *paraire*¹⁰:

A Benassal: "perayre" [VBI, 1].

e) En posició final de paraula, localitzem les variants de «esquerra»¹¹ i del nom propi «Baptista».

A Benassal: "part esquerre" [VBI, 1,11]; "San Juan Batiste" [EstT, 27].

• Canvi *a* > *o*

Les variants amb *o* del verb «atorgar» són explicables per castellanització.

A Vilafamés: "otorgats" [EstVilafamés, 1,a.1630]/"atorgar" [EstVilafamés 1, a.1630];

a la Torre d'en Besora: "otorgats" [EstT, 5v]; "controvindrà" [EstT, 25].

⁹ La primera *e* del mot *secrestia* deu explicar-se per assimilació a la *e* pretònica següent. El DCVB documenta *secrestia* en la segona meitat del segle XIV. Al llibre *Antiq. Val.* predominen els formes amb *a*. (Martí Mestre, 1991: 1888)

¹⁰ A les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagedivols* hom rebutja explícitament "perayre per dir parayre" (A.M. Badia i Margarit, 1950, p. 148). No obstant, *peraire* sembla que és la forma que s'imposà en català occidental. És l'única forma que es troba en els vocabularis de Gregori Tarraça (1636) i Vicent Exulve (1643) (Jordi Colomina, 1991, p. 191). Joan Coromines (DECat, VI, p. 266) considera que és un mot que s'estén del català oriental al català occidental, cosa que explicaria la pronúncia occidental [peraire], a causa del caràcter ambigu de la "a" àtona (neutra) dels parlars orientals, ajudant-hi els mots *pelar* i *pera*, amb els quals es devia sentir relacionat. A. M. Badia i Margarit (1952, p. 88-89, 111), per la seua part, pensa que la variant *peraire* s'explica per una falsa anàlisi per etimologia popular, de manera que es va interpretar com un mot compost mitjançant la preposició *per*. J. Veny (1984, p. 383) documenta *peraire* en el diccionari d'Antoni Font. El DCVB (VIII, p. 219) registra la pronúncia [peraire] a Tassó i de la Llitera, Roda i el País Valencià. Segons J. Veny (1984, p. 383) aquestes dues formes poden ser degudes a dissimilació vocàlica. (J. Martí Mestre, 1991: 1886)

¹¹ En el parlar de Benassal actualment, el fenomen *esquerra* es realitza amb *a* final.

III.1.2.2. La vocal /e/

• Obertura de [e] en [a]

a) En posició inicial absoluta, els documents del segle XVII i XVIII mantenen generalment la *e*. Només presenten vacil·lació els termes ramaders «antuixà» i «ampriu».

A Xert: "antuixos" [EstXert, 459, a.1689]; "comuns e entuxans" [EstXert, 460, a.1689]; "enpriu" [EstXert, 542, a.1758]; "empriu" [EstXert, 543, a.1762].

A Tírig, al S. XIX: "empriu" [JA, 42] (4 vegades); "enpriu" [JA, 73]/"ampriu" [JA, 86] (1 vegada). En altres mots apareix sempre la *e*: "embocave" [JA, 29]; "esquerra" [JA, 28]; "encontraren" [JA, 28]; "endret" [JA, 28].

b) En posició pretònica interna, en contacte amb una vibrat múltiple¹², registrem les variants amb *a* dels derivats del mot «terra»:

a Cinctorres: "sotarrar" [LCR, 1613];

a Xert: "tarosos" [EstXert, 533, a.1689].

c) En la segona síl·laba del mot també n'apareixen alguns casos.

En aquest context, el descens vocàlic és freqüent actualment en el català occidental. Es produeix, sobretot, per influència de la vocal següent [a] mitjançant un procés assimilatori. Davant de [r] aquest canvi contextual és freqüent a les llengües romàniques i ha d'associar-se amb l'abaixament de la part anterior del cos lingual com a conseqüència de l'elevació del postdors durant la producció de la vocal. (D. Recasens, 1991:75)

A la Torre d'en Besora: "calandaris" [EstT, 5]; "insartats" [EstT, 5v];

a la Serratella: "tafatà" [LCRSerratella, 135r, a.1755].

d) Altres casos:

a Peníscola: "vehador" [EstPeníscola, 98];

a la Torre d'en Besora: "vahi" (veí) [EstT, 27].

• Tancament de [e] pretònica en [i]

a) Diversos mots presenten variació de formes amb *e* i amb *i* en la síl·laba pretònica.

L'ascens vocàlic en algunes paraules, ha pogut estar motivat per factors acústico-perceptuals com ara en el context davant de consonant nasal implosiva.

La palatalització és explicable en altres casos, per dissimilació (en contacte amb una vocal formant hiat), o promoguda per l'efecte d'una articulació palatal precedent o següent.

Pot dependre també de l'entorn vocàlic, sobretot davant de [i] tònica, amb la intervenció d'una fricativa alveolar.

Algunes variants s'expliquen per influència analògica d'altres mots, per confusió de prefixos, o per castellanisme.

El fenomen de palatalització vocàlica és molt freqüent actualment al Baix Ebre i no tant al Maestrat i la Plana¹³.

¹² A partir de 1460 en textos valencians és freqüent l'obertura de la *e* en *a* en mots derivats on aquella prové d'una *e* oberta (A. Ferrando, 1980: 108). Actualment a la Marina Baixa i altres indrets (Colomina 1991:17), també al parlar de Benassal.

A la Torre d'en Besora: "billotes" [EstT, 31,38]; "diffinició" [EstT, 6v]; "Espirit San" [EstT, 27]; "ordinacions" [EstT, 16]; "prosiguiran" [EstT, 31]; "sigüens" [EstT, 29,36], "sigüent" [EstT, 18]. La forma del verb «mejar», en canvi, apareix amb *e*: "menjan-se" [EstT, 37].

A Benassal: "antipasats" [TM, 16]/"antepassats" [VBIII, 32]¹⁴; "argilaga, argilagar" [TM, 13, 43]; "claritat" [TM, 16, 22]; "diliniació" [VBIII, 32]/"linear" [VBIII, 33]; "inviats" [TM, 22]; "prosiguint" [TM, 38]/"prosequint" [VBII, 21]; "serritonet" [VBIII, 10,31].

A Cincorres: "esdevinidor" [LCR]; "giner" [LCR, a.1701, 1703, 1704, 1729, 1732, 1749 (sempre amb *i*)]; "Gironi" [LCR, 1721]; "llogir" [LCR].

A Vilafamés: "llidoners" [EstVilafamés, 5r, a.1630]; "billotes" [EstVilafamés, 27, a.1630]¹⁵.

A Peníscola: "siguixen" [EstPeníscola, 74].

A Traiguera: "giner" [Recep, 15, a.1683] (Sanz i Arnau, 1991:64).

A Xert: "sins albarà" [EstXert, 449, a.1689]; "billotes" [EstXert, 451, 541, a.1747]; "gros o minut" [EstXert, 456]; "mingar-se'ls" [EstXert, 540]; "mingen" [EstXert, 541, a.1740]; "procurador general" [EstXert, 542, a.1751].

A la Serratella: "claritat" [LCRSerratella, 135r, a.1755].

b) En posició posttònica mostra variació de formes amb *e* i amb *i* el mot «orgue»¹⁶. Les variants amb *i* poden explicar-se per la influència de la consonant velar.

A Benicarló: "mestre d'òrgins" [Bateig, a.1701] (Gegori Albiol, 1994: 519).

A Benassal, en canvi: "orgue" [CM, 31v].

A la Torre d'en Besora, apareix la variant de «ítem»: "ítims" [EstT, 27].

• **Alternança de formes amb *e*, *a*, *i*, en la paraula «gener»¹⁷**

A Benassal: "janer" [LM, 3]; "gener" [JG, 16v, 5v].

A Benicarló: "janer", "giner" [Bateig, 257v, a.1713] (més abundant el primer, usats indistintament pel mateix escriptor) (J. Gregori Albiol, 1994:154).

• **Casos d'elisió en combinació amb vocal tònica**

A Benassal: "llalment" [VBII, 2]; "vent" [VBI, 4].

A Xert: "quatre rals" [EstXert, 534, a.1689].

¹³ A Ferrando (1980: 108); D. Recasens (1991: 128,129). En el parlar de Benassal, actualment, es mostra el fenomen en les mateixes paraules que hem localitzat en els documents: *sigüent*, *minjar*, *argilaga*, *claritat*, *giner*, *llidó*, *llidó*, *minut*, *general*. La variant *billotes* se sent a Vilar de Canes i la Torre d'En Besora, però no a Benassal on es manté la forma amb *e*.

¹⁴ El DCVB recull la variant *antipassat* a la Ribagorça. En aquest mot la variant amb *i* pretònica es deu explicar per influència analògica d'altres mots que en el català tenen el prefix *-anti* (*anticipar*, etc.). El mot *antipassat* apareix documentat en català ja al segle XIV (DCVB, I:720) (J. Martí Mestre, 1991: 1904).

¹⁵ Localitzat per E. Casanova (1983:77).

¹⁶ En el parlar de Benassal actualment se sent la variant amb *i*: «va més templat que un orgue».

¹⁷ La variant *janer* que es troba documentada ja en la Crònica de Ramon Muntaner (DELIC IV, p. 461) i DCVB V p. 254) i que apareix també en Beuter (Enric Iborra, s. a.), podria deure's a cultisme. Al llibre *Antiq. Val.* apareixen les tres variants. (J. Martí Mestre, 1991: nota 65, p. 3203).

• **Canvi de e a o**

El mot «ferroll» mostra vacil·lació de formes amb e i amb o en el mateix text¹⁸.

A Tírig: "forroll"[JA, 76]/"hisieron otro ferroll"[JA, 26] (1 vegada).

A la Torre d'en Besora, apareix la variant de «prohomenia»: "promonia"[EstT, 42, a.1783].

A Xert, trobem el verb «reblir» amb el canvi vocàlic¹⁹: "roblir-los"[EstXert, 536].

• **Manteniment de e etimològica en la paraula «depositar»**

Les formes que hem localitzat en la nostra documentació, mantenen sistemàticament la e:

a la Torre d'en Besora: "depositar"[EstT, 34];

a Peníscola: "depositar"[EstPeníscola, 101];

a Xert: "depositant"[EstXert, 539, a.1689].

• **Elisió de [e] en el diftong decreixent [ej]**

El fenomen és explicable per assimilació a la [i] de la palatal.

La simplificació del diftong [ej] > [i] en contacte amb palatal, no es representada sistemàticament, tanmateix es troba en algunes paraules, en els documents dels segles XVII, XVIII i XIX²⁰.

A Culla: "xixanta"[EstCulla, 12r, a.1593].

A Cintoresses: "sixanta" [LCR, 1661]; "tixidor"/"tigidor" [LCR, a.1721].

A Xert: "xeysanta"[EstXert, 448, a.1689]; "seyxana"[EstXert, 449].

A Benassal: "dichà" (deixà) [JG, 14v]; "teixidor" [VBI, 1]; "seixanta" [BM, 20r, 21v, 21r, 28v], [VBII, 8, 23, 22]; "eixir" [VBI, 1].

A la Torre d'en Besora: "seixanta"[EstT, 32]; "deixa"[EstT, 21]; "eixirà" [EstT, 21v]; "deixa"[EstT, 21v].

A Tírig: "seisanta"[JA, 92]; "avien dissat"[JA, 94]; "han disat"[JA, 95]; "eichín"[JA, 77], eisín [JA, 89]; "eissit"[JA, 97].

• **Elisió de [e] en «beneit»**

Un exemple de Cintoresses de la primera meitat del S. XVII reflecteix una pronúncia semblant a l'actual en el parlar de Benassal, amb elisió de [e]. En canvi, els textos de la Serratella mostren la forma *beneit*, al segle XVII i al XVIII.

A Cintoresses: "pans benits" [LCR, 1627].

A la Serratella: "pa beneyt" [LRenda, 157v, a.1645]; "pa beneit" [LCR Serratella, 136v, a.1755].

¹⁸ Vegeu l'apartat de lèxic.

¹⁹ En el parlar de Benassal, actualment: *rubll*.

²⁰ La variant *sixanta* amb palatalització de la e apareix ja es documenta a mitjan segle XV (DECat, VII:942).

• **La variant «mitat»**

Trobem la variant valenciana *mitat*, documentada ja en l'edat mitjana (J. Martí Mestre, 1991:1912).

A Benassal: "*mitat*" [VBI, 17], [VBII, 8].

III.1.2.3. La vocal /i/

• **Alternança de formes amb *eli* en els derivats de «venir» i «tenir»**

A Cinctorres: "*convinga*" [LCR, a.1613]; "*sie tengut*" [LCR, a.1613]; "*es tinga*" [LCR, a.1613].

A Benassal: "*convengut*" [LLM, 8]; "*tengut*" [VBI, 10]; "*contenguda*", "*contengudes*" [TM, 20, 36, 37, 38, 43].

A la Torre d'en Besora: "*haurà tengut*" [EstT, 27]; "*thenent*" / "*tinent*" [EstT, 40].

A Peníscola: "*seran venguts*" [EstPeníscola, 100]; "*serien tinguts*" [Est Peníscola, 96].

• **Altres casos d'obertura de *i* en *e***

A Benassal, apareix la forma culta: "*línea*" [VBIII, 38].

A Peníscola i a Tírig trobem la variant amb *e* de «visurar», front als documents de Benassal, Culla i la Torre d'en Besora, que mostren sempre les formes amb *i*.

També hi ha variants amb *e* del verb «impedir» i del numeral «vint».

A Peníscola: "*vesurats*" [EstPeníscola, 95]; "*empedir*" [EstPeníscola, 108].

A Tírig: "*vesurar*" [JA, 73] (sempre amb *e*); "*vent-i-set*" [JA, 85].

Altres casos, explicables per dissimilació davant de *i* tònica:

A Xert: "*menistre*" [EstXert, 538]; "*destribuïda*" [EstXert, 540].

A la Serratella, es manté la *i* en «migdia»²¹: "*migdia*" [LlFàbrica, 6r, a.1744].

III.1.2.4. La vocal /o/

• **Tancament de [o] en [u]**

En posició pretònica localitzem alguns casos de tancament²²:

a) Explicables per assimilació anticipatòria a la vocal [i] següent o per analogia amb algun derivat on es produeix l'assimilació:

a Benassal: "*cumplit*" [VBIII, 15]; "*descubrir*" [VBI, 8];

a Tírig: "*durmir*" [JA, 93]; "*Chuchim*" [JA, 92, 97] / "*Chochim*" [JA, 92];

a la Torre d'en Besora: "*cullir*" [EstT, 31]; "*nudrimén*" [EstT, 27];

a Peníscola: "*cullir*; *cullint*" [EstPeníscola, 78, 117] / "*collir*" [EstPeníscola, 93]; "*cumplir*" / "*complir*" [EstPeníscola, 94]; "*cullita*" [EstPeníscola, 109];

a Xert: "*incurriguts*" [EstXer, 449]; "*cullirà*" [EstXert, 450].

²¹ En el parlar de Benassal, actualment se sent *mezdia*.

²² L'accent vocàlic era ja normal en la llengua antiga, i a l'hora d'ara en els parlars occidentals, valencians i mallorquins. (J. Colomina, 1991: 19; D. Recasens (1991:138).

b) A la vora d'una labial, mitjançant un increment del grau de tancament oral de la vocal:

a Cinctorres: "*cubricàlser*" [LCR, a.1634]; "*cumunions*" [LCR, a.1613];

a Benassal: "*mustasaph*" [VBIII, 1,38]; "*Munterde*" [JG, 16v,5r]; "*uberta*" [VBIII, 23,25]; "*cuberta*" [JG, 12V];

a Tírig: "*Cumú*" [JA, 86,92], "*Cumuns*" [JA, 99] (4 vegades amb *u* sempre); "*Muntull*" [JA, 88] (8 vegades) / "*Montull*" [JA, 77] (2 vegades);

a Peníscola: "*descuberts*" [EstPeníscola, 94]; "*cubert*" [EstPeníscola, 113];

a Xert: "*ubertes*" [EstXert, 454];

a la Serratella: "*cubertor*" [LRenda, 157r, a.1645] / "*cobertor*" [LRenda, 157r, a.1645]; "*cubricalis*" [LRenda, 157r, a.1645]; "*cubrir*" [LRenda, 175v, a.1645]; "*cuberta*" [LlFàbrica, 6v, a.1744]; "*umplint*" [LlFàbrica, 4r, a.1743].

c) Afavorit per una consonant palatal o velar, mitjançant un moviment d'elevació del dors durant la producció de la vocal:

a Benassal: "*Juan*" [TM, 14] / "*Joan*" [VBI, 5]²³;

a la Torre d'en Besora: "*Jusep*" [EstT, 18]; "*recupilats*" [EstT, 16] / "*recopilació*" [EstT, 17]; "*recupilat*" [EstT, 42, a.1783];

a Tírig: "*Chusef*" [JA, 84]; "*Chuan*" [JA, 88,89];

a Traiguera: "*Juan*" / "*Joan*" [Recep, a.1683] (Sanz i Arnau, 1991: 64); "*Jusep*" [Recep, a.1683] (Sanz i Arnau, 1991: 64);

a Benassal: "*Jusep*" [JG, 18v, 5r] / "*Joseph*" [VBII, 9];

A Cinctorres, (per raons morfològiques: arrel *pug-* d'altres temps verbals): "*puguessen*" [LCR, 1627,1672]; i potser per influència del castellà, en: "*perturbadors*" [LCR, 1613]; i per altres raons: "*resulusió*" [LCR, 1613].

• Tancament en *u* en el pronom «ho» i en la conjunció «o»

Quant al tancament que observen en el pronom "ho", la mateixa naturalesa àtona del clític, afavoreix el procés. Fenomen observat actualment en el Baix Aragó, en valencià i tortosí (D. Recasens 1991: 138):

Exemples de la variant [o]:

a Benassal: "*procure y ho trobaren*" [JHV, 6]; "*si no, ho faran*" [JHV, 14]; "*que ho tinga fet*" [VBIII, 24]; "*y que ho haja de fer*" [VBIII, 30]; "*tot ho donaren*" [VBIII, 37]; "*ara ho té comprat*" [TM, 2]; "*que no ho havié fet*" [TM, 14]; "*que ho justifique*" [TM, 28]; "*haver-ho oyt dir*" [VBIII, 39];

a la Torre d'en Besora: "*de ells ho repugnàs*" [EstT, 4]; "*no ho fa prear*" [EstT, 6]; "*no ho tornarà*" [EstT, 9]; "*per a fer-o, exceptant [...] manar-ho.*" [EstT, 5];

a Tírig: "*Chuan Roda o disaren*" [JA, 64]; "*avall ya o disaren*" [JA, 86];

a Peníscola: "*no ho notifica*" [EstPeníscola, 85]; "*dos o diran*" [EstPeníscola, 96].

²³ El tancament de *o* a *u* en aquest mot s'explica per la posició en hiatus de la vocal àtona. Encara que la forma amb *u* devia ser la forma que correspondria a la llengua parlada, a nivell escrit era clarament superada per *Joan* ja que segurament es considerava vulgar. Així en les *Regles d'esquivar vocables...* de finals del s. XV hom recomanava d'evitar "*Juan* per dir *Joan*" (A. M. Badia i Margarit, 1950, p. 147) (J. Martí Mestre, 1991: 1891).

Exemples de la variant [u]:

a Cincorres: "*per la memòria u continue*" [LCR, 1703,1708,1716];

a Peníscola: "*no u voldrà*" [EstPeníscola, 94];

a Xert: "*aturar u prestant*" [EstXert, 455]; "*los hu aga de pendre*" [EstXert, 531];

a Vilafamés: "*si és que hu sap*" [EstVilafamés, 90r, a1630]; "*no u faran*" [EstVilafamés, 92r];

a Tírig: "*y u varen abonar*" [JA, 74]; "*Severino Prats u dicharen tot per asagador*" [JA, 83].

La mateixa explicació deu valdre per a la conjunció "o".

A Benassal: "*deu u dotçe*" [VBII, 6]; [VBIII, 11];

a la Torre d'en Besora: "*ut supra u la solada perduda*" [EstT, 31]/ "*camins o carreres*" [EstT, 36].

- **Casos de tancament en posició posttònica**

Potser per influència castellana o llatina.

A Benassal: "*títul*" [VBIII, 3];

a Cincorres: "*capítul*" [LCR, 1673].

- **La o final**

A Cincorres en el numeral i pronom «uno», característic actualment dels parlars d'alguns pobles dels Ports com Vilafranca i el mateix Cincorres, pròxims a Aragó, i estrany en la resta del nord del País (a Benassal: *u, un*)²⁴: "*uno i tots, unànimes i conformes...*" [LCR, 1690, 1708, 1749].

A Benassal, trobem sense *o* el mot «xiqüel», actualment amb *o* en tot el territori: "*chiqüel*" [VBI, 8].

III.1.2.5. La vocal /u/

- **Alternança de formes o/u en el mot «muntanya»²⁵**

A Benassal: "*montaña*" [JHV, 20], "*montaña*" [VBIII, 36,37], [CM, 32v]; "*montañeta*" [BM, 44];

a la Torre d'en Besora: "*muntanes*" [EstT, 31];

a Peníscola: "*montanyes*" [EstPeníscola, 89].

El verb «muntar» apareix amb *u*²⁶ a Benassal: "*que munta*" [VBII, 20].

²⁴ J. Veny (1984:144) a propòsit del ribagorçà comenta que la -o final, que es perd normalment, es troba en algun mot, a vegades amb vacil·lacions, a localitats de la franja occidental (*molto*, *molt*, *uno*, *un*, *feito*, *fet*, *plato* *plat*) a causa del contacte amb l'aragonès. D. Recasens, (1991: 140) esmenta altres casos.

²⁵ L'alternança de formes amb *o* i *u* era usual en la llengua medieval (J. Coromines (DECat, V, p. 835-837) i J. Veny (1971, p. 113)). Segons A. Ferrando (1988, p. 83) la variant amb *o* és la preferida pels escriptors valencians dels segles XV i XVI. Tanmateix, la variant amb *u* és molt més nombrosa al llibre *Antiq. Val.* (J. Martí Mestre, 1991: 1893).

²⁶ El verb *muntar* presenta sempre *u* al llibre *Antiq. Val.* (J. Martí Mestre, 1991:1891).

• **El pas de [u] àtona a [o]**

Davant de [i] de la síl·laba següent, el fenomen ha d'explicar-se per ultracorrecció o bé per dissimilació entre vocals altes. És propi esporàdicament, d'algun indret valencià i del domini nord-occidental meridional.(D. Recasens,1991:151). Exemples:

a Benassal: "*comulades*" [JG, 6v]; "*derroïda*" [VBIII, 5, 6] / "*derruïda*" [VBIII, 8, 10]; "*arroyna*" [VBIII, 30]; "*ruyna*" [VBIII, 29];

a Cinctorres: "*Lloís*" [LCR, 1624]²⁷;

a Benassal: "*Lloys*" [VBIII, 1];

a Tírig: "*Lloÿsà*"[JA, 81](*només una vegada*); "*lluïsa*"[JA, 63]; "*lluïseta*"[JA, 92]; "*Lluïsar*"[JA, 93]; "*Agostí*"[JA, 76] (2 *vegades*); "*Agustí*" [JA, 88] (8 *vegades*).

a la Torre d'en Besora: "*sosoir*"[EstT, 34] ²⁸.

²⁷ La forma *Lloís* és l'etimològica, procedent del llatí *ALOISIVS*, llatinització del nom germànic *Hludwig*. El DCVB (VII, p. 75-76) documenta aquesta forma per primera vegada en el *Llibre dels Feyts* de Jaume I, i afegeix que actualment perdura en el mallorquí més vulgar. En el llibre *Antiq. Val.* en la part del segle XVI es troba sempre *Loís*, amb un sol cas de *Luis*. En canvi al segle XVII és *Luis* la forma predominant.(J. Martí Mestre, 1991: 1892)

²⁸ L'assimilació [susuir] és vulgar, tant en català central com en valencià "sosuir", "susuf" documentada en M. Gadea *T de Xè* (DECat II: 656)

III.1.3. El consonantisme

III.1.3.1. Els fonemes oclusius orals bilabials sord i sonor (/p/, /b/)

- **Confusió de la bilabial amb una velar, davant de [t] en el mot «dubte»**

Potser per influència de la [u] tònica. Aquesta pronúncia, freqüent en l'actualitat en els dialectes continentals i en el valencià, era general en aquest darrer dialecte al segle XVIII¹.

A Benassal, Vilafamés, Vinaròs i Xert: "ductes" [TM, 16, 19, 41]; "ductes" [EstVilafamés, 35r, a.1630]²; "ductes" [EstXert, 539]; "ducte" [EstVinaròs, 16r, a.1647].

- **Simplificació del grup isosil·làbic [pt] en el mot «escriptura» i lenició en altres paraules**

Tendència, força antiga del valencià i parlars meridionals del català occidental a l'afebliment de les consonants oclusives³.

A Benassal: "escriptura" [CM, 32v]; "disapte" [JG, 5v]; "capturar" [VBI, 20, 21]; "cabturar" [VBI, 2]; "capatrons" [TM, 10, 16].

- **Manteniment de l'oclusiva oral bilabial sonora [b] darrera d'oclusiva nasal [m] en el grup heterosil·làbic [mb] del mot «també»**

Actualment l'elisió es general a la nostra zona⁴.

A Benassal i la Torre d'en Besora: "també" [VBI, 11], [TM, 9]; "tanbé" [EstT, 18v], "també" [EstT, 19].

III.1.3.2. El fonema fricatiu labiodental sonor /v/

- **Realització labiodental del fonema /v/**

Les grafies <v> i mantenen una distinció gairebé sistemàtica en tots els nostres textos, fins i tot al segle XIX. Algunes excepcions poc nombroses, coincideixen amb les enregistrades en altres textos valencians coetanis o més

¹ Badia i Margarit (1951: 214). La variant *ducte* ha estat enregistrada en L. Galiana a *Rondalla de Rondalles*, (Pellicer Borràs, 1986: 104), C. Ros (1764).

² Localitzat per E. Casanova, (1983:77)

³ El valencià, alguns parlars del català nord-occidental meridional i l'alguerès manifesten una tendència a afavorir les síl·labes obertes en detriment de les síl·labes tancades, i a mantenir una durada vocàlica constant en detriment de la durada consonàntica. Diversos fenòmens de realització fonètica, com la simplificació de les geminades amb oclusiva bilabial, dental o velar, almenys en la parla col·loquial o la lenició de la primera consonant oclusiva oral, en valencià [bk] (*cap cot*), confirmen la validesa de les tendències esmentades. (D. Recasens, 1991:186)

⁴ Segons D. Recasens, (1991:192) en els mots *també* > *tamé* (català n.-occ, val.) i *tomar* < *tombar* (mall.). L'elisió pot haver estat condicionada per un retardament del gest d'elevació del vel.

J. Veny (1978:139) observa que *tamé* *campe* avui pel Pallars, Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca, el Matarranya i l'antic regne de València, especialment a la zona contigua a la frontera aragonesa o castellana. Per a l'autor, la variant "hispànica" *tamé* pot dependre de certs factors fonètics, però l'aplicació del criteri espacial, l'inclina a valorar preferentment la influència de l'adstrat castellà. En aquest procés assimilatori considera decisiva la propagació del vulgarisme de tipus castellà *tamién* en el territori conegut català, on és notable la immigració de castellano-parlants després de l'expulsió dels moriscos i sobretot des del segle XVIII.

antics. *Aprobar*, *embiar*, *bolta* i els seus derivats, apareixen en textos jurídic-administratius d'Elx al s. XVII i en el *Llibre d'Antiquitats* de València (s.XVII)⁵.

A Cinctorres: "*aprobats*" [LCR, 1710]; "*y font aprobat*" [LCR, 1727]; "*rebolució*" [LCR, 1714];

a Benassal: "*boltes*" [LLM, 3, 4]; "*embiats*" [LLM, 6]; "*estaba*" [VBII, 5]; "*Vadenes*" [TM, 38]/"*Badenes*" [TM 39]; "*vagage*" [JG, 14r]/"*bagajes*" [TM, 40];

a la Torre d'en Besora: "*embiar*" [EstT, 36v]; "*aprove*" [EstT, 40, a.1738]; "*concambi*" [EstT, 8]; "*combidar*" [EstT, 26]; "*coloms que bolen*" [EstT, 37];

a Tírig: "*boltar*" [JA, 93]; "*bolte per avall*" [JA, 31]/*volte* [JA, 77]; "*boltan*" [JA, 37 (14 vegades)] / "*voltan*" [JA, 31]; "*fer bolta*" [JA, 37]; "*la bolta del molló*" [JA, 68, 74]; "*s'acabe*" [JA, 83, 86]; "*se acaben*" [JA, 97]; "*s'acaben*" [JA, 97]. En canvi: "*avem fet*" [JA, 34]; "*travesan*" [JA, 35]; "*entrave*" [JA, 37]; "*anave*" [JA, 37]; "*achuntave*" [JA, 37]; "*estave*" [JA, 74]; "*trobaren*" [JA, 67];

a Traiguera: distinció general excepte "*Ballibona*" [Recep, 30, a.1683] que presenta vacil·lacions (Sanz i Arnau, 1991: 65);

a Peníscola: "*sabi*" [EstPeníscola, 73]; "*es cambie*"; "*se havia cambiat*"; "*que es cambien*" [EstPeníscola, 85]; "*embiar*" [EstPeníscola, 100, 119]; "*reboldre*" [EstPeníscola, 117];

a Xert: "*embiar*" [EstXert, 538, a.1689]; "*probada*" [EstXert, 538, a.1689].

Sobre la cronologia del canvi, D. Recasens (1991:195) comprova que a principis de segle encara alternaven les realitzacions labiodental i bilabial a Morella (Alcover-Moll, 1929-32). A Benassal coexistien en altre temps [v], [β] i [b] (Alcover-Moll, 1929-32). A la Pobla de Benifassà comparant Alcover (1908) i ALPI la pèrdua de la [v] també és recent, com a Vinaròs (comparant Alcover (1908) i Alcover-Moll (1929-32), i a Alcalà de Xivert (Alcover-Moll 1929-32).

A Peníscola, en canvi, segons eixes dades, no s'ha registrat pronúncia labiodental al llarg de tot el segle.

Recasens afegeix que el procés de pèrdua de [v] es afavorit per factors de tipus sociolingüístic; s'ha perdut recentment en àrees pròximes a dominis betacistes de parla catalana o castellana i a centres de població importants.

Si observem l'àrea actual on s'articula bilabial al nord del País Valencià es pot deduir que el procés ha avançat d'oest a est, seguint el curs de la immigració procedent dels pobles d'Aragó de l'interior cap a la costa, la qual cosa ens fa plantejar la hipòtesi de la influència castellana. El procés degué començar en el segle XIX, amb la crescuda demogràfica dels pobles de la muntanya, que l'han anat desplaçant amb la immigració del present segle.

⁵ Cano Ivorra (1992: 350) i Martí Mestre (1991:1914) no troben massa exemples de confusió gràfica de v i b en els textos d'Elx i de la ciutat de València en el s.XVII i alguns casos són justificats per l'etimologia o la tradició, com *embiar* que es documenta ja en la *Crònica* de Ramon Muntaner (DCVB, V:106).

- **Elisió de la làbio-dental [v] en posició pretònica en els mots «novembre», «pavimentar» i «llavor»**

a) La variant *noembre*, documentada a la *Crònica* de R. Muntaner juntament amb *novembre*; i també l'a.1617 a Calaceit, es manté ara a Ponts, Lleida i Vilafranca del Penedès⁶. Apareix en documents valencians coetanis i anteriors (Cano 1992; Martí Mestre 1991). En els nostres textos alternen les formes amb *v* i sense.

b) La forma *paimentar* amb pèrdua de [v] per dissimilació és la documentada antigament. Les formes amb *v* no es troben fins prop del s.XIX⁷. Aquesta variant antiga encara es documentada pel DCVB, (VIII, 343) a Alcoi.

El parlar actual de Benassal manté sense *v* un cas semblant, en el mot *moviment* [moimén].

A Cincorres: "*noembre*" [LCR, 1636, 1673];

a Benassal: "*noembre*" [JG, 16v], [TM, 1, 9, 22, 34]; "*paimentar*" [JG, 16, 19];

a la Torre d'en Besora: "*noembre*" [EstT, 12] (és l'única forma);

a Traiguera: "*novembre*" [Recep, 4, a.1683] (Sanz i Arnau, 1991, 65);

a Tírig: "*novembre*" [JA, 65] / "*noembre*" [JA, 81] (només una vegada);

c) Elisió en posició intervocàlica en el mot «llavor»⁸ com en la parla actual.

A Peníscola: "*grans e llahors*" [EstPeníscola, 95];

a Xert: "*llahor de ceba*" [EstXert, 527].

III.1.3.3. Els fonemes oclusius orals dentals sord i sonor (/t/, /d/)

- **Elisió de l'oclusiva oral dental davant d'oclusiva nasal [m] en la paraula «setmana»**

Solució normal actualment, en alguerès col·loquial, en valencià, i a parlars meridionals i occidentals del dialecte nord-occidental. També es troba ara en mots com *cotna*, i per fonètica sintàctica, en frases com *no es po(t) menjar*⁹.

La variant *semana* es documenta en el darrer quart del s.XVI a València¹⁰. És l'única forma en els nostres documents.

A Cincorres: "*semana*" [LCR, 1613];

a Benassal: "*semana*" [JG, 19v];

a Traiguera: "*semana*" [Recep, 29] (Sanz i Arnau, 1991:65);

a la Torre d'en Besora: "*semana*" [EstT, 24];

a Peníscola: "*semana*" [EstPeníscola, 113].

⁶ DCVB, (VII: 800); DECat, (V 971); A. M. Badia i Margarit, (1951:192).

⁷ DECat (VI: 701)

⁸ Les comarques meridionals del català nord-occidental i el valencià actuals registren un nombre de casos d'elisió de la labial força superior a la resta de dialectes del domini lingüístic. (Recasens, 1991: 201). Vegeu J. Coromines *Entre dos llenguatges* Barcelona, 1976-77: vol II p. 47

⁹ D. Recasens (1991: 211)

¹⁰ J. Martí Mestre (1991: 1938); DECat, (VII: 869).

- **Elisió de l'oclusiva oral dental davant de fricativa en el sufix -itzar¹¹**
A Cincorres: "*solemnizar*" [LCR, 1613]

- **Manteniment de [d] intervocàlica**

No es troba cap exemple d'aquesta pèrdua en cap document, tampoc en el text de les primeries del s.XIX de Tírig.

- **Elisió de la dental darrera d'oclusiva nasal en el grup isosil·làbic en posició final absolut de mot¹²**

Els exemples sense oclusiva dental són prou nombrosos en els textos estudiats. Davant de paraula començada per consonant, en trobem en tots els documents. Precedint un mot començat per vocal no són tan abundants, no obstant, els textos del segle XVIII de Cincorres i la Torre d'en Besora i la visura de principis del XIX de Tírig, n'inclouen alguns. Cal destacar alguns casos d'incorporació de la dental explicables per hipercorrecció en diversos documents.

Aquest conjunt de dades sembla suficient per pensar en la caiguda sistemàtica de la consonant en els parlars als segles estudiats, de manera semblant a l'actualitat.

A) Exemples sense -t

a) Davant de vocal:

A Cincorres:

En el gerundi: "*asistín al capítol*" [LCR, 43v, a. 1714].

A la Torre d'en Besora:

En el gerundi: "*avén amalladat*" [EstT, 30]; "*avén estat*" [EstT, 20]; "*avén-hi*" [EstT, 17]; "*exceptan en lo pou*" [EstT, 29].

En altres mots: "*arrendamén a persones*" [EstT, 34]; "*resulta tan en benefici*" [EstT, 23].

A Tírig:

En el gerundi: "*comensan al barran*" [JA, 30]; "*confrontan al asagador*" [JA, 44]; "*entran al bancal*" [JA, 31]; "*tornan a comensar*" [JA, 34]; "*tornan a l'asagador*" [JA, 28]; "*pasan avan*" [JA, 29]; "*avén acabat*" [JA, 60]; "*avén arribat*" [JA, 64]; "*prosequín amun*" [JA, 66].

En altres mots: "*la fon, a les*" [JA, 96]; "*amun, a*" [JA, 30]; "*amun endret*" [JA, 33].

b) Davant de consonant:

A Cincorres:

¹¹ Les formacions originades a partir d'aquest sufix, presenten desafricació en cat. centr., bal., cat. n.-occ.; alg. i val., col·loquials (D. Recasens, 1991: 213).

¹² Segons D. Recasens (1991: 346) és controvertida la realització del valencià, on els grups finals de mot *-mp/-mb* i *-nt/-nd* mantenen la segona consonant oclusiva oral. Efectivament, no està clar si els grups amb *-s* són emesos amb consonant oclusiva oral entre la primera i la tercera consonant, a part d'aquella delimitació dialectal ni, en cas afirmatiu, si l'oclusiva és realització de la segona consonant o subjacent o bé una consonant epentètica. Les fonts bibliogràfiques indiquen la presència de realització oclusiva a Aiguaviva (Rafel 1981) i almenys en el cas de *-nts/nls* en valencià ([nts]; Sanchis Guarner, 1950; Saragossà, 1986). Enquestes personals de l'autor deixen entreveure que la presència d'una oclusiva oral és secundària i no massa freqüent. J. Martí Mestre (1991: 1974-1975) observa que la tendència popular de la llengua en aquest cas és la simplificació del grup, generalment amb l'eliminació de la consonant oclusiva (vegeu A. M. Badia i Margarit, 1980, p. 273), encara que aquest fet no sempre es reflecteix en la llengua escrita, més conservadora que l'oral. La norma general al llibre *Antiq. Val.* és el manteniment d'aquests grups sense reducció encara que s'hi troben alguns casos que potser proven que en la llengua parlada es reduïen. El procés fonològic de l'elisió de les oclusives finals al Principat segons Duarte i Alzina (1984: 249) es produeix al segle XV.

En el gerundi: "aven-se presentat" [LCR, a.1721]; "asistín: retor" [LCR, a.1703,1714]; "sen proposat" [LCR, a.1710].

En altres mots: "reverén mossén" [LCR, a.1649,1663]; "añy següén" [LCR, a.1663]; "presén vila" [LCR, a.1707].

A Benassal:

En el gerundi: "donan-li" [JG, 16v]; "coneixén-se" [TM, 37]; "fen-se" [JG, , 19v, 18v]; "fen-los" [JG, 19v]; "apercibín-los" [TM, 14] [LM, 5].

En altres mots: "competén" [TM, 5].

A la Torre d'en Besora:

En el gerundi: "obtenín llicència" [EstT, 32]; "havén-ne mort" [EstT, 37].

A Tírig:

En el gerundi: "abocan-se" [JA, 99]; "anan carrerons" [JA, 28]; "avén regonegut" [JA, 70]; "proseguín dret" [JA, 39]; "eichín del" [JA, 77]; "eishín del" [JA, 89].

En altres mots: "Clemén Prats" [JA, 35]; "Climén Prats" [JA, 88]; "camí competén los heretés" [JA, 90]; "damun lo barranc" [JA, 30]; "damun del" [JA, 31]; "davan dels" [JA, 57]; "fon del Bosquet" [JA, 90]; "primeramén comensan" [JA, 30]; "Vicén Roda" [JA, 29]; "San Mateu" [JA, 62]; "sen pases" [JA, 28] (predomina totalment encara que hi ha exemples amb t); "sen y quince" [JA, 35].

A Xert:

En el gerundi: "avén-lo" [EstXert, 459]; "anan-se'n" [EstXert, 459]; "obligan-se" [EstXert, 459].

A Peníscola:

En el gerundi: "portan-la" [EstPeníscola, 88].

B) Exemples amb -t

A Benassal:

En el gerundi: "attenent" [VBIII, 17, 39]; "volent" [VBI, 1]; "forsejant" [VBI, 2].

En altres mots: "relant" [VBI, 1]; "Climent" [JG, 5v]; "precent" [CM, 31v].

A Tírig:

a) Davant de vocal:

En el gerundi: "comensant a les" [JA, 81]; "anant avant" [JA, 82]; "anant avan" [JA, 82]; "puchant amun" [JA, 87].

En altres mots: "Vicent Albert" [JA, 34]; "proseguint amun" [JA, 33]; "amunt, a" [JA, 65]; "amunt y" [JA, 63]; "cent y vint-i-set pases" [JA, 34, 61, 78, 84, 86, 87, 93, 96, 96, 97]; "sent y cincuenta pases" [JA, 34]; "sent y vint-i-dos pases" [JA, 30]; "vint y cinc pases" [JA, 90]; "Miguel Lafont y" [JA, 90].

b) Davant de consonant:

En el gerundi: "tornant per" [JA, 77,81] (només dos casos amb -nt); "chirant cap a" [JA, 81].

En altres mots: "cent pases" [JA, 61]; "vint pases" [JA, 43]; "Vicent Prats" [JA, 90]; "amunt per" [JA, 66]; "primerament comensaren" [JA, 42]; "sent trenta" [JA, 82].

A Traiguera: es manté la t en tots els contextos: "font"; "damunt"; "forment"; "cant"; "següent" (V. Arnau i Sanz, 1991: 65).

A Benicarló: "reverent"; "estudiant"; "havent-lo" [1703]; "juntament" (J. Gregori Albiol, Bat.).

C) Exemples d'incorporació de *t* per hipercorrecció:

A la Torre d'en Besora: "statuïrent i ordenaren" [EstT, 17].

A Xert: "comunts" [EstXert, 540, a.1746]; "establirent y ordenaren" [EstXert, 542, a.1762].

• Elisió en el grup consonàntic final *-nts*

Només uns quants escriptors, els més conservadors, representen sistemàticament la dental oclusiva en el grup final *-nts*; generalment hom deixa constància de l'elisió. Trobem exemples sense oclusiva en textos de totes les poblacions.

Exemples amb elisió:

a Cinctorres: "tots juns" [LCR, 1631]; "oficials entrans" [LCR, 1686]; "set-sens" [LCR, 1704]; "reverens" [LCR, 1707];

a Benassal: "diferens" [JG, 11v', 16v, sempre sense *t*]; "següens" [CM, 31v];

a la Torre d'en Besora: "conveniens" [EstT, 27]; "restans" [EstT, 36v];

a Peníscola: "semblans, cometens" [EstPen 62] etc.;

a Benicarló: "set-sens" [RBat. a.1714]; "correns" [RBat. a.1710];

a la Serratella: "als quatre vens" [LIFàbrica, 6r, a.1744];

a Xert: "Tot Sans" [EstXert, 542, a.1759].

Exemples amb *t*:

a Cinctorres: "avents-se proposat" [LCR, 1705]; "avents-se votat" [LCR, 1712];

a Benassal: "antecedents" [VBIII, 18]; "presents" [TM, 9]; "Establiments" [TM, 37]; "junts" [TM, 41]; "arrendaments" [CM, 32]; "restants" [CM, 31v]; "diferents" [CM, 33v];

a Traiguera: "diferents, assistents, tants" [Recep. p. 65];

a Peníscola: "tements, sarments" [EstPen 62];

a Benicarló: "habitants" [RBat. a.1703].

• Elisió de la dental darrere de consonant lateral alveolar en grup isosil·làbic en posició final absolut de mot

Els exemples sense consonant dental en les paraules «molt» i «dalt» apareixen en el document de Xert a mitjan segle XVIII i el de Tírig al segle XIX.

Actualment aquestes dues paraules són les úniques que perden la dental, darrere de lateral en el parlar de Benassal.

Exemples amb *-t*:

A Benassal: "dalt" [VBI, 8];

A la Torre d'en Besora: "dalt" [EstT, 25]; "molt" [EstT, 25];

A Tírig: "dalt" (5 vegades).

Exemples sense *-t*

A Tírig:

Davant de paraula començada per vocal i darrere de pausa: "*dal asta*"[JA, 84]; "*dal a les roques*"[JA, 77] (13 vegades); "*cantó de dal, y*"[JA, 84]; "*dal, en*"[JA, 85]; "*dal,*" (9 vegades).

Davant de consonant: "*dal de*"[JA, 84].

A Peníscola: "*malalt, o*"[EstPeníscola, 83, 116].

A Xert: "*fan mol dañy*"[EstXert, 542, a.1751].

• La dental en el grup consonàntic final -lts

Es documenta la simplificació amb elisió de l'oclusiva en els textos de Peníscola i de Xert.

En el parlar actual de Benassal no s'elideix l'oclusiva més que en la paraula *molts* front al participi *mòlts* i altres paraules que fan una realització palatal africada sorda.

En la paraula «molts» la majoria d'escrivans representen gràficament l'oclusiva. Únicament els textos de Peníscola i de Xert mostren algun exemple amb reducció del grup consonàntic. Actualment l'oclusiva es perd en aquest mot en tota la zona estudiada front al paticipi del verb *moldre* que la manté.

Quant a «malalts» només trobem l'exemple de Peníscola, grafiat sense l'oclusiva. En el parlar de Benassal avui es manté l'oclusiva en aquest mot.

Exemples amb *t* :

a Cincorres: "*molts*"[LCR, 10, a.1630];

a Benassal: "*molts*"[TM, 16];

a la Serratella: "*malalts*"[LRenda, 157r, a.1645];

a Peníscola: "*malalts*"[EstPeníscola, 116];

a Xert: "*empelts*"[EstXert, 540].

Exemples amb elisió:

a Peníscola: "*malals*"[EstPen, 62]; "*mols*"[EstPen, 62];

a Xert: "*empels*"[EstXert, 527, 540]; "*mols*"[EstXert, 533].

III.1.3.4. Els fonemes oclusius orals velars sord i sonor (/k/, /g/)

• Les oclusives velars intervocàliques o seguides de líquida

Presenten alguna variació entre les grafies de la sorda i la sonora, en les paraules «secretament», «encastada», «sagristia», «sacristà» i «reconéixer». Tant unes formes com les altres es documenten al català des de la llengua medieval fins al segle passat¹³.

En els nostres texts la variació es documenta fins al S. XIX. Actualment no hem sentit més que les variants amb [k] en tots els casos.

A Cincorres: "*segretament*"[LCR, 1613]; "*engastada en or*"[LCR, 1683].

A Benassal: "*regoneixença, regoneixensa*"[VBIII, 1, 15, 32, 38 sempre amb g], [TM, 14]; "*reconeixensa*"[LLM, 8]; "*regonéixer*"[TM, 14], "*reconéixer*"[LLM,

¹³ DCVB (IX: 672); IX: 672; DECet (VII: 593); Martí Mestre (1991 1918).

1]; "regonegueren" [VBII, 3], [TM, 6', 28]. Però: "sacristies, seccristies" [JG, 12v]; "seccristà" [JG, 5].

A la Torre d'en Besora: "regoneiximent" [EstT, 9v]. Però: "reconegut" [EstT, 42 a.1783].

A Tírig: "regonegueren" [JA, 60]; "regoneguda" [JA, 68]; "avén regonegut" [JA, 70].

A Peníscola: "sagrament" [EstPeníscola, 82].

A la Serratella: "sacristà" [LRenda, 157r, a.1645]; "sacristia" [LlFàbrica, 6v, a.1744].

- **Elisió de la velar davant d'oclusiva dental en els mots «rector», «doctor» «respectar», «tractar» i «malfactor»**

L'elisió, provocada per anticipació del gest d'elevació de l'àpex lingual durant l'emissió de la consonant velar, és un fenomen freqüent en la parla col·loquial en alguerès, valencià, i català nord-occ. meridional i de ponent. La variant *dotor* apareix a la segona meitat del segle XVII en textos valencians¹⁴.

Els nostres documents presenten variació, encara que predomina l'elisió, que arriba fins i tot als textos escrits en castellà.

A Cincorres: "dotor" [LCR, 1653, 1706]/"doctor" [LCR, 1630]; "rector" [LCR, 1630, 1634, 1640, 1661, 1716, 1721, 1728, 1736]/"retor" [LCR, 1630, 1664 (en un text en castellà), 1673', 1700, 1701, 1702, 1703, 1704, 1705, 1706, 1707, 1711, 1712, 1714, 1715, 1716, 1717, 1720 (en un text en castellà), 1724, 1727, 1729 (en un text castellà), 1732, 1733, 1736, 1737, 1749]; "relicta" [LCR, 1613].

A Benassal: "retor" [LLM, 6]; "respeter" [VBIII, 25]; "respete" [VBIII, 25]; "dotor" [JG, 5]; "tratà" [VBI, 6]/"tractà" [VBI, 4', 7]; "tractada" [VBII, 8, 21].

A la Torre d'en Besora: "malfactors" [EstT, 21v]; "maltractar" [EstT, 37] /"maltractad" [EstT, 37]; "maltractats" [EstT, 17]; "tractar" [EstT, 19]; "respecte" [EstT, 20]; "distincta" [EstT, 17].

A Benicarló: "retor" [RegBat. 1700-1715] (en tots els casos); "dotor" [RegBat, 1700-1715] (en tots els casos).

A Peníscola: "malfactors" [EstPeníscola, 74] / "doctor" [EstPeníscola, 116]; "tracte" [EstPeníscola, 116].

- **L'oclusiva velar darrere d'oclusiva nasal, en posició final absolut de mot**

En aquesta posició la velar es manté en la majoria de documents. En les visures del s.XIX de Tírig trobem alguns casos d'elisió, davant de paraula començada tant per vocal com per consonant.

En el parlar de Benassal actualment es manté sistemàticament l'oclusiva velar.

A Benassal: "barranch" [VBII, 26]; "cinch" [VBI, 1]; "sanch" [VBI, 1]; "avench" [VBIII, 7]; "rebanch" [JG, 14v].

¹⁴ D. Recasens, (1991: 236); J. Martí Mestre, (1991:1927).

A Tírig: "barran d'en Chaume"[JA, 30]; "barran encontraren"[JA, 32] (9 casos en total); "vint-i-sin pases"[JA, 39]. Però: "sinch pases"[JA, 65], "sinc pases"[JA, 31]; "mas Blanch trobaren"[JA, 67]; "alvenc que"[JA, 35]; "alvenc de"[JA, 39]; "barranc d'en Chaume"[JA, 30,68]; "barranc a la "[JA, 57]; "barranc y de"[JA, 84]; "barranc feren"[JA, 34,95,99]; "barranc posaren"[JA, 57,98]; "barranc que "[JA, 99]; "barranc cap al"[JA,99].

- **Elisió de la velar darrere de fricativa en «Francesc»**

L'elisió és factible a zones del domini lingüístic on les oclusives en posició implosiva presenten una realització especialment relaxada, com en valencià i al Baix Ebre. La pèrdua de la velar, era ja sistemàtica en textos valencians anteriors i és documentada des de l'època medieval¹⁵. La nostra documentació deixa constància de l'elisió en tots els casos.

A Cincorres: "Francés" [LCR, 1630, 1701, 1723 sempre amb elisió];

a Benassal: "Francés" [VBIII,1].

III.1.3.5. El fonema oclusiu nasal alveolar sonor (/n/)

- **Pas de la nasal a dental sonora**

Fenomen fonètic originat per dissimilació anticipatòria de nasals, freqüent actualment en rossellonès, mallorquí, català nord-occidental, els Ports i el Maestrat¹⁶.

A Xert: "dinguna"[EstXert, 451, a.1689]; "dengun foraster", "dengun gènero"[EstXert, 542, a.1759]

- **Absència de consonant antihiatàtica [n] entre la preposició a i un mot següent començat en vocal,**

Hom pot sentir el fenomen actualment al Baix Maestrat¹⁷.

- **Epèntesi de nasal davant de l'africada palatal en «lletja»**

Epèntesi general en valencià.

A Peníscola: "llonga" [EstPeníscola, 113].

III.1.3.6. Els fonemes fricatius alveolars sord i sonor (/s/, /z/)

- **Resultats de D, T, CE, I, intervocàliques**

En posició pretònica, trobem el resultat -D- > -z- : (GRADA >) «grasa», documentat des finals del s. XIII i viu avui a Morella (com a topònim), a Càlig i a Benassal (GaGirona) (DECat, VI: 631).

En el nostre corpus també apareix la forma «grasada», pròpia del Maestrat i de la Plana de Castelló (DECat).

¹⁵ D. Rocasus, (1991: 243); J. Martí Mestres, (1991: 1947)

¹⁶ D. Rocasus, (1991:261); J. García Girona (1922: 241)

¹⁷ Vegeu preposició *ad*

A la vora d'aquelles, l'any 1723, documentem la variant «grada», en data anterior a la que dona Coromines (1725 al *dicc. Belvitges*).

Com és habitual en català, en posició pretònica aquestes consonants, que degueren confluïr en una dental fricativa sonora feble [ð], cauen i originen hiatus.

No es documenta cap cas de *desembre*; en canvi, apareix la variant *presedia* que sembla que no és gens habitual en català fins als escriptors de la Renaixença.¹⁸

En posició posttònica hem localitzat el mot format amb el sufix -ITIA «malea», un dels pocs casos de pèrdua de la dental que es mantenen avui en la nostra zona. Actualment a Benassal: *perea*, però, *malesa*, *vellesa*, *pobresa*.

A Cincorres: "vent" (*veure*) [LCR, 1646]; "faena" [LCR, 1613]; "se proveís" [LCR, 1634]; "plaer" [LCR, 1630]; "presedentia", "presedia" [LCR, 1630].

A Benassal: "grases" [VBIII, 22]/"grades" [VBIII, 22,23]; "grada" [VBIII, 22,23,24]; "grasada" [VBIII, 22,29,30], [TM, 39]; "grasades" [VBIII, 29]; "malea" [TM, 29]; "dehembre" [TM, 14]; "deembre" [JG, 5v, 16v, 17v,]; "dehembre" [TM, 14]; "provehiren" [VBII, 3, 16], [VBIII 2]; "procehit" «procedir» [VBIII, 1]; "presehit" «precedir» [VBI, 3].

A la Torre d'en Besora: "dehembre" [EstT, 40]; "la malea del Comú" [EstT, 35]

A Xert: "grades" [EstXert, 454, a.1689]; "providor" [EstXert, 533].

A la Serratella: "preseint avís" [LlFàbrica, 6v, a.1744]; "prosesons" [LCR Serratella, 135r, a.1755]; "profesons" [LCRSerratella, 135v, a.1755].

• Realització de dues fricatives idèntiques en contacte

En posició interior de mot, algunes formes lèxiques afavoreixen la fusió i altres la realització geminada.¹⁹

A Benassal: "consiènsies" [TM, 14]; "assendents" [TM, 23]; "discedir" [EstT, 19]

• Palatalització de [s] davant d'oclusiva velar sorda en formes verbals incoatives

Actualment és general a tot el País Valencià i en bona mesura, a comarques meridionals del domini dialectal nord-occidental (Baix Ebre, Terra Alta, a comarques de la franja catalano-aragonesa i a indrets d'Eivissa). El fenomen es manifesta ja als segles XIV i XV en textos valencians. Fins el segle XVIII, els casos de palatalització sempre són en formes verbals²⁰.

En els nostres texts trobem la palatalització en formes verbals, tanmateix en els *Establiments* de la Torre d'en Besora (1738) i en els texts de la Serratella hi ha alguna grafia <s>.

¹⁸ J. Martí Mestre, (1991:1915-1917); *DECat*, II p. 655)

¹⁹ (D. Recasens, 1991: 271-272) Cal a més admetre que la realització simple és més freqüent en alguns dialectes com el valencià que no pas en d'altres com el català central.

²⁰ El fenomen és explicable per extensió analògica de la fricativa palatal de les altres formes verbals; seguint el model d'*ixes*, *ix*, *exim*, *ixim*, *ixen*: *ixc* > *ixc*; *mereixes*, *mereix*...: *meresc* > *merexc*, etc.; a més de causes de tipus fonètic: per una banda, /s/ i /k/ són especialment palatals en valencià, i per una altra, la fricativa esdevé particularment palatal davant de /k/ en virtut de l'anticipació del gest d'elevació del dors lingual. (J. Colomina, 1991: 29). D. Recasens, 1991: 268).

A Cincorres: "asistixca" [LCR, 1613]; "ixqué" [LCR, a.1652].

A Benassal: "ixqueren" [JHV, 29, a.1615]; [VBII, 3, 10, 17]; "ixca" [VBIII, 25]; "servixca" [VBIII, 29]; "cumplixca" [VBIII, 15]; "adquerixque" [TM, 28]; "atribuixca" [LLM, 8].

A la Torre d'en Besora: "compareixquera" [EstT, 20]. Però: "servisca" [EstT, 23]; "stblisca" [EstT, 34]; en substantius: "escarment" [EstT, 26]; "carrasca" [EstT, 31]; "carrasques" [EstT, 25]; "escomensa" [EstT, 36]; "escusa" [EstT, 38]; "pasqua" [EstT, 27].

A Peníscola: "conduixquen" [EstPeníscola, 73]; "acudixca" [EstPeníscola, 85]; "presumixca" [EstPeníscola, 89].

A Xert: "sortixca" [EstXert, 448, a.1689]; "partixca" [EstXert, 453].

A la Serratella, en canvi: "se complisque" [LlFàbrica, 5r, a.1743].

• La realització del so [dz] en posició intervocàlica

Segons les grafies que trobem en la documentació, sembla que era, generalment, africada alveolar sonora.

Actualment, a Benassal predomina la pronúncia [dʒ] igual com en el parlar de la Plana²¹; encara que se sent, entre la gent de més edat, la realització [dz] i entre alguns joves [tʃ], sobretot en la paraula *dotzena*.

El text de Tírig de 1818, mostra un cas de confusió en la paraula *setze* grafiat "seise" que podria representar la pronúncia palatalitzada actual [seiʒe].

A Benassal: "Adseneta" [JG, 4]; "Adzaneta" [MNT, 1, a.1687]; [VBII, 2]; "dotçe" [VBII, 6]; [VBIII, 11]; "dotse" [LM, 3]; "dodsenes" [JG, 12v, 12r]; "sedse" [JG, 12r].

A la Torre d'en Besora: "dotzenes" [EstT, 37]; "Adzaneta" [11v].

A Tírig: "dotse" [JA, 35, 50, 51, 67, 74, 88, 93, 96]; "tretse" [JA, 84, 87, 94]. Però "seise pams" [JA, 59] / "setse" [JA, 59 (10 vegades)].

III.1.3.7. Els fonemes fricatius palatals sord i sonor (/ʃ/, /ʒ/)

• La despalatalització de la fricativa palatal del grup "ix"

En els escrits de finals del segle XVII i en segle XVIII, trobem alguns exemples amb grafies corresponents al so alveolar fricatiu, allà on correspon el fonema palatal.

En els documents de Cincorres i Benassal, on la norma gràfica és bastant regular, aquestes excepcions són minoritàries i situades en posició final de paraula.

A Benassal tots els casos es concentren en l'escrivà T.M. en la visura original de 1746 i corresponen a la forma verbal incoativa *dividix*.

A principis del segle XIX, en el document de Tírig notem que l'escrivà fa servir de manera singular la grafia <iss>, únicament en els contextos on representa el fonema fricatiu palatal sord [ɨʃ], la qual cosa ens fa suposar que percep el tret distintiu palatal. Podem afirmar, doncs, que l'escrivà reconeixia una realització

²¹ J. Valls (1984: 170); Gimeno Best, (1992: 140)

palatal front a una d'alveolar. Açò es ratifica quan trobem en el mateixos exemples, la grafia <ich> que l'escrivà sol atribuir al fonema palatal fricatiu sonor, i la grafia <sg> que recorda aquest darrer so.

Ara bé, l'escrivà de Tírig n'usa sistemàticament ni de manera predominant les grafies <iss> i <ich>; aquestes es troben tan sols en posició intervocàlica alternant amb <is> i <ys>. En posició final, en canvi trobem únicament <ys>, <is>.

De la qual cosa podem concloure que en posició intervocàlica, encara que hi hagués poca distància articulatòria entre la palatal i l'alveolar, aquesta era perceptible. En posició final, en canvi, al segle XVIII i més al segle XIX, en alguns contextos ja no era significativa la diferència entre els dos sons, car podia ser representada amb la grafia alveolar.

A Cincorres: "així meteys" [LCR, 35, a.1690]; "al mateis sobredit" [LCR, 1733]; "lo mateis dia" [LCR, 1733]. Però: "així mateix" [LCR, 33v; 35 a.1690; 45v, a.1723]; "lo mateix dia" [LCR, 49, a.1736; 49, a.1737]; "ixí mateix" [LCR, 46 a.1724].

A Benassal: Vegeu exemples en l'apartat dedicat als verbs incoatius III.2.9.1.

A Tírig:

a) En posició intervocàlica.

Paraules que presenten alternança de grafies corresponents als sons palatal (a l'esquerra de la barra) i despalatalitzat (a la dreta de la barra):

"mateixa" [JA, 37]; "mateissa part" [JA, 30, 69, 90] / "la mateisa" [JA, 35, 63];
 "seixanta" [JA, 97]; "seissanta" [JA, 57, 60, 61, 66, 93]; "seyssanta" [JA, 73, 76, 77, 78]; "seichanta" [JA, 75]; "seychanta" [JA, 75] / "seisanta" [JA, 60, 61, 62, 65, 66];
 "baissan" [JA, 60, 61] "bayssan" [JA, 61, 73, 76, 78, 90] / "baisan" [JA, 60, 61, 65];
 "baysan" [JA, 50]; "baysaren" [JA, 60];
 "que baisse" [JA, 99] / "que baise" [JA, 58, 60, 74]; "que bayse de" [JA, 59];
 "li eissie" [JA, 69]; "se n'avie eissit" [JA, 97]; "mateisa asgida de la roca" [JA, 67];
 "eichín" [JA, 77] / "eisín" [JA, 89];
 "avien dissat" [JA, 94]; "dicharen" [JA, 83] / "han disat" [JA, 95]; "disaren" [JA, 64, 86, 89];
 "feycha blanca" [JA, 63] / "feisa blanca" [JA, 61]; "feysa" [JA, 58, 92]; feyses" [JA, 92].

Paraules que només presenten la grafia corresponent a la despalatalització: "ysqué" [JA, 42]; "eisamplaren" [JA, 57]; "eysargall" [JA, 68].

b) En posició final de mot.

Exemples amb <s> que representen una realització sonora: "mateis bale" [JA, 69]; "mateis endret" [JA, 31, 62, 63]; "mateis dia" [JA, 34, 60, 64]; "bais de" [JA, 65]; "bays de" [JA, 67]; "bais lo barranquet" [JA, 67]; "bais y per la" [JA, 70]; "que is de la basa" [JA, 70]; "que ys de la vila" [JA, 28].

Exemples amb <s> que representen una realització sorda: "bais, a setanta pases" [JA, 60]; "mateis cantó" [JA, 35]; "mateis convènit" [JA, 37]; "mateis temps" [JA, 37].

En els verbs incoatius: Vegeu exemples a l'apartat III.2.9.1.

• **El fonema palatal fricatiu sonor /dʒ/. Procés de fricatització de [dʒ] > [ʒ]**

Unes poques mostres disperses en alguns documents demostren que la realització ioditzada es realitzava ja al segle XVII en una zona més extensa que l'actual.

En els escrits de Xert, on actualment fluctua en posició intervocàlica la realització africada [dʒ] i la ioditzada [iʒ]), trobem algunes grafies que es poden interpretar com a representació d'una situació, a finals del segle XVII, semblant a l'actual. Els adjectius «major» i «roja», l'infinitiu «blanejar» apareixen de manera vacil·lant amb les grafies <yg>, <yx> <ix>.

En la documentació de Vinaròs (localitat on actualment predomina quasi absolutament la variant fricativa tant en posició inicial com intervocàlica, i on no se sent la variant ioditzada) apareix a mitjan segle XVII la forma amb la grafia <ij> del verb «carrejar»

A Culla (on avui predomina la realització fricativa en posició intervocàlica i no es percep la variant ioditzada) també hem registrat paraules com «eixorejar» amb la grafia <ij> a finals del segle XVII.

Finalment el document de Tírig de principis del segle XIX inclou la paraula «rogeta» amb la grafia <is> que es pot interpretar com un altre cas de representació d'una realització ioditzada, en una població que actualment la manté de manera vacil·lant en posició intervocàlica.

L'aparició d'exemples amb grafies que representen la variant ioditzada en localitats on actualment predominen les variants fricatives, avala la teoria que considera aquella variant com a pas intermedi en el procés de fricatització [dʒ] > [ʒ].

Els exemples amb grafies interpretables com a mostres de la realització ioditzada, es poden completar amb algunes formes de la conjugació dels verbs *haver*, *veure*, *pujar* i *poder*, que hem volgut presentar en un apartat diferent, perquè pot haver-hi actuat l'analogia de tipus morfològic.

Pel que fa al verb *haver*, alguns documents de Culla i de Xert, a finals del segle XVII, i de Benassal a mitjan segle XVIII mostren vacil·lació en la representació de la consonant que tractem, en les formes del present de subjuntiu. A Xert i a Benassal apareix la grafia <yg> i a Culla <ix>.

El verb *pujar* conjugat en present de subjuntiu apareix igualment amb les grafies <ix> a Benassal a mitjan segle XVIII, i <ich>, <is>, a Tírig a principis del segle XIX.

El verb *poder* a finals del segle XVII a Tírig mostra una forma anàloga a la de *pujar* per al mateix temps verbal, amb la grafia <ix>.

Quant al verb *veure* a mitjan segle XVIII a Xert, trobem una forma en el temps esmentat, amb la grafia <ixg>.²²

²² El parlar actual de Benassal, en el present de subjuntiu dels verbs *haver*, *veure* i també de *fer* i altres, presenta unes realitzacions compostes, formades per una palatal fricativa sorda articulada amb la vocal anterior i una oclusiva velar sonora articulada amb la vocal següent, que coincideix aproximadament (sense i) amb la representació de la forma del verb *veure* de mitjan segle XVIII a Tírig.

Haver: *axga axgues, axgue, axgon, axguen, axguen*. VEURE: *vegga, veggues, veggue, vegem, vegu, veguen*. FER: *fargga, fargues, fargga, fem, feguen*. També en les localitats del Baix Maestrat, actualment se sent: *aiga, aigues, faiga, veiga*...

Exemples amb grafies que incorporen *y* o *i* :

a Xert: "*animals maygors*"[EstXert, 456]; "*menor y maygor*"[EstXert, 458]; "*mayxor partida*"[EstXert, 524, a.1689]; "*blaneixar*"[EstXert, 457]; "*cerre de Na Royga*"[EstXert, 458]; "*jutge*"[EstXert, 458]; "*juge*"[EstXert, 458]; "*vagages*"[EstXert, 542, a.1758].

A Culla: "*eixorreijar*"[CapHerb, 543, a.1682].

A Vinaròs: "*carreijant*"[EstVinaròs, 1v, p. 126, a.1647]²³.

a Tírig: "*cantó de Narroiseta*"[JA, 24].

Exemples de formes verbals:

a) Formes del present de subjuntiu del verb «*haver*»

A Xert: "*la aga de fer*"[EstXert, 458]; "*hayxa comprat*"[EstXert, 455]; "*no n'i ayga*"[EstXert, 447]; "*ayga la mateixa*"[EstXert, 455]; "*ayguen de pagar*"[EstXert, 459]; "*la aygen de fer*"[EstXert, 457].

A Culla: "*aixa de tindre*"[CapHerb, 545, a.1687]; "*les aixen de tindre*"[CapHerb, 545, a.1687]; "*els aixen de deixar veure*"[CapHerb, 545, a.1687]; "*així mateix haixen de pagar*"[CapHerb, 545, a.1687].

A Benassal: "*ayga de dexar*"[CM, 31v]; "*ayga de mantindre*"[CM, 31v].

b) Formes del present de subjuntiu del verb «*poder*»

A Xert: "*puyxa tallar*"[EstXert, 449].

c) Formes del verb «*pujar*»

A Benassal: "*puixant més per amunt*"[TM, 35,36",37]; "*puixen a la singla*"[LLM, 7]; "*puixa*"[LM, 7].

A Tírig: "*puichan*"[JA, 58",63",64, 66,76",77,78,79,81,89,96,96]; "*que puiche de la vila*"[JA, 68]; "*puisan*"[JA, 57", 58, 59,63,64,66,78,90]; "*asagador que puise de la basa*"[JA, 89].

d) Formes del verb «*veure*»

A Xert: "*veixgen*"[EstXert, 540, a.1744].

III.1.3.8. Les realitzacions aproximants palatals sonores ([j],[i])

• Absència de metàtesi en el mot «*aigua*»

En el conjunt documental no hem localitzat més que la forma general *aigua*.

Joan Coromines²⁴ sentí *auya* a Vistabella, la Vall d'Alba i Orpesa, Borriana, Nules, la Plana Baixa fins Atana i Veo. En tot el Maestrat i els Ports en canvi, es fa *aigwa* o bé relaxat en *aiwa*, així és a Figueroles, a Vilafranca, la Serra d'en Galceran Benlloc, Vilafamés Borriol i Torreblanca i també a Castelló. L'autor es pregunta si la variant amb transposició de sons respon a alguna herència del mossàrab. En la variant valenciana *àuia*, procedent de la forma *ai(g)ua*, —segons Daniel Recasens (1991: 302)— el procés sembla formar part d'una tendència més

El present de subjuntiu de *pujar*, en canvi, a Benassal, actualment presenta la palatal fricativa sonora. I les formes del verb *poder* mostren l'articulació oclusiva velar sonora. PUJAR: *pujo, pugex, puge, pugem, pugex, pugen*. PODER: *puga, pugues, puge, puguem, pugueu, pugen*.

²³ Exemple citat per E. Casanova (1983:77).

²⁴ DECat. (I: 91)

general envers l'afavoriment de les síl·labes obertes en detriment de les síl·labes travades, així com dels diftongs creixents, en val. i cat n.-occ. centro-meridional.

A Benassal: "aygua" [VBII, 3,5]; [VBIII, 2]; [CM, 32v];

a Tírig: "aygua" [JA, 29].

• **Elisió de [j] en el mot «diumenge»**

A Cincorres hem trobat la forma *dumenge* a principis del segle XVII. Al segle XVIII, però, encara es mantienien en els escrits de la zona les dues variants, amb elisió i sense.

La variant amb reducció, que és general actualment en valencià i en part del català nord-occidental, també es documenta en la primera meitat del segle XVII a la ciutat de València²⁵

A Cincorres: "dumenge" [LCR, 1613] "dumenges" [1701].

A Benassal: "dumenges" [VBIII, 1, 39]; "diumenge" [JG, 6v]; "riuuet del Diuenge" (top.) [TM, 45].

A la Torre d'en Besora: "dumenje" [EstT, 24, 28].

• **Elisió de [j] en el diftong creixent [jo]**

A mitjan segle XVIII, observem el fenomen en la paraula «religió», explicable per absorció per part de la consonant palatal precedent.

Es tracta d'un fenomen freqüent avui en català n.-occ. meridional i en valencià. És destacable l'elevada freqüència d'aquestes elisions darrere d'africada i de fricativa palatals a indrets on /e/ tònica ha diftongat en [ja] (els Ports, la Canyada de Biar i el Baix Aragó sud-occidental). (D. Recasens, 1991: 299)

A Xert: "religó" [EstXert, 542, a.1759].

III.1.3.9. Les realitzacions aproximants bilabio-dorsovelars sonores ([w],[ɰ])

• **Pas a consonant bilabial o labiodental**

En el parlar de Benassal, actualment, els diminutius de paraules com *pou*, *peu*, *bou*, etc. es realitzen amb bilabial: *povet*, *pevet*, *bovet*; en canvi, *creueta* i *riuuet* que s'expliquen per l'existència de dos topònims molt populars al terme que es pronuncien amb la bilabial (*el Rivet*, *la Creveta*).

Un bon nombre de casos de canvi de [w] a [v] i [β] s'explica per assimilació a una consonant labial del mateix mot (*po[β]et*, *bo[v]et*, *pe[β]et*, *perdi[v]eta*), o bé per dissimilació en relació amb una vocal posterior labialitzada adjacent (D. Recasens, 1991: 301).

La representació gràfica de l'aproximant [w] i la labiodental [v] resulta difícil de distingir en les grafies dels nostres textos, per la qual cosa no podem aportar dades sobre aquest fenomen fonètic característic de la zona.

²⁵ Martí Mestre (1991:1912) en el *Llibre d'Antiquitats* troba la forma reduïda, juntament amb *diumenge* que és la predominant. Joan Coromines (DECat, III: 120) documentava per primera vegada la variant valenciana l'any 1736 en Carles Ros.

El fenomen és particularment freqüent avui en mallorquí, en menor mesura, en alacantí i a zones del català nord-occidental meridional i del valencià septentrional.

A Benassal: "*pouet*"[VBIII, 19, 23]; "*Rivet*" (top.)[TM, 41].

• **El diftong decreixent [eu] de «veure»**

L'infinitiu «veure» manté els dos elements en la documentació a la primera meitat del segle XVIII.²⁶

A Benassal: "*veure*"[JHV, 2,3,16]; [VBI, 2, 4]; [VBIII, 3].

• **Simplificació del grup [kwa] > [ka] en «quasi», «quantitat», «qualitat»**

a) Pel que fa a «quasi», trobem exemples amb simplificació i també amb el diftong mantingut.

La pronúncia en la nostra zona al segle XVIII, devia ser com avui. L'escrivà que escriví *quasi* a Benassal, presenta altres trets arcaïtzants en els seus documents.

J. Coromines documenta ja *casi* en lo *Spill* i el *Tirant*. La naturalesa àtona del mot, usat sovint com a procític ha afavorit l'elisió de l'aproximant a bona part del domini lingüístic [kazi] (*quasi*) (D. Recasens, 1991:304).

A Benassal: "*casi*"[VBIII, 7] (*sempre*)/"*quasi*"[TM, 18].

b) Dels mots «quantitat» i «qualitat», l'única forma que apareix en els nostres textos és amb el diftong simplificat, tant al s.XVII com al XVIII.

El primer es documenta així ja en Llull (*DECat*, VI: 896). *Qualitat* també es documenta amb *ca-* en textos antics (*DECat*, VI: 889).

A la Torre d'en Besora: "*cantitat*"[EstT, 33];

a Culla: "*cantitat*"[EstCulla, 27r, a.1627];

a Vinaròs: "*cantitat*"[EstVinaròs, 14v, a.1647];

a Peníscola: "*calitat*"[EstPeníscola, 97]; "*cantitat*"[EstPeníscola, 111];

a Xert: "*cantitat*"[EstXer, 535].

• **Simplificació de [wa] en [o] en «quaresma», «quaranta»**

a) En el mot «quaresma» trobem el diftong mantingut a Benassal, i reduït a [o] en els *Establiments* de Xert.

En una cançó popular recollida per Carles Salvador en el *Petit Vocabulari* (1943) (p. 246), —que encara hem arribat a sentir a Benassal—, es troba la variant *coresma*, molt estesa segons J. Coromines en els parlars occidentals i València. (*DECat*, VI:906).

Actualment, a Benassal no se sent més que *quaresma*.

b) La paraula «quaranta» es troba escrita en els nostres documents amb tres variants que semblen representar els tres estadis de l'evolució cap a la simplificació del diftong.

La variant actual (*coranta*), final del procés, es troba ja en els *Establiments* de Vilafamés en la primera meitat del S. XVII, a Benassal en el XVIII i a Tírig en

²⁶ E. Casanova (1989:17) documenta formes amb simplificació del diftong al segle XVIII.

el XIX. Tanmateix a Xert, a finals del s.XVII, es documenta la forma intermitja *quoranta*, variant que retrobem, alternant amb les altres dues, a Tírig a les primeries del S. XIX.

La forma *quaranta* es manté en els documents de Benassal, Tírig i Peníscola.

El conjunt d'exemples representen un estat de variació reflex d'un canvi real en la llengua oral.

J. Coromines documenta la variant *coranta* l'any 1340 i en referir-se al valencià afig un comentari de Martí Gadea on afirma que ningú diu *quaranta* amb l'excepció de València capital. (DECat, VI:905).

c) «Qualsevol» es manté en els textos sense cap variació. Actualment a Benassal es pronuncia amb dissimilació i reducció del diftong: *consevol*.

A Benassal: "*quaranta*" [VBII, 9, 23], [BM, 21v]/"*coranta*" [VBIII, 40], [JG, 5v]; "*quaresma*" [JG, 19v]; "*qualsevols*" [TM, 9], [LLM, 9].

A Tírig: "*coranta*" [JA, 73, 88] (28 vegades); "*quoranta*" [JA, 88] (7 vegades); "*quaranta*" [JA, 90] (3 vegades).

A Vilafamés: "*coranta*" [EstVilafamés, 6v, a.1630]²⁷; "*mil huit cens coranta y tres*" [EstVilafamés, 75v, a.1643].

A Peníscola: "*quaranta*" [EstPeníscola, 92].

A Xert: "*quoranta*" [EstXert, 450, a.1689]; "*coresma*" [EstXert, 533].

• Manteniment de [we] en «qüestió»

En els documents trobem sempre el mot *qüestió* amb el diftong representat, sense cap variació.

Actualment en el parlar de Benassal hi ha la variant *custió*, pronúncia vulgar gairebé general en l'ús col·loquial en el dialecte central, segons J. Coromines, que l'ha trobada també en la toponímia d'altres llocs de Catalunya (DECat, VI: 939).

A Benassal: "*qüestió*" [VBIII, 14]; "*qüestions*" [TM, 22];

a la Torre d'en Besora: "*qüestió*" [EstT, 20].

• El diftong dels mots «avui», «vuit», «vuitanta», «divuit»

Una característica del dialecte valencià²⁸ és el manteniment de les formes *hui*, *huit*, *huitanta*, *díuit* (front a les solucions més generals (a)vui, vuit, vuitanta, divuit) pronunciades amb diftong creixent [wí] com en altres paraules.

En els parlars del nord del País, en canvi, han triomfat les formes més generals del català²⁹. No coneixem cap estudi detallat que localitze l'àmbit geogràfic del fenomen en la llengua actual. A Benassal, el diftong se sent decreixent, tant en paraules com *cuit*, *buit*,... com en *avui*, *vuit*, *vuitanta*, *díuit*.

Segons J. Coromines, les formes *vui*, *vuit*, *divuit*, *vuitanta* existien en l'edat mitjana juntament amb *hui*, *huit*, *dihuit*, *huitanta*. La pronúncia actual valenciana

²⁷ Localitzat per E. Casanova (1983:77)

²⁸ Vey (1984:160) parla d'una tendència del diftong [úi] a convertir-se en creixent [wí], i la compara amb la realització castellana en casos semblants, tanmateix observa que depèn de la situació dins de la frase.

²⁹ E. Casanova (1985) dona com a característica del valencià septentrional el triomf de les formes amb diftong decreixent *vui* i *veit*.

amb diftong creixent és deduïda per l'autor en exemples de S. Vicent Ferrer per a *hui*, i per les grafies *gui* (*guí* (amb i semivocal)) en documents dels anys 1631 i 1684 (BSCC XIV, 11)..

Els nostres exemples presenten una alternança de formes durant els segles XVII XVIII i el triomf de les formes generals catalanes al segle XIX.

L'alternança al segle XVII i XVIII amb la forma valenciana, es pot explicar de dues maneres:

a) En la llengua oral alternaven les dues formes i posteriorment es perden les valencianes.

b) La llengua oral només coneixia les formes generals catalanes, com en l'actualitat, mentre que la norma escrita difosa des de València preferia les altres variants. A partir del s.XVII, es va perdre la influència de l'estàndard valencià, i la manca de la norma, fa que s'introdueixen en l'escriptura les variants locals. Aquesta darrera teoria sembla més probable.

Quant al diftong, la presència de la variant velaritzada *gui*, seguint Coromines, ens condueix a imaginar-hi diftongs creixents.

a) Exemples de «avui»³⁰.

A Cinto Torres: "*hui*" [LCR, 127v, a.1646]; "*ui*" [LCR, a.1672]; "*vui*" [LCR, a.1627].

A Benassal: s.XVII: "*huy*" [JHV, 5, 6, 15', 23]; [JB, 169v, a.1634]; [MNTI, 18, a.1658] [MNTII, 2, a.1687]. s.XVIII: "*huy*" [VBI, 1, 23, 26]; "*la dit viña del dit Orenge y huy del dit Badal*" [VBII, 13]; "*per la viña que huy posseheix Antoni Vilalta*" [VBIII, 32]; "*al maset d'en Gradull que huy és de J.F.*" [TM, 3], [LM, 3]; "*les Ferreries huy nomenades les Ferritgetes*" [TM, 8]; "*que huy és d'en Joseph Forés d'en Badenes*" [LLM, 3].

A la Torre d'en Besora: "*huy*" [EstT, 33, 10v]; "*vuy*" [EstT, 19, 21, 23].

A Tírig: "*vui*" [JA, 44].

A Vilafamés: "*huy*" [EstVilafamés, 90r, a.1630].

A Peníscola: "*huy*" [EstPeníscola, 108, 113].

A Xert: "*vui*" [EstXert, 443, 450 a.1689].

b) Exemples de «vuit»³¹

A Culla: "*vuyt*" [CapHerb, 96, p. 495, a.1433].

A Cinto Torres: "*uyt*" [LCR, 1613].

A Benassal: "*huyt*" [VBI, 5]; [VBII, 24], [VBIII, 22', 23, 25, 30]; "*huit*" [BM, 22v]; "*huit*" [JG, 11v, 12v]; "*huit-sentes*" [JG, 4]; "*vuit*" [LLM, 6]; "*vuhit*" [BM, 22r].

A Tírig: "*setanta-vuit*" [JA, 29], "*trenta-vuit*" [JA, 29].

³⁰ Segons J. Coromines (DECat, I: 524, 525) en el valencià predomina molt la pronúncia *uí*, almenys des de la Plana (anotat a Borriana, 1961) cap al sud. Si bé val a dir que també s'hi sent alguna altra variant *aui* (amb u semivocal) al Boixar (1934, 1962) altrament aquesta pronúncia passa fins més al nord de l'Ebre (l'Ametlla de Mar 1935). Fora del País Valencià es mantingué sobretot la forma *vui* que sempre s'ha accentuat en la *ú*.

³¹ J. Coromines (DECat, IX: 405) localitza *huit* o *vuit* (amb i semivocal) en la majoria del domini català, i *uit* en valencià (amb trasllat de l'accent de *uit* (amb i semivocal) a *ui* (amb u semivocal)). La pronúncia valenciana amb diftong creixent, sembla assegurada ja en les últimes centúries, en particular havent-hi una variant local amb *guí* (amb u semivocal) en l'a. 1739 juntament amb *gui* (amb i) a Castella. És *uit* (amb u semivocal) la que va anotar a moltes localitats de nord a sud al País. Transcriu un exemple de Castelló de la Plana.

A Vilafamés: "vuyt" [EstVilafamés, 85r, a.1630].

A Peníscola: "huyt" [EstPeníscola, 110]; "huit" [EstPeníscola, 112].

A Xert: "vuit" [EstXert, 527].

c) Exemples de «vuitanta»

A Benassal: "huytanta" [VBI, 18]/"huitanta" [VBII, 4], huitanta [VBI, 4].

A Tírig: "vuytanta" [JA, 76]; "vuitanta" [JA, 31,44,92,93]; "tresentes y vuitanta" [JA, 35]; "cen vuitanta" [JA, 91]; "dosentes vuitanta" [JA, 93]; "cen vuitanta-sis" [JA, 98].

d) Exemples de «divuit»:

A Culla: "devuyt" [CapHerb, 141, p. 512, a.1493].

A Benassal: "dihuyt carrasques" [JHV, 17, a.1615].

A Tírig: "en devuit pases" [JA, 29]; "divuit" [JA, 64,88,94]; "sen y divuit" [JA,39]; "dos-sentes y divuit" [JA, 74].

A Traiguera: *diuit, vuit* (V. Sanz i Arnau *Recep.* p.65).

A Benicarló: J Gregori Albiol (1994:156) comptabilitza les aparicions dels numerals de la família de *vuit* en el període 1713-1715 en el registre de batejos i conclou que les variants *huit, diuit, vint-i-huit* sens labialització són les predominants. Tanmateix hi ha tres casos de *vuit* en els escrits d'un capellà benicarlando, i un sol cas de velarització *guit*.

III.1.3.10. El fonema lateral alveolar sonor (/l/)

• Simplificació del so geminat [l-l]

Les grafies predominants en els textos del s. XVIII semblen representar el so simple, no obstant això es troben alguns exemples que mantenen la grafia geminada³².

A Cincorres: "sien expel-lits" [LCR, a.1613]; "bal-le" [LCR, a.1625, 1708, 1710] / "bale" [LCR, a.1630, 1693].

A Benassal: "foieta del Bal-le" (top.) [VBIII, 11, 12, 17]/"foya del Bale" (top.) [TM, 35, 37, 38]

A la Torre d'en Besora: "bale" [EstT, 24]; "apelar" [EstT, 23]; "compelir" [EstT,23]; "cancel-lacions" [EstT, 20].

A Tírig: "bale" [JA, 87] (sempre així, 3 vegades).

A Peníscola: "espal-les" [EstPeníscola, 119].

A Xert: "bal-le" [EstXert, 445]; "ameles" [EstXert, 527].

• Palatalització de [l] en posició inicial absoluta de mot

Troben mostres del fenomen en diversos documents.

³² Segons Estel·li Casanova (1990, p. 118), l'assimilació *ll > l* no apareix fins al segle XVII en la documentació valenciana. Les grafies del *Llibre d'Antiquitats de València* mostren, efectivament la pronúncia [l-l] que devia ser l'habitual als segles XVI i XVII. Es troba la redacció a [l] únicament en dues ocasions, una en un relat datat el 1414 i l'altra a la segona meitat del segle XVII (J. Martí Mestre 1991: 1935). Lluís Galiana a *Rondalla de Rondalles* simplifica les geminades: *el* queda reduïda a *l* : *espalet, espeler-i*. (Pellicer Borràs, J.E., 1986: 105)

Representa la tendència fonètica autòctona en català. És freqüent encara actualment en la pronúncia vulgar de gran part del domini lingüístic en règim d'alternança amb les variants cultes iniciades amb *l*.³³

A Benassal: "llímits" [VBIII, 1,38,39], [TM, 1,6,10,14], [LLM, 1]; "delliberaren" [JHV, 5].

A la Torre d'en Besora: "llitigans" [EstT, 20]; "deliberació" [EstT, 17].

A Peníscola: "llímits" [EstPeníscola, 101]; "llínea"/"línea" [EstPeníscola, 106].

• Elisió de la lateral en posició implosiva preconsonàntica

a) En els textos estudiats es manté, generalment, la lateral en el mot «altre». Tanmateix, en la primera meitat del segle XVIII en els *Establiments* de la Torre d'en Besora, trobem tres casos d'elisió, i a principis del segle XIX en les visures de Tírig, les formes amb [l] són absolutament minoritàries. La pèrdua de la lateral es degué produir durant el segle XVIII.

b) En la paraula «pam» només dos textos arrossegueu encara al voltant de 1700, de manera molt minoritària, la variant antiga amb [l] alternant amb la forma general amb elisió que predomina totalment en el conjunt de la documentació³⁴

c) Pel que fa a la paraula «om», no trobem més que la forma actual sense la consonant lateral³⁵

La consonant /l/ pot elidir-se en posició implosiva preconsonàntica, afavorida per la presència d'una altra consonant líquida o bé per la naturalesa proclítica de la forma lèxica afectada, com és el cas de *atre*.³⁶

A Cinto Torres: "altres" [LCR, 1613, 1630, 1646] "altre" [LCR, a.1640 1714].

A Benassal: "altra" [VBII, 9, 3], [TM, 2]; "altre ribàs" [VBII, 20]; "altres" (pron.) [VBII, 15].

A la Torre d'en Besora: "atres" [EstT, 22'] (només tres ocasions) / "altre" (45 ocasions).

A Tírig: "l'atra" (26 ocasions) / "l'altra" (12 ocasions); "en l'atre cantó" [JA, 28]; "un atre forroll" [JA, 31]; "achunte a l'atre que ve" [JA, 35]; "tornant a l'altre costad" [JA, 84, 87] (només dos casos); "feren altres dos creus" [JA, 92]; "boltan a les altres" [JA, 93] (només dos casos); "dos pams de drap" [JG, 4v]; "posar-la als deu pams" [JA, 57]; "mas dels Oms" (top.) [VBIII, 28, 29, 30]; "soques de homs" [VBIII, 14]; "font dels Oms" (top.) [TM, 5], pla del Hom "[JA, 26].

³³ D. Recasens (1991: 311)

³⁴ La forma etimològica amb *-lm* resta dominant a l'edat mitjana fins al S. XV. *Pam* és la forma actual dominant a tot el domini (DECat VI, 206)

³⁵ Des del S. XV es documenta *om*. En el País Valencià *olm* sembla haver resistit més. Carles Ros (1764) inclou sols *om* evidentment reflectint la pronúncia de la capital. Sanelo, que era de Xàtiva, diu a més *olm*, i Escrig de Llíria, remet d'*om* a *olm*, donant a entendre que considerava aquest més usual, i M. Gadea, de la comarca d'Alcoi usa *oim* en la seua obra folklòrica. En el segle actual també hi ha mostres d'ús de *oim* del Morvedre cap al sud. (DECat, VI: 57)

³⁶ La distribució geogràfica actual dels casos d'elisió deixa entreveure que l'eivissenc i el valencià són més refractaris al fenomen que la resta dels dialectes; es tracta d'una precisió consistent amb l'articulació menys velaritzada de /l/ en valencià que a la resta del domini lingüístic català. Aquest fet pren relleu especial en els casos en què la consonant lateral apareix davant de consonant labial; efectivament, *colp*, *polp*, *olm*, *palm* i *còlbit*, han mantingut la consonant lateral alveolar en valencià i/o eivissenc, i l'han elidida a la resta de dialectes (*cop*, *pop*, *om*, *pam*, *còbit*). (D. Recasens, 1991: 317). La variant *atre* ja es troba al S. XIV. Avui l'extensió geogràfica de la forma col·loquial cap a Ponent és molt vasta. En terres valencianes és la variant popular més estesa, canvi de data ben recent. Així ho sentí Coromines a Beixí, Culla i Canet lo Roig. En l'ús rústic es nota que *atre* té menys extensió en la zona entre el Llobregat i el Camp. (DECat, I:236)

A Peníscola: "a un palm"; quatre palms"/"dos pams"[*EstPeníscola*, 106].
 A Xert: "vuit palms"[*EstXert*, 527]/"quice pams"[*EstXert*, 528].

- **Assimilació davant de vibrant en el mot «folro»³⁷**

A Cinctorres: "foro de seda" [*LCR*, 1661].

III.1.3.11. El fonema lateral palatal sonor (/ɲ/)

- **No geminació**

En el mot «ratlla» trobem la grafia corresponent al so valencià, sense geminació.

A Benassal: "ralla" [*VBI*, I, 19].

a Peníscola: "ralla"[*EstPeníscola*, 95].

III.1.3.12. Els fonemes bategant i vibrant alveolars sonors (/r/ /r/))

- **Pas de la [r] interior de mot a lateral alveolar**

a) En el mot «arbre», trobem el canvi *albre* en els textos de Benassal i de Xert. No obstant això, la forma predominant en el conjunt documental és *abre* que alterna amb la variant etimològica amb la [r] mantinguda *arbre* en els textos més conservadors³⁸.

b) El canvi a lateral alveolar també es troba en la paraula «aradre», ací per dissimilació. La forma *aladre* documentada en *lo Spill* de Jaume Roig és actualment general en el País Valencià i en alguns indrets del català nord-occidental (*DECat*, I: 352).

A Benassal: "albre" [*CM*, 31v].

A la Torre d'en Besora: "abres"[*EstT*, 21, 21v].

A Vilafamés: "arbres"[*EstVilafamés*, 4r]; "aladres"[*EstVilafamés*, 61r, a.1630].

A Vinaròs: "abre"[*EstVinaròs*, 9v, a.1647].

A Peníscola: "abres"; "abre"[*EstPeníscola*, 92, 103]/"arbre"[*EstPeníscola*, 106]; "aladres"; "instrument aratori"[*EstPeníscola*, 93].

A Xert: "arbres"[*EstXert*, 448, a.1689]/"albres"[*EstXert*, 449, 526 a.1689] / "habres"[*EstXert*, 541, a.1747].

- **Elisions de la vibrant**

³⁷ En el *Llibre d'Antiquitats de València* es troba tant la variant amb *rr* com la que manté el grup *r* intacte (J. Martí Mestre, 1991: 1940).

³⁸ Lluís Galiana a la *Rondalla de Rondalles* usa *albre* i també *arbres* (Pellicer Borràs, J.E., 1986: 104). El pas de *r > l* davant de consonant labial, particularment vis a vis a les comarques meridionals del Principat i del valencià, s'adua amb la qualitat mitjanament velaritzada de /r/ a ambdues zones dialectals i és explicable per motius acústics i perceptuals (D. Rocasus, 1991: 337-338). La variant *abre* predomina a tot el nord valencià (Vilar de Canes, Vilafamés, Castelló, Vistabella, i en general al nord de la línia Benicàssim-Llocma, tanmateix se sent *albre* ací i allà en pobles del nord: massades e Morella i Arcs (1935), Peníscola, Castellfort, Benassal (1961) (*DECat*, I: 360).

a) En el verb «perdre», es mantenen, generalment, les dues [r] en els documents. Actualment en el parlar de Benassal, igual com en la resta del valencià, cau la primera [r]: en l'infinitiu *pedre*, en el futur *pedràs*,..., i el condicional *pedria*... Segons J. Coromines, el canvi s'observa només passar el riu de la Sénia (Rossell, Vallibona, 1935) i més o menys per tot el País Valencià. (*DECat*, VI:445)

b) El verb «pendre» i els seus derivats apareixen amb la dissimilació normal, produïda ja en època preliterària. (*DECat*, VI:412). Lluís Galiana a *Rondalla de Rondalles* fa dissimilació eliminatòria en *pedre*, *pendre*, (Pellicer Borràs, J. E., 1986: 104)

A la Torre d'en Besora: "*perdrà*" [*EstT*, 32]; "*pendre*" [*EstT*, 22]; "*compendre*" [*EstT*, 24v].

c) També apareix «orde» sempre sense epèntesi de vibrant o bategant, com és normal en valencià. (*DECat*, VI: 98).

A Benassal: "*orde*" [*VBIII*, 1, 6, 38], [*TM*, 10, 14];

a Traiguera: "*orde*" [*Recep*, 65].

d) Per influència cultista alguns escriptors mantenen, en els escrits, la segona [r] de «propi» encara que la dissimilació eliminatòria era corrent en català des del origen. (*DECat*, VI: 830-831). També es troben exemples de manteniment de la [r] en el *Llibre d'Antiquitats* de València (J. Martí Mestre, 1991: 1925).

A Benassal: "*pròpria*" [*VBI*, 2, 5, 7][*VBIII*, 2, 13] [*TM*, 10]; "*pròpia*" [*TM*, 35]; "*propi*" [*TM*, 32].

• Absència de metàtesi en «peiró»

Tots els textos revisats presenten la variant *peiró*. L'única excepció apareix en un topònim de la visura de Tírig (Vegeu apartat de toponímia), això fa pensar que ja s'havien produït canvis en el mot, però devien ser considerat vulgars.

Actualment el parlar de Benassal presenta la forma amb metàtesi *perió*.

Carles Salvador al *Petit Vocabulari de Benassal* (1943:255) escriu la forma sense metàtesi *peiró*³⁹.

A Benassal: "*peyró*" [*TM*, 14];

a la Torre d'en Besora: "*Peyró*" [*EstT*, 28];

a Peníscola: "*Peyró*" [*EstPeníscola*, 82].

• Permutació amb un so adjacent

A Peníscola: "*presebint*" [*EstPeníscola*, 85].

• Permutació amb un so distant en «paraula» i «milacre»

³⁹ El grup format per la *i* i la bategant *r* intervocàlic i pretònic pot fer-se [ri] (entre d'altres) en la seqüència *eir* (*Perió* (*Peiró*)). aquesta metàtesi és freqüent actualment a les comarques del català n.-occ., central i meridional (Segrià, Garrigues, Ribera d'Ebre, Terra Alta, Urgell) i, en menor mesura, en alguerès, men. i val. meridional. (D. Recasens, 1991: 331)

Hem registrat mostres de la permutació als segles XVII i XVIII, en els documents de la Torre d'en Besora i de Cinctorres.

a) La variant amb metàtesi *palaura* (semblant al castellà i part del gallec i portugués), documentada els anys 1373, 1435 (*Cart. d'Ossau*) només es troba actualment en un petit rodal fronterer del Bearn i en el Maestrat (Sorita, les Useres i un poble intermedi (a.1961)) (*DECat*, VI: 273).

Actualment, a Benassal es manté la variant *palaura* tal com consta al *Petit Vocabulari de Benassal* (1943:254) de Carles Salvador.

b) La variant *milacre* presenta actualment una extensió major (mall., men., val., català n.-occ. meridional)⁴⁰

A la Torre d'en Besora: "*palaura*" [*EstT*, 20].

A Cinctorres: "*milacre*" [*LCR*, 1646].

• Pèrdua de la [r] final

a) En contacte amb [s] (morfema de plural) o formant grup *-rs* final de mot, trobem exemples de pèrdua de la vibrant en tots els textos, alternant amb altres on es representa el grup sencer.

b) En els substantius observem la representació de la *r* final, de manera sistemàtica, en tots els documents. Fan excepció quatre exemples de les visures de Tírig de l'any 1817: dos noms comuns (*sirer* i *lluïsar*), un cognom (*Ballester*), que també apareix escrit amb *-r* en el mateix text, i un topònim (*Mas d'en Dotó*).

c) Els infinitius tampoc mostren quasi cap vacil·lació, van escrits regularment amb la vibrant final en tots els textos del segle XVII i XVIII.

Fins i tot, seguits de pronoms febles, mantenen la *r* regularment.

Les excepcions en aquest grup són també quatre: dos casos de finals de la setena centúria, un, als *Establiments* de Xert de 1689, i l'altre en el receptorial de Traiguera de 1683, i dos més, localitzats en la visura de Tírig a principis del segle XIX, un dels quals seguit de pronom.

d) Pel que fa a la introducció de *r* antietimològica:

Els infinitius de la conjugació II en *-re* compareixen en tots els textos sense epèntesi antietimològica.

La paraula *compte* apareix amb *r* final en escrits de Benassal del segle XVIII, alternant amb la forma sense epèntesi.

El mot *presó* es troba escrit amb *r* a Vinaròs, alternant amb la forma etimològica, en textos de mitjan segle XVII, i a Peníscola, de manera sistemàtica, el primer any del segle XVIII. A Culla, en canvi, a principis d'aquest darrer segle, es manté la forma sense epèntesi.

La paraula *cobricalze* presenta la *r* final no etimològica en un text de Cinctorres de la primera meitat del segle XVII.

⁴⁰ J. Veny (1984: 148). (D. Recasens, 1991: 310, 332). Forma documentada en Galiana *Rond de R.* (16.1) (Pellicer Borràs, 1986:112). Martí Gadea *Tip. i Mod.* 1918. Coromines indica que es tracta d'una pronúncia bàrbara calcada del castellà (*DCVB*, V, p. 701).

El mot *punxó* en canvi no presenta epèntesi de vibrant en un text de Benassal de la primera meitat del segle XVIII.

Fins ara la majoria de lingüistes han plantejat el tema de la -r final en termes de la conservació d'aquesta consonant i posterior pèrdua a partir del segle XV.

B. Montoya a partir de la hipòtesi de J. Colomina per al valencià meridional, ha proposat l'explicació partint de la possibilitat que des del català estàndard de la ciutat de València del segle XV, s'expandís la reintroducció d'aquesta consonant elidida per raons cultistes.

La hipòtesi de J. Colomina (1985:136) i B. Montoya (1986:225), sembla difícil d'aplicar al nostre territori. Segons aquesta teoria, la zona «D» (vegeu mapa) s'hauria de considerar la més perifèrica, on es manté la situació del català al segle XIV, ja que s'hi elideix /r/ final en qualsevol context. En la zona «A», a partir del segle XV s'hauria produït una reintroducció de /r/ final seguint el model valencià de més al sud, ja que /r / de l'infinitiu s'hi perd quan va seguit d'un pronom enclític, però no en altres casos.

Les zones «B» i «C», en canvi, haurien de tractar-se excepcionalment. Pel que fa a la zona «B» (Alcalà de Xivert i Torreblanca i Vilanova d'Alcolea), on actualment es pronuncia la /r/ final, fins i tot en els infinitius seguits de pronom feble, pensar en una reintroducció procedent de València, més intensa que la dels pobles de la Plana, resulta difícil, ja que es troba més al nord. Geogràficament, Alcalà, i els altres pobles tenien llavors, millor comunicació amb el nord que amb el sud. Les zones insalubres d'Orpesa i les costes de Benicàssim han estat fins al present segle barreres naturals importants. Hem de considerar, a més, que el parlar d'Alcalà de Xivert resten vius encara avui alguns trets desapareguts en la resta de la zona com ara l'imperfet de subjuntiu en -às, (i no -es, com en altres localitats del tortosí meridional), l'adverbi *llavontes*, etc..

Quant a la zona «C» (l'antiga Batlia de Cervera i Peníscola) on s'articula /r/ únicament en els infinitius quan van seguits de pronom enclític, tant els començats per vocal com els començats per consonant, és també contradictòria l'explicació relacionada amb una reintroducció. Primerament, perquè l'infinitiu seguit de pronom començat per consonant, és el context en què no arriba a triomfar la suposada reintroducció en els altres territoris valencians. A més, per la situació geogràfica, aquesta zona, es troba més allunyada de València que la «D» on no es realitza /r/, i, precisament, el nucli més important de població des del segle XVI, des d'on s'hagués pogut difondre la tendència cultista (fins i tot considerant-la procedent de Tortosa) és Vinaròs, contràriament allí no es realitza /r/ en els infinitius seguit de pronom feble començat per consonant.

La nostra documentació, pel que fa a aquesta elisió, presenta mostres molt poc significatives. Tan sols dos exemples i en textos diferents, a finals del segle XVII en dues poblacions molt septentrionals (Xert i Traiguera) ens semblen insuficients per considerar que en aquell temps el fenomen afectàs la llengua oral en una extensió com l'actual.

El manteniment de la forma plena dels pronoms darrere dels infinitius, es podria afegir com una prova més a favor de la hipòtesi.

Les dades que recullen les enquestes de principis del segle actual, fan referència a l'articulació de /r/ final en algunes localitats que ara l'elideixen, la qual cosa fa més difícil tal afirmació. A més, quan aquestes mostres les relacionem amb altres fenomen fonètics, com ara l'elisió de la dental en el grup *-nt* o d'altres trets característics de la zona, que es reproduïxen reiteradament en tots els textos, hem de concloure que als segles XVII i XVIII la *-r* final s'articulava en una zona major que l'actual.

Els exemples de Tírig, a principis del segle XIX, en canvi, permeten suposar que l'elisió es produïa en aquesta població, almenys en alguns contextos.

Un estudi detallat de la situació en la nostra zona en els segles anteriors, fora de l'abast del present treball, podria aclarir aquesta controvertida qüestió.

A) Exemples en contacte amb [s] morfema de plural

a) Exemples de pèrdua de [r]:

A Cincorres: "sotarràs" [LCR, a.1613]; "regidós" [LCR, a.1737].

A Benassal: "dinés" [JG, 1v,5v,13v]; "diners" [JG, 13v]; "obrés" [JG, 19 sempre amb s]; "menobrés" [JG, 19v' sempre amb s].

A Tírig: "els chentisclàs" [JA, 37']; "Collet dels Espletés" [JA, 63]; "los heretés" [JA, 90,93,94,100]; "dos asagadós" [JA, 83, 84].

A la Torre d'en Besora: "vergés" [EstT, 21].

A Xert: "garrofés" [EstXert, 533]; "abeuradós" [EstXert, 535]; "pastós" [EstXert, 535]; "masovés" [EstXert, 535]; "veadós" [EstXert, 536]; "forastés" [EstXert, 541, a.1740]; "magós" [EstXert, 542, a.1758]; "menós" [EstXert, 542, a.1758]; "contadós" [EstXert, 533, a.1689].

A Peníscola: "figues flos" [EstPeníscola, 122].

A Traiguera: "dinés" [RecepTraiguera] (Sanz i Arnau, 1991:65).

b) Exemples de manteniment de [r]:

A Benassal: "habitadors" [VBI, 1]; "antigors" [VBII, 16]; "mensatgers" [VBII, 17, (sempre amb -rs)]; "abeuradors" [VBII, , 16]; "possehidors" [TM, 39]; "compradors" [TM, 26]; "fusters" [JG, 12v, 18v, (sempre amb -rs)]

A Tírig: "ganaders" [JA, 68]; "llauradors" [JA, 30]; "asagadors" [JA, 73, 76].

A Traiguera: "contadors" [RecepTraiguera, 2]; "acaptadors" [Recep Traiguera, 2] (Sanz i Arnau, 1991: 65).

A Benicarló: "habitadors" [BatBenicarló, 270v] (Gregori Albiol, 1994:155).

B) En les preposicions «vers» i «devers»

a) Exemples de pèrdua de [r]:

A Benassal: "devés" [VBI, 8],[VBII, 16]; "ves" [TM, 6].

b) Exemples amb la vibrant:

A Benassal: "vers" [TM, 6, 7].

C) En substantius i adjectius:

a) Exemples de pèrdua de la [r] final:

A Tírig: "un siré bort" [JA, 67]; "lloysà a la vora de" [JA, 81].

b) Exemples de manteniment de [r] final:

A Benassal: "teixidor" [VBI, 1]; "retor" [LM, 6]; "janer" [LM, 3]; "dotor" [JG, 5]; "miller" [JG, 16v]; "terser" [JG, 11v, 17v, 19v]; "Melchor" [VBII, 4] [JG, 11v].

A Peníscola: "cànter" [EstPeníscola, 129].

A Traiguera "gíner" [RecepTraiguera, 3]; "valor" [RecepTraig, 3]; "bestiar" [RecepTraig, 5]; "caser" [RecepTraig, 4] (Sanz i Arnau, 1991: 65).

A Benicarló: "corder" [BatBenicarló, 270v]; "fossar" [BatBenicarló, 270v]; "llaurador" [BatBenicarló, 270v] (J. Gregori Albiol, 1994:155).

A Tírig: "fosar nou" [JA, 89]; "el saldonar" [JA, 94]; "lo malladar de" [JA, 39,63,77]; "un lluisar, en una" [JA, 63]; "asagador a la" [JA, 24]; "pastor" [JA, 27]; "la entigor de" [JA, 33]; "de antigor a-ntigor" [JA, 84]; "al rededor" [JA, 63].

D) En topònims i antroponims:

a) Exemples de pèrdua de la [r] final:

A Tírig: "tancadet de Manuel Ballesté" [JA, 88]/"Manuel Ballester" [JA, 86]; "azagador del mas d'en Dotó" [JA, 76].

b) Exemples de manteniment

A Benicarló: "Alcanar" [BatBenicarló, 270v, a.1714] (J. Gregori Albiol, 1994:155).

A Tírig: "del Chinovar" [JA, 60,66]; "bobalar de dalt" [JA, 70,88]; "pla de l'Avenar" [JA, 74,75]; "Josef Alcàser" [JA, 30,33]; "camí de Albocàser" [JA, 44]; "tosalet de Munter" [JA, 100]; "la basa del Colomer" [JA, 90]; "racó d'en Pastor" [JA, 60]; "Francisco Porcar" [JA, 37].

E) En els infinitius no seguits de pronom feble:

a) Exemples de pèrdua de [r] final en infinitius:

A Xert: "puxe estrenie e examplar" [EstXert, 460].

A Traiguera: "per a cobrí les cubertes" [RecepTraiguera, 5] (Sanz i Arnau, 1991:65).

a Tírig: "anaren a regoneise el asagador" [JA, 30]

b) Exemples de manteniment de [r] final:

A Benassal: "asentar" [JG, 18v]; "arrancar" [JG, 14v]; "pugar" [JG, 14v]; "eixir" [VBI, 8]; "descubrir" [VBI, 8]; "llansar" [VBI, 4]; "netegar" [VBII, 16]; "enbocar" [VBIII, 27]; "esmochar" [VBIII, 37]; "linear" [VBIII, 33]; "respetar" [VBIII, 25]; "reconéixer" [LM, 1].

A Tírig: "decantar a la" [JA, 37]; "arribar al cantó" [JA, 30]; "comensar a la" [JA, 34]; "arribar al" [JA, 61]; "al entrar al" [JA, 65]; "es varen tornar a" [JA, 99]; "quedar asagador" [JA, 100]; "escomensar el" [JA, 90,94]; "achuntar en" [JA, 94]; "posar una fita" [JA, 29]; "travesar lo" [JA, 63]; "fitar la" [JA, 68]; "vesurar los" [JA, 73]; "dar camí" [JA, 90]; "abonar" [JA, 74]; "boltar tan" [JA, 93]; "y en ser a la edrera" [JA, 68]; "va fer un-atra creu" [JA, 69]; "per no haver

-Articulació de -r en els infinitius + pronom començat per consonant	C
-Elisió de -r dels infinitius + pronom començat per consonant	D

-Elisió de -r en els infinitius + pronom començat per consonant	A
-Articulació de -r en els infinitius + pronom començat per consonant	B

contrafita"[JA, 67]; "*sense fer bolta*"[JA, 37]; "*per a durmir lo ganado*"[JA, 93]; "*que és dir, travesan-la*"[JA, 68].

A Traiguera: "*ser*"[RecepTraiguera, 2]; "*aver*"[RecepTraiguera, 5]; "*anar a captar*"[RecepTraiguera, 4] (Sanz i Arnau, 1991:65).

A Benicarló: "*administrar*" [BatBenicarló, 270v].

F) En infinitius seguits de pronom feble començat per consonant

a) Exemples de pèrdua de [r] final:

A Tírig: "*sense tocà-lo*"[JA, 68].

b) Exemples de manteniment: (Vegeu a l'apartat de pronoms febles III.2.4.2.)

A Benassal: "*fitar-lo*" [TM, 41].

A Xert: "*fer-se*"[EstXert, 536]; "*fer-lo posar*"[EstXert, 457, a.1689]; "*roblir-los*"[EstXert, 536, a.1689].

A Benicarló: "*poder-li*"[BatBenicarló, 270v].

G) Infinitius de la conjugació II en -re.

A Benassal: "*traure*" [JG, 14r]; "*traure'l*" [VBI, 6]; "*veure*" [VBI, 2,4].

A Xert: "*veure-les*"[EstXert, 540, a.1744].

A Peníscola: "*traure'ls*"[EstPeníscola, 102].

H) Epèntesi de -r no etimològica¹

a) Exemples de substantius que prenen [r] antietimològica en altres parlars que articulen la -r final, i que no mostren tal fenomen en la nostra documentació:

A Benassal: "*prenga en conte*" [VBII, 16]; "*punchó*" [JG, 13v]; "*contes*" [VBII, 16],[JG, 16v].

A Culla: "*presó*"[EstCulla, 27r, a.1714].

A Vinaròs: "*pressó*"[EstVinaròs, 15r, a.1647].

A Xert: "*pressó*"[EstXert,457, a.1689].

b) Exemples de substantius amb [r] antietimològica en altres parlars que actualment tenen [r] final, que també mostren el fenomen en la nostra documentació :

A Benassal²: "*cónter*" [JG, 1v, 4r, 6r', 16v,(sempre amb r)],[CM, 31v].

A Cinto Torres: "*cubricàlser*" [LCR, 1634].

A Vinaròs: "*presor*"[EstMust. m. "B", 33r, a.1663]³.

A Peníscola: "*presor*"[EstPeníscola, 75] (sempre amb r final).

I) L'adverbi «ahir»⁴

¹ J. Veny (1984 :162) diu que la -r final s'articula normalment, amb algunes excepcions, a certes zones del valencià septentrional i meridional: *cantaR, feR, senyoR, diR*, etc., i és estesa a casos no etimològics com *quinquer*, (quinqué), *cónter*, (compte). G. Colon, (1952b: 57-60) afirma que l'epèntesi antietimològica de -r és gairebé nul·la a la Plana de Castelló, on solament es constata la pronúncia *cónter* (compte). Martí Mestre, (1992: 1942) escriu que "ja es donen en la llengua antiga, des de l'època medieval, alguns exemples de R epentètica final antietimològica, fenomen que, com hem dit, sembla obeir a una ultracorrecció, i que, efectivament, potser era explicable per la pèrdua efectiva d'aquesta consonant en la llengua parlada. A les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* de Fenollar i Pau es diu que cal evitar "punxor per dir "punxó". En el llibre *Antiq. Val.* apareix *càlzer* de fet aquesta és l'única variant utilitzada al text al segle XVI. Al s. XVII, en canvi, les formes utilitzades són ja *càlts* i *càltz*."

² Garcia Girona (1922, 167) s.v. *conte* diu "No debien, pos, los de Castelló i València afegir-li la -r, *cónter*. Com no's deu afegir a *presó* (*presor*)".

³ Exemple esmentat per E. Casanova (1983: 77).

⁴ La pronúncia de l'adverbi de temps *ahir* amb -r final, sensible actualment en el Matarranya i ratlla de València (zona encara allunyada de la conservació valenciana de la -r final) és comprovada per Coromines als Ports de Tortosa, a Pena-roja, Ràfels i

A Tírig: "air dia 26"[JA,43].

III.1.3.13. Els grups de tres consonants

• Simplificació del grup consonàntic interior [mpt]

Com era habitual des de l'edat mitjana, en els nostres textos alternen les grafies corresponents al manteniment (per cultisme) i a la simplificació del grup consonàntic propi de la llengua oral de l'època, amb assimilació en la paraula «compte»⁵.

A Cincorres: "pasar los comptes de dita confraria" [LCR, 1640]; "donen compte als nous" [LCR, 1640]; "tingen per son conte la dita confraria" [LCR, 1672]; "lo dia dels contes" [LCR, 1686].

A Benassal: "contes" [VBII, 16],[JG, 4v, 16v]; "prenga en conte" [VBII, 16]; "cònter" [JG, 1v, 4r, 6r, 16v]; "contat" [JG, 4v].

A la Torre d'en Besora: "compte"[EstT, 27].

A Traiguera: "comptes, compte, contadors"[Recept 65].

• El grup final [rts] en la paraula «dimarts»

La paraula «dimarts» es presenta en els nostres textos amb la forma assimilada *dimats* que correspon a l'actual pronúncia del valencià i del nord-occidental⁶.

A Benassal: "dimats" [VBI, 10,8,3],[VBIII, 8];

a Benicarló: "dimats" [RBat. a.1706].

Bellesmunt de Mesquí (1928, 1955). Al Rosselló l'addició de -a fou un fenomen de data més tardana i quan s'introduí s'havia ja estabilitzat la pronúncia amb -r i aquesta roman fins avui. (DECat, 1:85) (Vegeu l'apartat dels demostratius, III. 2.5.)

⁵ Al *Llibre Antiq. Val.* (Martí Mestre, 1991:1809) el manteniment del grup -mpt- presenta una notable vigència al segle XVI. Des del darrer quart del s. XVI predomina -nt-.

⁶ En el *Llibre d'Antiquitats* de València s'usa aquesta forma dissimilada de manera sistemàtica a partir del segon terç del segle XVII. (Martí Mestre, 1991: 1945-46, 1951)

III.1.4. Conclusions sobre la fonètica

Després de la descripció i l'estudi detallats de la documentació, oferim de manera resumida, les conclusions sobre els trets fonètics més característics dels parlars del nord del País, juntament amb altres particularitats fonètiques que afecten un nombre reduït de paraules, que demostren el manteniment o la coexistència en els nostres textos de variants avui desaparegudes en els parlars de la zona, i la presència simultània de trets registrats en altres documents valencians, vius o no en l'actualitat.

A) Sobre els trets fonètics que caracteritzen actualment la zona estudiada

a) *Les realitzacions despalatalitzades del fonema /ʃ/*

En primer lloc, pel que fa a la despalatalització del fonema [ʃ], observem ja alguns exemples a finals del segle XVII i primer terç del XVIII en el document de Cincorres, en què la grafia <s> representa la palatal fricativa sorda, generalment a final de paraula.

En els textos de Benassal, els casos interpretables com a indicadors de despalatalització es concentren en l'escrit de Tomàs Molés de 1746 i es limiten a la forma verbal *dividix*, és a dir en posició final.

La visura de Tírig de 1817 és el document que aplega més exemples amb la grafia /s/ en lloc de la palatal, tant en posició intervocàlica com final.

Tanmateix tots els escriptors demostren que percebien els dos sons.

La situació en els segles estudiats, considerant que les grafies representen la realitat de la llengua parlada, no difereix gaire de l'actual. El matís lleugerament palatal que caracteritza algunes realitzacions del fonema /s/ ja permetia llavors, la confusió amb /ʃ/ sobretot a final de mot.

Les grafies <s> dels nostres escriptors, altrament, podrien interpretar-se com una manera d'escriure el so palatal d'acord amb l'ortografia castellana, llengua en la qual és ben estranya l'aparició d'una <x> sobretot a final de paraula, atenent que els escriptors coneixien i estaven acostumats a llegir en aquell sistema gràfic. El fet de tractar-se d'exemples esporàdics, no sistemàtics, però, ens condueix a interpretar que ja al segle XVIII, la percepció de certes realitzacions dels fonemes /s/ i /ʃ/ permetia confusions, en els parlars dels Ports i del Maestrat.

b) *Les realitzacions del fonema /ʒ/*

Una segona singularitat fonètica actual és la referida a diferents realitzacions del fonema /ʒ/.

L'anàlisi detallada de les grafies que representen aquest so, permet interpretar l'existència de l'al·lòfon ioditzat en posició intervocàlica en un àmbit major que l'actual. En el segle XVII apareix a Culla, Xert i Vinaròs, i en el primer terç del segle XIX a Tírig, on les grafies que semblen representar-lo són més abundants.

Si considerem la realització ioditzada com el pas anterior a la realització fricativa, atenent a la situació actual, podem concloure que les localitats de l'Alt Maestrat arribaren al darrer estadi de l'evolució cap al segle XVIII, mentre que Tírig i el Baix Maestrat mantenen encara avui la situació del segle XVII.

c) La realització de /e/ a principi de paraula

Sobre la neutralització en [a] dels segment fonètics començats en *e-* a principi de mot seguida de *n, m, s, i x*, no trobem cap incidència gràfica que suggerisca tal pronúncia ni tan sols en els documents procedents de pobles on actualment es practica eixe canvi vocàlic.

Hem de concloure, doncs, que encara que el fenomen es donara en el registre parlat, no es considerava adequat, de manera conscient, per al registre escrit.

La zona que actualment no realitza la neutralització vocàlica, si atenem la situació geogràfica, podria explicar-se per una major relació amb Aragó. La qual cosa ens donaria, ja al segle XVIII, un situació semblant a l'actual.

d) La -r final de mot.

Pel que fa l'elisió de la [r] final sembla segur que s'elidia en contacte amb *-s* morfema de plural en tot el territori estudiat.

No obstant això, en altres contextos, hem de destacar la sistematicitat dels escrivans que inclouen, sense vacil·lar, la consonant, fins i tot en els més favorables a l'emudiment. Només l'escrivà de la visura de Tírig a principis del segle passat, transgredeix la norma en comptades ocasions.

La notable absència d'exemples en els documents del segle XVII i XVIII ens fa plantejar la hipòtesi del manteniment de la [r] final en una zona major que l'actual.

En cas d'existir una norma culta dels escrivans, que feia introduir en l'escriptura la consonant elidida en la llengua oral, aquesta s'hauria aplicat igualment sense vacil·lar en els plurals, en canvi comprovem que no és així.

Tampoc hem observat un nombre considerable de casos d'hipercorrecció en els escrits que donarien suport a la hipòtesi de la pèrdua en la llengua oral. Destaquem el cas de *presor* que apareix al segle XVII a Peníscola i a Vinaròs, (però no a Xert ni a Culla). Aquelles localitats podien tenir en aquell temps, una situació semblant a la que actualment sobserba a Alcalà de Xivert, on s'articula la *-r* final en tots els contextos i també en aquest mot.

e) El grup consonàntic final [nt]

En tot el conjunt documental apareixen un bon nombre d'exemples amb elisió de la dental en el grup final *nt*. La major part dels escrivans, malgrat la voluntat de mantenir la tradició gràfica —com es pot observar en alguns casos d'incorporació de la dental per hipercorrecció— deixen constància de l'elisió que segurament es practicava en la llengua oral, tant en contacte amb la *s* morfema de plural, com en altres contextos. En aquest aspecte, doncs, la situació era semblant a l'actual.

La constatació documental de l'elisió de la dental, suposa un element més a considerar a favor de la hipòtesi plantejada en l'apartat anterior sobre el manteniment de la la vibrant.

f) La realització del fonema [v]

Final ment un altre tret fonètic a característic de la llengua actual de la zona és la realització bilabial del fonema [v]. La documentació consultada ens ratifica la situació que es preveu si considereu les dades de primeries del segle actual. Efectivament, els exemples de confusió *v/b* són poc nombrosos en els documents

del segle XVII, XVIII i XIX i, en general, es tracta de mots que tradicionalment havien estat transcrits així.

Tot sembla apuntar que la distinció bilabial/ labiodental es mantenia durant el segle XVIII i a principis del segle XIX en la nostra zona.

B) Altres trets fonètics que afecten un nombre reduït de paraules.

a) Manteniment de variants arcaiques, algunes de les quals no han sobreviscut fins a l'actualitat:

- El mot *péixer* a Peníscola, mantingut actualment del dialecte oriental.
- Les fomes amb [e] tònica en els derivats de SANCTU que coexisteixen en posició proclítica i davant dels noms dels sants, amb les actuals amb [a].
- Les paraules amb el diftong [ei] procedent del grup llatí ACT com *guareit*, *feit* (a Culla a finals del segle XVI, a Vilafamés a principis del segle XVII i a Xert a finals del segle XVII), juntament amb les formes amb el resultat simplificat [e] en *plet* (a mitjan segle XVIII en textos de Benassal), i del mot *llet* (a Peníscola a principis del mateix segle), són mostres d'un estat de variació, on es barreja la norma escrita, i la realitat oral del parlar dels escrivans. A Benassal i altres pobles de l'Alt Maestrat es manté encara avui el diftong en *lleit*, *guareit* i *pleit*.
- Les variants amb [e] dels derivats verbals de *venir* i *tenir* que alternen amb les actuals amb [i]
- El mot *païmentar* sense [v] al segle XVIII i la variant *noembre* que alterna amb *novembre*.
- Les paraules *segretament*, *sagristà*, *regoneixença* amb oclusiva velar sonora [g] en posició intervocàlica o seguides de líquida que alternen amb les actuals.

b) Paraules que posteriorment han experimentat canvis fonètics en la zona

- La bilabial oclusiva [b] darrere d'oclusiva nasal [m] en la paraula *també*. Avui s'elideix en totes les localitats.
- El diftong [eu] en l'infinitiu *veure* en la primera meitat del segle XVIII.
- El diftong [we] en *qüestió*. Actualment a Benassal *custió*.

Algunes paraules mostren el final d'un procés de variació:

- Formes amb manteniment i simplificació del diftong [wa] en [o], com ara: *quaresma* i *quaranta*. Avui *quaresma* però *coranta*.
- El so geminat amb el simple en mots com *batle*, *espatles* en el segle XVII i XVIII. Actualment amb el so simple.
- Les formes del mot *altre*, amb manteniment de la lateral [l] i amb elisió, en els textos en el segle XVIII i principis del XIX; front al triomf de l'elisió de [l] en posició implosiva preconsonàntica en paraules com *pam* i *om* que encara presentaven algun cas de manteniment en els documents del segles anteriors.
- Les variants generals valencianes *hui*, *huit*, *dihuit* i *huitanta* coexisteixen amb (a) *vui*, *vuit*, *dívuit* i *vuitanta* en els textos del segle XVII i XVIII. Al s. XIX, en

canvi triomfen, fins i tot en la documentació, les darreres, pròpies actualment de tota la zona estudiada.

c) La influència del castellà

- La variant amb diftong del nom propi *Visiente* registrada a Tírig a segle XIX, explicable per ultracorrecció de l'escrivà diglòssic.

d) Divergències amb la situació actual

- Apareix la forma *assagador* amb [a] àtona en la segona síl·laba, en tots els textos del segle XVII i XVIII; front a la variant actual *assegador* amb [e] en tota la zona, que es documenta únicament en una nota de la visura de Tírig posterior a 1817.

e) Variants antigues, característiques del català occidental i registrades en altres textos valencians simultanis i anteriors, que perviuen actualment en els parlars estudiats

- L'obertura de [e] àtona en [a] en els derivats *soterrar*, *terrossos*.
- El tancament de [e] pretònica en [i], per l'efecte d'una articulació palatal en el context format per fricativa precedent, i nasal alveolar (*gíneral*, *gíner*), vibrant o bategant (*Gironí*) següents. Per les articulacions palatals precedent i següent amb intervenció simultània de la vocal tònica (*liligir*). El matís palatal de la consonant fricativa alveolar també promou casos de palatalització vocàlica (*prosiguiran*, *sigüens*, *sigüent*, *prosiguint*, *sigüixen*, *sins albarà*). L'acció d'una consonant nasal velar (*minjar*, *mingen*). Assimilació davant de *i* tònica (*Espirit Sant*). En contacte amb vocal formant hiat per a augmentar el contrast perceptual entre les dues vocals en contacte (*dililiniació*), etc.
- L'alternança de les variants amb [a] *janer*, [e] *gener* i [i] *gíner*.
- La simplificació del diftong [ei] en contacte amb palatal en paraules com *sixanta*.
- L'epèntesi de nasal davant de l'africada palatal en *llojja* localitzada a Peníscola a principis del s. XVIII.
- La palatalització de [s] davant oclusiva velar sorda en formes verbals incoatives.
- La variant dissimilada *dimats* llavors general en els textos valencians.
- Casos de tancament de [o] àtona en [u] en posició pretònica explicables per assimilació a la vocal tònica (*cullir*, *cumplir*,...), a la vora d'una labial (*uberta*, *cuberta*,...), afavorit per una consonant palatal o velar (*recupilat*, *Juan*,...).
- El pas de [n] a [d] per dissimilació anticipatòria de nasals en *dingü*.
- L'assimilació de [i] darrere de la palatal en *relijó* «religió».

f) Trets fonètics que s'observen actualment en alguns parlars valencians

- El tancament de [a] tònica de la paraula *llàntia* en [ɛ] que es documenta a Cincorres i Benassal en la primera meitat del segle XVIII.

- La realització africada palatal sonora [ʒ] del mot *setze* registrada a Tírig a principis del segle XIX, i viva actualment en algunes localitats de la nostra zona.

III.2. LA MORFOSINTAXI

III.2.1. La morfologia nominal

III.2.1.1. El gènere

a) **Manteniment del gènere sense interferències del castellà en les següents paraules:**

- **costum:** "conforme *lo costum*" [LCR, 18, a.1640]
- **llegums:** "si sembla *llegums* que *els* puga sembrar" [CapHerb, 550, a.1716]
- **senyal:** "*lo senyal*" [CapHerb, 543, a.1682]; "de a on y aurà altra barraca o *señal* posat" [EstT, 32]. En castellà, es manté el gènere masculí: "*en donde se encontró el señal o linde que expresa dicha visura*" [VM, 7].

b) **Apareixen en gènere masculí les paraules:**

- **canal:** "*lo canal* que va a la roca del Bosquet de N'Abril" [JA, 63]
- **fi:** "com sia que *lo fi* de la justícia sia" [EstVilafamés, a.1630 p. 44]
- **valor:** "los done deu lliures del *valor* de aquell" [JHV, 3, a.1615]; "haja de pagar *lo valor* de aquella" [JHV, 16, a.1615].

c) **El femení dels tres primers ordinals**

En alguns documents del segle XVIII, alternen en el femení dels tres primers ordinals, les formes amb *-a* i les invariables idèntiques a les del masculí. J. Coromines, considera aquest darrer ús un calc del castellà popular, molt estés en el parlar dialogat del teatre dels segles XVI-XVII, fomentat en aquesta llengua per l'analogia de *cualquier/cualquiera*¹.

Actualment se sent a Eivissa i en el valencià del centre i sud (DECat, VI, 812). Avui aquest ús és absolutament desconegut en el parlar de Benassal, tanmateix és viu a la Plana. Exemples:

A Benassal: "*la primer fita y contrafita*" [VBIII, 8]; "*la segon edrera*" [TM, 5] [LM, 7]; "*segon semana*" [JG, 19]; "*terser semana*" [JG, 19]; "*quarta semana*" [JG, 19]. Però: "*primerà semana*" [JG, 19]; "*per segona citació*" [VBI, 21] (sempre amb *-a*).

d) **El femení de l'adjectiu *esquerre***

En l'adjectiu *esquerre*, *-a* hi ha vacil·lació en el femení, entre la forma normal en *-a* i la forma invariable *esquerre*, idèntica a la del masculí. Les formes invariables apareixen únicament en les visures de Jaume Bertran i Miquel Nicolau Tena, i el procés judicial de Vicent Badal; tots del segle XVII. La resta d'escriptors usen la forma femenina; tan sols trobem un exemple de *esquerre* femení en la visura de Tírig de 1818 on predominen les formes en *-a*². Exemples: "*part de mà esquerre*" [JB, 169v, a.1634]; "*a la mà esquerre*" [MNT, 18, a.1658]; "*a la part esquerre*" [VBI, 1]; "*a la part de la mà esquerre, damun de un puntalet*" [JA, 62].

III.2.1.2. El nombre

• **El tractament del grup N'S en els proparoxítons llatins**

- Pel que fa al plural d'*home* no hem trobat cap exemple de pèrdua de la *n* etimològica.
- Quant al substantiu *terme*, en els documents del segle XVII es poden apreciar casos de manteniment de la nasal a Culla i la Mata; vacil·lació de formes als

¹ Vegeu l'ús d'aquest indefinit castellà en els nostres textos en català del S. XVIII en i apartat III.2.8

² Aquesta alternança es documenta en la llengua medieval i actualment en part del valencià meridional (DECat, III: 609)

Establiments de Xert i Peníscola i assimilació a Benassal. En els textos del segle XVIII de Benassal i la Torre d'en Besora sempre apareix *termes*.

El parlar de Benassal actual fa *hòmens* i *termes*.

– El plural de *marge* en el manuscrit de Xert a finals del S.XVII figura escrit amb manteniment i també amb la variant assimilada.

Exemples:

A Culla: "*térmens*"[*CapHerb*, 542, a.1682; 544, a.1685];

a la Torre d'en Besora: "*hòmens*"[*EstT*, 23]; "*los termes de la dita tinença*"[*EstT*, 5, 12];

a Benassal: "*hòmens*"[*TM*, 22]; "*termes*"[*JHV*, 18, a.1615]; [*VBII*, 21];

a la Mata: "*térmens*"[*ActesPoss*, p. 349, a.1691, juliol, 17];

a Peníscola: "*térmens*"[*EstPeníscola*, 134, a.1672]/"*termes*"[*EstPeníscola*, 136, a.1672];

a Xert: "*térmens*"[*EstXert*, 449, a.1689]/"*los termes*"[*EstXert*, 448, a.1689]; "*màrgens*"[*EstXert*, 449, 476, a.1689]/"*marges*"[*EstXert*, 538, a.1689].

- **El plural dels mots acabats en -s, -ç, -x, -ig**

Predomina el plural en -os; tanmateix el plural de *goig* apareix sempre amb -s i el plural de *llanç* mostra vacil·lació a mitjan segle XVII. Exemples:

A la Torre d'en Besora: "*prolixos*"[*EstT*, 17];

a Cinctorres: "*la Salve i goix*"[*LCR*, a.1613]; "*goigs de Maria*"[*LCR*, a.1651];

a Traiguera³ "*goygs*"[*Recep.*, 3, a.1683] (Sanz i Arnau, 1991: 65);

a Peníscola: "*alfalsos*"[*EstPeníscola*, 76, a.1701];

a Vilafamés: "*llanços*"[*EstVilafamés* 56r, p. 67, a.1630];

a la Torre d'en Besora: "*llansos de raboses*"[*EstT*, 37];

a Culla: "*Dels llans dels llobes y llobatins.(...) los dits llanços*"[*CapHerb*, 191, p. 534, a.1649].

- **El plural dels mots acabats en [sk] i [st]**

Els exemples que hem trobat en la documentació no formen un conjunt molt nombrós, això no obstant descriuen una distribució dialectal semblant a l'actual.

Els documents on trobem plurals amb addició de vocal són els de Vinaròs i Xert. Els exemples es localitzen en escrits de la segona meitat del S. XVII i es limiten les formes del participi plural masculí: *vistos* i *previstos*, que no arriben a ser exclusives, ja que en el darrer cas presenten alternança amb les que prenen la desinència originària -s. Altres paraules, en els mateixos documents, formen sistemàticament el plural sense la vocal. Cal destacar els exemples extrets dels *Establiments* del Boixar que mostren el manteniment del plural amb -s a mitjan segle XVI. En la resta de documents, només el demostratiu *estos* pren la terminació -os. (Vegeu exemples dels demostratius en l'apartat III.2.5.).

A Culla: "*los tals manifestes que es donaran*"[*CapHerb*, 544, a.1685]; "*los boscs*"[*CapHerb*, 549, a.1703]

A Benassal: "*vists los capatrons*"[*TM*, 10].

³ Actualment es fa el plural en -os (gojos) (Sanz i Arnau, 1991: 65)

Al Boixar: "Yo frare Hierony Sanç, abbat de Beniffaçà vists y regoneguts los presents establiments"[*EstBoixar*, 30v, p. 76, a.1543]; "vists los sobredits stabliments"[*EstBoixar*, 36r, a.1548].

A Xert: "después de vistos o atrobats"[*EstXert*, 457, a.1689]; "la heretut que seran vistos"[*EstXert*, 538, a.1689]; "los boschs"[*EstXert*, 532, a.1689; 453, a.1689].

A Vinaròs: "vistos los stabliments continuats en lo present llibre"[*EstMust. m. "B"*, 17r, a.1650] (en les aprovacions corresponents al període 1650-1663, sempre amb -os); "tenint previstos los stabliments continuats en lo present llibre"[*EstMust. "B"*, 35r, a.1668] (sempre amb -os fins a la darrera aprovació que és de l'a.1697); "tenint prevists los stabliments continuats en lo present llibre"[*EstMust. "B"*, 33v, a.1666; 34r, a.1667] (només aquests dos casos).

III.2.1.3. La derivació

• Els diminutius

a) El sufix -et, -eta

És el sufix de diminutiu més emprat en tota la documentació. Les visures són els documents que reuneixen més casos, referits generalment a accidents geogràfics. En els textos del *Llibre del Roser* de Cinto Torres no n'apareix cap exemple, i en els documents JG i CM molt pocs. En el procés judicial només dos diminutius en substantius referits al relleu. Als *Establiments* de la Torre d'en Besora també són poc freqüents, els trobem en topònims o en els mots referits a accidents del relleu. Exemples:

A Benassal: "barraqueta" [VBIII, 3]; "basseta" [VBIII, 5]; "caygudeta" [TM, 34] (copiat de "cayguda del collet" [VBIII, 27]); "collet" [VBI, 3]; "coveta" [VBIII, 30]; "foyeta" [VBI, 1]; "forcallet" [VBIII, 38]; "frontó de roquetes" [VBIII, 4]; "llometa" [VBIII, 12]; "morralet" [VBIII, 3]/morral [VBIII, 5]; "morralet de roquetes" [VBIII, 4]; "paredeta" [JB, 170, a.1634]; "raconet" [MNT, 17, a.1658]; "riscleta de roca" [VBIII, 27]/riscla [VBIII, 40]; "roquetes" [VBIII, 30]; "singlet" [VBIII, 40]; "bolleta" [JG, 4]; "corniseta" [JG, 14]; "barretes" [JG, 13]; "argolletes" [JG, 13]; "riueta" [CM, 31].

A la Torre d'en Besora: "llibret" [EstT, 10v]; "malladeta" [EstT, 30]; "coveta" [EstT, 30]; "la Torreta de Matella" [EstT, 8v]; "masets" [EstT, 18]; "la Caseta" [EstT, 36]; "roca dels Castellarets" [EstT, 30]; "malladeta dels Perchets" [EstT, 30]; "la Pedriseta" [EstT, 30]; "la hera chiqueta" [EstT, 24v].

b) El sufix -ell, -ella

Els exemples apareixen únicament en la toponímia: "Ramblella" [VBIII, 38].

c) El sufix -ó

"serritonet" [VBIII, 10]/serritó [VBIII, 31].

d) En la visura escrita en castellà trobem:

- El sufix aragonés -ico, -a Exemples: "altico" [VM, 7]; "masico" [VM, 10] (que correspon en el text de referència al català *mas-et*); "solanico" [VM, 18].
- El sufix castellà -ito Exemples: "pedasito" [VM, 12]; "barraquita" [VM, 7].

• **Els augmentatius**

a) El sufix -às, -assa. Exemples:

A Benassal: "lo gran sequiàs" [JÇ, 51, a.1597]; "en cap de un torcàs" [JHV, 6] (hortàs); "al sòl de la roca del Campàs ..." [JHV, 21.a 1615]; "lo Foradàs" [JHV, 12, a.1615]; "heretadassa" [TM, 44]; "hortàs" [LM, 5]; "aljubàs" [VBII, 10].

A Tírig: "el campàs de Jayme Matamoros" [JA, 24], "lo ribàs" [JA, 37].

A Xert: "cap dels Colomeraços" [EstXert, 458, a.1685].

• **Els col·lectius**

a) El sufix -al

El sufix -al es troba sovint en la documentació. S'empra per formar el col·lectiu d'arbres i plantes (garrofer, carrasca, palmera i figuera) i d'altres substantius (pedrera, claper i tormàs). Altrament apareix per a formar adjectius (de verd i de rossi) i aportant altres significats en els derivats de parra, ribàs i serra. Alguns d'aquests derivats no han estat registrats en el DECat, i els que sí que hi figuren, estan documentats tardanament en enquestes orals. Geogràficament es localitzen en els dialectes valencià, tortosí i balear⁴. Exemples:

A Benassal: "parrals" [VBIII, 40]; "los Tormaços" [JHV, 21, a.1615]; "foguerals" [JHV, 25, a.1615]; "figuera verdal" [VBIII, 34].

A Xert: "pedregal" [EstXert, 533, a.1689].

A Vilafamés: "los figuerals y garroferals" [EstVilafamés, 4r, p.46, a.1630]; "clapers, parets y pedregals" [EstVilafamés 22r, p. 55, a.1630]; "lo Palmeral" [EstVilafamés, 62v, p. 71, a.1630]; "lo bustal" [EstVilafamés 62r, p. 68, a.1630].

A Peníscola: "garroferals" [EstPeníscola, 76]; "així del serradal com qualsevulla altres heres" [EstPeníscola, 81].

A Tírig: "Rebasals" [JA, 26]; "los Ribasals" [JA, 26]; "als claperals" [JA, 51].

A la Torre d'en Besora: "parrals" [EstT, 21]; "mulars, rosinals y asnines" [EstT, 33v]; "carrascals" [EstT, 11].

b) El sufix -ar. Exemples:

A Xert: "alodernar" [EstXert, 533, a.1689]; "bosch del Feixar" [EstXert, 532, a.1689]; "bosch del Teixar" [EstXert].

A la Mata: "per lo alveà de dit barranch" [Act.Poss, p. 349, a.1691, juliol, 17]; "per lo Cañamar que està junt y prop del riu" [Act.Poss, p.350, a.1691, juliol, 17].

A Vilafamés: "olivars" [EstVilafamés, 30r, p. 57, a.1630]; "lo abellar" [EstVilafamés, 9r, p. 48; 62v, p.71, a.1630].

c) El sufix -eda. Exemples: a Xert: "roureda" [EstXert, 532, a.1689].

d) El sufix -am. Exemples: a la Torre d'en Besora: "garbam" [EstT, 24].

⁴ Pedregal és documentat per J. Coromines en Jo.Martorell (DECat VI: 364). Ribassal i Foguerat no els registra el DECat. Claperal no apareix; però sí que trobem claperar sense documentar (DECat, II:734). Rossinal és documentat per J. Coromines al diccionari de P. Labèrnia (1839) (DECat VII: 474). Tormassal, derivat col·lectiu de tormo, es documenta en topònims del Maestrat i Ports (DECat, VIII, 604). Parral és localitzat per J. Coromines en documents aragonesos dels S. XII i XIII. Freqüent en la toponímia valenciana i de les Illes. Palmeral és registrat, però no documentat (DECat, VI, 206). Carrascal (tort., val. i també Ribagorça) documentat l'any 1957 (DECat, IV:394). Figuerat 'camp, plana coberta de figueres' (Jaume I); 'terra plana i frutera' (referit a Nules i les Valls de Segó) (DECat III: 1016) també a les Illes. Verdall La Figuera Verdall és el nom d'una patideta vora les cases de Vilafamés (1961); aplicat també a les olives i a una classe de terreny en diferents llocs el domini ling. Serradal propi del nord valencià en el sentit de 'duna al llarg de la costa' documentat l'any 1961. documentat en el sentit de 'serra llarga' (a. 1150). Garroferat col·lectiu [Lab. 1839], que és també l'usual en val. que és també la terminació a les Illes (-verat junt amb -verar) i en el Migjorn del Principat, però garroferar en català central i del NE. (DECat, IV: 398).

• **Altres sufixos**

a) El sufix *-il*. Exemples: a Peníscola: "*animals bovils*"[*EstPeníscola*, 76]; "*animals serrils*"[*EstPeníscola*, 77].

b) El sufix *-er, era*. Exemples: a Benassal: "*paret travesera*"[*VBIII*, 28]; "*saleres*"[*VBIII*, 7].

c) El sufix *-ís*. Exemples: a Benassal: "*terra hermissa*"[*JHV*, 4]; "*bancal hermís*"[*VBIII*, 35]; "*sort hermissa*"[*VBIII*, 2]; "*per estar movedissa*"[*VBII*, 7]; "*lo canaliset*"[*TM*, 45]; "*una roquissa*"[*VBII*, 10]; "*la clapissa*"[*VBIII*, 14]; "*pallissa*"[*VBIII*, 15][*TM*, 2]; "*pedrissa*"[*JB*, 169, a.1634];

a Tírig: "*corralís*"[*JA*, 83]; "*canalís*"[*JA*, 90]; "*la corralisa*"[*JA*, 66]; "*clapisa*"[*JA*, 68].

En la visura escrita en castellà trobem *barranqu-izo* [VM, 3].

III. 2.2. Els numerals

Els exemples de numerals que hem localitzat en els textos mostren, en general, les formes actuals, amb les variacions fonètiques conegudes. Des del punt de vista dialectal al segle XVIII en les localitats d'on hem extret la documentació, es registren les evolucions generals valencianes *dèssset*, *dèneu* i les característiques del valencià septentrional *vuit*, *dívuít*, *vuitanta*. Cal destacar, però, que la generalització en els textos, de les formes amb *v* se situa en aquesta centúria i la següent. En els documents anteriors observem la presència considerable i en alguns casos general, de les formes *huit*, *díhuit* i *huitanta*. Altres característiques relacionen els textos analitzats amb els coetanis valencians, com ara l'ús de la conjunció *y* en combinacions on actualment no s'inclou.

III.2.2.1. Els cardinals

• Les unitats

– **dos**. Els textos del segle XVIII presenten *dos* tant per al masculí com per al femení: "*dos carrasques*"[VBII, 22]; "*dos files llargues*"[JG, 12]; "*dos dodsenes*"[JG, 12]; "*dos argolletes*"[JG, 13].

– **quatre**. El numeral *quatre* no presenta cap variació fonètica: "*quatre*"[VBIII, 29].

– **huit, vuit, guít**. (Vegeu exemples en l'apartat III.1.3.9).

• Les desenes

– **dotze, setze**. (Vegeu exemples en l'apartat III.1.3.6.).

– **dèssset, dèssat**. Les úniques formes que hem localitzat, tant a Tírig com a Traiguera, responen a l'evolució valenciana, amb desplaçament de l'accent, ja que alternen formes amb *a* a l'última síl·laba. La vacil·lació *ale* del text de Tírig sembla que respon a la pronúncia amb *è* oberta¹. Exemples:

A Tírig: "*a les dèset pases*"[JA, 33,62, 95]; "*dèsat pases*"[JA, 62,82, 98]; "*sen y dèsat pases*"[JA, 74]; "*dosentes y dèsat pases*"[JA, 97]

a Traiguera: "*dèset*" [Recep. 6, a.1686] (Sanz i Arnau, 1991:64)

– **dèvuít, dívuít, díhuit**. (Vegeu Fonètica, apartat III.1.3.9.). La variant amb *e* (*dehuýt*) es registra en valencià en un document de l'a.1459, al costat de *dihuit* i *dessat*, per la qual cosa J. Coromines dedueix que l'accent ja devia estar traslladat. (DECat, V, 107). La forma amb *i* (*díhuit*) del valencià l'explica J. Coromines (DECat, V, 107) per una acció harmònica o metafònica exercida bé per la *u* o per la *i* següent o per llurs influències sumades.

– **dènan, dènou, dinou**. Com els dos anteriors, la forma d'aquest numeral que mostren els textos de Benassal i de Tírig, segueix l'evolució valenciana: amb *è* tònica i vacil·lació en la transcripció del diftong *oulau*, que potser representa la pronúncia actual amb *è* oberta². L'exemple de Vilafamés *dinou* de mitjan segle XIX deu tractar-se d'un error de transcripció. Exemples:

¹ Segons Coromines l'accent devia estar desplaçat ja a mitjan segle XV, puix llavors documenta formes amb *a* en la darrera síl·laba. Carles Ros l'any 1736 i Martí Gadea en *T. del Xè* també escriuen *dèsat*. Altrament, en l'actualitat aquesta *a* no és pas general localment ni en valencià vulgar, segons indica l'autor, que sentí *dèset* a Castellfort (1961-2). (DECat, V, 106-107). A Benassal, avui es pronuncia [des et].

² La forma *dènan* és documentada per Coromines en textos valencians de 1635 i 1640 i en Carles Ros (1736). Quant a la pronúncia actual l'autor destaca la diferència entre Benassal (*dèneu*) on sonen les dues *e* obertes, i Morella (*dènou*) on es manté el diftong original.

A Benassal: "*En dè nau de juny 1755*"[TM, 4];

a Tírig: "*cent y dè nou pases*"[JA, 84]; "*y a dè nau pases*"[JA, 64, 84, 88];

a Vilafamés: "*dinou*"[Est Vilafamés, 75v, p.78, a.1843].

– **quaranta, quoranta, coranta**. (Vegeu exemples en l'apartat III.1.3.9.).

– **seixanta, xixanta**. (Vegeu exemples en l'apartat III.1.2.3.).

– **vuitanta, huitanta**. (Vegeu exemples en l'apartat III.1.3.9.).

• **La combinació d'unitats, desenes, centenes i milers**

És molt freqüent la incorporació de la conjunció *y* entre desenes i unitats diferents de *vint*. Martí Mestre (1991:1984) explica la utilització de la conjunció *y* per influència analògica dels numerals corresponents a la vintena, amb l'ajut del sistema castellà. Exemples: "*mil set cents y quinze*"[VBII, 16]; "*cent y deu passes*"[VBII, 22].

Entre centenes i desenes, també es troba la conjunció. Exemples: "*quaranta y cinch*"[VBII, 23]; "*seixanta y sis passes*"[VBII, 23]; "*trenta y sinch*"[TM, 29].

I també entre milers i centenes. Exemples: "*mil y sent atoves*"[JG, 16].

III.2.2.2. Els ordinals

Trobem numerals de procedència culta: "*quint bancal*"[VBIII, 27].

III.2.3. L'article

El manteniment de les formes *lo* i *los* de l'article determinat masculí en el la zona més septentrional del País Valencià és un tret que destaquen tots els manuals de dialectologia. Ens disposem ara a estudiar les formes dels determinants en els textos del segle XVIII, corresponents a localitats que avui estan situades en el límit de les dues variants, per una banda Benassal i la Torre d'en Besora on predominen quasi totalment *el* i *els*, i per l'altra, Tírig, on *lo* i *los* encara mostren vitalitat.

III.2.3.1. L'article determinat masculí singular

a) En posició intervocàlica es registren les variants *l*, *el* i *lo*.

Els exemples de la variant asil·làbica *l* es troben generalment formant contracció amb la preposició *a* i *de*. La visura de Tírig és el document que registra més formes elidides davant de paraula començada per vocal. Els altres escriptors prefereixen representar l'article junt a la preposició.

La variant reforçada *el*, apareix darrere de mots monosíl·labs àtons. Des del punt de vista sociolingüístic cal remarcar que destaca el seu ús en contacte amb castellanismes, precedint càrrecs o termes administratius, davant dels substantius femenins *olla* i *aigua*, i a Tírig, davant de la paraula *assagador*, bàsica i molt repetida en el document, encara que avui pràcticament desconeguda.

b) En posició postvocalica i preconsonàntica, registrem les variants *el*, *lo*, i *l*.

Predomina quasi totalment la variant *el*, tant darrere dels monosíl·labs àtons, com precedint altres paraules. Destaca la freqüència amb què es registra la variant *el* darrere del castellanisme *hasta*.

La variant asil·làbica apareix en les contraccions *al* i *del*, i, en una sola ocasió, darrere del castellanisme *hasta* a Tírig.

Darrere de la preposició *a* quan forma part de les locucions *cap a* i *per a* l'article pren generalment la forma *el*, en altres casos es contrau a la preposició. Darrere de la preposició *de* quan forma part de la locució *des de*, l'article pren la forma *el*; en altres casos es contrau, i, a Tírig, presenta en uns quants exemples la forma *lo*.

c) En posició postconsonàntica i prevocalica es registren igualment les tres variants. Predomina la forma *el*. La variant asil·làbica només apareix en el document de Tírig, generalment davant de les formes de l'adjectiu *altre*. Destaca l'ús de l'article masculí *el* davant de la paraula femenina *altra*.

d) En posició interconsonàntica, trobem les variants *lo* i *el*. En tots els textos predomina la variant *lo*, la qual cosa ens mostra una situació diferent de l'actual. El triomf de *el* en tots els contextos s'ha produït en les darreres generacions a la majoria de localitats dels Ports, i l'Alt Maestrat. Tanmateix, trobem alguns exemples de la variant *el* als segles XVIII i XIX, que responen a factors de tipus sociolingüístic. Els escriptors coincideixen en l'ús de la forma *el* en contextos allunyats del registre col·loquial: en la substantivació de l'infinitiu, davant de la conjunció *que*, en contacte amb castellanismes, davant de les partícules del relatiu, de termes antics, propis del llenguatge administratiu, en l'expressió de la data i davant substantius que designen els càrrecs oficials.

Els documents benassalencs i els *Establiments* de la Torre d'en Besora mostren la preposició *per* seguida de l'article masculí sempre amb la forma *lo* en

posició preconsonàntica. La visura de Tírig és el primer document on trobem la contracció de *per* amb l'article masculí (*pel*) en una sola ocasió; front a dinou casos de *per lo* en posició preconsonàntica.

Les diferències entre els textos de Benassal i la Torre d'en Besora, pertanyents al segle XVIII, i els de Tírig de principis del segle XIX, són poc considerables. En tots els documents es registren les formes *el*, *els* fonamentalment, en contextos vocàlics, i també en un percentatge molt menor en els consonàntics. La visura de Tírig destaca únicament pel major ús de la forma asil·làbica.

El factor sociolingüístic sembla haver intervingut en el canvi de les formes de l'article. Algunes construccions i paraules, que remarcuem en la presentació dels exemples mostren regularment la variant *el*. Tanmateix el context fonètic es mostra vinculat profundament amb la distribució de les formes i fou el primer desencadenant del canvi.

• Exemples en posició intervocàlica (V-V)

De la variant asil·làbica *l*:

A Benassal:

- Contracte amb la preposició *a*: "*al abellaret*"[BM, 5]; "*al entrador*"[VBII, 9][BM, 7]; "*al entrar de*"[VBII, 9, 4][BM, 43]; "*al abeurador*"[VBII, 15].
- Contracte amb la preposició *de*: "*del estómag*"[VBI, 2]; "*del any*"[CM, 31]; [JG, 1]; "*del alteronet*"[BM, 4]; "*del endret*"[VBII, 13]; "*del herbatge*"[VBII, 2].

A Tírig:

- Contracte amb la preposició *a*: "*al asagador*"[JA]; "*al altre*"[JA]; "*al arraconet*"[JA]; "*al antigor*"[JA]; "*al entrar*"[JA]; "*al impriu*"[JA].
- Darrere de la preposició *a*: "*a l'asagador*"[JA, 28]; "*cap a l'asagador*"[JA, 62]; "*a l'atre*"[JA, 35, 84]; "*a l'andret*"[JA, 39]; "*a l'antigor*"[JA, 89].
- Contracte amb la preposició *de*: "*del asagador*"[JA]; "*del Abellar*"[JA]; "*del alvenc*"[JA]; "*del Avenar*"[JA]; "*del eysargall*"[JA]; "*del enpriu*"[JA]; "*del herm*"[JA]; "*del Om*"[JA]; "*del Hom*"[JA].
- Darrere de la preposició *de*: "*de l'Avenar*"[JA, 74]; "*de l'antigor*"[JA, 91]; "*de l'asagador*"[JA, 34].
- Precedit d'un mot monosíl·lab àton: "*y l'atre*"[JA, 42]; "*y l'asagador*"[JA, 77].

De la variant reforçada *el*:

A Benassal:

- Darrere de la preposició *a*: "*per a el hereter*"[TM, 8].
- Darrere d'un mot monosíl·lab àton: "*que el any*"[JG, 1']; "*que el haver*"[TM, 38]; "*que el amo*"[LM, 9]; "*y el assagador*"[TM, 1, 11]; "*y el hort*"[CM, 31v].
- Darrere del castellanisme *hasta*, i davant de termes o càrrecs administratius, i de la paraula *aigua*: "*asta el últim*"[JG, 5]; "*asta el any*"[JG, 6v]; "*hasta el any*"[CM, 67]; "*comprí el any*"[JG, 14]; "*pague el hereter*"[TM, 37]; "*Fransisco, el oficial*"[JG, 4r]; "*etrava el aygua*"[TM, 40].

A la Torre d'en Besora:

- Darrere d'un mot monosíl·lab àton: "*que el alcalde*"[EstT, 4", 5", 6, 13]; "*que el acusador*"[EstT, 11]; "*y que el amo*"[EstT, 17]; "*y el altra*"[EstT, 8, 9, 11, 14, 15, 17]; "*si el amo*"[EstT, 5, 6].
- Davant de càrrecs administratius, de la paraula *olla*, i en contacte amb castellanismes: "*hasta el Pla d'en Nomdedéu*"[Est.T, 3]; "*en la vila: el*

alcalde"[EstT, 2^{'''}3^{'''}]; "tinga el alcalde"[EstT, 4]; "tinga el empleo"[EstT, 7]; "cometa el amo"[EstT, 12]; "cometrà el amo"[EstT, 15]; "de pena, el amo de ells"[EstT, 15]; "tindrà el amo"[EstT, 15]; "obligació el amo"[EstT, 17]; "menjan-se el olla"[EstT, 15].

A Tírig:

- Darrere de la preposició *a*: "per a el asagador"[JA, 29,30,33].
- Precedit d'un mot monosíl·lab àton: "y el escrivà de la Vila Josef Alcàser"[JA, 27]; "Michana. Y el empriu"[JA, 90].
- Davant de la paraula *assagador*: "perquè el asagador ere masa ample"[JA, 62]; "a la mà esquerra el asagador"[JA, 37]; "a on chire el asagador"[JA, 96]; "anaren a regoneise el asagador"[JA,30].

De la variant *lo*:

A Benassal:

- Darrere d'un mot monosíl·lab àton: "que lo any"[JG, 1, 1v].
- En altres contextos: "arplegà lo any"[JG, 1v]; "acaptà lo any"[JG, 1v].

A Tírig: No hi ha cap cas.

• Exemples en posició postvocàlica i preconsonàntica (V-C)

De la variant *el*:

A Benassal:

- Darrere de la preposició *a*: "per a el dia"[VBI, 22]; "per a el dit"[VBII, 2]; "per a el dit abeurador"[TM,5m]; "per a el fi infrascrit"[TM, 1]; "per a el vistuari"[JG, 12v]; "per a el pañ"[JG, 13]; "per a el presbiteri"[JG, 14v]; "per a el molí"[CM, 32].
- Darrere de la preposició *de*: "des de el dia"[JG, 5]; "de el dit camí"[BM, 29].
- Precedit d'un mot monosíl·lab àton: "que el dit J.N."[VBI, 10,11,16,17]; "que el dimats"[VBI, 16]; "que el dit J.B."[TM, 40]; "que el cost"[CM, 31v]; "y el dit G."[TM, 14]; "y el bancalet"[BM, 8a]; "y el que va a les Berolles"[VBIII, 21].
- En contacte amb castellanismes: "hasta el mas"[VBIII, 21]; "hasta el riu"[LM,1]; "hasta el dit pou"[BM, 104v]; "asta el dia"[JG, 1r,4r]; "asta el mas"[JG,12r]; "asta el últim"[JG, 5]; "justifique el dueño"[TM, 44].
- Davant dels càrrecs oficials: "Fransisco el oficial"[JG, 4v]; "testimoni, el lloctinent"[VBI, 11,12].
- En els relatius: "molló, el qual"[VBII, 11]; "lo gasto, el que inportà:"[JG, 19].
- En altres contextos: "veure el dit"[VBI, 17]; "anava el dit assagador"[TM, 11]; "dóna el llibre"[TM, 5]; "se iguale el camí"[TM, 40]; "pase el camí"[LM, 7]; "fora el camí"[VBIII, 22]; "coure el forn"[JG, 11^{'''},16]; "cogué el forn"[JG, 11].

A la Torre d'en Besora:

- Darrere de la preposició *a*: "per a el bestiar"[EstT, 8]; "per a el poble"[EstT, 13].
- Darrere de la preposició *de*: "des de el dia"[EstT, 12,17].
- Darrere d'un monosíl·lab àton: "si el dañy"[EstT, 5]; "que el fer prear"[EstT, 6]; "que el que estarà"[EstT, 5]; "que el sol deixa de pegar"[EstT, 5]; "que el majordom"[EstT, 7]; "que el dueño"[EstT, 6]; "que el stablimén"[EstT, 8]; "que el peyter"[EstT, 9]; "que baste que el preferit"[EstT, 11]; "que el dia"[EstT, 11]; "que el foraster"[EstT, 13]; "y el menor"[EstT, 4]; "y el quint"[EstT, 7]; "y el que treta"[EstT, 10]; "y el ters al señor"[EstT, 11].

- Per substantivar el verb: "*persona el tindre*"[EstT, 7]; "*ploma, el restituir-los*"[EstT, 8].
- En els relatius: "*haurà de batre, el que no tindrà*"[EstT, 8]; "*tenint obligació el que matarà*"[EstT, 8]; "*cometa el que tindrà*"[EstT, 10]; "*y també el que els comprarà*"[EstT, 12].
- Davant de càrrecs administratius: "*per escrit, el alcalde*"[EstT, 4]; "*segon dia, el alcalde*"[EstT, 7]; "*absent, el scrivà*"[EstT, 5]; "*y registre el notari*"[EstT, 5]; "*vaja el majordom*"[EstT, 7]; "*determinarà el majordom*"[EstT, 7]; "*acció el majordom*"[EstT, 14]; "*semana, el señor*"[EstT, 7]; "*dia, el regidor*"[EstT, 7]; "*cobrar-lo el regidor*"[EstT, 9]; "*dia, el menor*"[EstT, 7] (regidor); "*cobre el regidor*"[EstT, 9]; "*de casa el peyter*"[EstT, 9]; "*a casa el peyter*"[EstT, 9].
- Davant de castellanismes: "*cometa de pena el dueño*"[EstT, 5].
- Davant la paraula dany: "*personalment fa el dañy*"[EstT, 5]; "*pague el dañy*"[EstT, 13,15,16]; "*pague el dañy el amo*"[EstT, 15]; "*pague el dany*"[EstT, 17].
- En altres contextos: "*incurrirà el matador*"[EstT, 15]; "*fora el terme*"[EstT, 12]; "*perda el sembrar*"[EstT, 14].

A Tíng:

- Darrere de la preposició a: "*cap a el Torrentill*"[JA, 29]; "*cap a el Chimevet*" [JA, 35]; "*cap a el povacho*"[JA, 43]; "*y les dos feises queden per a el ganado*"[JA, 92].
- Precedint un mot monosíl·lab àton: "*y el carreró*"[JA, 28]; "*proms y el síndic*"[JA, 87]; "*per fora y el molló*"[JA, 68]; "*camí vell y el camí*"[JA, 89]; "*calvari Vell y el Bovalar*"[JA, 90]; "*per a que el ganado de estiu*"[JA, 68]; "*que el Roig va fer*"[JA, 69].
- En contacte amb castellanismes: "*pasaren asta el cantó del tancadet*" [JA, 26]; "*asta el cantó de la viña*"[JA, 26]; "*asta el Pla*"[JA, 50]; "*asta el cap de la Palanca*"[JA, 50]; "*asta el sòl de la tancada*"[JA, 60]; "*amplària asta el barranch*"[JA, 67]; "*de dita creu asta el sòl de la sort*"[JA, 83]; "*asta el tancadet*"[JA,84]; "*asta el cantó de la serradeta*"[JA, 84]; "*asta el cantó de Chaume Matamoros*" [JA, 84]; "*asta el cantó de la casa*"[JA, 88]; "*asta el cantó del tancadet*"[JA, 88]; "*asta el cantó del parral*"[JA,88]; "*asta el cantó de Raymundo Albalad*"[JA, 88]; "*asta el cantó del calvari Vell*"[JA, 91]; "*asta el cantó del tancadet*"[JA, 91]; "*asta el Bovalar*"[JA, 95]; "*asta el cantó del mateis tancadet*"[JA, 90]; "*asta el Cuarto*"[JA, 92]; "*pasan asta el corral*"[JA, 93]; "*corral asta el molló*"[JA, 93].
- En contextos on s'elideix la preposició de: "*a la vora el asagador*"[JA, 68]; "*al camí el sementerio*"[JA, 84].
- En altres contextos: "*comensaren entre el racó d'en P.*"[JA, 60]; "*que va entre el clot de l'Antiara i les Blanques*"[JA, 70]; "*comense el dit asagador*"[JA, 35]; "*a on se encontre el tancadet*"[JA, 84]; "*a on s'acabe el tros de garriga*"[JA, 83]; "*a on s'acaba el puntal dels Buytres*" [JA, 66]; "*a on se achunte el camí de la basa*"[JA, 94]; "*avén regonegut dita promenia el camí*"[JA, 7]; "*dellà el barranquet*"[JA, 31].

De la variant lo:

A Benassal:

- Darrere d'un mot monosíl·lab àton: "*y lo molí*"[BM, 8a].

– En altres contextos: "*predre lo puñal*"[VBI, 16]; "*coure lo forn*"[JG, 11].

A Tírig:

– Darrere de la preposició *de*: "*de lo que toque*"[JA, 90]; "*asagador de lo barran*"[JA, 64].

– En altres contextos: "*per a on va lo camí de la Baciella*"[JA, 94]; "*que està lo foguerat*"[JA, 68]; "*està lo baranc*"[JA, 87]; "*chire lo camí*"[JA, 99]; "*són les que té lo malladar*"[JA, 77].

• Exemples en posició prevocàlica i postconsonàntica (C-V)

De la variant *l'*:

A Tírig: "*en l'atre*"[JA, 28]; "*en l'asagador*"[JA, 44]; "*detràs l'asegador*"[JA, 99]; "*dins l'asagador*"[JA, 31]; "*acabat l'asagador*"[JA, 60]; "*travesan l'asagador*"[JA, 35]; "*pasan l'asagador*"[JA, 55]; "*pren l'asagador*"[JA, 74]; "*salvan l'asagador*"[JA, 90]; "*crusan l'asagador*"[JA, 91].

– Darrere de la preposició *per*: "*per l'antigor*"[JA, 90]

De la variant *el*:

A Benassal:

– En el text més casellanitzat: "*en el últim any*"[CM, 31v]; "*mitat el arrendador*"[CM, 31v].

– En altres contextos: "*designant la dita creu: el un bras (...) y lo altre*"[VBIII, 3]

– Davant de la paraula *aigua*: "*puga entrar el aygua*"[TM, 40]; "*llansar el aygua*"[TM, 41]; "*pasar el aygua*"[CM, 32].

A la Torre d'en Besora:

– Davant dels càrrecs oficials, de l'adjectiu *altre* i davant de la paraula femenina *altra*: "*facultad el alcalde*"[EstI, 6]; "*dinés el escrivà*"[EstI, 2,3]; "*al señor el altra*"[EstI, 14]; "*acusador, el altre*"[EstI, 11]; "*lo ters al señor, el altre al acusador y el altre al plat*"[EstI, 8]; "*espigar el ordi*"[EstI, 15].

A Tírig:

– Davant de les paraules *assagador* i *empriu*: "*és el asagador*"[JA, 31,34, 39]; "*y pasan el asagador*"[JA, 29]; "*comensan el asagador*"[JA, 39]; "*travesaren el asagador*"[JA, 44, 98]; "*travesan el asagador*"[JA, 50, 96]; "*los paregué estret el asagador*"[JA, 57]; "*comensaren el asagador*"[JA, 94, 95]; "*señalaren el empriu*"[JA, 90]; "*contrafites. El enpriu de la basa*"[JA, 73]; "*a escomensar el asagador*"[JA, 90, 94].

De la variant *lo*:

A Benassal: "*en lo estómagu*"[VBI, 1]; "*en lo any*"[JG, 1], [CM, 32]; "*neu lo any*"[JG, 1v]; "*barraques lo any*"[JG, 1v].

– Darrere de paraules acabades en -r: "*visurar lo assagador*"[VBIII, 10, 19, 28, 34]; "*fonch tornador lo any*"[JG, 1].

– Darrere de la preposició *per*: "*per lo antigor*"[VBIII, 16, 21,28,36]; "*per lo assagador*, [VBIII, 29]; "*per lo endret*"[VBII, 21]; [VBIII, 32]; "*per lo endred*"[BM, 19]; "*per lo acapte*"[JG, 1]; "*per lo ítem*"[JG, 4v].

A Tírig: "*en lo asagador*"[JA, 89].

• Exemples en posició interconsonàntica (C-C)

De la variant *lo*:

A Benassal: "en lo dit" [VBI, 1]; "en lo mig" [VBII, 1]; "en lo mig de" [BM, 7]; "durant lo temps" [VBIII, 1]; "girant lo socosta" [VBIII, 3]; "passat lo dit barranquet" [VBIII, 4]; "damunt lo maset" [VBIII, 5]; "voltant lo collet" [VBIII, 6].

- Darrere de mot acabat en -r: "cònter lo teixir" [JG, 6v]; "càregar lo quart" [JG, 11]; "carregar lo forn" [JG, 11]; "acabar lo crusero" [JG, 16]; "acabar lo cor" [JG, 18]; "pintar lo cor" [JG, 19]; "pagar lo salari" [CM, 31v]; "fer lo còndic" [CM, 31v].

- Darrere de la preposició *per*: "per lo primer" [VBII, 21]; "per lo més" [CM, 31v]; "per lo frau" [CM, 31]; "per lo frau" [BM, 33].

A Tírig: "se veu lo pou" [JA, 31]; "en lo de" [JA, 28]; "en lo cantó" [JA, 28].

- Darrere de la preposició *per*: "per lo cap" [JA, 29]; "per lo serril" [JA, 31]; "per lo barranquet" [JA, 31]; "per lo costad" [JA, 37]; "per lo camí" [JA, 39]; "per lo convènit" [JA, 57]; "per lo mateis convènit" [JA, 57]; "per lo socostad" [JA, 58]; "per lo dit asagador" [JA, 91]; "per lo menor perchuí" [JA, 100].

- Únic exemple de *pel*: "y puichan amunt pel costad del malladar" [JA, 63].

De la variant *el*:

A Benassal:

- En el text més castellanitzat: "a oyt dir el testimoni" [VBI, 12]; "pasar el riuet" [CM, 31].

- Per substantivar l'infinitiu: "Garcés, el vindre" [JG, 3]; "se ha permés el deixar fer" [VBIII, 22].

- En expressions per indicar la data: "en el primer de maig" [CM, 31v]; "en el dia" [CM, 31v].

- Davant dels relatius: "dos camins: el que va a Vilafranca y el que va les Beroles" [VBIII, 21]; "14 sous, el qual tingué" [JG, 6v]; "menor, el qual" [VBI, 16].

A la Torre d'en Besora:

- Davant de termes antics i del llenguatge administratiu: "pagar el dañ" [EstT, 5]; "combidar el talan de vista" [EstT, 9]; "entregar el llibre" [EstT, 9]; "puga cobrar el setí" [EstT, 9].

- Per substantivar l'infinitiu: "majordom el manar-ho" [EstT, 5]; "sol sosoir el fer arrendamén" [EstT, 13].

- Davant de càrrecs municipals: "lloch, el regidor" [EstT, 4]; "avan, el regidor" [EstT, 7]; "segon, el menor" [EstT, 4]; "después, el primer" [EstT, 7] (regidor); "lliures, el jurat" [EstT, 4]; "quint, el procurador" [EstT, 7].

- Davant de castellanismes: "mengar-se-les el dueño" [EstT, 5]; "tal cas el dueño" [EstT, 8]; "entonces el dueño" [EstT, 12]; "estant el dueño" [EstT, 15].

- En expressions que indiquen la data: "congregats el dit dia" [EstT, 15].

- Davant dels relatius: "serà preferit el que no havent batut" [EstT, 7]; "indivíduo, el qual" [EstT, 11]; "basos, el qual" [EstT, 12]; "acusador, el qual" [EstT, 11].

- Davant de la conjunció *que*: "serà bastant el que dit alcalde o regidor haja anat tres vegades" [EstT, 9].

- Altres: "puestos sigüens: el bestiar" [EstT, 10]; "és molt dificultós el remey" [EstT, 13].

A Tírig: "que és el dit asagador" [JA, 34]; "com en el cantó de dita sort" [JA, 85]; "chiraren el camí per la part de Grabiell Adell" [JA, 79]; "comensaren a fitar el camí" [JA, 99].

III.2.3.2. L'article determinat masculí plural

Les formes que adopta l'article determinat masculí plural en els textos són: *los*, *els*, *ls*. En tots els documents predomina la variant *los* (en els *Establiments* de la Torre d'en Besora representa el 96'5 % dels casos, en altres arriba al 100%).

Els exemples de la variant *els* apareixen sempre en el context fonètic postvocalic, precedint mots monosíl·labs àtons i el castellanisme *hasta*.

Darrere de les preposicions *a* i *de* l'article plural pren generalment la variant *ls* formant les contraccions *als* i *dels*; tanmateix, quan la preposició *a* forma part de locucions com *per a*, *cap a* descobrim la tendència a representar l'article amb la variant *els*. Darrere de la preposició *per* trobem sempre la variant *los* és a dir que no es registra la contracció *pels*.

Exemples de la variant *els*:

A Benassal:

- Darrere de la preposició *a*: "*per a els balcons*"[JG, 12r]; "*per a els peus*"[JG, 14]; "*per a els païns*"[JG, 14r].
- Darrere d'un mot monosíl·lab àton: "*y els dits Bertrans*"[VBI, 9]; "*y els dos masos*"[VBIII, 9].
- En contacte amb castellanismes: "*hasta els Carrils*"[BM, 52].

A la Torre d'en Besora:

- Darrere de la preposició *a*: "*per a els bous de llaurada*"[EstT, 8].
- Darrere d'un mot monosíl·lab àton: "*que els oficials*"[EstT, 4]; "*la primícia y els fornajes*"[EstT, 7].

A Tírig: Es trobem sempre darrere de vocal.

- Darrere de la preposició *a*: "*cap a els chentislàs*"[JA, 37]; "*per a els ganados*"[JA, 37, 100]; "*per a els veïns*"[JA, 86].
- Darrere d'un mot monosíl·lab àton: "*que els dits proms*"[JA, 37].
- En contacte amb castellanismes: "*y de allí asta els corals*"[JA, 100].

Exemples de la variant *los*:

A Benassal

- Darrere de la preposició *per*: "*per los antigors*"[VBII, 14, 16].
- En altres contextos: "*los anys*"[JG, 1]; "*donan-li los materials*"[JG, 16]; "*fer los balcons*"[JG, 18]; "*resobosar los païns*"[JG, 19]; "*y los que estaven*"[VBI, 2]; "*los quals*"[VBII, 2]; "*los antigors*"[VBII, 16]; "*los quals*"[VBIII]; "*los vehins*"[VBIII]; "*los límits*"[VBIII, 1]; "*los dits bancals*"[VBIII, 1]; "*los 9 sous*"[CM, 31]; "*en los màrgens*"[CM, 31r]; "*los dits*"[BM, 7r]; "*los abeuradors*"[BM, 13]; "*los dits síndichs*"[BM, 42].

A la Torre d'en Besora:

- Darrere de la preposició *de*: "*de los restants*"[EstT, 8].
- Darrere de vocal: "*que los pastors sàpien*"[EstT, 6]; "*que los de una casa*"[EstT, 11]; "*hasta que los oficials daran*"[EstT, 9]; "*lo que tindrà los béns*"[EstT, 2]; "*en terme, los tres vulgueren*"[EstT, 4]; "*entre los que seran condenats*"[EstT, 15]; "*compondre los carés de la vila*"[EstT, 7]; "*pendrà en compte los ítims*"[EstT, 9]; "*y si los animals dits són atrobats*"[EstT, 12]; "*aprove los retroscrits establiments*"[EstT, 18].

A Tírig:

- Darrere de *y*: "*y los proms determinaren*"[JA, 57].

– Darrere de consonant o pausa: "a on se patisen los dos camins"[JA, 42]; "com la llevaren los proms"[JA, 44]; "trobaren una creu antiga en los setse pams de amplària"[JA, 59]; y les tingueren per bones los dits proms"[JA, 60]; "Anan los dits proms ha vesurar los asagadors"[JA, 73,76]; "y se achunten los dos asagadós"[JA, 83]; "tenen obligació de dar camí competén los heretés"[JA, 90]; "no poder boltar tan gran tros los heretés"[JA, 93]; "y an determinat los proms de que tots los eretés"[JA, 94]; "que s'achunten los dos asagadors"[JA, 94]; "perquè no venguen tots los Cumuns y tinguen asagador los ganados"[JA, 99]; "tinguen obligació tots los eretés"[JA, 100]; "Los proms y el síndic de la Vila"[JA, 87]; "Los dits proms comensaren"[JA, 57].

– Formant part d'un relatiu: ", los quals les tingueren per bones"[JA, 65]; "a tots los que vullguen pasar"[JA, 93].

Exemples de la variant *ls*:

A Benassal:

– Formant contracció amb la preposició *a*: "als primers"[VBII, 8]; "als Prats"[VBII, 14]; "als vint -i un"[VBII, 14]; "féu als forns"[JG, 1r]; "doní als menobrrers"[JG, 4r]; "als hòmens"[JG, 12]; "per als archs"[JG, 14].

– Formant contracció amb la preposició *de*: "dels camins"[VBII, 1]; "dels moliners"[BM, 28]; "dels Albis"[BM, 18]; "dels contes"[JG, 2]; "dels homs"[JG, 12]; "dels quals"[CM, 31].

III.2.3.3. L'article determinat femení singular

Les variants que presenta l'article femení en els textos són *la* i *l*. La forma predominant és *la* que apareix en posició preconsonàntica i també prevocàlica.

La variant asil·làbica és registra generalment davant del mot *altra*, sobretot en la visura de Tírig, on l'adjectiu perd la lateral¹.

Exemples de la variant *la*:

A Benassal: "la altra"[VBII, 3]; "la aygua"[VBII, 3]; "la obligació"[VBII, 4]; "la una y la altra"[VBII, 4]; "de la almoyna"[CM, 31]; "la una en lo endret de la altra"[VBIII, 1]; "que la aygua"[VBIII, 22]; "per a la escala"[JG, 12v]; "asentar la scala"[JG, 12v].

Exemples de la variant *l*:

A Benassal: "de la una fita a l'altra"[TM, 1] (copiat de VBIII que escriu "de la una fita a la altra"); "dos fites: la una al tenor de l'altra"[TM, 2,8,11]; "dos fites: la una consecutiva a l'altra"[TM, 13,37,38]; "l'any"[LM, 1].

A Tírig: "a l'altra"[JA, 1]; "y l'atra"[JA, 1]; "y l'altra"[JA, 1]; "asta l'atra"[JA, 1]; "de l'altra"[JA, 1]; "de l'aygua"[JA, 1]; "de l'Antiara"[JA, 1]; "de l'Antirar"[JA, 1]; "a l'esquerra"[JA, 1]; "trobaren l'altra"[JA, 1]; "toparen l'altra"[JA, 1].

¹ Vegeu Fonètica apartat III.1.3.10.

III.2.4. Els pronoms personals

III.2.4.1. Els pronoms tòpics

– **Yo**¹. Exemples: "entonces se apartà de ells dient-los una per una: "yo ya estich ferit"[VBI, 2]

– **Ell**. Exemples: "estant ell, relant, en la foyeta d'en Fuster en la seu heretat que està en la ralla del mas de Bertomeu Bertran, oy uns crits"[BI, 1]; "estava ell, testimoni, a cosa de les nou hores del matí, ab son ganado"[VBI, 3]

– **Nos, nosaltres**. Apareixen únicament en la introducció dels *Establiments* de Peníscola, en un context molt formal del registre administratiu. Exemples: A Peníscola: "husant del poder, nós, los sobredits, facultat y permís que a nosaltres dita preçent vila repreçentants nos és donat"[EstPeníscola, 74, a.1701]

III.2.4.2. Els Pronoms àtons

• El pronom *lo*

En proclisi, el pronom masculí, apareix representat amb la forma reforçada *el*, la plena *lo* i la asil·làbica *l*, depenent de l'entorn fonètic. Comptem amb un nombre prou reduït d'exemples, dels quals extraem com a conclusió que en posició intervocàlica predomina la forma reforçada *el*. Entre vocal i consonant trobem la variant reforçada *el*, la asil·làbica *l* i també la plena *lo*. En posició postconsonàntica i prevocàlica només hem trobat la forma plena *lo*. En el context interconsonàntic, no hem localitzat exemples.

En enclisi, darrere de verb acabat en vocal apareix la forma asil·làbica *l*. Darrere de verb acabat en consonant trobem la forma plena *lo*.

Exemples en proclisi:

En posició intervocàlica (V-V):

A Benassal: "passava un home ab dos cavalcadures y no el ha conegut"[VBI, 2]; "qui el havia ferit"[VBI, 11]; "que el acompanyàs"[VBI, 11].

A la Torre d'en Besora: "pagar el dañ qui no el ha fet"[EstT, 5].

En posició postvocàlica i preconsonàntica (V-C):

– De la variant reforçada *el*:

A Benassal: "el qual, vent que dit P. B. menor se arremetie contra de ell (...) se posà de per mig y el detingué"[VBI, 4]; "se afferà dit P. B. menor ab lo testimoni y el llansà en terra al dit Nabàs"[VBI, 3]; "portava puñal, lo y desensajinà y el llansà"[VBI, 19].

A la Torre d'en Besora: "qui farà semejans clots prop de parets, encara que el tapo,"[EstT, 10].

A Tírig: "y el feren de seisanta de ample"[JA, 97]; "que is de la Basa del Colomer y el trobaren en quatre pases de amplària y el donaren per bo"[JA, 70]; "que el puga citar"[EstT, 6].

– De la variant plena *lo*:

A Tírig: "en toparen un atre de J. M. y lo varen renovar"[JA, 82]; "a quinse pases de amplària lo tingueren per bo"[JA, 91].

¹ En el parlar actual de Benassal, es realitza amb *o* oberta.

– De la variant asil·làbica *l*:

a Tírig: "toparen un forroll de la sort de J. R. y-l varen abonar, dan-li de amplària asta la roca de dalt"[JA, 77].

En posició postconsonàntica i prevocàlica (C-V):

A Benassal: "capturar al dit Pere Bertran menor (...) y no havent-lo trobat, lo ha citat per segona citació de ralles"[VBI, 22]; "no perda ningun dret la Vila, ni menos lo adquerisque dit Monterde"[TM, 28].

Exemples en enclisi

– De la variant asil·làbica *l*:

A Benassal: "tratà ell testimoni de apartar lo ganado y traure'l de allí"[VBI, 6]; "si se obliguen los hereters a mantindre'l"[TM, 41].

– De la variant plena *lo*:

A Benassal: "portava puñyal, tractà de desembainar-lo-y, y llansar-lo com ab tot effecte"[VBI, 4]; "al dit Pere Bertran (...) per a capturar-lo, y no havent-lo trobat"[VBI, 22]; "per a fi de fitar-lo"[TM, 41]; "fer-lo fer"[JG, 17].

a la Torre d'en Besora: "y obligar-lo a que el cobre el regidor o alcalde, el entregue a qualquier persona"[EstT, 9].

• El pronom *los*

En posició proclítica, el pronom masculí plural es presenta amb les variants *els* i *los* depenent de l'entorn fonètic que les precedeix. Darrere de vocal es prefereix la variant *els*, encara que també hi ha exemples amb la forma *los*. En posició postconsonàntica, en canvi, predomina la variant *los*, que alterna amb algun cas de *els*.

En enclisi, tots els exemples registrats corresponen al context postconsonàntic i l'única variant és *los*. Destaquem l'absència d'exemples amb la forma asil·làbica, i la sistemàtica representació de la *-r* final dels infinitius que precedeixen els pronoms.

Exemples en proclisi:

En posició postvocalica

– De la variant *els*:

A Benassal: "y els digué"[VBI, 2]; "des de huy de matí no els ha vists"[VBI, 3].

A la Torre d'en Besora: "y determinar lo que els serà ben vist"[EstT, 4]; "que sien de tanta consideració y se els done fee"[EstT, 5]; "la fruita o fruits(...) siguen de primer que els podrà haver"[EstT, 6]; "y entonces, qui els tocarà cometrà la mateixa pena que si els furtàs"[EstT, 6]; "però si qui els ha fet caure deixa la solada de dits fruits"[EstT, 6]; "y qui els comprarà ab diner propi"[EstT, 12]; "el que els comprarà"[EstT, 12]; "no els restituïxen al dueño"[EstT, 15].

– De la variant *los*:

A Benassal: "per lo que los asentaren la pena dels Establiments als dits fills de J. Vives"[TM, 37].

A Tírig: "Y los proms determinaren de posar-la als deu pams perquè los paregué estret el asagador"[JA, 57].

En posició postconsonàntica:

– De la variant *els*:

a Benassal: "y altra de Pere Juan Nabàs; els asentaren 10 sous "[TM, 33].

- De la variant *los*:

A Benassal: "tant quant los serà possible"[VBII, 2]; "y el dit Garcés los digué que no ho avia fet de malícia"[TM, 14]; "un devot los féu lo gasto"[JG, 19].

a la Torre d'en Besora: "però si el amo o altre de llicència de ell los ha fet caure"[EstT, 6]; "deixa la solada de dits fruits, seran de qui primer los podrà haver"[EstT, 6].

A Tírig: "que els dits proms los a paregut mol bé per a' els ganados"[JA, 37]; "Los paregué que per ser tan llarga y no poder boltar tan gran tros los heretés"[JA, 93]; "y en sis pases de amplària que té, los a paregut bé."[JA, 70].

Exemples en enclisi:

Darrere de consonant:

A Benassal: "y entonces se apartà de ells dient-los una per una:"[VBI, 2]; "ell havie anat a despartir-los"[VBI, 6]; "per paréixer-los cosa fora de rahó"[TM, 18]; "apercebint-los a estos al tenor de la sobredita visura"[TM, 14]; "posar-los"[JG, 12].

A la Torre d'en Besora: "el escrivà de continuar-los"[EstT, 2]; "el escrivà per asentar-los"[EstT, 3]; "de oir-los en juhi"[EstT, 4]; "e imposar-los les penes"[EstT, 7]; "el que matarà dits animals de ploma, el restituir-los morts al amo"[EstT, 8]; "que la villa pot ampliar-los"[EstT, 9]; "so entés prenent-los a mig guaño"[EstT, 12]; "maniferstar-los al regidor major"[EstT, 12]; "com no sia compran-los ab diner"[EstT, 12]; "gavells, cremar-los"[EstT, 14]; "maltratar animals, encorralar-los"[EstT, 15]; "matar-los"[EstT, 15].

• El pronom *la*

Exemples en posició proclítica:

a Benassal: "la trobaren aquella"[VBII, 3]; "no la trobaren"[VBII, 5]; "la trobaren ben tractada"[VBII, 21]; "no la trobaren"[BM, 36]; "y la trobaren"[BM, 36r].

Exemples en posició enclítica:

a Benassal: "li tirava la puñyalada y parà les màs y reparant-la quedà ferit"[VBI, 4]; "y per quant J. V. del Algar feya relació haver-la vista en dit puesto"[TM, 12].

• El pronom *les*

En proclisi: a Benassal: "que les dóna"[BM, 4].

En enclisi: a Benassal: "picar-les y asentar-les [JG, 14r]; "per haver-les tocades"[TM, 37].

• El pronom *se*

En proclisi, en posició intervocàlica, la forma predominant és la plena *se*. A Benassal, només trobem un escrivà que representa la reducció *s* en dues ocasions. Als Establiments de la Torre d'en Besora, la forma *se* és l'única en aquest context. El document de Tírig de principis del XIX, presenta una alternança de les formes plena *se* i reduïda *s* amb un predomini considerable de la primera.

En posició postvocalica i preconsonàntica alternen la forma reforçada *es* i la plena *se*, que presenten una distribució prou regular, depenent del context fonètic.

La reducció del pronom per proclisi en la llengua oral, darrere de certes partícules (*que, no, si, y*) és la que devia provocar que els escriptors representaren prou sistemàticament la forma sil·làbica *es*. Notem que els escriptors del segle XVI i XVII solien emprar en aquest context la forma reduïda. Darrere d'altres paraules acabades en vocal (polisíl·labes en general), la reducció no és tan freqüent, trobem alguns casos en què s'usa la forma plena.

En el context postconsonàntic i prevocàlic s'utilitza de manera predominant la forma plena *se*. En contacte amb una vocal següent, en la llengua oral es devia practicar la reducció del pronom; no obstant això, la norma dels escriptors del XVIII, que coneixien i escrivien també en castellà, tendeix a fer representar sistemàticament la forma sil·làbica en tots els documents (de Benassal-Culla i la Torre d'en Besora). L'escriptura de les visures del XIX de Tírig, que opta per escriure en català amb una intenció potser diferent, demostra, com en altres aspectes, una major fidelitat a l'ús oral, que es fa palesa en l'alternança de la forma asil·làbica i la plena en contextos semblants.

Entre consonants, preval també la forma plena del pronom *se*. Cal remarcar, que en el procés judicial de 1684 trobem en una ocasió la forma reforçada *es*; als *Etabliments* de la Torre d'en Besora i en les notes d'un capellà de mitjan segle XVIII, un altre exemple en cada document. Aquestes mostres, repartides en tres escriptors, durant un període que comprén pràcticament un segle, semblen indicar-nos l'inici del procés, prou general de la llengua, de canvi de la forma plena a la reforçada en aquest context. Tanmateix, el canvi, no transcendí, segons demostra el document del segle XIX de Tírig on tan sols trobem la forma plena. Per altra banda, els exemples de *es* apareixen en textos prou formals. Sabem que els escriptors com Vicent Badal, mantenien contactes amb altres llocs i per tant coneixien l'estat de la llengua. Probablement les formes reforçades del pronom no ultrapassaren l'àmbit de l'escriptura. De fet la llengua actual a Benassal continua usant sistemàticament *se*².

En enclisi, trobem la variant asil·làbica darrere dels verbs acabats en vocal, i la forma plena darrere dels verbs acabats en consonant.

La tendència a la reducció del pronom per ser una forma àtona, es fa palesa als nostres textos, tant per proclisi com per enclisi, quan es troba en contacte amb una vocal següent o precedent. Cal remarcar, però, que la norma dels escriptors del segle XVIII per a la llengua escrita, tendeix a defugir la realitat de la llengua oral i prefereix representar les formes sil·làbiques en aquests contextos. Notem, així mateix, un cert canvi en l'actitud dels escriptors, quan ho comparem amb documents del segle XV i de principis del XVI que presenten un nombre major de formes reduïdes.

² Si comparem el nostre estudi amb el de Cano i Ivorra (1992: 384-397) sobre textos del segle XVII d'Elx, observem que els textos de Benassal, la Torre d'en Besora i Tírig, malgrat ser posteriors cronològicament, manenen més la forma plena del pronom sobretot en el context interconsonàntic.

Als textos del XVII d'Elx el pronom *se* presenta una tendència similar a la del pronom derivat d'ILLE, d'especialitzar-ne les formes segons l'entorn fonètic. Davant el verb començat per consonant s'hi trobem molts exemples en forma reforçada, cosa que, tenint en compte la llengua actual que presenta sempre *se*, fa pensar en una tendència posterior de signe contrari, deguda a no haver completat el procés vers la consolidació de les formes reforçades, la qual tendència podria estar afavorida pel model castellà *se*.

Exemples en proclisi

En posició intervocàlica (V-V)

- De la variant asil·làbica:

a Benassal: "allí s'engrava"[JHV, 7, a.1615]; "allí s'engrava"[TM, 11]; "S'advertix que"[TM, 5].

a Tírig: "que s'achunte"[JA, 34,42]; "que s'achunten"[JA, 94]; "que s'aboque"[JA 95]; "y s'achunte"[JA, 86, 98].

- Exemples de la variant plena:

a Benassal: "no se a fet"[JÇ, 48]; "no se ha fet"[VBII, 1]; "hallí se engrava"[VBII, 8,10]; "que se ajunten"[VBIII, 11]; "que se ha posat"[VBIII, 33]; "que se ha mirat"[VBIII, 39]; "que se inferix"[VBIII, 13]; "y se han fet"[VBIII, 29]; "y se engrava"[VBIII, 32,38]; "si se haguera de tornar"[VBIII, 39]; "allí se engrava"[VBIII, 27,33]; "allí se empina"[VBIII, 36,38]; "En Julià se acaba"[VBIII, 26]; "per la mà esquerra, se ha ocasionat"[VBIII, 23]; "no se encontra"[TM, 44]; "y se engrava"[BM, 37v]; "allí se engrava"[BM, 6,7r,42]; "camí se engrava"[BM, 41]; "que se acaptà"[JG, 1]; "que se areplegà"[JG, 1]; "que se agudàs"[JG, 19]; "any 16 se acaptà"[JG, 1]; "llana (que) se acaptà"[JG, 1, 1r]; "dia (que) se concluí"[JG, 19];

a la Torre d'en Besora: "experiència se a mostrat"[EstT, 1]; "Comú, se han de guardar"[EstT, 6]; "hera se ha de"[EstT, 8]; "moble o se arrende"[EstT, 13]

a Tírig: "que se encontrare"[JA, 44]; "que se achunte"[JA, 52]; "no se encuentre"[JA, 44]; "no se abona"[JA, 82]; "y se achunte"[JA, 44,74]; "y se achunten"[JA, 83]; "ara se achunte"[JA, 37]; "Fideli se obligà"[JA, 82]; "anave. Se achuntave"[JA, 37]

En posició postvocalica i preconsonàntica (V-C).

- De la variant asil·làbica:

a Benassal:

- Precedit d'un mot àton monosíl·lab: "no·s pot llaurar"[GS, 3r]; "no·s procure"[JHV, 6]; "y que·s pague"[JÇ, 51]; "si·s mostra ésser"[JÇ, 51].

- De la variant reforçada:

a Benassal:

- Precedit d'un mot àton monosíl·lab: "que es trobava"[VBI, 4]; "que es troba"[VBII, 4, 21]; "que es fassen netegar"[VBII, 10]; "que es tinga"[VBIII, 1,38]; "que es troba"[VBIII, 5,9,18,25,31,38,40]; "que es troben"[VBIII, 14,16,25]; "que es mane"[VBIII, 23]; "que es llauen"[VBIII, 38]; "que es tinga"[TM, 1,14]; "que es troba"[TM,18]; "que es contenen"[TM, 38]; "que es diu"[TM, 44]; "que es tinga"[LM, 1]; "que es comunicaria"[LM, 6]; "que es tinguera"[LM, 6]; "que es netechen"[BM, 13]; "que es féu"[JG, 1r]; "que es féu"[JG, 1r,11, 19]; "y es conferí ell"[VBI, 17]; "y es respete"[VBIII, 25]; "y es declarà"[VBIII, 34]; "y es poden llaurar"[VBIII, 38]; "y es determinà"[LM, 6]; "no es pot"[VBIII, 29]; "no es troba"[VBIII, 32,39]; "no es pot llaurar"[VBIII, 38]; "no es necessita"[VBIII, 39]; "no es pot"[TM, 16,29,39]; "no es dega"[TM, 38]; "no es cultiva"[BM, 42];

- Precedit d'un mot tònic polisíl·lab: "hallí es troba"[VBII, 10], [VBIII, 9], [TM, 23], [BM, 8]; "Jaume, es retirà"[VBI, 8]; "que ara es seylarà"[VBIII, 33]; "també es menciona"[TM, 33]; "visura es pague"[TM,14]

a la Torre d'en Besora:

- Precedit d'un mot àton monosíl·lab: "que es fa"[EstT, 6]; "que es deu guardar"[EstT, 6]; "que es conserve"[EstT, 6]; "que es passe"[EstT, 7]; "que es pendrà"[EstT, 9]; "que es puga"[EstT, 9]; "que es donarà"[EstT, 11]; "que es fasa"[EstT, 16]; "no es poden llegir"[EstT, 1]; "no es retarde"[EstT, 4]; "no es puga"[EstT, 7,16]; "no es puguen"[EstT, 16]; "si es reputarà"[EstT, 5]
- Darrere de pausa: "de vista, es puga"[EstT, 16]

A Tírig:

- Precedit d'un mot àton monosíl·lab: "Y es féu de nit"[JA, 30]; "Y es tingueren"[JA, 91]; "Y es varen tornar a la vila"[JA, 99]; "que es diu"[JA, 68]; "que es féu de nit"[JA, 99].
- De la variant plena:

A Benassal:

- Precedit d'un mot àton monosíl·lab: "que se señyale"[VBIII, 32]; "y se digueren"[CM, 32]; "y se féu"[CM, 31r].
- Precedit d'un mot tònic polisíl·lab: "hallí se segueix"[VBIII, 2',12]; "allí se segueix"[TM, 37,39].
- Darere de pausa: "y per part de Thomàs Sent Joan, síndich de esta vila, se pretén"[VBIII,32]; "y de allí ferix dret a una roca roja, seguint la qual roca roja, se va a"[TM, 3]; [LM, 3]; "apercibin-lo que si fa lo contrari, se proseguiria en tot rigor"[LM, 5].

A la Torre d'en Besora:

- Precedit d'un mot tònic polisíl·lab: "lo moble se mantinga"[EstT, 13]; "pena se pague"[EstT, 16].
- Darere d'un mot tònic monosíl·lab: "per so se demanarà"[EstT, 13].

A Tírig:

- Precedit d'un mot monosíl·lab àton: "y se pasà"[JA, 84].
- Precedit d'un mot tònic monosíl·lab: "dreta se veu"[JA, 31]; "dreta se tingueren"[JA, 33,79,89,96']; "esquerra se veu "[JA, 31]; "esquerra se tingueren"[JA, 91']; "allí se veu"[JA, 63]; "cantó se declare"[JA, 95].

En posició postconsonàntica i prevocàlica (C-V)

- De la variant asil·làbica:

A Tírig: "a on s'acaba"[JA, 66]; "a on s'acabe"[JA, 83]; "a on s'achunte"[JA, 95]; "a on s'acaben"[JA, 97].

- De la forma plena:

A Benassal: "y entonces se apartà"[VBI, 2]; "a hon se acaba"[TM, 3,9]; "a hon se encontra"[TM, 14,15]; "any se acaptà"[JG, 1].

A la Torre d'en Besora: "quan se haja"[EstT, 5]; "foraster se atrobaran"[EstT, 12]; "forastés se atrobaran"[EstT, 12]; "quan se haja fet"[EstT, 16].

A Tírig: "a on se embocave"[JA, 29]; "a on se achunte"[JA, 43,94]; "a on se agunte"[JA, 76]; "a on se encontre"[JA, 84]; "a on se acabe"[JA, 86]; "a on se acaben"[JA,97]; "a on se aboque"[JA, 98]; "antes se adrese"[JA, 37]; "también se obligà"[JA, 82].

- De la variant reforçada:

A Tírig: "pases es econtraren"[JA, 32,33].

En posició interconsonàntica (C-C)

- De la forma plena:

A Benassal: "temps, se prenguen"[JÇ, 49]; "a on se torne"[JÇ, 52]; "vegades, se posà"[VBI, 4]; "menys, se trobà"[VBI, 8]; "lo qual se veu"[VBI, 19]; "coses, se fan"[VBII, 1]; "segons se troba fitat"[VBII, 25]; "a on se troba"[VBIII, 1]; "creu se segueix"[VBIII, 2]; "la qual se designa"[VBIII, 13]; "assagador se troba"[VBIII, 17]; "frau se troba"[VBIII, 17]; "avant se segueix"[VBIII, 24]; "ha hon se designarà"[VBIII, 33]; "prohoms se passà"[VBIII, 33]; "Salvador se dividix"[VBIII, 38]; "cert se llevà"[VBIII, 39]; "claritat se puga"[TM, 16]; "gròs se seguix"[TM, 28]; "la qual se designa"[TM, 35]; "antes se dia"[TM, 44]; "Vadenes, se publica"[TM, 9]; "ajuntament se publicà"[TM, 14]; "a hon se troba"[TM, 15]; "creu se segueix"[TM, 15]; "tart se restituïren"[LM, 6,10]; "a on se dividixen"[LM, 7]; "en avant se tinguera"[LM, 8]; "segons se conté"[BM, 14, 41r]; "com se segueixen"[BM, 36]; "(que) se féu"[JG, 1]; "forns (que) se féu"[JG, 1]; "neu (que) se donà"[JG, 1]; "any 18, se tragué"[JG, 1]; "any 19, se veneren"[JG, 1]; "any se veneren"[JG, 1]; "any se féu"[JG, 1]; "1728, se tragué"[JG, 1]; "1729, se trajé"[JG, 1r]; "formet (que) se féu"[JG, 1r]; "mentres se cogué"[JG, 11]; "mesures, se vené"[CM, 32]; "preus se tragueren"[CM, 32]; "tot se pagaren"[CM, 31]; "mesures, se veneren"[CM, 33r]; "restant, se celebraren"[CM, 33r].

A la Torre d'en Besora: "prolixidad se retarda"[EstT, 1]; "causes se tractaran"[EstT, 4]; "aygues se cauran"[EstT, 6]; "quan se solen"[EstT, 8]; "quan se donarà"[EstT, 9]; "femés, se prohibix"[EstT, 10]; "volen se guarde"[EstT, 13]; "sempre y quant se vena"[EstT, 13]; "quant se vendran"[EstT, 13]; "esmenes se poden"[EstT, 16]; "quan se fasa dany"[EstT, 16]; "mentres se dirà"[EstT, 17]; "mentres se farà"[EstT, 17].

A Tírig: "demés se tingueren"[JA, 29]; "a on se patisen"[JA, 42]; "a on se pren"[JA, 74]; "tender, se fan"[JA, 84]; "Se convingueren"[JA, 37].

- De la variant reforçada:

A Benassal: "menor es quedà"[VBI, 9]; "de les restants 42 lliures 6 dinés es celebraren les 6 dobles P. en orgue"[CM, 32].

A la Torre d'en Besora: "dany es fa"[EstT, 5].

Exemples en enclisi:

- De la forma asil·làbica:

- Darrere del verb acabat en vocal: (V-C)

A Benassal: "arremetre's devés"[VBI, 8]; "entendre's dita fitada"[LM, 8]

- De la forma plena:

- Darrere del verb acabat en consonant: (C-C) (C-V)

A Benassal: "haver-se bé"[VBII, 2]; "trobaren haver-se apañat"[BM, 11]; "quedar-se en"[BM, 37].

A la Torre d'en Besora: "no oposant-se"[EstT, 12]; "fer-se pago"[EstT, 13]; "depositar-se en poder"[EstT, 13]; "menjant-se el olla"[EstT, 15]; "fer-se preades"[EstT, 16].

A Tírig: "abocan-se dret"[JA, 31, 44]; "abocan-se"[JA, 99, 100]; "aboncan-se a la vora"[JA, 58]; "arrapan-se al molló"[JA, 100]; "fen-se ells"[JG, 19]; "quedan-se les forques"[JA, 44]; "tiran-se cab a"[JA, 77].

• El pronom *en*

Hem analitzat la freqüència d'ús de les variants del pronom *en* en la visura de Tírig de 1817. Cal remarcar la pràctica inexistència de les formes asil·làbiques, de manera semblant al que comentàvem per al pronom *se*. Quant als diferents entorns fonètics en què es troba el pronom observem que:

- En posició intervocàlica, els tres únics exemples registrats presenten la forma plena *ne*.
- En posició postvocalica i preconsonàntica, predomina quasi de manera total la variant reforçada *en*, amb molt pocs exemples de la forma plena *ne* i un sol de la forma asil·làbica *n*.
- En posició postconsonàntica i prevocalica, els pocs exemples són sempre de la forma plena *ne*.
- En posició inteconsonàntica, a Tírig alternen les formes plena *ne* i reforçada *en* en un percentatge quasi equivalent, amb un lleuger predomini de la forma reforçada.

Exemples en proclisi

En posició intervocàlica (V-V):

- De la variant plena *en*: a Tírig: "*una fita perquè no ne avie*"[JA, 78].

En posició postvocalica i preconsonàntica (V-C)

- De la variant asil·làbica *n*: a Tírig: "*la esquerre.n feren un.atra*"[JA, 75].
- De la variant reforçada *en*:

A Benassal: "*esquerra en trobaren*"[VBII, 6, 7]; "*mà en trobaren*"[VBII, 17]; "*roqueta en trobaren*"[VBII, 20].

A Tírig: "*y a l'altra part en vin pases de amplària en posaren un.atra per asagador*"[JA, 33]; "*y a la dreta, en dotse pases de amplària en posaren un.atra*"[JA, 51]; "*y a la mà esquerra, a seisana pases de amplària en feren un.atra*"[JA, 61]; "*y a l'altra part, en seisanta pases de amplària en posaren un.altra*"[JA, 62]; "*a vuit pases de amplària en posaren un.altra*"[JA, 78]; "*en vuit pases de amplària en trobaren un.altra antiga*"[JA, 78]; "*trobaren una creu vella y la tingueren per bona, y a la mà dreta en feren un.atra*"[JA, 39]; "*y a la mà dreta en feren un.altra*"[JA, 60]; "*feren una creu y a la mà dreta en feren un.altra*"[JA, 60]; "*y a la dreta en trobaren un.altra*"[JA, 62]; "*y a la dreta en posaren un.atra*"[JA, 74, 75]; "*y a la dreta en feren un.atra*"[JA, 75]; "*y a la dreta en posaren un.atra*"[JA, 78]; "*y a la mà dreta en feren un.atra*"[JA, 82]; "*toparen un foroll y a la mà dreta en toparen un.atre*"[JA, 82]; "*y a la mà dreta en feren un.altra*"[JA, 97]; "*y a la dreta en posaren un.altra*"[JA, 97]; "*feren una creu y a la mà esquerra en feren un.atra*"[JA, 73]; "*y a la mà escerra en posaren un.atra fita*"[JA, 82]; "*a la mà esquerra en trobaren un.altra*"[JA, 62]; "*y a la mà esquerra en trobaren un.atra*"[JA, 98]; "*a la vora de la tancada del mas d'en Runa en trobaren un.altra*"[JA, 66]; "*bays de aquella en trobaren un.atra*"[JA, 67]; "*al cap desà de aquella segida en trobaren un.atra*"[JA, 68]; "*y a l'altra part de Juan Barreda en feren un.atra*"[JA, 73]; "*de la part de Agustín Barreda en posaren un.altra fita*"[JA, 87]; "*al capdamun de la roca en toparen un.altra*"[JA, 77]; "*al sòl de la roca en toparen un.altra*"[JA, 77]; "*damun de un cantal gran pla en feren un.atra*"[JA, 78].

– Precedit de un mot monosíl·lab àton: "no toparen les creus y en feren una a la vora del cap de la roca y boltan, com qui va al maset d'en Sorolla y en feren un-atra"[JA, 39]; "trobaren una fita a la dreta y en posaren un-atra a la mà esquerra"[JA, 51]; "encontraren una fita a la esquerra y en posaren un-atra a la dreta"[JA, 51]; "y a la mà esquerra no en trobaren y n'i posaren una fita"[JA, 43]. A la Torre d'en Besora: "Y havén amalladat en dits puestos o havén deixat en ells sellat de roba, qui en ne voldrà traure o posar ganado"[EstT, 11].

A Benassal: "y en lo endret de la mà esquerra ne posaren una nova"; "esquerra ne trobaren"[VBII, 6, 7]; "aquella ne trobaren"[VBII, 14]; "aquella ne trobaren altra fita vella"[VBII, 17]; "foyetà ne trobaren altra de fita vella"[VBII, 24]; "roga ne trobaren altra fita vella"[VBII, 24]; "viña ne trobaren"[BM, 9r]; "mà, ne trobaren"[BM, 10]; "aquella ne trobaren"[BM, 10r, 11]; "esquerra ne trobaren"[BM, 11, 16, 17]; "dreta ne trobaren"[BM, 44].

A Tírig: "a les vint-i-sinc pases de amplària ne feren un-atra"[JA, 39]; "de amplària ne posaren un-atra"[JA, 43]; "y en la mà dreta ne posaren un-atra"[JA, 51]; "a la mà dreta ne feren altres dos creus"[JA, 92].

En posició postconsonàntica i prevocàlica (C-V).

– De la variant plena ne:

A Tírig: "posaren una fita a on declararen que antes ne avie una y no estave"[JA, 87]; "posaren una fita a on feren relació tres testimonis que declararen que antes ne avie"[JA, 87].

En posició interconsonàntica (C-C)

– De la variant plena ne:

A Benassal: "avall ne trobaren"[VBII, 7]; "menys ne trobaren"[VBII, 8]; "n'Amill ne trobaren"[VBII, 10]; "Badal ne trobaren"[VBII, 13]; "Badal ne trobaren"[BM, 3r]; "meins ne trobaren"[BM, 6]; "n'Amill ne trobaren"[BM, 8]; "Moliner ne trobaren"[BM, 10]; "endred ne trobaren"[BM, 15, 41r]; "avant ne trobaren"[BM, 38]; "pared ne trobaren"[BM, 42].

A Tírig: "dal de un puntal de roques ne feren un-atra"[JA, 30]; "en lo mateis endret ne posaren un-atra"[JA, 34]; "y a la part de Jusep Safon ne posaren un-atra"[JA, 51]; "y a seychanta pases ne feren un-atra"[JA, 75]; "y a la part de Miguel Roda de Blay ne posaren un-atra"[JA, 78]; "a un pañ de les roques ne feren un-atra"[JA, 97].

– De la variant reforçada en:

A Benassal: "ribàs en trobaren"[VBII, 20].

A Tírig: "en lo collet en toparen un-atra"[JA, 77]; "y a la part de Vicent Albert en posaren un-atra a les quinze pases de amplària"[JA, 34]; "a la vora del camí que baise del Chinovar en toparen un-atra"[JA, 60]; "al atre costad en posaren un-atra"[JA, 61]; "y a l'altra part en posaren un-atra"[JA, 73]; "a l'altra part de un barranquet en feren un-atra"[JA, 78]; "dins del bosc en posaren un-atra"[JA, 78]; "en lo mateis endret en posaren un-atra"[JA, 87].

– Darere de pausa

A la Torre d'en Besora: "y plegada aquella, ne podran abatre altra"[EstT, 11]

Exemples en enclisi:

A la Torre d'en Besora: "y si haven-ne mort"[EstT, 15].

• **El pronom nos**

Els pocs exemples que hem localitzat al segle XVII i XVIII, presenten, la forma clàssica *nos* en posició proclítica i la asil·làbica *'ns* en posició enclítica, darrere de verb acabat en vocal³. A principis del segle XIX, en canvi, documentem la variant valenciana *mos* en combinació amb el pronom *en*.

Exemples en combinació amb un altre pronom:

a Cinto Torres: (Vegeu més avant) *les nos*.

a Tírig: (Vegeu més avant) *mo-n*.

Exemples darrere del verb amb la forma reduïda:

a Peníscola: "*Asistixca'ns la gràcia de l'omnipotent Pare*"[EstPeníscola, 73, a.1701].

Exemples davant del verb:

a Peníscola: "*en lo bon fi e intenció que per a les damunt dites coses nos mou*"[EstPeníscola, 73, a.1701]; "*husant del poder, nós, los sobredits, facultat y permís que a nosaltres dita preçent vila repreçentants nos és donat, concedit y atribuir*"[EstPeníscola, 74].

• **El pronom ho** Vegeu exemples en l'apartat III.1.2.4.

• **El pronom li**

Exemples de *li*: "*li*"[VBIII, 6,7,8,9,12,13,15,17,18,19,20]; "*per al fi infrascrit li té donat tot son poder*"[TM, 1]; "*li acusaren la pena*"[TM, 1]; "*li assentaren la pena a Joseph Forés*"[TM, 4]; "*li assentaren la pena*"[TM, 5]; "*y li assentaren 30 sous de pena*"[TM, 11,12,28]; "*y li assentaren 4 sous de pena al dit J. M.*"[TM, 13]; "*y no li digueren res*"[TM, 37]; "*quant la Vila li rodà la masada*"[TM, 37].

Destaquem que el pronom *lo* és emprat a mitjan segle XVIII en una ocasió en funció de complement indirecte:

a Benassal: "*y per quant J. F., posseïdor de dit mas, treballava fora de dites fites, lo assentaren la pena*"[TM, 7].

• **El pronom hi**

Segons E. Casanova (1988:66-67) la pèrdua del pronom adverbial *hi* en valencià començà al segle XVI i pràcticament s'acomplí del tot en el XVII i fou deguda a la progressiva interferència del castellà.

En els textos del nord del País, es comprova l'escassetat de *hi* en la segona meitat del segle XVII i en el XVIII. Els escrits estudiats, mostren alguns casos esparsos, que a penes deixen descobrir els darrers contextos en què pervisqué el pronom fins arribar a la situació actual.

Les funcions del pronom hi

a) En la construcció impersonal amb haver

Usat tot sol, trobem el pronom *hi* fonamentalment junt al verb *haver*, context en el qual es conserva actualment, amb la diferència que avui, aquest verb pren sempre també el pronom *en* de manera lexicalitzada i amb pronúncia palatalitzada.

El pronom apareix als documents en posició enclítica amb l'infinitiu i el gerundi, i proclítica amb les altres formes; mentre que actualment, sol prendre la

³ La forma *nos* és la registrada en el *Llibre d'Antiquitats de València* i també en els documents del segle XVII d'Elx. (Martí Mestre, (1991:2132), Cano i Ivorra, 1992:140)

posició proclítica amb aquelles formes no personals: *per no haver-hi* (act. *per no nyavé*) *havent-hi* (*nyavén*) i entre l'auxiliar i el participi: *hi havie hagut* (*havia nyagut*).

b) Complement circumstancial de lloc

En funció de complement circumstancial de lloc, sol junt al verb, al segle XVIII es troben pocs exemples en la nostra documentació. En la redacció de 1701 dels *Etabliments* de Peníscola es troba molt poques vegades, sempre darrere de les formes no personals, excepte un cas en què apareix precedint la partícula *no*. En els *Etabliments* de Xert, en els textos redactats al segle XVIII, trobem dos casos sempre darrere de *no*. En els *Etabliments* de la Torre d'en Besora de 1738 es troben solament tres exemples, tots darrere d'infinitiu. En els textos de Cintoresses no hi ha cap exemple de *hi* tot sol. Tampoc en el llibre de comptabilitat de Benassal, ni en els *Capítols dels Herbatges* de Culla escrits en el període 1682-1767.

c) Complement circumstancial de contradicció

Com a complement circumstancial que expressa contradicció a una acció, només hem trobat dos exemples amb el pronom *hi* tot sol, un al procés judicial de Benassal de 1684, i l'altre als *Etabliments* de Peníscola de 1701.

d) Complement preposicional del verb

Representant un complement preposicional, tot sol, només hi ha un exemple de principis de segle XVII a Cintoresses.

e) Circumstancial de lloc en combinació amb altres pronoms

En combinació amb altres pronoms, els exemples també són prou escassos. En la combinació *lo hi* es repeteix quatre ocasions, en el procés judicial benassalenc de 1684. En la combinació *la hi*, les visures de Benassal de 1723 el mostren en tres ocasions. En la combinació *s'hi* apareix en els textos de la segona meitat del segle XVII a Cintoresses i en els *Capítols dels Herbatges* de Culla l'any 1767; notem, però que un exemple de Benassal de l'any 1684 en aquesta combinació representa un complement introduït per la preposició *de*. El context més repetit és la combinació amb el pronom de complement directe indeterminat *en*, formant l'aplec *n'hi*, que es troba en les visures i altres documents de Benassal fins a mitjan segle XVIII i en les de Tírig l'any 1817. Finalment, com a circumstancial de lloc hem trobat, en la combinació *los hi*, un exemple als *Etabliments* de la Torre d'en Besora de l'any 1738, i en la combinació *les hi* als *Etabliments* de Xert, l'any 1689.

f) Complement preposicional en combinació amb altres pronoms

Representant un complement preposicional en combinació amb un altre pronom, hem trobat dos exemples: un en l'aplec *n'hi* als capítols dels Herbatges de Culla l'any 1704, i l'altre en la combinació *los hi*, en els *Etabliments* de Xert de l'any 1689.

a) Exemples en la construcció impersonal amb haver

A Benassal: "*descorri ell testimoni que y havie agut alguna desgràcia*"[VBI, 9]; "*una fita que y a*"[VBII, 12]; "*sens haver-i fites*"[VBIII, 4]; "*per no haver-i molló*"[VBIII, 16]; "*y per haver-hi ducte en una carrasca en visura de 9 novembre 1744*"[TM, 19].

A la Torre d'en Besora: "...*Etabliments y Ordinacions del present Lloch, los quals axí per ser antichs, com encara per estar tan maltractats no es poden llegir, y*

també per aver-i molts prolixos y altres duplicats; lo que per experiència a mostrat ser en notable perguí del bé comú, perquè avén-hi semegant maltractació se retarda la breu coneixensa y juhí de aquells"[EstT, 1]; "Y que si hi y a algú dels qualtre oficials que siga tan atrevit de fer semeians coses"[EstT, 25]; "sobre certes dificultats hi havia en lo acte de la venda"[EstT, 25]; "a on y aurà altra barraca o señal posar"[EstT, 32]; "ademés de la dita pena, la que y a imposada"[EstT, 36]; "si no y a persona a qui entregar-lo"[EstT, 27].

A Culla: "les carrasques y demás abres havent-hi fruit"[CapHerb, 221, p.548, a1703].

A Cinctorres: "entre la Confraria de Nostra Señora del Rosser y la Confraria del Santíssim Nom de JHS i avia hagut diferència sobre la presedència"[LCR, 10, a.1630]; "encara que i aga vost contraris"[LCR, a.1613]; "Y per a que conste y no i axa reholució alguna,"[LCR, 43v, a.1714].

A Xert: "frau que es fa en lo terme de dita vila per aver-i mols abres dels supra dits"[EstXert, 122, 541, a.1740].

A Peníscola: "si cullirà o segarà alfals, ordi, cañota, en les vines havent-hi fruyt, que pague la sobredita pena"[EstPeníscola, 79, a.1701].

b) Exemples com a complement circumstancial de lloc.

A Benassal, darrere del verb: "trobaren altra de fita vella, y per estar movedissa, la refermaren posant-hi de nou les filloles"[VBII, 7]; "per no haver-hi trobat"[VBIII, 7]; "no haver-hi trobat molló"[VBIII, 9]; "antes de aplegar-hi"[VBIII, 12]. Davant del verb: "en estes dos fites no hi mediava sinó 15 passes de amplària"[VBIII, 18].

A la Torre d'en Besora, darrere del verb: "en dita hera, herades o garbam, ninguna persona siga gosada de entrar-i ni deixar entrar animals"[EstT, 7]; "en la carrera del Peyró; y el que treta la hi té, no tparà lo clot. Y de posar-i fem o fer-i femés"[EstT, 10].

A Peníscola, darrere del verb: "ningú no goze metre o posar rames en la dita basa de Poaig o entorn de aquella, ni parar-hi filats a deu passes de la dita bassa"[EstPeníscola, 87, a.1701]; "que ningú gose fer suçietat en los pous comuns del terme ni llansar-i pedres"[EstPeníscola, 88, a.1701]. Davant del verb: "en lo prat tancat de la vila de Paníscola, situat en lo terme de aquella, no y puguen enrar nigrun gènero de ganado"[EstPeníscola, 132, a.1690].

A Xert, davant del verb: "en los boschs comuns ... quan van los vehins no y troben ya res, de billotes"[EstXert, 119, 541, a.1744]; "en lo enpriu del pou nomenat de na Catalina ... serà bé prohibir que no y entren los ganados menós ni bous, sí sols los bous a beurar"[EstXert, 124, 542, a.1758].

c) Exemples com a complement circumstancial que expressa la contradicció a una acció:

a Benassal: "vent que li tirava la puñyalada y parà les mans y reparant-la queda ferit"[VBI, 4].

a Peníscola: "posant la pena de deu lliures a la part que contradicció y voldrà posar"[EstPeníscola, 100].

d) Exemples en funció de complement preposicional

a Cinctorres: "si lo que serà nomenat, serà expel·lit per la major part, se haja de nomenar altri del número, fins que la major part y vinga bé."[LCR, a.1613].

Preposició + pronom personal

Els escriptors emprèn altres mecanismes sintàctics per a especificar la funció circumstancial del pronom *hi*, com l'ús d'un sintagma preposicional amb un pronom personal. Exemples:

A la Torre d'en Besora: *"el alcalde, en matèria de preades y danys, tinga acció y facultad de repartir-les entre los que seran condenats en ells, a son arbitri"*[EstT, 5]; *"qualquier dueño de sembrats puga dins de ells matar les gallines que en ells entraran"*[EstT, 5]; *"cuydar de totes les treballades de Vila, compeler als vehins a elles, fent guardar en estes y totes les demás dites coses en este stabliment, les oridinacions y statuts de la Vila, eixecutar les penes en ell imposades"*[EstT, 7]; *"Rúbrica de la hera y que animals no poden entrar en ella"*[EstT, 7]; *"mentres estiguen en la hera o en sementers que estaran en ella"*[EstT, 8]; *"Y que paguen la esmena, y que a ella no puga combidar el talan de vista que es pendrà per a major escarment"*[EstT, 9]; *"ha contés demanar segon vegada algunes partides de sedes o llibres per no haver creu en ells, y después constar estar pagades"*[EstT, 9]; *"en les bases de la Villa, exceptant la basa de la Font dels Horts, o llave en elles llana o tintorades"*[EstT, 10]; *Y havén amalladat en dits puestos o havén deixat en ells sellat de roba"*[EstT, 11].

III.2.4.3. Les combinacions binàries de pronoms febles

Els estudis històrics⁴ sobre la combinació dels pronoms febles en català, han demostrat que en la llengua antiga els pronoms de complement directe precedien sempre els de complement indirecte, excepte quan entraven en combinació els pronoms de complement directe *ho* i *ne* que sempre anaven en segon lloc de la combinació. En els textos medievals el pronom *ho* sovint es troba representat sota la forma *lo* i passa a adoptar el primer lloc de la combinació.

La inversió de l'ordre dels pronoms, de manera que el complement indirecte passa a precedir el complement directe, tingué lloc a partir del segle XVI, de manera semblant al castellà i la resta de llengües romàniques.

Aquesta inversió, però, no afectà a totes les combinacions que representen les esmentades funcions: quan el pronom de complement indirecte era el de tercera persona *li* (sincoptat des d'antic en *hi*), es trobava en combinació amb els de complement directe derivats de *ILLU*, es mantingué l'ordre antic. Així s'ha mantingut en la major part de la llengua.

El valencià, seguí les solucions generals catalanes, durant el segle XVII quant als casos de canvi i com també als de manteniment. Tanmateix, la progressiva desaparició del pronom *hi* per la interferència del castellà, a partir del segle XVI, desencadenà l'extensió de la inversió de l'ordre sintàctic a la combinació formada pels derivats de *ILLU* més *hi*. Els primers testimonis de les formes actuals valencianes, amb l'ordre invertit, es troben en un sermó predicat l'any 1654, conservat en un manuscrit que podria ser del segle XVIII, segle en què es troben més exemples.

⁴ Francesc de Borja Moll (1952: 365-369); Jaume Valcorba (1983: 583-596); E. Casanova (1988: 57-80), Beatrice Schmid, (1988:69).

Segons els estudis actuals el triomf d'aquestes combinacions és prou modern, i en alguns casos, el manteniment de les formes antigues arriba al nostre segle també en el territori valencià.⁵

En les combinacions que hem recollit en documents del nord del País Valencià, observem el manteniment de l'ordre clàssic (complement directe + complement indirecte) en els aplecs del pronom datiu *hi* amb els pronoms derivats de *ILLU*, en la segona meitat del segle XVII i a les primeries del XVIII:

- *Lo hi* es manté: a Benassal (1684), on el pronom *lo* representa un CD determinat; a Xert (1689), i a Peníscola (1701), on *lo* representa un CD neutre (actualment *ho*);

- La combinació *la hi* es conserva a Benassal (1684) i a Culla (1687).

- La inversió de l'ordre, tampoc afectà la combinació del pronom de primera persona plural *nos*, que continua precedit pel de complement directe definit *les* a Cincorres encara a mitjan segle XVII⁶.

- En les combinacions on intervé el pronom *se* pràcticament tots els documents presenten la forma actual.

- Tanmateix, hem localitzat un exemple a la visura de 1597 on el pronom d'objecte directe *lo* precedeix el pronom *se*, (*l-se*) i un altre cas en la de l'any 1615 on el pronom de complement indirecte *li* també precedeix el reflexiu *se* (*li se*)⁷.

• La combinació *lo hi*

Amb les funcions: *lo*: complement directe + *hi*: circumstancial de lloc: a Benassal:

- Davant del verb: "*que no havie de fer passar lo ganado per allí ni lo y passaria*"[VBI, 6]; "*y replicant, ell testimoni, li digué que allí era terra comuna y lo y podria passar*" "*a lo que respongué dit Bertran major, que no lo y havie de passar, encara que sabés perdre la vida*"[VBI, 6].

- Darrere del verb: "*y es conferí ell testimoni a dita masada a fi de contar al dit son pare tot lo referit, y per no trobar-lo-y, se'n tornà a la masada*"[VBI, 17]

a Cincorres: "*Fonc proposat per mi, mossén Maties Tena, prior, que, per lo òbit de Macià Guardiola, se pressenta Jusep Sorolla, notari; y tos lo i tingueren per bo.*" [LCR, 30v, a.1673].

Amb les funcions; *lo*: complement directe determinat; *hi*: complement indirecte:

- Davant del verb: "*y vent lo dit J. B. que dit V. N. portava puñal, lo y desensajinà y el llansà*"[VBI, 18].

- Darrere del verb: "*vent que ell testimoni estava en terra y portava puñyal, tractà de desembainar-lo-y y llansar-lo com ab tot effecte, e eixecutà així*"[VBI, 4]

El pronom *lo* substituïnt un complement directe neutre, *hi*: complement indirecte

⁵ Al *Llibre d'Antiquitats* de València (s. XV-XVII) i en documents dels XVII d'Elx, en les combinacions del pronom datiu *hi* amb els pronoms derivats de *ILLU* en tots els casos es manté l'ordre antic CD+CI, avui desaparegut en valencià, però conservat en la resta. Quan el pronom de complement indirecte singular *hi* (< f) es combina amb el neutre *ho*, aquest adopta la forma *lo*, fet normal en la llengua antiga (Cano i Ivorra, 1992: 404-405) (Martí Mestre, 1991: 2151).

⁶ Els exemples recollits per Martí Mestre al *Llibre d'Antiquitats* de València de combinació de del pronom de primera persona del plural *nos* amb derivats de *ILLU* ja mostren la inversió de l'ordre.

⁷ Martí Mestre, (1991:2151) localitza aquesta combinació en els escrits del *Llibre d'Antiquitats* de València, a la primera meitat del segle XVI.

A Xert: "que qualsevol amo de sa eretat o heretats seves que trobarà dany en la heretat, puga pendre peremptor o malfactor al primer que sabrà aurà fet lo dany. Y si són dos o tres o més malfactors al que al amo li pareixerà ab tal, que lo amo lo y à de manifestar al tal talador dins tres dies después de preada" [EstXert, 38, 456, a.1689].

A Peníscola: "la part que no aurà volgut netejar ni fer netejar dita sèquia tinga obligació de pagar la mitat de allò que aurà costat de netejar, y que lo justícia, en continent lo y fasse pagar sens dilació alguna" [EstPeníscola, 86].

• **La combinació: la y**

Amb les funcions de *la*: complement directe + *hi*: complement indirecte
a Benassal:

- Davant del verb: "el qual respongué que ell no la y havia pegada, que el dit J. N., germà del dit Vicent se la havia pegada volent-li pendre lo punyal" [VBI, 16].

- Darrere del verb: "li tirà una puñyalada a ell, relant, y volent-la-y agafar, en la mà esquerre li féu un esgarrany" [VBI, 2].

A Culla: "y si còpia en demanaran de algun paper alguna Vila o Lloch o particular, que la i aixen de donar" [CapHerb, 215, p.545, a.1687].

Amb les funcions: *la*: complement directe + *hi*: complement circumstancial.

A Benassal, davant del verb: "la y tornaren a posar" [VBIII, 6]; "y no la y trobaren n'i posaren un nova" [VBIII, 16]; "no la hi trobaren" [VBIII, 16].

• **La combinació les nos**

Amb les funcions: *les*: complement directe determinat *nos*: complement indirecte: a Cinto Torres: "per a conprar dites teles i galó, les quals les nos envia así a Sintorres, i s'i a fet dit manto." [LCR, 26v, a.1661].

• **La combinació 'l-se**

Les funcions dels pronoms que formen aquesta combinació sembla que no responen a les formes catalanes, ja que *lo* representa l'objecte directe ("el pati") i *se* actua com a complement indirecte de tercera persona del singular, representada en català pel pronom: a Culla: "ans de aplegar al cap del banqual d'en Pere Joan trobaren un pati o colse que feya en dit camí. Determinaren de pendre 'l-se, y que-s pague a l'amo" [JC, 51v, a.1597].

• **La combinació li-s**

a Culla: "per ço protestava de qualsevol perjuhí que a la vila de Culla li-s pugué causar per prestar dit jurament" [JHV, 2, a.1615].

• **La combinació se la**

Amb les funcions: *se* complement indirecte + *la* complement directe
a Benassal: "que el dit J. N., germà del dit Vicent se la havia pegada volent-li pendre lo punyal" [VBI 16].

Destaquem l'ús pronominal del verb *portar* on el pronom *ne* encara no s'havia fos amb la forma verbal i això produeix vacil·lacions a l'escriure a l'hora de combinar el pronom *la*: a Peníscola: "que ningú gose tallar fusta en les mallades ... dins tres mesos se la haja de portar, y no portar-se-la'n dins dit termini" [EstPeníscola, 90]; "que ningú goze pendre llenya, ni portar-se'n-la dels Comuns" [EstPeníscola, 90].

• **La combinació se li**

A Peníscola: "al núncio se li haja de donar vint sous"[EstPeníscola, 77]; "que qualsevol persona ... allò que se li interrogarà"[EstPeníscola, 85].

A Benassal: "se li posà"[VBII, 4]; "se li posaren" (a la era)[VBII, 4]; "per no haver cumplit en lo que se li manà"[VBIII, 15]; "se li"[VBIII, 15', 22']; "se li pagà"[JG, 4r]; "se publicà la visura de dit mas d'en Vadenes se li notificà"[TM, 9]; "no se li admetrà han ni esmena"[TM, 28]; "àlias no se li darà guardada"[TM, 44]; "se li seguí"[CM, 31]; "com se li entreguen"[CM, 31r]

a Tírig: "no se li feye perchuí a la dicha viuda, de decantar a la màs esquerra el asagador"[JA, 37].

A la Torre d'en Besora: "en favor del Castell y Tinensa de Culla de tots los Furs y privilegis que per los Molt Alts Reys d'Aragó fins a entones li eren otorgats y después se li otorgarien y llocació dels drets se'ls avia concedit en les poblacions"[EstT,23].

• **La combinació se li'n**

A Xert: "qualsevol pastor que aga estad en la patida de a on estarà lo dayñ en lo ganado, y a este se li'n fa manament, que no se li done el gurant, y no troben-se qui a fet la tala, o agen de pagar tots aquells pastors que auran estad en aquella partida.[EstXert, 119, 540,a.1744].

• **La combinació se'ls**

A Benassal: "que es fassen netegar los dels abeuradors y basses y si no, que no se'ls prenga en conte los salaris als contes"[VBII, 16]; "se'ls recobrarà"[CM, 31]

A Tírig: "y se'ls féu de nit"[JA, 52].

A Xert: "que estos abres siguen comuns... y si algú se'ls vol apropiar"[EstXert, 127, 543, a.1762].

• **La combinació se'n**

A Benassal: "tratà de anar-se'n"[VBI, 4]; "tractà ell testimoni vindre-se'n a la present vila"[VBI, 7]; "véu que se n'ixqué y se n'anà"[VBI, 8]; "se'n tornaren"[VBIII, 7]; "se'n dugué"[JG, 4,4r]; "se n'anà" [JG, 4r]; "se n'a dutes ovelles"[JG, 4r]; "trobaren en frau a F. E. per haver-se'n eixit"[BM, 39r]; "se'n llevaren"[CM,31,32]; "dels quals se'n llevaren 1t, 4b"[CM,32]; "dels quals se'n veneren 6t, 7b, 4m"[CM, 32].

A Tírig: "Vicente Sales, regidor mayor se'n tornà del cantó de la eretad de el"[JA, 27]; "y se'n tornaren"[JA,59]; "y de allí se'n pasaren a les roques d'en Valls"[JA, 68]; "de allí se'n pasaren a fitar la malladeta de la coveta del barran d'en Chaume"[JA, 68]; "y se n'avia entrado dos pasos en l'asagador la paet de Clemén"[JA, 28]; "y trobaren que se n'avie eisit fora Chuchim Adell quoranta sinc pases"[JA, 97].

• **La combinació s'ho**

a Xert: "vent lo amo que ha de anar a cobrar de uns a altres, s'ho deixa perdre, y pert ell, y les señories"[EstXert, 38,456,a.1689].

• **La combinació s'hi**

A Benassal: "ni donat còpia de s'i ausentar-se de la present vila"[VBI, 11].

A Cinctores: "I s'i podrà fer confessió i combregar en la dita hermita."[LCR, 126, a.1646]. (Vegeu les nos).

A Culla: "tenir ajust sobre los carrascals ... se pasaran los conters de si s'i a de tenir ajust o no"[CapHerb, 223,p.549, a.1704]; "exceptat les dones que estes de

ninguna manera les puguen guardar, y encara que seguesen en alguna carasca se entenga que no la poden guardar y que és com si no estiguesen, per consegüent qualsevol home s'i pot posar a guardar-la" [CapHerb, 239,p.556, a.1767].

• **La combianció n'hi**

A Benassal: a. 1715: "ni menys n'i posaren" [VBII, 3. 8]; "y per la dreta no n'i posaren, de fites" [VBII, 23]; "trobaren cinch fites velles fins al terror roig, y més, n'i trobaren quatre fites velles" [VBII, 27]; a. 1723: "per no trobar-n'i" [VBIII, 11,20']; "n'i posaren una nova" [VBIII, 11,16,17,20']; "a la mà esquerra, per no trobar-n'i, n'i posaren una nova" [VBIII, 11]; "no n'i trobaren ni n'i posaren per haver-hi paret antiga" [VBIII, 12]; "no n'i trobaren" [VBIII, 13]; "n'i trobaren altra" [VBIII, 13]; "a la mà esquerra no n'i trobaren" [VBIII, 13,19]; a. 1755: "a la mà dreta no n'i trobaren" [TM, 35]; "a la mà esquerra n'i trobaren una altra" [TM, 35]; "a la mà esquerra no n'i trobaren" [TM, 35,44,45]; a. 1766: "ni meins n'i posaren" [BM, 6]; "en lo mig de les dos n'i trobaren altra" [BM, 41r]; "ni n'i posaren com..." [BM,44].

A Tírig: "en l'atre cantó de camí no trobaren fita y n'i posaren una" [JA, 28]; "a la part dels ereus de V. R. no trobaren ninguna fita y n'i posaren y a l'atra part n'i avie" [JA, 34]; "n'i posaren" [JA,34,35,50]; "no en trobaren y n'i posaren una fita a cada costat" [JA, 43]; "a la dreta no n'i trobaren y n'i posaren" [JA, 50].

Amb el verb *haver* :

a Benassal: "y a la mà dreta no n'i a" [VBII, 26]; "per a regonéixer si n'i a part en lo Comú" [TM, 14]; "encontraren que dita caseta n'i a en lo Comú 15 pams" [TM, 19].

A Culla: "açò entés los anys que hi aurà bellota, y no haven-n'i se pendrà resolució en la Vila" [CapHerb,223,p.549,a.1704].

A Tírig: "trobaren una fita vella y la tingueren per bona y a la part de Vicén Sales ya n'i avie de la eretad(...) y la tingueren per bona" [JA, 29]; "posaren una fita a la mà esquerra y a la dreta n'i avie una antiga" [JA, 98].

• **La combinació li'n**

a Benassal: "e per ço, dit justícia requerí a mi, lo notari infrascrit, li'n rebés acte de fuga, lo qual, per mí, dit notari infrascrit li'n fonch rebut" [VBI, 3].

• **La combinació els hi**

Amb la funció: *els*: complement directe indeterminat; *hi*: circumstancial

a Xert: "lo que y deurà altre talador o taladors si ls y aurà de vista o de prova" [EstXert, 38, 456, a.1689].

• **La combinació los hi**

a Xert: Vegeu les hi

Amb la funció: *los*: complement directe definit; *hi*: complement circumstancial de lloc. A la Torre d'en Besora: "y si el amo dels sobredits animals los hi posa o guarda en los sobredits sitis," [EstT, 21].

• **La combinació les hi**

Amb la funció: *les*: complement directe personal *hi*: circumstancial.

a Xert: "que no encórregen en dita pena les criatures ignorants que plegaran femades en dit puesto ni de la enruna, si no fos que persones de discreció los y fasse anar a dita causa, perquè entonces qui les y farà anar encórrega en dita pena" [EstXert, 80, 529, a.1689].

- **La combinació *los ho***

Amb la funció: *los*: complement indirecte; *ho*: complement directe neutre
a Xert: "*que dits justícia o jutje tinguen obligació de cobrar-o lo que auran pagat de la persona que se auran enclament o auran encorregut en la pena y sia cosa en blanch, que la vila los hu aga de pendre en compte*"[EstXert, 84, 531, a.1689].

- **La combinació *mo-en* (ens en)**

La combinació del pronom de primera persona plural *mos* amb el pronom *en* junt al verb *tornar* apareix a la visura de Tírig de l'any 1817.
a Tírig: "*mo-n tornàrem*"[JA, 50].

III.2.5. Els demostratius

Les formes reforçades i les no reforçades

Usos dels demostratius

Els demostratius neutres

Els demostratius locatius

Els graus dels demostratius

Les formes reforçades i les no reforçades

Els textos estudiats presenten un gran predomini de les formes no reforçades¹. Els únics exemples que hem trobat de formes reforçades són:

a) dos casos de demostratiu masculí singular *aquest* en el primer quart del segle XVII a Cinctorres,

b) dos més del femení singular *aquesta*, un en el procés judicial benassalenc de 1684 i l'altre en la visura de Tírig de 1818,

c) i un sol cas de demostratiu femení plural *aquestes*, en els *Establiments* de Xert de l'any 1689.

En altres textos de la zona, de finals del segle XVII i principis del XVIII, predominen igualment les formes no reforçades: a Peníscola en la còpia de 1701 dels *Establiments* (Ayza Roca, 1984: 63), a Benicarló en el període 1700-1715 del registre de batejos (Gregori Albiol, 1994: 155), i a Traiguera en un capatró i un receptorial de finals del XVII (Sanz i Arnau, 1991: 66).

Pel que fa a la forma no reforçada masculina singular, predominen els exemples amb *-e* final (*este*). Només es troba un cas sense el recolzament vocàlic (*est*), davant de paraula començada per vocal, a Cinctorres a principis del segle XVII. Notem, en canvi, que les formes reforçades corresponents no porten la vocal final. Exemples:

- **Aquest**

a Cinctorres: "*per a aquest defecte té*" [LCR, a.1613]; "*per ad aquest any venidor*" [LCR, a.1623].

- **Aquesta**

a Benassal: "*en la present vila, y tala fonch, és estada y és la veu y fama pública en aquesta, que qui ha ferit...*" [VBI, 12].

A Tírig: "*Comensaren en aquesta vesprada un rato de l'asagador*" [JA, 50].

- **Aquestes**

a Xert: "*alguna de aquestes dites bèsties*" [EstXert, 525, a.1689].

- **Aquell**

Exemples: "*Replicava ab dit Bertran major sobre si havie de passar di ganado per la vora de la masada de aquell*" [VBI, 7]; "*procurador fiscal i patrimonial ...en lo present Maestrat Vell de Montessa y encomandes de aquell*" [VBI, 18, 21, 25]; "*sia prosuhit contra aquell*" [VBI, 20]; "*ad aquell ab ralles*" [VBI, 21, 26]; "*contra aquell posada*" [VBI, 21]; "*denunciació contra aquell*" [VBI, 22]; "*pare*

¹ Garcia Girona (1922: 39) incorpora en el vocabulari les formes reforçades del demostratiu, com a pròpies del Maestrat: *aqueste*, *a aquesta*, *a aquell*, *a aquelles*.

de aquell [VBI, 25]; "aplegar ad aquell" [VBII, 7]; "ya no es pot passar per aquell" [VBIII, 29]; "en aquell endret" [VBII, 20].

• **Aquella**

Exemples: "y tala fonch, és estada y és la veu y la foma pública en aquella que qui ha ferit..." [VBI, 13]; "aplegat ell testimoni, a la masada del dit Nabàs, trobant-lo en aquella s'encaminà..." [VBI, 17]; "terme de dita present vila i terra comuna de aquella" [VBI, 18, 25]; "y haver fet lo degut escorcoll en aquella" [VBI, 22, 23]; "de aquella" [VBII, 1, 13, 14, 21]; "aquella" [VBII, 3, 4, 8]; "en aquella" [VBII, 25]; "trobaren una fita vella dóna la vesura passada, y en lo endret de aquella..." [BM, 11]; "segons en aquella es dóna" [BM, 20r]; "essent en aquella" [BM, 23r].

• **Est**

a Cinctorres: "que los confreres del número paguen cada un any un real castellà per al augment de dita confraria, i est agen de pagar lo primer dumenge de octubre." [LCR, 1613].

• **Este**

a Benassal: "té de àmbit en este districte lo dit assagador" [VBIII, 35]; "V.B. síndich, y este en nom y bon del Señor J.G., lloctinent..." [TM, 1]; "se obligà a este a rodar de paret" [TM, 22]; "se ajustà ab este que pague..." [BM, 33r]; "Pasàrem contes en M.C. dia 1 de noembre de 1729, y contats tots los ítems antesedents com compresos tots resibos en este asta dit dia" [JG, 5]; "a molt cost, que este siga de cónter del arrendador" [CM, 32]; "este assagador" [VBIII, 36 a.1742]; "este cónter" [JG, 6r]; "este any" [CM, 31]; "este arrendament" [CM, 31r].

A Xert: "qualsevol pastor... y a este se li'n fa manament" [EstXert, 540].

A Culla: "tant este, com dit capítol fet en Adzeneta sia publicat en cada vila" [CapHerb, 547, a.1688]; "no oposan-se a este paticular" [CapHerb, 556, a.1767].

A Peníscola: "en este cas" [EstPeníscola, 82].

A la Torre d'en Besora: "este lloch" [EstT, 17]; "en este y semegans casos" [EstT, 22]; "este mateix temps" [EstT, 22].

• **Esta**

a Cinctorres: "i perquè conste d'esta determinació" [LCR, 1634]; "en esta diferència: que si..." [LCR, 1714].

A Benassal: "y esta que entre en lo bassi" [VBII, 3]; "y de esta" [BM, 33v]; "esta vila" [VBII, 10] [VBIII, 1]; "esta última creu" [VBII, 23]; "y de esta forma fonch mudat" [BM, a9]; "endred de esta última creu" [BM, 21]; "esta yglécia" [CM, 33r].

A Peníscola: "d'esta casa" [EstPeníscola, 82].

• **Estos**

a Benassal: "Joseph Climent y Christòfol Forés. Y presents estos y Jaume Porcar" [TM, 10]; present Thomàs andreu y Christòfol Forés, apercibín-los a estos al tenor de la sohredita visura" [TM 14]; "la qual venda feren ab estos pactes y no sens ells" [VBII, 17v].

A Culla: "valer-se en estos casos dels carrascals" [CapHerb, 543, a. a.1684]; "llicència dels jurats de la Vila...per a que estos coneguen d'esta necessitat, puguen estos y agen de donar puesto" [CapHerb, 543, a.1684]; "no exedixca lo número de 50 bacons, compresos en estos los de la cria" [CapHerb, 549, a.1703]; "encara que entre estos contrahens" [CapHerb, 544, a.1685].

A Xert: "pasen los pastors per algunes partides del terme y estos per discuit se dexe[n]"[EstXert, 540, a.1744]; "als pastors, y estos ne escusent"[EstXert, 540, a.1744].

A Vilafamés: "quatre sous compareyent y estos sien per al dit foraster"[EstVilafamés, 3r, p.45, a.1630].

A la Torre d'en Besora: "estos stablimens"[EstT, 38].

• **Estes**

a Benassal: "y oynt ell testimoni estes paraules"[VBI, 16]; "estes dos fites"[VBIII, 18]; "42 lliures, 16 sous, 6 dinés, de estes se pagaren 15 sous..."[CM, 32].

• **Eixa**

a Cinctorres: "que avia de anar la última en les prosesons generals, i axí, ab exa conformitat, fonch determinat..."[LCR, 1630].

A Culla: "que lo Archiu de la Comuna aixà de tindre dos claus per a que d'eixe modo"[CapHerb, 545, a.1687].

Usos dels demostratius

Hom ha observat que en la llengua medieval ja s'usava el demostratiu *aquell* en lloc dels pronoms personals de tercera persona². En els nostres textos són molt abundants els exemples en aquesta funció. Un altre ús dels demostratius, destacable en la nostra documentació, és substituint un complement preposicional que hauria de ser representat pels pronoms febles *en* o *hi*.

Els demostratius neutres

Cal destacar que el demostratiu *allò*, en tota la documentació transcrita, només es troba una vegada en la part corresponent a la visura de 1597. La raresa del demostratiu neutre de tercera persona, hom l'ha observada en altres documents del segle XVI, XVII i fins i tot en algunes obres medievals³.

Es remarcable també l'escassetesa del demostratiu *això*, les úniques mostres del qual es limiten a: un cas, localitzat en la transcripció literal de la declaració d'un testimoni del procés judicial benassalenc de 1684; i una altre, en l'inventari de documents fet a mitjan segle XVIII, dins del llibre dels *Establiments* de la Torre d'en Besora⁴. Les variants (*so*, *ço*, *açò*, *assò*, *asò*) es troben en diferents contextos, alguns amb caràcter gramaticalitzat:

a) Formant part de la locució *ço és*, usada per a introduir una locució o frase explicativa o aclaridora del que s'ha dit abans⁵.

b) Precedit de la preposició *per* que incorpora un valor causal, en la locució *per ço* substituïble per una construcció de relatiu (*per la qual cosa*) sempre introduint una oració que expressa la conseqüència del que s'exposà anteriorment.

c) Formant la locució conjuntiva causal *per ço que*.

d) Emprat com a locució adverbial temporal amb el sentit de 'llavors'.

² Vegeu Martí Mestre (1991: 2216-2217) que, en el *Llibre d'Antiquitats* de València, constata aquest ús des de mitjan segle XVI amb un increment al segle XVII.

³ Vegeu Martí Mestre (1991: 2207).

⁴ Martí Mestre (1991: 2202) localitza un sol exemple del demostratiu neutre de segona persona en tot el *Llibre d'Antiquitats* de València.

⁵ Vegeu Martí Mestre, (1991: 2207) i Cano i Ivorra (1991: 412).

El valor general dels demostratius en els textos analitzats és per indicar proximitat discursiva o anafòrica. Exemples:

• **Açò**

a Cinctorres: "que nengun confrare puga cer escrit en lo número, sens que primer, sia rebut per lo capítol de dita confraria del número o per les persones que de dit capítol tindran poder per ad açò".[LCR, 139, a.1613]; "sien expel·lits de dita confraria del número per aquells que per ad açò tenen poder"[LCR, a.1613].

A la Torre d'en Besora: "Y per quant y a alguns que fuguen la cara del alcalde per a que no siguen sitats, en este y semegans casos, volen que el alcalde puga pendre atres quinse dies; y acabats estos, atres quinse, hasta que el puga citar. Asò entés, vehins entre vehins; que vehins en forastés, sen damnificat lo vehí en qualsevol dañy, tindrà de temps un any y dia per a prear, sitar y asentar-li la pena."[EstT, 22]; "si són bacons de rabera, un sou per cap; y si són bacons de carn, dos sous per cap. Y assò pagaran per tot dret de peyta"[EstT, 33]; "qualsevol persona que entrarà bacons de fora el terme del present lloch, so entés prenent-los a mig guany o a guarda o de qualsevol altra manera, com no sien pagats ab diner propi, que tinga obligació, dins tres dies, de manifestar-los al regidor major."[EstT, 33].

Exemples d'usos gramaticalitzats:

- **ço és**

a Cinctorres: "que los officials de la present confraria vells, assò és: prior, clavari y baciner, donen compte als nous, assò és, al prior, clavari y baciner."[LCR, 18, a.1640]; "sie obligat de resar, cada semana, tot lo saltiri de la Mare de Déu, ço és: cent y cinquanta ave marías y quinze paters nostes"[LCR, 139, a.1613]; "foren admesos a dita confraria de número, ço és: Pasqual Agramuntell, per Josep Sorolla, notari diffunt; y Pere Sentapau en lloch del quòndam Pere Sentapau d'en March, son pare."[LCR, a.1701, 39r]; "So és, en lo primer dia després de les festivitats dites"[LCR, 139, a.1613]; "Y se resolgué que en lo que señalava, so és, en les 25 lliures, no y avia per a tot este gasto, y que no se admitia."[LCR, 47r a.1731].

A Benassal: "trobaren a J. N. menor de dies, ferit en tres parts, ço és: en la mà esquerre y en la boca del ventrell dos forats"[VBI, 11,12]; "En un roure trobaren dos fites, launa en lo endred del altra, so és: una a cada mà, contengudes en la visura antecedent"[BM, 45r].

- **Per ço**

a Benassal: "[havent] demanat a Pasquala Bertran, donzella que estava en dita masada, dix y respost que des de huy dematí no els ha vists; per ço dit justícia requerí a mi, lo notari infrascrit, li'n rebés acte de fuga..."[VBI, 3]; "...havent fet lo degut escorcoll en dita casa y masada, no estant atrobat; per ço lo ha citat ad aquell ab ralles..."[VBI, 21]; "...trobaren que la viuda de G. N. guia un solch al dit colse, ha hon ha fet botera per a que la aygua ixca al camí, que ocasiona dañy al dit camí, per ço li assentaren la pena dels Establiments"[VBIII, 25, 39]; "per ço la contrafita la posaren nova"[VBII, 5]; "per quant en estes dos fites no hy mediava sinó 15 passes de amplària..., per ço, arrancaren la fita de la dita mà esquerra"[VBII, 18]; "per ço"[VBIII, 15,32]; "trobaren que totes les cinch aygüeres tenia enrunades de forma que no rebien gota de aygua, per ço li assentaren les penes de dites cinch aygüeres"[VBIII, 15].

A la Torre d'en Besora: "perqué avén-hi semegant maltractació y prolixidad se retarda la breu coneixensa y juhi de aquels lo que convé molt reparar; per ço, ab madur consell y plena deliberació mediant la divina gràcia y unànimes y conformes, los sobredits alcalde, regidors y procurador general, venint a la recopilació"[EstT, 17].

- **Per ço que**

Vegeu conjuncions causals, apartat III.2.11.

- **En açò**

Vegeu locucions adverbials de temps, apartat III.2.12.2.

• **Això**

a Benassal: "«una puñyalada has donat a mon germà». Les quals paraules deia al dit Pere Bertran, menor; el qual respongué que ell no la y havia pegada; que el dit Jaume Nabàs, germà del dit Vicent se la havia pegada volent-li prendre lo puñyal que el dit Pere tenia en la mà. A lo que respongué dit Vicent: «yo no tinch cuidado de això, ell sanch ya»"[VBI, 16].

A la Torre d'en Besora: "Un procés a cerca de una peñorada y feu en lo terme de Culla del ganado de Juan Bix de Albocàçer, el qual pretenia no estava ben feta y que los jurats no podien ser jutges ni coneixedors de això en 30 de setembre any 1407"[EstT, 9v].

• **Allò**

Exemples: "y lo demás, fora del canyo, allò que coneguen que sia menester en dit abeurador, sia fet a costes de la Comuna"[JC, 51, a.1597]

Els demostratius locatius

• **Ací**

En la documentació consultada, els exemples del locatiu *ací* són molt escassos i amb diferents usos⁶:

a) Amb valor temporal indicant l'inici d'un període, trobem un cas en la *Visura* de Benassal de l'any 1615, precedit de la preposició *de* i seguit de la preposició *a*, en una locució equivalent a "des d'ara fins"; i un altre, a finals de segle XVII a Culla amb el valor de l'expressió "d'ara endavant".

b) Amb funció anafòrica, referit a un element que s'acaba d'esmentar en el text localitzem una vegada la partícula *ací* en un text cullerà de l'any 1682.

c) Lexicalitzat, en correlació amb *allí* (*ací un trosset, allí altre*) amb el significat "sense orde, de manera espontània" apareix a l'esmentat document de Culla l'any 1716.

d) Per a indicar proximitat immediata al *jo*, per referir-se a l'espai on és l'emissor, és a dir amb caràcter deíctic, és usat el demostratiu *ací* en els tres exemples restants, que pertanyen a textos de Cinctorres de la segona meitat del segle XVII i primer quart del XVIII.

Exemples:

a Benassal: "de assí als comptes se tindran en Vistabella"[JHV, 3, a.1615].

⁶ Garcia Girona (1922: 15) en el vocabulari, registra l'expressió (que encara hem arribat a sentir a gent manovera) *ací deçà* que reforça el valor deíctic de proximitat a l'emissor. Hem sentit també l'expressió complementària *allà d'allà* acompanyada generalment d'un gest amb el braç indicant la llunyania respecte de l'emissor.

A Cincorres: "nos envià así a Sintorres"[LCR, a.1661]; "per tindre ocassió de aver assí doradors, se determinaren donar a dorar les dos imàgens" (A Cincorres) [LCR, a.1673]; "fonhc congregat en lo fossar, lloc acostumat per a nomenar oficials de N.S. del Rosser y assí fonc nomenat per a prior mossén..."[LCR, a.1722].

A Culla: "pague 1 sou per cap, compresos así los quatre diners que per Capítols tenen obligació de pagar"[CapHerb, 543, a.1682]; "en 14 de setembre de l'any 1688...de ací avant"[CapHerb, 547, a.1688]; "no puga sembrar blat ni llegums assí un trosset y allí altre"[CapHerb, 550, a.1716].

• **Aquí**

El locatiu *aquí* tampoc és gaire usat en la documentació consultada. Tan sols dos escriptors l'utilitzen en els seus escrits, un de Vinaròs a mitjan segle XVII, que el fa correspondre amb la forma llatina *hic*, referit al llibre que s'està escrivint, concebut com un espai junt al jo; i l'altre escrivà és de Benassal i l'usa sempre i exclusivament, amb caràcter anafòric per referir-se a llocs presents en el text immediatament abans.

Recordem que actualment es conserva el demostratiu *aquí* en les següents localitats del nord valencià:

a) Com a demostratiu de primera persona, dins d'un sistema de tres graus, a Herbers, Castell de Cabres i Traiguera,

b) formant part d'un sistema dual, a Fredes, la Pobla de Benifassà, Rossell, Canet lo Roig, Sant Rafel, Sant Jordi i Vinaròs.

L'ús de *aquí* per un escrivà de Benassal al segle XVIII es podria interpretar com una mostra del manteniment del demostratiu en la llengua viva, tanmateix, el fet de ser l'únic que l'usa, ens fa considerar també la possibilitat d'explicar-ho com una interferència del castellà, llegua que aquest notari coneixia i amb la qual escrivia sovint.⁷ Exemples:

a Benassal: "seguint la qual roca roja se va a la dita cova de Mingo Esteve y de aquí roca a roca fins al barranquet"[TM, 3]; "Tots los dessús dits nomenats anaren al dit saulonaret Blanc. Y de aquí entra camí a l'abeurador ha hon hans de arribar al dit abeurador"[TM, 5, a.1740]; "en lo puntalet damunt de una carrasca en la roca feren una creu endret del més alt en la roca Ferranda, Y de aquí, roca, roca, va a ferir a l'altre antuixà de la cova de Mingo Esteve, restant la singla llaurada per a lo hereter. Y de aquí hamunt y enllà, tot antuixà de Consell fins terme de Vilafranca"[TM, 6, a.1740]; "E de aquí, vist y regonegut dit camí..."[TM, 6][TM, 8].

A Vinaròs: "yo, Berthomeu Prunyonosa notari scrivà desús dit, pose aquí mon acostumat, de art de notari, signe"[EstMust. m."B", 26v, a.1656]; "ego Bartholomeu Prunyonosa notarius scribe curias dicti locumtenentis comendatoris hic meum appono signum"[EstMust, m."B", 29v, a.1659].

• **"Ahí"**

Destaquem la presència del castellanisme *ahí* localitzat en dos textos de la mateixa tipologia de pobles diferents. L'exemple més antic es troba en els *Establiments* de Vilafamés i s'usa en la construcció de *ahí avant* l'any 1630. Els dos exemples restants, apareixen en sengles textos dels *Establiments* de Xert,

⁷ El manteniment de *aquí* en alacantí, és explicat per J. Colomina (1985:181) per una possible interferència del castellà.

també precedits de la preposició *de* i amb valor anafòric. Referits, en el cas de l'any 1740 a uns llocs esmentats immediatament abans, i en l'altre de 1762 a uns fets exposats just abans en el text.

La introducció del castellanisme *ahí* en valencià, la situa E. Casanova (1985: 30) al segle XVI i l'explica per salvar i reforçar la vacil·lació entre la primera i la segona persona en els adverbis *ací* i *aquí* que presentaven confusions des de principis d'aqueix segle, tot amb l'ajut de l'adstrat castellà.

Actualment *ahí* es troba en totes les localitats de la zona que estudiem excepte en els llocs on hi ha un sistema dual d'adverbis de lloc.

És interessant la relació, exposada per Gimeno Betí (1994: mapa 36), dels adverbis *ahí/ahí*, en la nostra zona. L'adverbi de temps perd la *-r* final únicament en el territori on no existeix el castellanisme *ahí*; la resta de pobles mantenen la consonant final, en tota la zona on es perd sistemàticament en tots els polisíl·labs. Vinaròs i Sant Jordi fan excepció i pronuncien la *-r* final de l'adverbi de temps, la qual cosa podria ser un indicador que allí també campà el castellanisme. Exemples: a Xert: "*de la Mola, de la Moleta, de les Calderes y del Grau en avall [...] y de ay en avall les aygen de tindre*"[EstXert, 542, a.1740]; "*atenén y considerant al gran abús que es fa entre algunes persones de regirar y mirar basos de altri, posar basos en abellar que ja y à altre señal, y de aí se seguix alguns sospectes, ordenam*"[EstXert, 542, a.1762].

A Vilafamés: "*sexanta caps de bestiar gros, sis al majoral y tres al rabadà y si de ahí avant tindran, paguen erbatje*"[EstVilafamés, 13r, p. 50, a.1630⁸].

• Allí

a Benassal: "*estant replicant los dos aplegà allí P.B.*"[VBI, 3]; "*li digué que allí era terra comuna*"[VBI, 6]; "*apartar lo ganado y traure'l de allí*"[VBI, 6]; "*hu dels que estaven allí*"[VBI, 8]; "*toparen allí*"[VBI, 12]; "*se n'anara de allí*"[VBI, 16]; "*tenia allí son ganado*"[VBI, 18]; "*y quant foren damunt les saleres del maset d'en Pagés, antes de aplegar als primers bancals que es troben del dit maset, trobaren una fita vella y allí a cosa de seixanta passes ne trobaren altra*"[VBII, 8]; "*y al altre cantó de la mà dreta ne trobaren altra, designant que de hallí amunt hasta engravar-se ab lo camí de Ares va lo dit assagador de paret a paret*"[VBIII, 15]; "*posaren una fita nova en lo bancal treballava dit C.F....y de allí s'engrava en comuns de Vila*"[VBIII, 11]; "*fins al Foradàs trobaren tres fites velles al cals de la pared que y a y de allí seguix dit assagador riu avall*"[BM, 29r]; "*y de allí passaren al saulonaret Blanch*"[LM, 5].

• Allà

En la documentació transcrita només apareix una sola vegada, i aquesta es troba en la visura de Tírig del segle XIX.

A Tírig: "*Y en ser a la edrera prengueren aquella seguida de roca que està lo foguerat. Y allà més avan, en lo cantó de la roca trobaren una creu*"[JA, 68].

⁸ Exemple localitzat per E. Casanova, (1983:77)

Els graus dels demostratius

Els graus del demostratiu masculí, femení i neutre, i del locatiu, actualment no coincideixen de manera sistemàtica en les localitats més septentrionals del País. Recordem que la reducció a dos graus en els demostratius, i també en els adverbis de lloc, només s'observa en dues localitats: Fredes i la Pobla de Benifassà. Hi ha pobles on només els adverbis de lloc presenten reducció a dos graus, que són: Sant Rafel, Rossell, Canet lo Roig, Sant Jordi i Vinaròs.

En els nostres exemples, observem la confusió *ací/aquí*, en l'ús que es fa de la forma *aquí* per a la 1ª persona, en el text de Vinaròs a mitjan segle XVII. Una mostra del començament del procés que va acabar desplaçant *ací* en aquesta localitat. Les formes de l'adjectiu demostratiu que hem localitzat, corresponen als tres graus actuals, mantinguts en la quasi-totalitat de la zona estudiada. Cal remarcar, però, que els exemples del segon grau són molt minoritaris i es limiten a la forma femenina singular *eixa*, trobats en el document de Cinctorres en una ocasió, l'any 1630, i en els *Capítols dels Herbatges* de Culla l'any 1687 una altra. Les localitats on trobem els exemples, mantenen actualment els tres graus.

III.2.6. Els possessius

Les formes plenes o tòniques

Les formes reduïdes o àtones

Les formes plenes o tòniques

En el conjunt de textos analitzats les formes tòniques són molt minoritàries; tanmateix quasi tots els documents de finals del segle XVII i del XVIII mostren algun exemple.

a) Davant del substantiu i amb article en trobem: a Benassal, en el procés judicial de 1684, en els comptes de Josep Grau l'any 1728 i en les *Visures* de Vicent Badal de 1723. A Benicarló, Gregori Albiol (1994: 155) en el registre de batejos, localitza un exemple l'any 1707.

b) Acompanyant l'article neutre i darrere del substantiu, trobem alguns casos en els *Establiments* de la Torre d'en Besora del segle XVIII, i a Traiguera, l'any 1683 (Sanz i Arnau, 1991:66).

Del petit conjunt d'exemples que hem replegat, la forma femenina de tercera persona predominant és l'etimològica *sua*. Tanmateix, apareixen dos exemples de la forma analògica *seua*, un, amb la vocal final elidida, en el procés judicial benassalenc de 1684, i l'altra, postposada, en els *Establiments* de la Torre d'en Besora l'any 1684.

Exemples de tercera persona:

- **Seu**

a Benassal: "*J.N....se encaminà al seu mas*"[VBI, 8]; "*a J.G. per lo ítem del seu quartel*"[JG, 4v].

A la Torre d'en Besora: "*cada qual vixga en lo que és seu*"[EstT, 21]; "*mas de Monllat, seu propi (del jurat)*"[EstT, 11].

- **Seus**

a la Torre d'en Besora: "*vasalls y sotmesos seus*"[EstT, 5r].

- **Sua¹**

a la Torre d'en Besora: "*sens llicència sua*"[EstT, 7].

A Benassal: "*la sua heretat*"[VBIII, 21,25]; "*la sua masada*"[VBIII, 23,39]; "*la dita sua heretat*"[VBIII, 22',24]; "*la altra sua heretat*"[VBIII, 25].

- **Seua²**

a Benassal: "*estant ell...en la seu heretat*"[VBI, 1].

A la Torre d'en Besora: "*ab relació seua les allargue y reguistre el notari*"[EstT, 20].

¹ Possessiu d'un sol possessor provinent del llatí vulgar *SUA*, conservat actualment en alguerès i balear. En el S. XV es consideren preferibles aquestes formes etimològiques com demostra B. Fenoollar en les *Regles d'esquivar vocables...* quan proscriu *seua* per *de sua*. Com a forma àtona porta l'article anteposat, construcció regular en la llengua antiga (Badia i Margarit, 1951: p.603, nota 1, 307).

² Es forma en la llengua medieval per analogia al masculí (Badia i Margarit, 1951:307). En el *Llibre d'Antiquitats* de València, les formes plenes dels possessius femenins són pràcticament sempre les etimològiques *sua*, *sues* fins i tot en la part corresponent a la segona meitat del segle XVII. Les formes analògiques *seua*, *seues* ja es trobaven en ús al S. XV, encara que no eren acceptades literàriament (Marti Mestre, 1992:2228). En els textos d'Elx del S. XVII, estudiats per Cano i Ivorra (1991: 417) predominen les formes femenines etimològiques, però ja apareixen casos de formes analògiques.

• **Llur**

En un text de la segona meitat del segle XVII trobem el possessiu antic *llur*, probablement copiat de textos anteriors:

a Culla: "*deixant en quant al jurament del venedor a llur cognició dels jurats que reberen, en tal manera request si és posible contrarrestar dit establiment o no*"[CapHerb.213, p. 544, a.1685].

El possessiu de primera persona del plural, tant el masculí com el femení, apareixen en els nostres textos acompanyant els substantius referits a Déu i la Verge, sempre sense article, així com era habitual segons es comprova en altres textos anteriors³.

• **Nostre**

a Benassal: "*Nostre Señor Déu*"[JHV, 8, a.1615][VBII, 2, a.1715][VBI, 14]

a la Torre d'en Besora: "*Nostre Señor Déu Jesuchrist*".

• **Nostra**

a Cincorres: "*Nostra Señora del Roser*"[LCR, a. 1613;54, a. 1749].

A la Torre d'en Besora: "*Nostra Señora de Montesa*"[EstT, 10].

Les formes reduïdes o àtones

Seguint la tradició de la llengua catalana antiga, les formes reduïdes o àtones són molt més utilitzades que les corresponents tòniques⁴. Es tracta de les formes predominants, tant en els textos transcrits en el present treball, com en altres documents consultats. A Benicarló (Gregori Albiol, 1994:155), a Traiguera (Sanz i Arnau, 1991:66) i a Peníscola (Ayza Roca, 1984: 63) s'usen amb substantius de referència familiar i en altres contextos on avui són desconeguts.

Exemples de primera persona:

• **Mon**

En els documents benassalencs apareix només en sis ocasions, una en la declaració d'un testimoni del procés judicial de 1684 i les altres en els *Comptes* de Josep Grau de la primera meitat del segle XVIII, sense alternança amb cap altra forma, i sempre referit al nom familiar *germà*. Actualment a Benassal s'usa solament amb els substantius *tio* i *pare*. Amb *germà* sempre s'emptra *el meu*. Exemples: "*una puñyalada has donat a mon germà*"[VBI, 16]; "*mon germà*"[JG, 4 (5 ocasions)]

Exemples de tercera persona:

• **Son**

És la forma exclusiva dels noms familiars en els textos del segle XVIII i la predominant en la resta de mots. El trobem fins i tot a principis del S.XIX en la *Visura* de Tírig amb un nom no personal. Actualment a Benassal el seu ús ha quedat limitat a *son pare* i *son tio*.

Exemples amb els noms familiars:

a Benassal: "*son pare*"[VBI, 9]; "*contar al dit son pare*"[VBI, 17]; "*son pare*"[TM, 39] (diversos posseïdors); "*son pare*"[CM, 31r]; "*son tio*"[VBIII, 6];

³ Al *Llibre d'Antiquitats* de València, Martí Mestre (1991:2222) recull en aquest context molts exemples sense l'article.

⁴ Martí Mestre (1992: 2229) analitza la distribució de formes tòniques i àtones en el *Llibre d'Antiquitats* de València i observa un progressiu descens en el percentatge dels possessius tònics en l'espai cronològic del llibre que va del S. XVI a la segona meitat del XVII. En aquesta darrera època les formes tòniques representen el 22%. Cano i Ivorra (1991: 416) en textos d'Elx del S. XVII observa igualment una majoria de formes àtones.

"J.B., son jermà"[VBI, 1',2,4,6]; "son germà"[JG, 5,12]; "V.N., son fill" [VBI, 5,6]; "son fill" [VBIII, 32,33]; "el dit son nebot"[VBIII, 2]; "son gendre"[JG, 4,4r,5 (7 ocasions)].

Exemples amb noms no familiars:

a Benassal: "son lloctinent"[VBI, 7]; "ell...ab son ganado"[VBI, 3]; "son criat"[VBI, 8]; "son poder"[TM, 1]; "son nom propi"[TM, 34]; "son dret"[TM, 40] (diversos posseïdors); "son parell"[JG, 4r,12,14,14r (7 ocasions)] (un sol posseïdor); "son macho"[JG, 11,14]; "son burro"[JG, 14 (2 ocasions)]; "son cónter"[JG, 4r].

A la Torre d'en Besora: "cada preador tindrà per son salari"[EstT, 18r]; "el alcalde a son arbitri"[EstT, 20r]; "los que per son natural"[EstT, 21r]; "dos hòmens...ab son jurament"[EstT, 23]; "de son treball"[EstT, 23] (de ells); "cada un en son contorn"[EstT, 28].

A Tírig: "cada una en son endré[t]"[JA, 92].

• Sos

És la forma exclusiva per a davant del nom, referida a un o diversos posseïdors, en els textos del S. XVIII. Actualment el possessiu *sos* ha desaparegut per complet a Benassal.

Exemples referits a un sol posseïdor:

a Cinctorres: "sos dies"[LCR, 1683].

A Benassal: "sos proms"[TM, 39 (2 ocasions)]; "sos antipassats"[TM, 16].

A la Torre d'en Besora: "(ninguna persona) sos animals"[EstT, 21].

Exemples referits a diversos posseïdors:

a Benassal: "sos antigors"[VBIII, 13,25]; "sos antepassats"[VBIII, 32,39]; "sos parells"[JG, 14r]; "sos menobrés"[JG, 19r]; "sos drets"[TM, 11].

A la Torre d'en Besora: "(seders) de sos llibres"[EstT, 27]; "los forastés en sos averios"[EstT, 33]; "per a sos usos"[EstT, 5r].

A Culla: "que nenguna persona de dita tinensa sia gosada de posar sos ganados"[CapHerb, 209, p. 542, a. 1682].

• Sa

És la forma predominant als textos del segle XVIII, només alterna amb la forma plena *la seua* en una ocasió davant del mot *heretat*. Com a forma de tractament també es manté, encara que trobem un cas de castellanització en la segona meitat de segle XVIII. A Benassal es conserva actualment la forma *sa* davant dels noms familiars *mare*, *tia*, *uela* ('àvia') i el substantiu *casa*. Manté una relativa vitalitat en l'expressió *en sa vida* ("en sa vida se les ha vistes de més grosses!"). Exemples:

a) Referit a un sol posseïdor (context en què presenta alternança amb la forma plena): "en sa heretat"[VBI, 19]; "sa heretat"[LM, 5].

Exemples en contextos en què encara avui es conserva:

a Benassal: "yxqué de sa casa"[VBI, 8].

Exemples amb noms familiars:

a Benassal: "sa filla"[JG, 4]; "sa muller"[JG, 4].

Exemples en altres contextos:

a Cinctorres: "sa capella"[LCR, 1646].

A Benassal: "*de sa pròpia mà*"[VBI, 1]; "*en señal de sa deposició*"[VBI, 1]; "*ell...en sa masada*"[VBI, 6]; "*sa delineació*"[TM, 41]; "*sa indisposició*"[LM, 6]; "*sa culpa*"[CM, 31r].

A la Torre d'en Besora: "*en sa presència*"[EstT, 20] (de l'alcalde); "*de sa llicència*"[EstT, 21] (del dueño).

b) Referit a diversos posseïdors:

a la Torre d'en Besora: "*de sa casa*"[EstT, 19] (de ells); "*de sa plena siència y deliberació...statuïren*"[EstT, 18]; "*a sa voluntad*"[EstT, 19] (d'ells).

c) Forma de tractament: "*de sa majestad real*"[EstT, 33]; "*per sa Magestat*"[VBI, 18]; "*sa santetat*"[EstT, 5r].

Forma de tractament castellanitzada: "*decret de su il·lustrísima*"[CM, 33r].

• Ses

Exclusiva en la seua funció, referida tant a un sol posseïdor com a diversos en els textos del S. XVIII. Aquest possessiu ha desaparegut totalment de la parla actual de Benassal. Exemples:

a) Referit a un sol posseïdor:

a Benassal: "*lo camí ab ses voltes*"[LM, 4 (3 ocasions)]; "*ses costes*"[CM, 31r (2 ocasions)].

A la Torre d'en Besora: "*per a ses obres*" (de la Vila)[EstT, 35]; "*a ses costes*"[EstT, 36].

b) Referit a diversos posseïdors:

a Benassal: "*ses masades*"[VBIII, 1,39];[TM, 15]; "*ses consiències*"[TM, 14].

A la Torre d'en Besora: "*en ses heretats*"[EstT, 22].

III.2.7. Els relatius

III.2.7.1. Els pronoms relatius *qui* i *que*

• En oracions de relatiu adjectives

– Amb funció de subjecte.

En els textos del segle XVI i principis del XVII trobem dos casos de *qui* (forma àtona) en oracions adjectives en funció de subjecte i amb antecedent no personal, masculí en un cas, i femení en l'altre¹. Exemples:

"fins al camí qui va de Culla a Benaçal e passa per les roquetes"[GS, 2r,a. 1555]; *"com M.C., amo que és del dit mas, haja llaurat y coltivat certa terra a la part de mà esquerra qui va devés lo toçal d'en Domènech"*[JHV, 15, a. 1615].

Al segle XVIII només apareix *que* amb funció de subjecte en oracions adjectives amb antecedent, tant personal com no personal. Exemples:

"paixent son ganado en dit puesto, que és terra de la Comuna"[VBI, 3]; *"demanant a P.B., donzella que estava en dita masada, dix..."*[VBI, 3]; *"un colse y prat que es troba entre les dos heretats"*[VBII, 4]; *"la aygua que en lo endret de les dites fita y contrafitas cau"*[VBII, 5]; *"e seguint lo camí de herbaje que passa per la serra del Servo"*[BM, 5r]; *"antes de aplegar als primer bancals que es troben del dit maset"*[BM, 5r]; *"en lo assagador que passa per entre les dites dos viñes"*[BM, 7]; *"quant foren al aljubàs que allí es troba"*[BM, 8]; *"la fita designa lo assagador que munta a la cova"*[BM, 18].

– Amb funció de complement directe. Exemples:

"trobaren les tres fites y la creu que en la dita visura se li posaren"[VBII, 4]; *"la contrafitas que dona la visura antiga no la trobaren"*[VBII, 5]; *"als primers bancals que es troben en el dit maset"*[VBII, 7].

– Amb funció circumstancial de lloc, de temps i de complement del nom², no precedit de preposició.

Troblem algun cas en les visures del S. XVIII i és molt abundant en la visura de Tírig de principis del S. XIX. Aquest ús es documenta en la llegua medieval i és actualment proscriu per la normativa. Exemples:

a) amb la funció de circumstancial de lloc:

"y al cab de rato anà al puesto que li pegaren la puñyalada"[VBI, 3]; *"pasan cap al tollet, que y a unes saleretes, a la mà dreta toparen una creu"*[JA, 35]; *"feren una creu que està [a] dotse pases de un alvenc que y a una romiguera"*[JA, 35]; *"trobaren una creu en una lluisa plana, que y a una clocha y unes palmeres al rededor"*[JA, 63]; *"pasan lo barranquet al cap del single que y a una carrasca feren o trobaren una creu"*[JA, 67]; *"feren una creu propet de una clocha que y a un siré bort"*[JA, 67]; *"baisan tod barranquet avall, cap als bancals que y a un torme tan gran com un trull feren una creu"*[JA, 67]; *"trobaren una atra creu en lo frononet que y a una figuera borda"*[JA, 67]; *"baisan bais al barranquet, que y a unes lluisas entravesades en lo barranquet trobaren una creu"*[JA, 67]; *"enmig lo*

¹ A partir del segle XVI, en aquest ús, el pronom *qui* minva d'una manera força notable i a la segona meitat del S. XVII *que* caldevé l'única solució utilitzada en el *Llibre d'Antiquitats* de València (Martí Mestre: 2247-2249). A Menorca encara s'empra avui la forma *qui* en lloc del *que* subjecte, tant referit a persones com a coses. Aquest ús de *qui* avui es considera arcaic, si bé correcte sempre que es refereixca a persones. (Rasix i Vinyet, 1981: 77, nota 1)

² Rasix i Vinyet (1981:78) apunta aquest ús de *que* en el llenguatge col·loquial i recomana l'ús d'altres formes en l'estil més culte.

barranquet que y a un cantal que a caygut de dal de la mallada, que és roig, va fer un-atra creu lo mateis bale."[JA, 69]; "al cap de la carratera, que y a una partició de dos sorts y a fita y contrafita"[JA, 92]; "no trobaren ninguna fita perquè a les vin pases que li tocave, està lo barranc."[JA, 87]; "y de allí que trobaren la fita del cantó, asta el cantó del parral de la mà dreta de Pasqual Albalad y a sinquanta pases de amplària"[JA, 88]; "feren un-atra fita en una roca que y a dos creus"[JA, 100]; "per lo mateis camí que baisen del mas d'en Groc, tinguen obligació tots los eretés de dar pas"[JA, 100]; "feren una creu que endret de la dita creu, a la mà esquerra, al antigor de Manuel Puig y a sinquanta pases"[JA, 91]; "posaren una fita, a nou pases y micha de la paret, que allí y avia una creu vella, y posaren una fita"[JA, 37]; "en ser a la edrera, prengueren aquella seguida de roca que està lo fogueral"[JA, 68]"hi ha dos aygüeres que per elles entrave el aygua"[TM, 40].

Notem que la majoria de les oracions subordinades tenen el verb *haver-hi*, que conté, lexicalitzat, el pronom locatiu. Només hi ha dos casos amb un altre verb, i tots dos contenen el pronom feble *li*. En els tres darrers exemples, trobem construccions pleonàstiques; el relatiu *que* va seguit d'elements que fan la funció circumstancial, i funciona realment com a nexa d'unió entre les dues oracions.

b) Amb la funció de complement del nom: "posaren dos fites la una al tenor de la altra, que la una està davall d'un cantal"[TM, 4].

c) Amb la funció de circumstancial de temps, en una oració explicativa: "en lo altre dia que contàvem nou dels presents"[VBI, 6]; "dilluns que contàvem XX del mes de setembre del any MDCCXXIII"[VBIII, 38]; "ha molt temps que no se a fet regoneyximent"[JC, 49, a. 1597]; "lo acapte de la vila en diner en los anys 16 y 17, que se acaptà per la vila: 39 lliures..."[JG, 1].

– En oracions de relatiu adjectives explicatives, amb antecedent de cosa, trobem la construcció (article + *que*) en funció de subjecte i de complement directe, amb l'antecedent pròxim o allunyat. Aquest ús de *que* sovintaja en les *Visures*, encara que amb una freqüència molt menor que la construcció equivalent amb *qual*. Els escriptors que utilitzen *el, la, ... + que*, també empren l'altra construcció.³ Aquesta forma s'acosta a l'ús col·loquial, que només empra *que*; i, per analogia, al relatiu compost de la llengua culta, manté l'article, el qual dona més claredat a la frase, sobretot quan el relatiu es troba lluny de l'antecedent. Exemples:

El que: "y a la part hombria trobaren un molló, el que renovaren"[BM, 8r].

La que: "trobaren altra creu damunt de un cantal gros dona la visura passada, la que està renovada"[BM, 20]; "posaren una fita nova, la que dividís..."[TM, 11]; "trobaren la creu dona la vesura passada, la que renovaren"[BM, 7r]; "trobaren una fita vella, la que renovaren"[VBIII, 4,20][TM,15,17,18,29, 42]; "en la mateixa riscla trobaren altra creu, la que es renovà en la vessura passada segons en aquella es dona"[BM, 20]; "trobaren la creu dona la vesura passada, la que renovaren"[BM, 7r]; "trobaren una creu, la que renovaren"[BM, 18r].

Los que: "pagà 5 cafissos, 4 barcelles, los que se veneren..."[CM, 31].

– *Qui* i *que* darrere de preposició

³ Ruai i Vinyet (1981 II:79, nota 4) considera incorrectes aquestes construccions i les explica com a calcs del relatiu compost castellà. El text de TM, copiat de VBIII, presenta el canvi de construcció en dues ocasions, fet que demostra la inseguretat en l'ús dels relatius: "trobaren una creu, la qual renovaren"[VBIII] / "trobaren una creu, la que renovaren"[TM, 17] i en canvi "trobaren una creu la que renovaren" [VBIII, 20] / "trobaren una creu, la qual renovaren"[TM, 31]. Els textos d'Elx i de València estudiats per Cano i Ivorra (1991) i Martí Mestre (1991) no inclouen la present construcció.

El relatiu tònic *què* i el personal *qui*, són molt poc utilitzats en els textos. Exemples:

a) Amb antecedent personal trobem *qui* precedit de preposició: "*si no y a persona a qui entregar-lo*"[EstT, 27].

b) Amb article intercalat entre la preposició i el relatiu: "*lo dit Monterde, al qui se li manà*"[TM, 28].

c) Amb antecedent de cosa trobem només un cas de *què*: "*un privilegi otorgat per Sa Santedad a la Religió de Nostra Señora de Montesa en què es mana a qualsevols persones...no molesten...*"[EstT, 10].

d) Amb referència a un antecedent global, amb caràcter neutre, equivalent a 'la qual cosa', únicament apareix en l'expressió administrativa: "*de què dóna fee*"[TM, 2].

• **En oracions de relatiu substantives**

- *Qui* referit a persones amb caràcter abstracte o genèric. Exemples:

"*com qui va al morral d'en Blasco*"[JHV, 27, a. 1615]; "*com qui va a la coveta de la edra*"[JHV, 30, a. 1615]; "*que no sie casada en segones núpcies ab qui no sia confrare del número*"[LCR, 1613]; "*Y volent veure qui eren [...] forsejant dos hòmens*"[VBI, 2]; "*y no sab qui eren*"[VBI, 2]; "*oy dir que qui el havia ferit era P.B.*"[VBI, 11]; "*és la veu y fama pública en aquesta que qui ha ferit al dit J.N. menor és P.B.*"[VBI, 12,13,15]; "*ans contumàcia exigint y guardes qui guardar-se ha*"[VBI, 26]; "*travessaren lo collet y en vista de la llometa del Puchol, com qui va a la cayguda del collet, trobaren altra fita ab molló*"[VBIII, 27]; "*per quant y a qui diu que els dits mijans és terra furtada de la Vila*"[TM, 28]; "*repartir-les entre los que seran condenats en ells...de qui ha fet més a menys dany, per quant sosoix moltes vegades pagar el dany qui no el ha fet*"[EstT, 20r]; "*qui farà o contravindrà a lo sobredit...*"[EstT, 21]; "*qui els tocarà...*"[EstT, 21r]; "*si qui els ha fet caure deixa la solada...*"[EstT, 21r]; "*com qui va a maset d'en Sorolla*"[JA, 39]; "*pasan més avan, qui va cap al Povacho*"[JA, 43]; "*com qui va al Mas Blanch*"[JA, 67]; "*com qui va al pou del Cup*"[JA, 68].

- Amb antecedent personal amb cert matís abstracte trobem també (*el*, *la*, *els*) *que*. Exemples:

"*el que estarà citat a cort per clams o penes...*"[EstT, 20]; "*serà preferit el que no havent batut demanarà llicència primer*"[EstT, 24]; "*tenint obligació el que matarà dits animals*"[EstT, 24]; "*haurà de batre el que no tindrà més herada que sinch cavallons*"[EstT, 24r]; "*el que tindrà cals en la carrera del Peyró y el que treta la hi té*"[EstT, 28]; "*el que els comprarà ab diner de altri*"[EstT, 33]; "*baix la pena al que no ho complirà*"[TM, 40]; "*a costes del que no voldrà anar a treballar*"[EstT, 23]; "*tingue obligació de dar pas compitén a tots los que vullguen pasar*"[JA, 94].

- Relatiu concret de persona, on el determinant ho seria de l'antecedent sobreentès. Exemples: "*Bertomeu Bertran que fonch lo que aplegà después*"[VBI, 9]; "*conegué als que estaven en dites saleres d'en Manuel*"[VBI, 8].

- Relatiu concret de cosa. Exemples: "*dels dos camins: el que va a Vilafranca y el que va a les Beroles*"[VBIII, 21]; "*una calçada de argamassa la que sia menester per a que prenga tota la aygua que mane dita font*"[VBII, 3]; "*dos barranquets, de la Gallega y del que baixa de la Mascarosa*"[VBIII, 6]; "*del delictes per lo que és estat denunciat*"[VBI, 23].

També trobem un exemple amb el demostratiu: "feren una creu endret de aquella que s'achunte en lo que avem fet este matí"[JA, 34]

– Amb caràcter genèric de cosa el pronom relatiu *que* apareix sempre precedit de l'article *lo* amb caràcter neutre⁴. Hem localitzat un sol exemple precedit de *allò* a finals del S.XVI. Exemples:

Allò que: "allò que coneguen que sia menester en dit abeurador, sia fet a costes de la Comuna"[JÇ, 51r, a. 1597].

Lo que: "dix que lo que sab y pot dir ell, relant y testimoni,"[VBI, 1]; "y havent vist lo que a dita viuda se li manà en la visura de 4 y de 9 de juliol 1720 no haver complit en lo que se li manà"[VBIII, 15]; "es comunicaria a tot lo Consell lo que passava"[LM, 6]; "cumplixca en tot lo que en dites visures se li mana"[VBIII, 16]; "segons lo que diu lo llibre antich"[VBIII, 38]; "tenen obligació de dar camí competén los heretés de lo que toque a cada u de per si"[JA, 90]; "baix la pena de 3 sous al que no complirà lo que dit està manat"[TM, 40]; "s'achunte en lo que avem fet este matí"[JA, 34]; "aserca de lo que és estat interrogat"[VBI, 1]; "sobre lo que és estat interrogat"[VBI, 8]; "lo contrari de lo que se ha disposat en esta visura"[TM, 11].

– El relatiu *lo que* és usat amb el sentit de 'per on' en una ocasió: "y este és lo camí del seminteri y lo que van al Bovalar"[JA, 88].

– Amb caràcter neutre, apareix generalment *lo que*. De vegades, va precedida per l'indefinit *tot*. Aquesta construcció, en l'actualitat no és admesa per la normativa vigent⁵. Exemples:

a) Amb funció de complement directe: "per aver-i molts prolixos y altres duplicats; lo que per experiència se a mostrat ser en notable perguí del bé comú"[EstI, 17]; "papers y notícies dels límits del dit assagador per si se havie llevat; lo que no és estat possible encontrar"[VBIII, 39]; "lo que eixcutaren C.M. y R.T. en 14 de juny"[TM, 2]; "provehiren que pague el hereter..., lo que protestà en son nom propi li dit Christóbal Grau..."[TM, 37]; "el dit Garcés los digué que no ho havia fet de malícia, lo que declararen segons Déu i ses consiències"[TM, 14]; "lo que així mateix ha hoyt dir públicament"[VBI, 11]; "respondre sobre lo contengut en dita scriptura de denunciació; lo que no ha curat fer"[VBI, 25]

b) En un sintagma preposicional:

"li digué que alli era terra comuna y lo y podia passar, a lo que respongué dit Bertran..."[VBI, 6]; "véu ell, testimoni, que la gent del rei se encaminà devés la masada de P.B., menor de dies, per lo que descorrí ell, testimoni, que havie hagut alguna desgràcia"[VBI, 9]; "y havent vist la visura....ha hon se troba que la dita sort...és pròpia de la present Vila, per lo que provehiren dits prohoms que..."[VBIII, 2]; "a la mà esquerra trobaren una fita vella y a la mà dreta no n'i trobaren, per lo que se inferix que lo dit assagador va de paret a paret"[VBIII, 13][TM, 35]; "y attenent que lo assagador...y vent que també recaia lo frau a la mà dreta, per lo que arrancaren la dita fita de la mà dreta"[VBIII, 17][TM, 35]; "trobaren altres dos fites velles...y vent que també recaia lo frau a la mà dreta, per lo que arrancaren la dita fita de la mà dreta"[VBIII, 17]; "y trobant lo mateix frau...y també estar lo frau a la mà dreta, per lo que també arrancaren la fita de la mà

⁴ Cano i Ivorra (1991: 435) troba un exemple de *el que*, amb la forma actual de l'article en textos del S. XVII a Eix.

⁵ La construcció *lo qual cosa* es troba encara en alguns documents del S.XVI i XVII (Cano i Ivorra, 1991: 446) (Martí Mestre, 1991: 2270)

dreta"[VBIII, 18]; "coneixen-se de fresch que la una la havien tornada y l'altra la havien apañada, per lo que també los assentaren la pena dels establiments"[TM, 37]; "trobat en frau a J. y S. P. per haver cavat fen foso y enportad terra del prat, per lo que paguen de pena deu sous"[BM, 3r].

— La partícula *que* apareix —més aviat com a conjunció— introduint construccions que recorden el relatiu possessiu, amb l'estructura (*que*+(preposició)+article+substantiu+*de*+*ell*, -a, -s, -es). El pronom relatiu *qual*, no apareix en l'estructura (antecedent + *de* + article + *qual* + verb) com a relatiu possessiu.⁶ Exemples: "les roques, que endret de elles y a unes carrasques"[LM, 5]; "paret antiga, que los antigors de ella designen lo dit assagador"[VBIII, 12]; "lo dit assagador que a la entrada de ell tira 60 passes"[TM, 22]; "prearen en una carasca de dit assagador de pam de corona en la esmena de ella 4 sous"[VBII, 19]; "la heretat de son pare com a arrendadors de ella "[TM, 39].

— L'elisió del pronom relatiu

En els textos del S. XVIII trobem arrelada la tendència a la supressió del relatiu *que*, en oracions adjectives especificatives, tal com era habitual en els textos castellans i també catalans coetanis.⁷ Exemples: "essent tots los dessus dits nomenats en lo abeurador [que] és davall les dites peñes de Na Ferranda"[TM, 6]; "trobaren la fita vella [que] dona la visura passada"[BM, 3r]; "trobaren la dita creu [que] dona la vessura passada"[BM, 7r]; "en una roca trobaren la creu [que] feren en la vessura passada"[BM, 16]; "per una mitad de bou [que] doní a son gendre Juseph"[JG, 6r]; "li ai donat a T.M. 2 lliures, 10 sous per un blad [que] li devia dit Soligó"[JG, 6r].

III.2.7.2. El relatiu *qual*

• L'acostament a la llengua oral

És remarcable l'absència d'aquesta forma de relatiu en la *Visura* de Tírig de principis del S. XIX, la qual cosa evidencia el progressiu trencament amb la tradició escrita i una major fidelitat a la llengua viva. En els escrits del segle XVIII, però, encara es troba amb certa vitalitat.

• En les oracions de relatiu adjectives explicatives, precedit de preposició (preposició+ article+ qual)

— Amb antecedent personal

Al qual: "a veure al dit J.N., al qual trobà ferit"[VBI, 4].

— Amb antecedent de cosa

De + (el qual / la qual / els quals / les quals): "dels quals se'n llevaren 8 barcelles"[CM, 31]; "dels quals entregà a L.M. 1 [CM, 31]; "dels quals se'n llevaren 1 cafís 4 barcelles"[CM, 32]; "dels quals se'n veneren"[CM, 32]; "dels quals se'n pagaren"[CM, 33r]; "fou nafrat de tres nafres... de les quals fonch vista eixir efusió de sanch"[VBI, 1]; "en 7 lliures, 14 sous...de les quals ai donat a T.M. 2 lliures 10 sous"[JG, 6r]; "de les quals se pagaren 1 lliura, 3 sous de gastos"[CM, 31]; "de les quals se'n farà càrrec"[CM, 31]; "de les quals se'n pagaren"[CM, 33r].

⁶ En els textos de València i Elx que venim comparant es troba l'ús del relatiu com a complement nominal. Martí Mestre, (1991:2264) i Cano Ivorra (1991: 445).

⁷ Aquesta tendència s'observa en molts altres textos catalans des del S. XVI i XVII (Martí Mestre, 1992: 2277), (Cano i Ivorra, 1991:420).

Per la qual: "trobaren una fita vella a la mà dreta, per la qual se designa que la carrasca que està en la paret és pròpia de J.B."[VBI, 13].

En lo qual: "puja dit camí a la cova Roja, en lo qual camí, al cap del terror, junt al dit camí trobaren a mà esquerra una fita"[JHV, 8, a. 1615]; "un cantal en lo qual hi ha una creu"[JHV, 12, a. 1615]; "ixqueren del mas de Corbó en lo qual feren nit"[JHV, 25, a.1615]; "un acte en lo qual se dóna llicència...per a poder tallar"[EstT, 8]; "un acte en lo qual se reservava dret Don Guillem"[EstT, 9]; "un llibre de quart al full en lo qual està continuada altra visura"[EstT, 11r].

Ab lo qual: "amostraren un acte rebut en lo any 1541 ab lo qual se mostrava com afrontava heretat de aquells"[JHV, 3, a. 1615].

– Amb antecedent genèric o neutre: "oynt lo qual tratà ell, testimoni de apartar lo ganado"[VBI, 6]; "a la vista de lo qual, ell testimoni tratà de anarse'n"[VBI, 4]; "per a lo qual y com fos ya tart se restituïren a la vila"[LM, 6].

• **Sense preposició, en oracions de relatiu explicatives**

Amb antecedent tant personal com no personal, s'usa en els textos del s. XVIII i de manera predominant, comparat amb el mateix ús que també presenta el relatiu *que*:

– Exemples amb funció de subjecte: "Fray Anric de Bañelos, comanador de la Encomenda de Culla, lo qual pretenia no podien tenir ajust les viles..."[EstT, 7]; "Jaume Nabàs, menor de dies, llaurador de la present vila de Benasal habitador, de edat que dix ésser..., lo qual jurà a N.S Déu..."[VBI, 1]; "aplegà B.B., llaurador de la present vila de Benasal habitador, el qual vent que dit P.B. se arremetie..."[VBI, 4]; "véu ell testimoni a P.B., el qual escomensà a dir-li a ell, testimoni que..."[VBI, 6]; "en lo assagador que passa per entre les dites dos viñes, el qual té de amplària quaranta passes medides"[BM, 7]; "me donà un cordellad en 7 lliures, 14 sous, el qual tingué una vara de llargages"[JG, 6r]; "li'n rebés acte de fuga, lo qual per mi, dit notari infrascrit li'n fonch rebut"[VBI, 3]; "y regoneixen la mallada del Servo, la qual és mallada de herbaje"[BM, 6r]; "pujaren a mirar y regonéixer la cova Rocha, la qual és mallada de herbaje"[BM, 19]; "trobaren una fita vella, la qual renovaren"[VBIII, 3,4,20]; "fita roja, la qual dividís"[TM, 10]; "posaren una fita nova...la qual dividís"[TM, 12]; "la font d'en Seguda, la qual és abeurador de herbatge"[VBII, 3]; "conegué als que estaven en dites saleres d'en Manuel, los quals eren P.B...i J.B..."[VBI, 8]; "va dit camí seguint lo antigor de les parets fins als prats del Algar, los quals són de herbaje"[BM, 11r]; "los quals en dita conformitat partiren"[TM, 15]; "me donà 1 lliura, 16 sous, les quals partides en una comulades fan"[JG, 6r].

– Exemples amb funció de complement directe: "y a la part hombria trobaren un molló, lo qual renovaren"[BM, 8r]; "trobaren altra fita vella, la qual renovaren"[BM, 12r]; "trobaren la creu dóna la vesura passada, la qual renovaren"[BM, 20]; "la creu dóna la visura passada, la qual renovaren"[TM, 20]; "una savina, la qual tallaren"[VBII, 23]; "trobaren una creu la qual renovaren"[TM, 31]; "trobaren dos mollons, una a cada mà, los quals renovaren"[BM, 10].

– Es repeteix l'antecedent darrere del relatiu *qual* amb certa freqüència. Aquesta construcció es troba en la llengua medieval⁸ i assegura la claredat del text

⁸ Construcció bastant usual en el *Llibre d'Antiquitats* de València (Martí Mestre, 1991:2266) i també en els textos d'Eix estudiats per Cano i Ivorra (1991:444-445).

i evita possibles ambigüitats. Exemples: "*una roca roja, seguint la qual roca roja se va a la cova*"[TM, 3]; "*posaren una fita nova...la qual fita seña*la"[TM, 12]; "*al camí que en lo qual camí*"[VBII, 17].

Notem que en el primer exemple, el relatiu va precedit d'un gerundi del qual és complement.

III.2.7.3. El relatiu *on*

Amb funció circumstancial de lloc. (Escrit sempre "a on" en el *Llibre de Visures de Benassal* excepte dos casos).⁹ Exemples: "*se'n tornaren a la carrera del dit mas hon habita dit A.F.*"[VBIII, 7]; "*la masada ha hon habita Pere Bertran*"[VBI, 2]; "*y en la boca del cor ha hon tenia dos forats*"[VBI, 6,7,8]; "*ixqueren de la present vila de Benasal ha hon feren nit ab mi*"[VBII, 17]; "*a la font del Estaràs ha hon se trobà present A.F.*"[VBIII, 1]; "*trobaren que la viuda de G.N. guia un solch al dit colse ha hon ha fet botera per a que la aygua ixca al camí*"[VBIII, 25]; "*se'n tornà del cantó de la eretad de ell a on posen la fita*"[JA, 27]; "*comensaren al cantó de la obaga dels ereus de Vicén Roda a on avien comensat de matí cap a la vila*"[JA, 29]; "*passaren a posar una fita al cantó de les figueres de la viuda de Blas Tomàs a on se embocave antigamén l'aygua al camí*"[JA, 29].

⁹ En el segle XVII es troba *a on* ja de manera predominant i amb un alt grau de fusió, en el *Llibre d'Antiquitats de València* (Munt Mestre (1991: 2274).

III.2.8. Els indefinits

Les formes

En el nostre conjunt documental es barregen formes arcaiques, copiades de textos antics, amb altres de més acostades a l'ús oral i, fins i tot, castellanismes.

- **Algú, -na 'cap'**

a) En contextos negatius trobem repetidament el femení *alguna*, posposat al substantiu que modifica. L'ús d'aquest indefinit amb valor negatiu era prou usual en la llengua antiga¹. Exemples:

A Benassal: "*a persona alguna*" [VBII, 3]; "*no es troba diliniació alguna per ha hon anava la dita carrera*" [VBIII, 32].

A la Torre d'en Besora: "*ningun dueño de elles puga alcansar pena ni esmena alguna en rama y herba*" [EstT, 21v]; "*qualquier vehí tinga acció de portar-se'n lo fem de dites mallades sens incurrir en pena alguna*" [EstT, 30]; "*que la Villa o oficials no done llicència, ni guardar carrasca alguna*" [EstT, 31]; "*que ningun terratinent ni foraster puga haure pena alguna de ningun vehí del present lloch*" [EstT, 34].

b) En altres contextos també es troba algun exemple darrere del nom: "*sempre y quant seran atrobats ganados alguns, de llanar o cabriu de forastés pasturant en lo terme*" [EstT, 33].

- **Ningun, nengun**

En els textos del segle XVIII encara es troben exemples de la variant amb *e* alternant amb la variant amb *i*: "*no pugen haver-ne nengun dret*" [MNT, 17, a.1658]; "*pués no es troba ningun indici de que en dit puesto enjamay...*" [VBIII, 39]; "*no posaren ninguna fita*" [GS, 2, a.1555]; "*sens que hy haja ninguna persona*" [VBIII, 32].

- **Cascú, cascun, quiscuna, cada u, cada un**

En els textos del segle XVI i XVII s'usen les variants antigues *cascú, cascun, quiscuna*.

a) En funció d'adjectiu: "*per cascun llocs*" [GS, 1, a.1555]; "*en cascuna vila y llocs*" [JC, 49, a.1597]; [MNT, 17, a.1658]; [VBII, 1]; "*en quiscuna vila e lloch*" [JB, 169, a.1634]; "*en quiscuna vila e llocs*" [JHV, 1, a.1615]; [MNT, 17, a.1658]; "*per quiscuna de les dites universitats*" [JC, 50, a.1597].

b) En funció pronominal: "*per cascú de aquells*" [GS, 1, a.1555].

Els documents del segle XVIII i XIX, en canvi, presenten de manera predominant la variant *cada un* que és l'única que se sent ara en el parlar de Benassal. Exemples:

A Cinctorres: "*que cada un any se hagen de lligir los capítols*" [LCR, a. 1613]; "*que cada un confrare se compre ciri a son gust*" [LCR, a. 1613].

A Benassal: "*assentaren 30 sous de pena per cada una de dites tres fites*" [VBIII, 18]; "*y les que faltaran y no estaran manifestades, per cada una 30 sous*" [TM, 15]; "*Els asentaren 10 sous de pena per cada una fita*" [TM, 34].

¹ Vegeu Martí Mestre, (1991: 2287)

² En el parlar actual de Benassal l'adjectiu *ningun* ha estat substituït absolutament per *cap*.

A Tírig: "tenen obligació de dar camí competén los heretés de lo que toque a cada u de per si"[JA, 90]; "de les dos creuss últimes, cada una en son endré, a la mà dreta ne feren altres dos creus"[JA, 92].

A la Torre d'en Besora: "el alcade per cada hu que condenarà"[EstT, 18v]; "cometran de pena cada hu de ells 5 sous"[EstT, 19]; "los proms tinguen de salari cada hu 8 sous"[EstT, 42, a. 1783].

• **Cada:** "en cada fita"[VBIII, 1].

• **Tot, -a, -s, -es.** Exemples: "tot sia antuixans"[VBIII, 15]; "per tot lo endret"[VBIII, 15]; "que des de luego cumplisca en tot "[VBIII, 15]; "tot lo qual se haja de manar"[VBIII, 24]; "tota la hombria"[VBIII, 2]; "manant a tots los vehins"[VBIII, 1]; "totes les fites"[VBIII, 1].

• **Qualsevol, qualsevols, qualsevulla, qualquier, qualquiera**

En els documents del segle XVIII trobem el plural analògic *qualsevols* a Benassal i a la Torre d'en Besora. Cal destacar l'aparició del castellanisme *qualquier, qualquiera* en els Establiments de la Torre d'en Besora, repetit un nombre de casos semblant al de *qualsevol*. Es tracta d'una interferència en la llengua escrita que no triomfà en la llengua oral, que avui encara manté amb la variant *consevol*. Junt a aquestes dues formes, es troba l'arcaisme *qualsevulla* en una sola ocasió. Exemples:

A Benassal: "qualsevol prejuhi"[JHV, 2, a.1615]; "puguen passar, anar y venir ab qualsevols càrregues, totes y qualsevols persones sens pena alguna"[TM, 9].

A la Torre d'en Besora: "Y en qualquier altra ocasió que haja dependència que tractar, tenint qualquiera dels quatre oficials acció per a fer tindre junta"[EstT, 19]; "horts, viñes, tancades o en qualquier heretad de altre"[EstT, 21]; "ordenaren que qualquier dueño de sembrats puga dins de ells matar gallines que en ells entraran"[EstT, 21]; "el dueño o qualquier persona de escusa fasa relació ab juramen"[EstT, 21r]; "impedir a qualquier persona el tinfre fem, lleña o cals en qualquier parts del terme o carrers..."[EstT, 23r]; "serà vist o atrobat en qualquiera de les sobredites coses"[EstT, 31]; "que el alcalde tinga obligació y qualquiera que serà requestat a pendre de dits averios la cantitat que serà nesesària"[EstT, 33r]; "que qualquiera vehí tinga acció..."[EstT, 34]; 12 vegades més 'qualquier (adjectiu); "penes y altres danys qualsevulla de aquells, totes les lleudes, mesuratges, almudatges..."[EstT, 5]; Exemples de *qualsevol*: "ordenaren que qualsevol vehí del present lloch"[EstT, 28]; "es mana a qualsevols persones així ecclesiàstiques com seculars"[EstT, 10]; "y a qualsevols altres persones y oficials"[EstT, 10].

• **Res.** Exemples:

A Cinctorres: "les mans de fer dit manto, no n'a ulgut, Pere Fígos, res, que o a fet per Nostra Senora"[LCR, 26, a. 1661].

A Benassal: "per so apareix res que justifique lo contrari"[TM, 11]; "estave ya dita paret quant la Vila li rodà la masada y no li digueren res "[TM, 37].

A la Torre d'en Besora: "si no cobren les restes de sos llibres y sedes dins lo terme de si anys, que no puguen demanar res a ninguna persona"[EstT, 27].

• **Demés**

El significat genuí d'aquest indefinit en català sempre ha estat 'la major part, la majoria'. Amb els sentits de 'la resta, les altres coses, els restants, els altres', 'altres, tots altres', 'la resta de', és en la nostra llengua un barbarisme, introduït per

influència del castellà *demés*.³ En la nostra documentació es troba amb els significats següents:

a) Precedit de l'article *lo* amb el significat 'la resta, les altres coses' trobem exemples en la visura de finals del segle XVI i en els textos posteriors: "*y lo demés, fora del canyo, allò que coneguen que sia menester en dit abeurador, sia fet...*"[JÇ, 51, a. 1597]; "*repartidors, lo ters al señor y lo demés, una part a la Villa y el altra al que serà preferit en la mallada*"[EstT, 30].

b) Sense article i anteposat al substantiu significant 'altres, tots altres, la resta de' hem localitzat exemples en la visura de principis del segle XVII i en els textos posteriors: "*a J.N. per 21 dia en solerar lo cor, tribunes, fer banchs y demés esensial a 4 sous...*"[JG, 18]; "*Cónter de tod lo que tinch rebut del plat y demés acaptés y demés limosnes del gloriós sen Christòfol... que en lo demés temps se acaptà*"[JG, 1].

Tenim en una sola ocasió el mot *resta* 'allò que roman', en un document de mitjan segle XVII, aplicat en el sentit aritmètic: "*y de la resta, que són 46 lliures, 7 sous, se celebraren en lo racional de mossén J.C. de 66 en 67 les 6 dobles pontificals y orgue, que valen 12 lliures*"[CM, 31].

• **U, un, uno**

a) Trobem *u* en funció de pronom indefinit, usat des d'antic en textos valencians segons J. Coromines (DECat, VIII: 977-978). Tanmateix, actualment, a Benassal s'usa *un* en els contextos dels exemples que reproduïm, contràriament al parlar de la Plana que manté *u*. Exemples:

A Benassal: "*feren dos mollons, lo hu a mà dreta y lo altre a mà esquerre*"[JB, 170v, a. 1634]; "*hu dels que estaven allí feia escomeses de arremetre's devés de l'altre*"[VBI, 8].

b) El document de Cincorres presenta la forma *uno*, a finals del segle XVII, igual com el parlar actual d'aquest poble i d'altres dels voltants com Vilafranca. Exemples: "*Uno y tots, unànimes y conformes respongeren*"[LCR, 35, a. 1690]; "*per mort del quòndam Juan Carceller, vacava uno del número de la Confraria*"[LCR, 42, a. 1708]; "*quedà per uno de dits confreres*"[LCR, 54, a. 1749].

³ En el llibre *Antiq Val* el mot apareix una vegada en la 1ª meitat del s. XVI amb el significat 'els restants, els altres'. En la segona meitat del S. XVI, ja s'aprecia un notable increment amb el sentit 'la resta, les altres coses' precedit de l'article neutre *lo* i amb el significat 'els restants, els altres', i menys amb el sentit de 'la major part, la majoria'. El major increment es produeix en entrar al segle XVII.

III.2.9. Els verbs

III.2.9.1. El present d'indicatiu

• La desinència de la 1a. persona dels verbs de la primera conjugació

En tot el conjunt de textos analitzats, la desinència predominant per a la 1a persona del present d'indicatiu en verbs de la primera conjugació és *-e*. No obstant això, al segle XVIII, en un text de Cincorres (a.1727) i en un altre de Benassal (a.1763) trobem la desinència *-o* en els verbs *donar* i *fermar*.

Les dades, ens permeten afirmar que el registre escrit de la llengua (formal i prestigiada) al nord del País, durant el segle XVIII mantenia la desinència *-e*, malgrat l'existència de la desinència *-o* en la llengua oral, que només en algun ocasió es deixa veure en l'escriptura.

A Cincorres, a finals del segle XVII i en la primera meitat del XVIII predomina la desinència *-e*. En un exemple, es resol l'homonímia amb la 3ª persona afegint el pronom personal *yo*, postposat al verb, de la mateixa manera que el parlar actual de Castelló. A mitjan segle XVIII, trobem una forma amb la desinència *-o*. Exemples amb *-e*: "*y perquè tot lo desús dit conste en lo esdevinidor o continue en lo present llibre*"[LCR, 32, a.1683]; "*Y per la memòria, continue lo did capítol en did dia mes y añ*"[LCR,35, a.1690]; "*Y per memòria, ho continue yo, el infraescrit, en los dits dia mes y añ*."[LCR, 40, a. 1701]; "*Y per la memòria hu continue*"[LCR, 42, a. 1708]; "*Y per a que conste la veritat de tot, o continue dits dia mes y añ*"[LCR, 1706]; "*y per ser veritat o continue, assí, dit dia mes y añ*."[LCR, 47v, a.1730]; "*Y per a que conste lo continue dit dia mes y añ*"[LCR, 54, a. 1749]. Exemple amb *-o*: "*Y per a que conste lo fermo en dit dia y añ*"[LCR, 46v a.1727].

A Benassal, la primera persona és poc usada en els textos. L'escrivà Tomàs Molés (1740-1755) emprà la desinència *-e*; en canvi, Lluís Monterde l'any 1763 usa sistemàticament la desinència *-o*. Exemples amb *-e*: "*done fee: Thomàs Molés, notari*"[TM, 9, 41]. Exemples amb *-o*: "*de què dono fee: Recepit Monterde, notarius et scriba*."[LM, 3,6,8,10].

A la Torre d'en Besora, el lloctinent de comanador de Benassal, en l'aprovació dels *Establiments*, l'any 1738, escriu la primera persona amb la desinència *-e*. Exemples: "*Confesse... que confirme y aprobe*"[EstT, 40, a. 1738].

A Benicarló, en els primers registres de batejos del segle XVIII apareix la desinència *-e*. Exemple: "*fas fe, testifique y assertivament dic*" [LiBatBenicarló, 157r, a. 1702] (Gregori Albiol, 1994:157).

A Culla, l'escrivà de la Tinença, Bertomeu Mallol —possiblement nascut a Adzeneta— en els darrers capítols de la institució escrits en català, a la segona meitat del segle XVIII utilitza la desinència *-e*. Exemples: "*De què certefique*"[CapHerb, 238, p. 556, a.1764]; "*Y de com així o resolgueren y ordenaren o certefique: Barthomeu Mallol, escrivà*"[CapHerb, 239, p. 556, a. 1767].

A Traiguera, a finals del segle XVII trobem un exemple amb la desinència *-e*. Exemple: "*pose en rebuda que en 24 de juín 1683 dia de Sant Juan Batiste, que*" [RecepTraiguera, 2, a.1683] (Sanz i Arnau, 1991:67).

• **La desinència de la 3a. persona dels verbs de la primera conjugació**

La desinència de 3a. persona més emprada en els textos del segle XVIII és *-a*, exclusiva en els *Establiments* de la Torre d'en Besora i predominant en els *Capítols* de Culla. No obstant això, els tres escrivans de la *Visura* de Benassal, utilitzen també vegada la desinència *-e*. Les visures de Tírig de l'any 1817, en canvi, presenten la desinència *-e* de manera quasi predominant.

La coexistència de les dues desinències en els textos, pot interpretar-se, en segle XVII i XVIII, com que el registre escrit preferia la desinència general valenciana; mentre que en la llengua oral es debatien el triomf, les dues desinències; o bé suposant que la desinència *-e* pròpia de la llengua oral, no es considerava adequada per al registre escrit.

El predomini quasi absolut de la desinència *-e* a Tírig a principis del segle XIX, quan el model escrit valencià ja havia desaparegut, i l'existència de la desinència *-o* en la primera persona ja en el segle XVIII, ens porten a considerar més encertada la segona hipòtesi sobre el registre oral de l'època.

La desinència *-e* de 3a. persona, en aquell temps, és pot considerar la pròpia dels pobles de l'interior que actualment la mantenen; tanmateix, és més dubtós per a Benicarló, on, fins fa poc, predominava la desinència *-a*. Cal dir que la desinència *-e*, que ha triomfat actualment a Benicarló, tendeix a introduir-se, —també des de Castelló— més al sud, a Almassora.

Pel que fa a Benassal, hem fet un estudi de totes les formes de tercera persona del singular emprades en el *Llibre de Visures* que detallem en cada escrivà:

En la visura de 1723 [VBIII], Vicent Badal usa la tercera persona del singular del present d'indicatiu de trenta verbs de la primera conjugació, dels quals, en vint-i-tres, escriu sistemàticament la desinència *-a*. Entre els verbs conjugats sempre amb *-a* es troben els més emprats en el document: *designar* (23 ocasions), *trobar* (12 ocasions), *donar* (6 ocasions). La desinència *-e* apareix tan sols en set verbs, alternant amb la desinència *-a* en la proporció que mostrem al quadre següent:

Verbs que presenten la desinència <i>-e</i>	Nombre de formes amb <i>-e</i>	Nombre de formes amb <i>-a</i>
<i>pujar</i>	2	3
<i>tirar</i>	1	1
<i>passar</i>	2	8
<i>engravar-se</i>	1	6
<i>baixar</i>	2	9
<i>embocar</i>	2	2
<i>davallar</i>	1	1

Exemples: "*puja*" [VBIII,13,31,24]/ "*puge*" [3,16]; "*tira*" [VBIII, 33]/ "*tire*" [3]; "*passa*" [VBIII,2,3,8,11,20,23,28]/ "*passe*" [8,16]; "*se engrava*" [VBIII,15,16,27,32,33,38]/ "*se engrave*" [14]; "*baixa*" [VBIII,5,6,23',31,32',35]/

"baixe" [14,35]; "devalla" [VBIII, 33,38]/ "devalle" [14,27]; "emboca" [VBIII, 35]/ "emboque" [31].

El mateix escrivà, en la visura de 1715 [VBII], usa igualment la desinència -a de manera predominant. Exemples: "que prenga tota la aygua que mane dita font y esta que entre, que ara n'i entre molt poca" [VBII, 3]; "alsega" [VBII, 21]; "designa" [VBII, 20]; "es nomena" [VBII, 24]; "es troba" [VBII, 21]; "mira" [VBII, 22]; "munta" [VBII, 20]; "puga" [VBII, 17]; "queda" [VBII, 27].

Les visures de Tomàs Molés [TM] (1740-1749-1755) presenten majoritàriament el morfema -a en les formes verbals de 3ª persona del present d'indicatiu de la 1ª conjugació. Ens donen una bona prova els verbs *donar* i *designar* que es repeteixen, una vuitantena de vegades el primer, i tretze el segon, en el text de 1749, i són conjugats sempre amb -a. Entre les formes de quaranta verbs registrats en el document, només trobem la desinència -e en els següents i amb la proporció que indiquem:

Verbs que presenten la desinència -e	Nombre de casos amb la desinència -e	Nombre de casos amb la desinència -a
a. 1740:		
<i>pujar</i>	1	1
a. 1749:		
<i>pujar</i>	1	2
<i>guiar</i>	1	0
a. 1755:		
<i>donar</i>	1	5
<i>engravar-se</i>	1	2
<i>designar</i>	1	1
<i>baixar</i>	1	0

La visura de Lluís Monterde [LM] (1763) mostra formes de set verbs, amb un predomini general de la desinència -a. Tres verbs presenten la desinència -e amb les proporcions que indiquem al quadre:

Verbs que presenten la desinència -e	Nobre de formes amb -e	Nobre de formes amb -a
<i>donar</i>	6	32
<i>passar</i>	1	0
<i>pujar</i>	1	1

Exemples: "*puja*" / "*puge*"; "*guie*"; "*dóna*" (5) / "*done*" (1); "*engrava*" (2) / "*engrave*" (1); "*designa*" / "*designe*" (1); "*baixe*".

En altres documents de Benassal apareix igualment la desinència -a com a predominant. Exemples de l'escrivà Bertomeu Mallol [BM] (1761). Formes amb -a: "*puja*" [BM, 37]; "*designa*" [BM, 37r]; "*tira*" [BM, 37,38, 37r]; "*dóna*" [BM, 41]; "*se engrava*" [BM, 42]; "*munta*" [BM, 18]; "*es troba*" [BM, 17]. Formes amb -e: "*se conte*" [BM, 41r].

A la Torre d'en Besora, l'escrivà dels Establiments [EstT], redactats l'any 1738, emprà sistemàticament la desinència -a. Exemples: "*se retarda*" [EstT, 17]; "*el camí de erbage que passa de la cova*" [EstT, 18]; "*los hi posa o guarda*" [EstT, 21]; "*lo sol deixa de pegar al cap de Espareguera hasta que pega de matí*" [EstTorre,

21]; "lo que toca en matèria de tancades"[EstT, 2v]; "les mollona cada any"[EstT, 21v]; "si desoca abre"[EstT, 25].

A Culla, en el *Llibre de Capítols d'Herbatge* els textos del segle XVI mostren la desinència -a. Exemples: "anyadiren al capítol que parla de bellotes"[155, p. 519, a.1572]; "y si-s troba que dins los .X. dies ha conegut la malaltia en son bestiar, que los jurats de dit loch ho se trobarà lo puxen manar, a pena de LX sous, que se'n torne"[CapHerb, 162, p. 522, a. 1589].

En els capítols del mateix llibre, redactats per diferents escriptors de la Tinença de Culla, des de l'any 1683 al 1767, apareixen sistemàticament les formes amb la desinència -a. Exemples: "molts anys lo sia se sant Martí sol y acostuma caure lo dia del sant dumengue"[CapHerb, 220, p. 548, a.1693]; "Atenent al gran dany y perjuhí ocasiona lo ganado cabriu y llanar entrant en los carrascals"[CapHerb, 223, p. 549, a. 1704]; "y lo demás de l'Establiment queda en sa forsa y valor"[CapHerb, 231, p. 553, a.1745].

A Tírig, l'escrivà J. Alcàsser [JA] en la visura de l'any 1817, escriu generalment amb -e les formes de la tercera persona del singular del present d'indicatiu de la primera conjugació. Del conjunt de verbs analitzats, només tres mostren alternança amb la desinència -a.

Verbs que presenten la desinència -e	Nombre de formes amb -e	Nombre de formes amb -a
acabar	1	2
pujar	2	1
quedar	3	1
adreçar	1	0
començar	1	0
confrontar	1	0
entrar	1	0
senyalar	1	0
tirar	1	0
mirar	2	0
girar	3	0
tallar	3	0
passar	6	0
ajuntar	7	0
baixar	10	0

Exemples: "Y el careró del pou de la cadena tire sen pases de llargària"[JA, 28]; "l'asagador que ys de la vila y al sòl de les Llacunestes y s'achunte en lo de la carrasca Grossa."[JA, 28]; "cap al Chimevet feren una creu a coranta 4 pases, que comense el dit asagador"[JA, 35]; "y quede achuntat a l'asagador de la Ombrieta"[JA, 35]; "la contrafita és, perquè señale la eredad de Nicolava Prats"[JA, 37]; "antes se adrese, perquè anave boltan per més fondo"[JA, 38]; "Y als dos costats confronte an eredad de Secundo Roda "[JA, 42]; "l'asagador que baise del mas Roig" [JA, 50]; "al cantó de la viña de Domingo Roda, que se achunte a l'asagador del cap de la Palanca, trobaren fites"[JA, 52]; "on s'acaba el puntal" [JA, 66]; "on s'acabe el tros de garriga"[JA, 83]; "mire" [JA, 43].

A la Serratella, a mitjan segle XVIII trobem algun exemple amb *-e* : "*des de lo cantó que mire a la Planella hasta lo arc*" [Ll.Fàbr.Serratella, 4, a.1743].

A Benicarló, en els quinze primers anys del segle XVIII els *Registres de Batejos* estudiats per Gregori Albiol, (1994: 157) mostren sempre la desinència *-a*. Exemples: "*les demás çerimònies que mana la Sta Iglésia*" [Ll.Bat. Benicarló, 192v, a.1706] (Gregori Albiol, 1994:157); "*fiu les seremònies solemnes que usa nostra Santa Mare la iglésia*" [Ll.Bat.Benicarló, 371r, a.1723] (Gregori Albiol, 1994:157).

• **La desinència de les persones 3a i 6a dels verbs incoatius**

En el primer terç del segle XVIII, encara es troben restes de l'increment *eix* en alguns textos poc originals, tot i que les formes amb l'increment *ix* són les predominants en el conjunt documental:

A Benassal, hem analitzat tots els casos en els tres escriptors del *Llibre de Visures*.

En la part de Vicent Badal [VBIII] (1723) trobem un bon nombre de formes amb la desinència *-eix*, que supera amb escreix el dels exemples amb *-ix*. Exemples amb la desinència *-eix*: "*segueix*" [VBIII, 2, 12, 24, 31]; "*posseeix*" [VBIII, 22, 32, 26, 40]; "*requereix*" [VBIII, 32]. Exemples amb la desinència *-ix* : "*dividix la devesa*" [VBIII, 36]; "*dividix ab lo Comú*" [VBIII, 38]. El mateix escriptor, però, en escrits anteriors [VBI] (1684) empra la desinència *-ix*. Exemples del procés judicial de 1684: "*serreferix*" [VBI, 18]; "*y el ferix*" [VBI, 19].

Tomàs Molés [TM] (1740-1755), escriu la desinència *-eix* en dos exemples copiats de Vicent Badal, la resta de casos mostren *-ix*, en alguns casos escrita *-is* (Vegeu altres exemples de despalatalització en l'apartat de fonètica III.1.3.7.). Exemples amb *-eix* : "*segueix*" [TM, 5]. Exemples amb *-ix* : "*dividix dita heretat*" [TM, 10]; "*dividix dita masada*" [TM, 31]; "*advertix*" [TM, 5]; "*partix*" [TM, 2,6]; "*seguix*" [TM, 13,37,44]; "*posehix*" [TM, 31]; "*fenix*" [TM, 32]; "*inferix*" [TM, 36]. Exemples amb la grafia <s>: "*dividís la* " [TM, 10,13]; "*dividís dita heretat*" [TM, 10,11,12]; "*dividís lo mateix*" [TM, 11,12,13].

L'escriptor Lluís Monterde [LM] (1763) empra sempre la desinència *-ix*: "*dividix*" [LM, 9].

Exemples d'altres escrits de Benassal: "*se adverteix*" [BM, 23]; "*ell poseix*" [BM, 35r]; "*posuix*" [BM, 101r]; "*concluix*" [BM, 52]; "*se seguix*" [BM, 102]; "*se advertix*" [BM, 30].

A la Torre d'en Besora, trobem *-ix* : "*sosoix*" [EstT, 20].

La 6a persona presenta sistemàticament la desinència en *-ix*, amb algun cas de grafia *s*. Exemples, a Benassal: "*servixen*" [VBIII, 14,29]; "*servixsen*" [TM, 28]; "*dividixen*" [TM, 12]; "*se seguixen*" [BM, 36]. Exemples de Tírig: "*se partisen*" [JA, 42].

• **La desinència de la 4a. persona dels verbs de la conjugació I en -am¹**

Els únics exemples que hem registrat pertanyen als *Establiments* de Peníscola i de Xert. En tots dos llibres, fins i tot en les darreres ordinacions afegides a mitjan segle XVIII, apareix sempre la desinència -am. Exemples:

A Xert: "*volem y ordenam que qualsevol pastor que aga estad en la partida*"[EstXer, 340, a.1744]; "*y de af se seguix alguns sospectes, ordenam que ninguna persona siga gosada sense llicència del hamo no siga gosada de mirar basos de altri*"[EstXert, 543, a. 1762].

A Peníscola: "*pasam a ordenar, com ab tot efecte ordenam los establiments y lleys establimentials que topam y havem topat, discurrem y havem discurreit ser més neçessaris per a la bona política y govern de dita vila de Paníscola*"[EstPeníscola, 74, a. 1701](Ayza Roca, 1984:64).

• **La Desinència de 5a. persona del present d'indicatiu de la conjugació I en -au**

En la declaració en estil directe, d'un testimoni del procés judicial benassalenc, trobem la desinència -au l'any 1684: "*els digué: que estau locos?*"[VBI, 2, 19].

• **El present d'indicatiu del verb haver**

El present d'indicatiu del verb *haver* en el parlar actual de Benassal² és: *hai, has, ha, ham, hau, han*. El parlar de Castelló, en canvi presenta les formes: *ha, has, ha, ham, hau, han*.

Les formes localitzades en la documentació benassalenc de finals del segle XVII i primera meitat del segle XVIII, coincideixen amb les actuals.

1ª persona: "*ai donat*"[JG, 4v,6v] (Vegeu exemples en l'apartat III.2.9.9.),

2ª persona plural: "*què hau tengut?*" [VBI, 9],

3ª persona plural: "*han treballat*" [JG, 18v].

III.2.9.2. L'imperfet d'indicatiu

• **La desinència de la tercera persona**

En l'imperfet d'indicatiu, els textos del segle XVII i XVIII presenten la desinència personal 3ª en -a per als els verbs de la primera conjugació. Les altres conjugacions mostren, igualment, de manera predominant la desinència -a; amb alguna alternança amb la desinència -e, fonamentalment en els verbs auxiliars *haver, ser* i *deure*. Els exemples amb -e pertanyen als textos de Cincorres, Benassal i la Serratella. A principis del segle XIX, en canvi, l'escrivà de Tírig emprà la desinència -e en totes les conjugacions.

Hem considerat interessant la inclusió d'alguns exemples de la segona meitat del segle XIV, escrits per diferents notaris de la Tinença de Culla, que mostren el predomini, aleshores, de la desinència -e en verbs de diferents conjugacions.

La presència destacada de la desinència -a en els textos del segle XVI, XVII i XVIII, podria interpretar-se com una mostra més de la fidelitat de la llengua escrita a la norma valenciana general, i per tant, pertanyeria únicament al registre

¹ E. Casanova (1989: 16) documenta també -am i -au en textos del s. XVIII de la Vall d'Albaida.

² En el parlar actual de Peníscola també es fa *hai* en la 1ª persona. (Ayza Roca, 1981:44).

culte. Altrament hauríem de considerar la lluita desinencial entre *-e* i *-a* a partir del segle XV fins al segle XIX, en què triomfa definitivament la desinència *-e*. Exemples:

A Cincorres, en els escrits del segle XVII i XVIII, els imperfets dels verbs de la primera conjugació mostren sempre la desinència *-a*. En les altres conjugacions, trobem formes amb la desinència *-e* dels verbs: *haver*, *voler* i *preferir*. Exemples amb *-a*: "*cada confrare, conforme li tocava*" [LCR, a. 1634]; "*la imatge de l'altar, que avia 24 dies estava en la santa hermita de Nostra Señora de Gràcia, a on cada dia se li celebrava missa*" [LCR, 127v, a. 1646]; "*per mort del quondam Juan Carceller vacava uno del número de la Confraria*" [LCR, 42 a. 1708]; "*se acostumava fer nominació de oficials*" [LCR, 43, a. 1712]; "*es proposava*" [LCR, 44, a. 1716]; "*el difunt mossén Pere Juan Carbó deixava 25 lliures*" [LCR, 47v, a. 1731]; "*se presentava per a confrare... Jusep Mesquita menor*" [LCR, 54, a. 1749]; "*don Miquel Berga, qu'estava en València*" [LCR, 26v, a. 1661]; "*era menester*" [LCR, 47v, a. 1731] (sempre amb *-a*); "*l'acte en què se avia obligad lo did Vito Monserrat*" [LCR, 35, a. 1690]; "*se havia presentat Antoni Borràs*" [LCR, 42, a. 1708]. Exemples amb *-e*: "*qual de les dos peanyes preferie a qual?*" [LCR, 10, a. 1630]; "*se proposà al reverent capítol si volie admetre lo retaule que se avie daurat y capella que se avie dibuixat*" [LCR, 35, a. 1690].

A Benassal, hem analitzat totes les formes del *Llibre de Visures* en les parts corresponents als tres escriptors.

En la visura de l'any 1723 [VBIII], Vicent Badal escriu vuit verbs conjugats en la tercera persona de l'imperfet. Els de la primera conjugació presenten sempre la desinència *-a*, en les altres conjugacions també predomina la desinència *-a*; tan sols els verbs *haver* i *ser* mostren alguna forma amb *-e*. Exemples amb *-a*: "*donava*" [VBIII, 16]; "*mediava*" [VBIII, 18]; "*anava*" [VBIII, 33]; "*tenia*" [VBIII, 15]; "*media*" [VBIII, 17, 18]; "*recaia*" [VBIII, 17]; "*era*" [VBIII, 15]. Exemples amb *-e*: "*ere*" [VBIII, 29]; "*havia*" [VBIII, 39].

Vicent Badal, en altres documents anteriors escriu també de manera predominant la desinència *-a* sobretot en els verbs de la primera conjugació. En el procés judicial [VBI] de 1684, usa la desinència *-e* en el verb *arremetre* i en l'auxiliar *haver*. En la visura de 1715 [VBII] trobem *-e* en el verb *ser*. Exemples amb *-a* del procés judicial de 1684: "*passava*" [VBI, 2, 5]; "*portava*" [VBI, 4]; "*es trobava*" [VBI, 4]; "*li tirava*" [VBI, 4]; "*replicava*" [VBI, 7]; "*se encaminava*" [VBI, 8]; "*tenia*" [VBI, 6]; "*podia*" [VBI, 8]; "*estava*" [VBI, 4, 6]; "*havia*" [VBI, 8]; "*era*" [VBI, 6]. Exemples amb *-e* del Procés judicial de 1684: "*se arremetie*" [VBI, 4]; "*havia de fer passar*" [VBI, 6]; "*ell havia anat*" [VBI, 6]; "*li havia pegat*" [VBI, 6]; "*havia ferit*" [VBI, 7, 10]; "*li havia fet*" [VBI, 7]; "*y havia agut*" [VBI, 9]. Exemples amb *-e* de la Visura de 1715: "*ere*" [VBII, 11, 12, 13, 20].

Les Visures de Tomàs Molés [TM] (1740-1749-1755) no difereixen gaire de les de Vicent Badal, predomina absolutament la desinència *-a* en els verbs de la primera conjugació i també en els de les altres. Només trobem la desinència *-e* en els verbs *estar*, *ser* i *haver*. Exemples amb *-a*: "*entrava*" [TM, 40]; "*baixava*" [TM, 11]; "*treballava*" [TM, 11]; "*anava*" [TM, 11]; "*habitava*" [TM, 2]. Exemples amb *-e*: "*havia*" [TM, 14]; "*havia*" [TM, 11, 40]; "*ere*" [TM, 15, 2]; "*estava*" [TM, 11, 42]; "*estave*" [TM, 18, 37].

L'escrivà Lluís Monterde, en la visura de 1763 escriu l'imperfet de dos verbs sempre amb la desinència -a : "cultivava [LM, 2]; "estava" [LM, 4].

La Visura de Bertomeu Mallol de l'any 1761, en un altre llibre, presenta alternança de les desinències -e/-a en el verb *haver*: "hera" [BM, 17, 18]/"here" [BM, 37v, 39v, 40v].

A la Torre d'en Besora, la desinència sempre és -a. Exemples: "pretenia" [EstT, 7]; "impedia" [EstT, 8v]; "era" [EstT, 8v]; "estava" [EstT, 9v, 21v]; "se reservava dret Don Guillem" [EstT, 10].

A Tírig, la visura de 1817 conté formes amb la desinència -e corresponents a verbs tant de la primera com d'altres conjugacions. Exemples: "entrave" [JA, 37]; "anave" [JA, 37]; "se achuntave" [JA, 37]; "no se li feye perchui" [JA, 37]; "ere" [JA, 43]; "estave" [JA, 75].

A la Serratella, el rector de la parròquia, a mitjan segle XVIII, escriu la desinència -e en els imperfets del verb *deure* i *estar*. Exemples: "una resta que es devie de treballar-lo tot" [LlFàbrSerratella, 13r, a. 1743]; "per aver estat molt de temps en la sala estave molt derroïda" [LlFàbr. Serratella, 12r, a. 1744].

A Culla, en el Llibre dels Capítols d'Herbatges la part corresponent a la segona meitat del segle XIV, trobem la desinència -e de tercera persona en l'imperfet³ de verbs pertanyents a diferents conjugacions. Exemples de la segona meitat del segle XIV: "si algú o alguns dels dits lochs no compliran o u allaragaran e algun dany ne venie als altres lochs, que y sie tengut aquell o aquells de tot dany e messió que y rebessen, fessen o fossen tenguts o y sostinguessen. Et si algun loch cessava de tramentre lurs misatgés als dit dies, que paguen la messió o salari dels hòmens dels altres lochs" [CapHerb, 2, p. 469, a. 1345]; "si per ventura fet lo dit sagrament per los dits comprador et venedor dins quatre anys podie éçer sabut ho trobat que en lo dit bestiar agués algun frau, que no contrastant lo dit sagrament aquell comprador haja comesa la dita pena" [CapHerb, 18, p. 475, a. 1347]; "en aquest cars lo Comú de la dita Tinença puxa jutgar la calònia si ere justícia o no, e si justícia serà atrobada que aquella facen pagar" [CapHerb, 30, p. 479, a. 1373]; "que serie pus profitós als dits lochs vendre e acordar les dites leüdes, pasatges, treytes de fustes e los pesos e altres drets que no comanar-o a mals regidors o clitors, segons que ara se acostumave de fer" [CapHerb, 47, p. 484, a. 1391].

En el mateix llibre, al segle XVI, en canvi, trobem els imperfets amb la desinència -a. Exemples del segle XVI: "contava" [CapHerb, p. 513, a. 1525] [a. 1534]; "era" [CapHerb, 147, p. 514, a. 1534].

• L'imperfet d'indicatiu dels vebs *fer*, *dir* i *recaure*

L'imperfet d'indicatiu del verb *fer* ha seguit diferents evolucions en la nostra zona. A Benassal: *fea*, *fees* *fee*, *féem*, *féeu*, *feen*. A Alcalà de Xivert⁴: *fia*, *fies*, *fia*, *fíem*, *fíeu*, *fíen*. En parlars masovers del terme de la Serra d'en Galceran hem sentit la forma arcaica *faen*.

Els escrivans de la Tinença de Culla a mitjan mitjan segle XIV mostren la *a* etimològica en el radical, però ja alternant amb la *e* : "Per tallar e esquivar molts

³ Norem en alguns exemples l'ús antic de l'imperfet amb valor hipotètic de futur.

⁴ A Peníscola també trobem els imperfets: *fia*, *día* (Ayza Roca, 1981:41).

fraus que en la dita Tinença se fahien e-s fan per moltes compres de bestiar que alguns hòmens de la dita Tinença fahien de persones stranyes frudolosament en frau dels erbatges, odenaren..."[CapHerb, 18, p.474, a. 1347]; "*com en alguns dels dits lochs feien alguns fraus traent les dites fustes*"[CapHerb, 29, p. 478, a. 1370].

A finals del segle XVI trobem la forma amb *e*: "*y un pati o cose que feya en dit camí*"[JC, 51r, a.1597].

A finals del segle XVII a Xert es documenta la forma amb simplificació del radical en *i*. Els textos del segle XVIII de Benassal i de principis del XIX de Tírig presenten sempre *ei* en el radical. Exemples:

A Xert: "*y per ser la pena poca se fien grans abusos*"[EstXert, 15, p.448, a. 1689].

A Benassal: "*feia*" [VBI, 5, 8]; "*Joseph Vives de l'Algar feye relació haver-la vista*"[TM, 12].

A Tírig: "*no se li feye perchuí a la dita viuda*"[JA, 37].

L'imperfets de *dir* i *recaure* en els textos de Benassal del segle XVIII presenta formes semblants a les actuals. Exemples: "*antes se dia*"[TM, 44]; "*recaia*" [VBIII, 17].

En l'imperfet d'indicatiu de la primera conjugació es manté sistemàticament la labiodental /v/. Exemples: "*contaven*" [VBI, 6,8] "*estaven*" [VBI, 8].

III.2.9.3. El condicional

• La desinència de la 3a. persona

L'escrivà Vicent Badal, escriu sempre la desinència *-a*. Exemples del procés judicial de 1684: "*passaria*" [VBI, 6]; "*podria passar*" [VBI, 6]. Exemples de la visura de 1723: "*donaria*" [VBIII, 39]; "*seria*" [VBIII, 14,39].

En la visura de Lluís Monterde registrem tres formes sempre amb la desinència *-a*. Exemples: "*prossequiria*" [LM, 5]; "*comunicaria*"[LM, 6]; "*deuria*"[LM, 8].

III.2.9.4. El present de subjuntiu

• La desinència de la 3a. persona

Pel que fa al present de subjuntiu, al segles XVII i XVIII observem la tendència a escriure la desinència de 3a. persona, seguint el model valencià general, és a dir, amb la desinència *-e* per als verbs de la primera conjugació i la desinència *-a* per a la resta. Malgrat això, tots els escrivans mostren vacil·lació, en algun verb de les conjugacions II, III o IV.

En els documents de la Serratella la desinència *-e* predomina per a verbs que no són de la primera conjugació. Els *Establiments* de la Torre d'en Besora, són els que mostren més divergència, ja que inclouen dos casos amb la desinència *-o*. Exemples:

A Benassal, hem analitzat totes les formes del *Llibre de Visures* en els tres escrivans, amb el resultat que exposem a continuació.

La part que correspon a l'escrivà Vicent Badal mostra regularment la desinència *-e* en els verbs de la primera conjugació. Les formes dels verbs de les altres conjugacions presenten, generalment, la desinència *-a*, que únicament alterna amb *-e* en els verbs *traure* i *anar*. Exemples del verbs de la primera

conjugació: "torne"[VBIII, 14, 25, 29]; "retire"[VBIII, 14]; "demostre"[VBIII, 14]; "mane"[VBIII, 22, 23]; "porte"[VBIII, 25]; "respete"[VBIII, 25]; "pose"[VBIII, 29]; "señale"[VBIII, 33]. Exemples de verbs de les conjugacions segona i tercera amb -a: "sia"[VBIII, 3, 25]; "haja"[VBIII, 3, 21, 24, 29, 30, 33]; "puga"[VBIII, 22, 24, 25]; "fassa"[VBIII, 23, 25, 30]; "desfassa"[VBIII, 25]; "reba"[VBIII, 30]; "cumplixca"[VBIII, 15]; "tinga"[VBIII, 22, 24, 25, 38]; "ixca"[VBIII, 25]; "servixca"[VBIII, 29]; "traga"[VBIII, 22]. En el verb *anar*: "vaja"[VBIII, 24, 29, 33]. Exemples amb -e del verb irregular *anar* i del verb de la segona conjugació *traure*: "té obligació de haver de fer...una grasada per a que esta trage tota la aygua...y que vage barranquet avall"[VBIII, 22]. El mateix escrivà, en documents anteriors emprà regularment les desinències: -e per a la primera conjugació, i -a per a les altres. Exemples de la visura de 1715: "sia"[VBII, 2]; "prenga"[VBII, 3].

L'escrivà Tomàs Molés emprà la desinència -e en els verbs de la primera conjugació, i la desinència -a en la resta de verbs, excepte un cas en el verb de la tercera conjugació on emprà la desinència -e (*adquerixque*). Exemples de verbs de la primera conjugació amb la desinència -e: "busque"[TM, 16, 28]; "justifique"[TM, 28]; "pague"[TM, 37]; "iguale"[TM, 40]. Exemples de verbs de la conjugació segona i tercera amb la desinència -a: "sia"[TM, 2]; "puga"[TM, 9, 40]; "perda"[TM, 28]; "tinga"[TM, 1, 14, 25]; "previnga"[TM, 27]. Exemple de verb de la tercera conjugació amb la desinència -e: "adquerixque"[TM, 28].

La visura de Lluís Monterde conté solament tres verbs conjugats en la tercera persona del present de subjuntiu: un de la primera conjugació, que presenta la desinència -e, l'altre de la tercera conjugació, amb la desinència -a, i un tercer pertanyent a la segona conjugació amb la desinència -e. Exemples: "deixe"[LM, 5]; "tinga"[LM, 1]; "trague"[LM, 5].

En altres documents benassalencs de la segona meitat del segle XVIII, trobem ingualment la desinència -a en els verbs *ser* i *poder*. Exemples: "siga"[CM, 32]; "puga"[CM, 32].

A la Torre d'en Besora, L'escrivà dels *Establiments* escriu de manera predominant la desinència -e en els verbs de la primera conjugació, amb les excepcions dels verbs *quedar* i *tapar*, que mostren la desinència -o. La resta de formes de les altres conjugacions presenten regularment la desinència -a. Exemples de verbs de la primera conjugació amb la desinència -e: "pague"[EstT, 24]; "que tinga major herada y li toque batre"[EstT, 24v]; "per a que el cobre el regidor"[EstT, 27]; "que el que estara citat ...y no compareixquera, quede condenat"[EstT, 20].

Exemples dels verbs de la primera conjugació *quedar* i *tapar* amb la desinència -o: "qualsevol persona que serà atrevida a cavar terra en camins o carreres y en continent no ho tornarà a tapar que quedo pla per a la primer nit vinent, tinga de pena per cada nit que quedarà destapat lo clot hauran fet, 5 sous"[EstT, 28]; "qui farà semeians clots prop de parets, encara que el tapo tinga de pena 10 sous per cada vegada"[EstT, 28]. Exemples de verbs de les conjugacions segona i tercera amb -a: "tinga"[EstT, 18] (sempre amb -a); "que haja"[EstT, 19] 12 vegades; "puga"[EstT, 26]; "siga"[EstT, 21]; "cometa"[EstT, 21]; "fasa"[EstT, 21v]; "vullga batre"[EstT, 24v]. En el verb *anar*: "vaja"[EstT, 23].

A Cinctorres, el verb *ser*, en un text de l'any 1613, compareix escrit pel mateix escriptor amb la desinença *-a* (8 vegades) i amb *-e* (3 vegades). La darrera desinença es repeteix en textos posteriors. Exemples: "*que ningú puga entrar en la confraria del número, que primer no sia escrit en lo Llibre Major de Nostra Señora del Roser*" [LCR, 139, a.1613]; "*que cascú dels confreres del número sie obligat de resar*" [LCR, 139, a.1613]; *sie 3 vegades* [LCR, 1613]; "*que sie en glòria*" [LCR, 32, a.1683].

A Culla, en el *Llibre de Capítols d'Herbatge*, els textos de la segona meitat del segle XIV (1340-1407) escrits per notaris de la Tinença de Culla, presenten un sistema desinenencial per a la tercera persona del present de subjuntiu prou regular: en la primera conjugació és encara general l'absència desinenencial. Els verbs d'aquesta conjugació tendeixen a prendre la desinença *-e*, predominant en la resta de conjugacions, encara que presenten alternança amb la desinença *-a* molt minoritària.⁵

I	II	IIa	III
-Ø (e)	-e (a)	-e (a)	-e (a)

Exemples de la segona meitat del segle XIV:

"*cascuna bèstia grossa pach aytant com deu cabeces de bestiar menut*" [CapHerb, 2, p. 469, a.1345]; "*cascun puxe erbatgar sa bèstia per cascuna somada que traurà, e pague segons que en lo capítol de traure fusta és ordenat*" [CapHerb, 29, p. 478, a.1370]; "*que assegur de pagar peyta e erbatge en l'any esdevenidor*" [CapHerb, 17, p. 474, a.1346]; "*que nenguna persona que aurà o tindrà porchs que aquels no leix banyar en la baça d'Espareguera*" [CapHerb, 23, p. 476, a.1348]; "*E que aquel dit bestiar que y metrà no gos vendre*" [CapHerb, 33, p. 480, a.1376]; "*que tot fuster que tall dins la Tinença*" [CapHerb, 34, p. 480, a.1380]; "*ordenaren que tota bèstia grossa e tot porch que entra en les dites coltives que pach de pena quatre diners*" [CapHerb, 38, p. 481, a.1386]; "*aurà sospita que y aja algun frau*" [CapHerb, 18, p. 474, a.1347]; "*e n poder de aquels face semblant jurament*" [CapHerb, 18, p. 474, a.1347]; "*per cascuna vegada que faça, que perda la fusta, de la qual pena e fusta sie lo terç de l'acusador*" [CapHerb, 34, p. 480, a.1380]; "*que aquel puixe éçer acusat de frau e pach la pena*" [CapHerb, 17, p. 474, a.1346]; "*e totom puxa éçer acusador*" [CapHerb, 19, p. 475, a.1347]; "*que l dit stabliment o capítol dur e vale aytant com al general de la dita Tinença plaurà*" [CapHerb, 33, p. 480, a.1376]; "*e l'altra mitat que sie e romangue a la dita Tinença*" [CapHerb, 52, p. 484, a.1391]; "*e en cars que l vene o l aliave o l canvie, que sien tenguts de pagar*" [CapHerb, 33, p. 480, a. 1376]; "*quant vendran bestiar ni bestiars ni nenguna altra cosa que leuda se'n dege pagar, ans que no s desisque de la dita mercaderia sie tengut de notificar-o al leuder*" [CapHerb, 46, p. 483, a.1389]; "*en manera que la carrasca o arbre no muyre*" [CapHerb, 5, p. 471, a.1345]; "*e ço que exirà de les leudes venudes e altres drets...vingue tota vegada al Comú*" [CapHerb, 57, p. 486, a.1394];

⁵ En els verbs II, III i IV l'antiga A desinenencial llatina de tercera persona del present de subjuntiu, (-AT), en la segona meitat del segle XIV, havia esdevingut generalment -e en el territori de la Tinença de Culla, contràriament al que afirma Badia i Margarit (1951:347) quan es refereix a la llengua antiga, i al sistema que proposa Max W. Wheeler (1984:410) per al verb valencià vers 1500, ja que tots dos posseeixen el manteniment de la desinença -a en aquestes conjugacions (DEBEAT > dega).

"que nengun loch de la dita Tinença no puxe metre pastor o guardià algú que tinga de sinquanta caps de bestiar en amunt" [CapHerb, 20, p. 475, a. 1347].

Hem revisat en el mateix llibre tots els casos de 3a. persona del present de subjuntiu en els textos del segle XVI i trobem que hi ha hagut un canvi, la desinència de la primera conjugació és sempre -e tal com es preveia; en canvi la resta de conjugacions mostren sense excepció la desinència -a. El sistema, doncs, és el valencià general.

I	II	IIa	III
-e	-a	-a	a

Exemples del segle XVI: "porte" [CapHerb, 147, p. 514, a. 1534]; "gose" [CapHerb, 155, p. 519, a. 1572]; "pose" [CapHerb, 160, p. 521, a. 1582]; "done e pague" [CapHerb, 152, p. 512, a. 1564]; "se celebre" [CapHerb, 152, p. 512, a. 1564]; "puga" [CapHerb, 141, p. 512, a. 1496]; "puxa" [CapHerb, 142, p. 513, a. 1496]; "puixa" [CapHerb, 155, p. 6519, a. 1572]; "encórrega" [CapHerb, 155, p. 519, a. 1572]; "faça" [CapHerb, 152, p. 512, a. 1564]; "sia" [CapHerb, 141, p. 512, a. 1496]; "haja" [CapHerb, 149, p. 515, a. 1546]; "y aga" [CapHerb, 155, p. 519, a. 1572]; "aia" [CapHerb, 162, p. 521, a. 1589]; "puga pendre ni prenga" [CapHerb, 157, p. 520, a. 1582]; "cometa" [141, p. 512, a. 1496] [156, p. 519, a. 1574]; "tinga temps de anar a pagar y evitar gastos" [156, p. 522, a. 1600]; "vinga" [165, p. 522, a. 1600].

En textos de finals del segle XVII i de la primera meitat del s. XVIII, els verbs: *poder, haver, encórrer, estar, valer* presenten la desinència -e. Exemples: "y totom pugue acusar, la manifestació ague de ser dins tres dies y si no que encórregue en la pena" [CapHerb, 217, p. 546, a. 1688]; "cada jurat age de dur lo manifest als comtes quiscun any" [CapHerb, 218, p. 547, a. 1692]; "y que no en pugue guardar sinó una cada vehí y els de sa casa, y que no estigue abotada y plegada aquella no en puguen pendre ni abatre altra" [CapHerb, 229, p. 552, a. 1738]; "exceptat lo dia, que està disposat en 16 setembre 1738, valgue en sa forsa y valor" [CapHerb, 231, p. 553, a. 1745].

A la Serratella, a mitjan segle XVIII trobem els verbs: *fer, córrer, poder, complir* conjugats amb la desinència -e. Exemples: "Que davant la porta de la iglésia se fase una replaceta" [LlFàbrica Serratella, 4r, a. 1743]; "Que esta obra se córrigue a veu de pregonero y se a de quedar al que la tase en més conveniència. Que a tots pareix bé y manen se complisque" [LlFàbrSerratella, 5r, a. 1743]; "Que se fasa una estància arrimat al campanar en finestres de modo que es pugue sense curega la bóveda" [LlFàbrSerratella, 6r, a. 1744].

• El present de subjuntiu dels verbs incoatius

La primera vocal desinencial del present de subjuntiu és sempre *i* com actualment. Hi ha exemples sense palatalització de *s*, tanmateix predomina la palatalització. Exemples:

A la Torre d'en Besora: "servisca i tinga empleo" [EstT, 23].

A Benassal: "servixca" [VBIII, 29]; "cumplixca" [VBIII, 15].

• **L'element velar en el present de subjuntiu**

Ésser: "sia" [VBIII, 3,25]/"siga" [CM, 32, a.1768] (act. a Benassal: *sigue*); "com no sia compran-los ab diner propi" [EstT, 33]; "que sia atrobat fora del camí" [EstT, 5r] predomina amb molta diferència *siga*.

Vendre: "sempre y quant se vena algun siti o moble" [EstT, 34].

Fer, desfer: "fassa" [VBIII, 23,25,30'] (act. a Benassal: *faxgue/fage*); "fasa relació" [EstT, 21r]; "desfassa" [VBIII, 25] (act. a Benassal: *desfaxgue*)

Eixir: "ixca" [VBIII, 25].

Saber: "sàpien" [EstT, 21r].

Viure: "vixga" [EstT, 21].

Voler: A Benassal: "vulla" [BM, 34r]. Tanmateix a la Torre d'en Besora i a Vilafamés: "vullga" [EstT, 24v,32]; "vullga" [EstVilafamés, 5r, a.1630].

Obrir: "òbreguen" [TM, 40].

III.2.9.5. L'evolució del sistema desinencial

- La primera persona del present d'indicatiu de la primera conjugació: *-e/-o*

En tot el conjunt de textos analitzats la desinència predominant per a la 1a. persona del present d'indicatiu en verbs de la primera conjugació és *-e*. Tanmateix al segle XVIII apareix algun exemple amb la desinència *-o*. El registre escrit mantenia la desinència *-e* potser per influència de la norma valenciana, o bé perquè alternava en la llengua oral amb la desinència *-o*.

- La tercera persona del present d'indicatiu de la primera conjugació: *-a/-e*

La desinència de 3a. persona més emprada en els textos del segle XVIII és *-a*. Apareix en alternança amb *-e* en alguns documents, i de manera exclusiva en altres. A Tírig, a principis del segle XIX, en canvi, és la desinència *-e* la predominant.

- La tercera persona del present de subjuntiu, en els verbs de la primera conjugació *-e/-o*; en els de la resta de conjugacions *-a/-e*

Pel que fa al present de subjuntiu, al segles XVII i XVIII, trobem la desinència *-e* per als verbs de la primera conjugació, alternant amb alguna mostra de *-o*, a la torre d'en Besora, i la desinència *-a* per a la resta de conjugacions, en alternança amb *-e*.

- La Tercera persona de l'imperfet d'indicatiu: *-a/-e*

En l'imperfet d'indicatiu, els textos del segle XVII i XVIII presenten la desinència *-a* en els verbs de la primera conjugació. En les altres conjugacions predomina la desinència *-a*, en alternança amb la desinència *-e*, fonamentalment en els verbs auxiliars *haver*, *ser* i *deure*. A principis del segle XIX, en canvi, a Tírig trobem la desinència *-e* en totes les conjugacions. En la segona meitat del segle XIV, predominava la desinència *-e* en verbs de totes les conjugacions.

La presència destacada de la desinència *-a* en els textos del segle XVI, XVII i XVIII, podria interpretar-se com una mostra més de la fidelitat de la llengua escrita a la norma valenciana general, i per tant pertanyeria únicament al registre culte. Altrament, hauríem de considerar la lluita desinencial entre *-e* i *-a* a partir del segle XV fins al segle XIX, en què triomfa definitivament la desinència *-e*.

El sistema actual de les desinències personals 1a. i 3a. en els verbs de la primera conjugació a Benassal, Culla i la Torre d'en Besora, és el següent:

indicatiu	subjuntiu
present	present
1 <i>canto</i>	1 <i>canto</i>
3 <i>cante</i>	3 <i>cante</i>
imperfet	imperfet
1 <i>cantaba</i>	1 <i>cantara</i>
3 <i>cantae</i>	3 <i>cantare</i>
condicional	
1 <i>cantaria</i>	
3 <i>cantarie</i>	

La *-e* de tercera persona del singular en el present d'indicatiu dels verbs de la conjugació I, a Benassal, Morella i Alcalà de Xivert, segons Wheeler (1984), podria ser herència del català primitiu. No obstant aquesta possibilitat, l'autor considera més probable un origen analògic. El punt de partida seria la /-e/ de la 3a. persona del singular de subjuntiu. Les forces influenciadores serien la sincrètica 'subjuntiu=indicatiu' del paradigma originari i el model tendint a distingir la 3a. de la 1a persona mitjançant la /e/ eixida del plural en *-en* o de la segona persona del singular en *-es*. O posant-ho a l'inrevés, una /-a/ no encaixava gaire bé en un present, en un indicatiu, en una 3a. persona, sobretot després de la substitució de *-am*, *-au*, per *-em*, *-eu* en l'indicatiu de la conjugació I.

E. Casanova (1989:347, nota 2) suposa que la desinència *-e* de tercera persona pròpia del català nord-occidental, vivia des dels primers segles, bé per un manteniment de la *-T* de *-AT*, o bé per una ampliació del camp de dispersió de la *-a* envers el tancament a *-e*, la qual, identificada amb les altres *ee* de la conjugació s'hi havia d'assentar, encara que en variació, i així fou portada pels repobladors de València on devien conviure *-e/-a*. Aquesta situació inicial, amb un predomini progressiu de la desinència *-e* es manté en les terres valencianes de l'antiga diòcesi de Tortosa⁶

Els exemples antics que aportem, confirmen la hipòtesi d'E. Casanova. En efecte, a finals del segle XIV, en el territori de la Tinença de Culla predomina la desinència *-e* en la tercera persona del present de subjuntiu de les conjugacions II i III, alternant amb algun cas de la minoritària *-a*, així com en l'imperfet d'indicatiu i en el condicional, que també presenten algun cas molt minoritari de *-a*.

⁶ Contràriament al que ocorre a València, on amb l'ajuda de la vocal temàtica *-a* pròpia de la 1ª conjugació, present en la 4a. i 5a. persones, esperonats pel contacte amb els aragonesos que continuament arribaven a València (segle XIII-XIV) que tenien una *-a* llera triomfar allí definitivament la desinència minoritària *-a* però prestigiosa, per a la 3a. persona entre la fi del XIV i primeries del XV. (E. Casanova, 1989:347).

El triomf de la desinència *-e* per a la tercera persona, cap al segle XV estava ja assegurat en el nord valencià. No obstant això, els textos del segle XVI, XVII i XVIII ens demostren la presència d'una tendència contrària, segurament procedent del centre valencià per una banda i de Tortosa per l'altra, que introdueix la desinència *-a* en la tercera persona de tots els temps verbals (present d'indicatiu, imperfet d'indicatiu, present de subjuntiu de les conjugacions II i III) en el registre culte escrit (i potser fins i tot oral)⁷.

Ultra les influències cultistes dels dos centres esmentats, el contingut dels mateixos textos estudiats en el present treball, demostra un trànsit continu de gent aragonesa, relacionada amb el món ramader, que hagués pogut deixar petges lingüístics semblants a les adduïdes per E. Casanova en explicar el triomf de *-a* a les terres centrals. De fet, durant el segle XVI registrem per primera vegada en els nostres textos, castellanismes com *amos*, (1525), *ganados* (1546) *moquello* (1582), *gastos* (1600).

Malgrat això, sembla difícil d'acceptar una substitució total de la desinència *-e* per *-a* de manera paral·lela a la diòcesi de València, i un retorn a la situació inicial produït en els darrers segles.

Altres trets destacats en els textos del segle XVI, com ara, la presència del llatí en les fórmules administratives, ajuden a considerar que es tractà d'una influència de tipus cultista, que no afectà plenament la llengua oral, almenys en els territoris on actualment es manté la *-e*.

Observem un fenomen semblant amb la variant del numeral *vuit* (1424, 1433) *devuyt* (1493), front a la forma *huyt* que és la predominant en els textos posteriors fins al segle XVIII-XIX en què reapareix la primera.

La desinència de primera persona del present d'indicatiu, que vacil·lava també des del segle XIII entre *-Ø / -e*; al segle XV, per tal d'evitar la confusió amb la tercera persona *-e*, degué passar a *-o*, nascuda de l'assimilació de la vocal àtona final a la *o* tònica, de contextos com *compre* > *compro* de manera similar i simultània al canvi morfològic del gènere en els substantius i adjectius.

Els textos del segle XV encara mostren algun cas de *ferre* [CapHerb, 74, 489, a. 1424] *dins dos meses / quatre mesos* [CapHerb, 82, 84, p.492, a. 1431]

Tanmateix, els nostres exemples amb *-o* no apareixen fins al segle XVIII. El retardament podria explicar-se per aquella tendència cultista que triomfà en els pobles més septentrionals del País que actualment presenten *-a* en la tercera persona.

Podem concloure, que durant els segles XVII i XVIII tenim un sistema vacil·lant entre la solució valenciana [*-e* (1a.) / *-a* (3a.)] i la nord-occidental [*-e* (1a.) *-e* (3a.)] fins que triomfà [*-e* (1a.) / *-e* (3a.)] > [*-o* (1a.) / *-e* (3a.)], acompanyada del canvi *-am* > *-em*, *-au*, > *-eu*, ja al segle XVIII.

⁷ Segons E. Casanova, els factors sociolingüístics provoquen l'extensió de la desinència *-a* des del centre cap al nord, en els darrers segles, fins aléixer Borriana, Vila-real i Almassora. Tortosa, per l'altra banda, que vacil·lava antigament *-e / -a* per a la 3a persona, va fer triomfar, posteriorment al segle XVI, la desinència *-a*, potser perquè era el centre administratiu i culte de la diòcesi.

La hipòtesi de Wheeler que situava l'origen de la desinència *-e* en el present de subjuntiu, no es verifica, ja que abans de triomfar la *-e* en la 3a. persona singular dels verbs de la 1a conjugació del present de subjuntiu, aquesta desinència era ja prou general en altres temps verbals i fins i tot en la 3a. persona del mateix present de subjuntiu de la resta de conjugacions.

III.2.9.6. El perfet simple i el perifràstic

Totes les formes de pretèrit perfet enregistrades en la documentació dels segles XVII i XVIII corresponen al perfet simple. En canvi, en el document de principis del segle XIX de Tírig, s'incorporen algunes formes del pretèrit perifràstic.

El pretèrit perifràstic, introduït ja del tot en alguns llocs del domini al segle XVI està destinat a ser mal vist fins al S. XX. Els escriptors trobaven més genuí el pretèrit simple perquè era el que veien a la literatura antiga que exhumaven i per raons estilístiques⁸. En el valencià meridional apareixen escrites les formes perifràstiques a partir del segle XVII en els registres menys formals⁹.

Formes del perfet simple. Exemples de la 1ª persona: "doní" [JG, 1r]; "estigui" [JG, 4]; "gasti" [JG, 12]; "pagi" [JG, 5]. Exemples de la 3ª persona: "acaptà" [JG, 1]; "anà" [VBI, 2]; "aplegà" [VBI, 3]; "arreplegà" [JG, 1r]; "asentà" [JG, 5]; "dichà" [JG, 14r]; "donà" [JG, 1]; "eixecutà" [VBI, 4]; "entregà" [CM, 31]; "escomensà" [VBI, 3]; "fiansà" [CM, 31r]; "gastà" [JG, 11]; "inportà" [JG, 6r]; "jurà" [VBI, 1]; "llançà" [VBI, 3]; "pagà" [CM, 31]; "pasà" [JG, 12]; "pegà" [VBI, 2]; "quedà" [VBI, 4]; "se afferrà" [VBI, 3]; "se apartà" [VBI, 2]; "tirà" [VBI, 2]; "tractà" [VBI, 4]; "treballà" [JG, 11]; "cogé" [JG, 11]; "detingué" [VBI, 4]; "dugé" [JG, 4]; "rebé" [CM, 31r]; "respongué" [VBI, 6]; "tingué" [JG, 6r]; "tragé" [JG, 1]; "vingué" [VBI, 4]; "vixqué" [JG, 12]; "yxqué" [VBI, 8]; "féu" [CM, 31r] [VBI, 2] [JG, 1]; "véu" [VBI, 6]; "seguí" [CM, 31r]; "oy" [VBI, 1]; "requerí" [VBI, 3]. Exemples de la 3ª persona del plural: "accediren" [VBII, 2]; "anaren" [JG, 12], [VBII, 17]; "donaren" [VBII, 21]; "emprengueren" [VBII, 7]; "feren nit" [VBII, 17]; "feren" [VBII, 21]; "foren" [JG, 1r]; "ixqueren" [VBII, 17]; "pasaren" [JG, 4r]; "posaren" [VBII, 21]; "pegaren" [VBI, 2]; "pugaren" [VBII, 21], [JG, 5r]; "tallaren" [VBII, 23]; "trobaren" [VBII, 17]; "vulgueren" [EstT, 19].

Exemples de pretèrit perifràstic, a Tírig: "Y es varen tornar a la vila que es féu de nit" [JA, 99]; "toparen una creu y la varen renovar" [JA, 77]; "trobaren una parella de creus, una a cada part en coranta pases de amplària y les varen abonar" [JA, 36, 73].

⁸ J. Solà (1977).

⁹ B. Montoya (1986:227-228).

• **La pervivència d'algunes formes antigues**

En els formulismes del llenguatge administratiu perviuen variants antigues de perfet com les del verb *vendre*, *dir* i *respondre*. La forma del perfet simple del verb *vendre* apareix sense la velar analògica: "vené" [TM, 26] "veneren" [CM, 32], [JG, 1]. Els verbs *dir* i *respondre* mostren la forma del perfet fort en les formules del procés judicial: "dix" [VBI, 1]; "respost" [VBI, 1]. No obstant això, en altres contextos apareix la forma velaritzada: "digué" [VBI, 2].

En la tercera persona del singular del perfet simple del verb *ésser* apareixen formes amb l'acabament arcaic *-n* juntament amb les predominants amb la terminació analògica [nk]: "fon nafrat" [VBI, 1]; "fonch atrobat" [VBVI, 1]; "fonch interrogat" [VBI, 1, 3, 5]; "fonch vista eixir efusió de sanch" [VBI, 1]; "fonch rebut" [VBI, 3]; "fonch lo que aplegà después" [VBI, 9].

III.2.9.7. L'imperfet de subjuntiu

• **Els valors antics de les formes en *-r* procedents del plusquamperfet d'indicatiu llatí**

a) *Valor condicional*

El primer valor de les formes verbals en *-ara* procedents del plusquamperfet d'indicatiu llatí en català¹⁰ era indicar possibilitat ja exhaurida en el passat, en l'apòdosi de les oracions condicionals irrealis de realització impossible (equivalent al condicional compost en *-ria*).

Les formes en *-ara* evolucionen i passen a indicar una eventualitat, una possibilitat en el futur, sentit equivalent al del condicional simple en *-ria*. Aquesta confusió és segurament la que determinà la desaparició dels antics condicionals en *-r* del domini català no valencià a finals del segle XV¹¹.

Al S. XVI es troben alguns casos de condicionals en *-ara*, en el *Llibre d'Antiquitats* de València, (però sempre en clara minoria respecte a les formes en *-ria*) i encara en la segona meitat del segle XVII en el llenguatge administratiu.

En les oracions condicionals es mantenen prou més els condicionals en *-ara* que en la resta de contextos. (Martí Mestre, 1991: 2329)

b) *Valor subjuntiu en la subordinada de condicionals i optatives marcant anterioritat.*

En valencià, a la segona meitat del s. XV, comencen a usar-se les formes en *-ara* en funcions de subjuntiu en les pròtesis de les oracions condicionals irrealis i optatives, de forma esporàdica, per a marcar anterioritat ('hagués cantat'); front a les formes de subjuntiu en *-as* que ja havien avançat aleshores la seua determinació temporal¹². En la segona meitat del S. XVI a València es registren alguns casos amb aquest ús. (Martí Mestre, 1991: 2328)

¹⁰ (Paul Russell-Gebbet, 1976:207-216; Emilio Ridruejo, (1983: 439-448) Emili Casanova (1985b: 30-31); (Badia 1981 p.361).

¹¹ Moderament ha desaparegut en gran part del domini el primer valor, tanmateix se'n conserven alguns temps esporàdicament en la llengua comuna: tot el paradigma de FUERAM, FUERAS FUERAT que ha donat regularment *fóra*, *fores fóra*, *fórem*, *fóren*, *foren*. Tot el paradigma de HABUERAM, HABUERAS HABUERAT *haguera*, *haguera*, *haguera cocara* que aquest temps comparteix els usos d'auxiliar en el condicional compost amb *hauria*. En rossellonès es conserva *deguera* en el tipus sintàctic *deguera haver* + participi passat.

¹² Les formes en *-s* són descendents del plusquamperfet de subjuntiu llatí i primerament ocupaven la pròtesi de les oracions condicionals (si fes) referit al passat. Després del segle XIII aquestes formes van ser desplaçades per l'anàlítica formada per *haver* (-s) + participi (*hagués fet*). al segle XV trobem "si ell *hagués fet* això ella *haguera fet*".

c) *Valor subjuntiu en la subordinada de condicionals i optatives marcant anterioritat i també possibilitat en el present i futur.*

Des de mitjan S. XVI les formes en *-ara*, com a subjuntiu, passen a indicar possibilitat vàlida també per al present o el futur, i per tant, coincideixen plenament amb les formes en *-as*. En l'àrea central del País triomfen totalment en aquesta funció en el segle XVIII.

Brauli Montoya (1986: 240-42) ha estudiat l'imperfet de subjuntiu en *-ara* a Elda, Novelda i Oriola i comenta que a les comarques centrals valencianes, les formes en *-as* no començaren a funcionar tímidament en covariació amb les formes en *-ara* fins a mitjan S. XVI; mentre que a la governació d'Oriola caldrà esperar un segle per veure-hi documentat el fenomen.

Emilio Ridruejo veu en el triomf de l'imperfet de subjuntiu en *-ara* valencià una influència del futur de subjuntiu en *-re* de la llengua veïna.

d) *Valor subjuntiu en altres contextos*

En el S. XVII apareixen al *Llibre d'Antiquitats* de València alguns casos de subjuntiu en *-ara* que s'incrementen en la segona meitat. Aleshores ja s'empren en contextos diferents a les oracions condicionals i la referència d'aquestes formes és al present i futur i no únicament al passat.

A Elx en la mateixa època es troben formes en *-ara* tant amb valor d'imperfet de subjuntiu com de futur hipotètic (Cano i Ivorra, 1992).

Tanmateix, en el S. XVIII i principis del XIX encara es troben esporàdicament casos del subjuntiu en *-as* en valencià central (per exemple en les memòries del capellà agullentí Josep Esplugues del S. XVIII (Emili Casanova, 1989b:16) i en un text de 1801 estudiat per Martí Mestre.

• Els valors actuals de l'imperfet d'indicatiu

Segons Badia i Margarit (1962) l'imperfet expressa accions passades, presents o futures, sempre que, com no ens interessin les seues terminacions, sobresurta el seu aspecte duratiu. Quan ens traslladem al pla de la realitat, l'imperfet de subjuntiu correspon a diversos temps, però en especial al present, a l'imperfet, al futur, i al condicional simple d'indicatiu, i fins i tot al mode imperatiu.

La fixació temporal de l'imperfet depén del conjunt de l'oració en la qual figura i de la intenció de qui formula eixa oració. A més a més, com l'imperfet pot aplicar-se a qualsevol situació temporal, poden coincidir el present i l'imperfet de subjuntiu en l'expressió d'accions presents i futures i llavors l'imperfet no fa més que reforçar el caràcter eventual i problemàtic del mode. Expressa un caràcter més irreal i incert que el present de subjuntiu. La diferència entre present de subjuntiu i imperfet de subjuntiu consisteix que el present expressa accions presents o futures, però no passades, mentre que l'imperfet les expressa en qualsevol temps.

L'imperfet té caràcter de temps relatiu. Apareix en el verb depenent de les oracions subordinades (condicionals, concessives, etc.). Pel que fa a les oracions condicionals, resulta més genuïna la construcció en imperfet d'indicatiu. No és rar que l'imperfet de subjuntiu en el seu universal abast temporal arribe a equivaldre al plusquamperfet de subjuntiu com en una perduració del seu sentit originari d'anterioritat.

Quan la forma castellana de l'imperfet en *-ra* és equivalent a la del condicional en *-ria*, com ocorre en l'oració principal de les subordinades, es tradueix al català pel condicional en *-ria*. Quan l'imperfet de subjuntiu castellà en *-ra* té el valor arcaïtzant del plusquamperfet d'indicatiu llatí, caldrà traduir-lo al català per eixe plusquamperfet. Com en català no existeix un temps equivalent al futur de subjuntiu castellà, es traduirà en català amb un imperfet de subjuntiu (que és el temps al qual en realitat equival ja fins i tot en castellà). En enfrontar-nos a les formes derivades dels pretèrits plusquamperfets d'indicatiu i de subjuntiu llatins, ens trobem, doncs, en un camp prou desconegut.

La realitat actual de la nostra zona presenta dues zones, una amb les formes en *-r-* i altra amb *-s-*. La primera vinculada socialment de sempre amb la zona aragonesa per l'oest i amb el centre valencià pel sud. La segona, amb influència directa del Principat a través del Montsià. Trobem, a més, poblacions on conflueixen les dues zones on es demostra un canvi en curs, que representa l'avanç de les formes valencianes cap al nord.

La nostra intenció s'adreça a saber quina era la situació d'aquestes formes al segle XVIII, on es mantenien llavors les formes en *-s-*, i en quins contextos resistiren més.

Hem de fer presents les limitacions del nostre estudi: analitzem la llengua escrita, dins del registre administratiu, amb formulismes i expressions administratives conservadores per una banda, i amb la castellanització, pel pes de la burocràcia imposada. Tenim un corpus d'exemples limitat, atenent a la complexitat dels contextos en què apareixen aquestes formes i la diversitat de valors que representen.

Estudi de les formes

• En oracions temporals

En oracions temporals introduïdes per la conjunció *com*, amb el valor actual de perfet, es troben les formes en *-s*, depenent d'un verb en pretèrit perfet, expressant una posterioritat lleu, en el segle XVII i primer quart del XVIII. En un exemple de principis del S. XVII, també introduït per *com* trobem una forma en *-s*, amb el valor de l'actual present d'indicatiu, depenent d'un altre present d'indicatiu. Tanmateix, en la segona meitat del S. XVIII apareix una forma en *-ra* unida copulativament amb una forma en *-ria*, totes dues amb el valor d'imperfet de subjuntiu, amb referència al futur, en una proposició temporal introduïda per la conjunció *luego que* depenent d'un infinitiu subordinat a un perfet.¹³ Exemples:

En proposicions introduïdes per *com* amb el valor actual de perfet:

- 1) "*los quals com fossen presents i atrobats tots junts en la vila de Benaçal ixqueren de aquella*"[JHV, 2, a. 1615];
- 2) "*y com fos present Jaume Pitarch ...dix*"[JHV, 2, a. 1615];

¹³ En el *Llibre d'Antiquitats* de València la conjunció temporal *com* es presenta sempre en oracions amb el verb en mode indicatiu i quasi sempre en pretèrit perfet, tant el verb de la subordinada com el de la principal, tot expressant una posterioritat lleu 'un bon punt', 'així que'. Vegeu Anfós Par (1923:355).

—3) "*com lo prior del any passat agués ja acabat y finit dit offici...*" [LCR, a. 1640];

—4) "*y com aquella estigués en poder de justíssia, se determinà donassen fiança al señor justíssia y la entracen en lo depòsit de la Verge*" [LCR a. 1683];

—5) "*los quals, com se trobassen presents tots junts en la vila de Benassal per al dit efecte prestaen jurament*" [VBII, 2, a. 1715].

Amb el valor de l'actual present d'indicatiu:

—6) "*a part d'amunt de la font, com s'acabàs la dita roca, segueix la paret antiga*" [JHV, 7, a. 1715].

En una subordinada temporal coordinada copulativament amb una forma condicional en *-ria* en funció d'imperfet de subjuntiu, tot depenent d'un infinitiu:

—7) "*la deixaren en este estat a fi de proseguir-la luego que es comunicaria a tot lo Consell lo que pasava y es determinara lo que es tinguera per més just i convenient.*" [LM, 6, a. 1763].

En una oració temporal introduïda amb la conjunció *mentres*, expressant simultaneïtat, trobem un imperfet d'indicatiu amb el valor actual de present de subjuntiu, ja que depén d'un perfet¹⁴.

—8) "*si el amo de ell los ha fet caure, seran del dueño dels abres mientras que el dueño estava en la solada*" [EstT, 21r, a. 1738].

• En oracions causals

Amb el valor de l'actual imperfet d'indicatiu, trobem les formes en *-s* en proposicions causals d'un verb en pretèrit perfet simple, fins a la primera meitat del segle XVIII. A finals de segle XVII, en el mateix context trobem també la forma de l'imperfet de subjuntiu en *-ra*¹⁵. Exemples:

—9) "*com lo llibre antich donàs dita fita y contrafita y per no trobar-les, n'i posaren de noves*" [JHV, 5, a. 1615];

—10) "*al frau posaren una fita y a part d'amunt no n'i posaren com y hagués ribàs seguint a la roqueta parda*" [JHV, 6, a. 1615];

—11) "*trobaren una fita vella y a la part de Sentmarty no n'i posaren com fos tot antuixà de Concell*" [JHV, 10, a. 1615];

—12) "*no n'i posaren com fos tot terra hermissa y roques*" [JHV, 29, a. 1615];

—13) "*e com no sabés de escriure, de sa pròpia mà, en senyal de sa deposició féu la present creu*" [VBI, 7, a. 1684];

—14) "*e com no sabés de escriure, de sa pròpia mà féu la present creu*" [VBI, 11, a. 1684];

—15) "*e com no sabés de escriure, de sa pròpia mà, en presència dels testimonis infrascrits féu la present creu*" [VBI, 14, a. 1684];

—16) "*e com no sabera de escriure, de sa pròpia mà en senyal de sa deposició, en presència dels testimonis infrascrits*" [VBI, 2, a. 1684];

¹⁴ En el *Llibre d'Antiquitats* de València la conjunció temporal *mentres* es troba quasi sempre introduint oracions en mode indicatiu, generalment en imperfet, només apareix el subjuntiu imperfet en una ocasió. (Martí Mestre, 1991: 2671).

¹⁵ La conjunció *com* amb valor causal, és usada tant en indicatiu com en subjuntiu. En el *Llibre d'Antiquitats* de València s'usa sovint en el període comprés per la segona meitat del S. XVI i la primera del XVII. En oracions amb mode subjuntiu el verb de la proposició principal es troba pràcticament sempre en pretèrit perfet d'indicatiu. El verb de la proposició subordinada adopta fonamentalment el pretèrit imperfet i també (en dues ocasions) el pretèrit perfet. Notem que en els exemples adduïts per Martí Mestre, les formes de l'imperfet de subjuntiu sempre presenten el morfema en *-s* excepte una: "*com la cera fóra de la oferta, fon partida en lo tunch señor bisbe*" (410:16). Sobre l'ús de *com* amb subjuntiu, vegeu Anfós Par (1923: 436).

- 17) "e com no sabera de escriure, de sa pròpia mà féu la present creu" [VBI, 5, a. 1684];
- 18) "e com no sabera de escriure, de sa pròpia mà, en senyal de sa deposició féu la present creu" [VBI, 10, 15, 17, a. 1684];
- 19) "e com sabera de escriure, de sa pròpia mà fermà sa deposició" [VBI, 13, a. 1684];
- 20) "Y com en la visura passada donàs...una creu en un cantal..., per paréixer-los cosa fora de rahó y quasi imposible que pugàs tan alta la heretat, acordaren...el baixar 40 passes més avall la delineació de dita heretat" [TM, 10, a. 1740].

• En oracions finals

En el conjunt dels nostres documents trobem formes d'imperfet de subjuntiu en *-ra*, des de finals del S. XVII. L'exemple més antic és referit a un temps simultani en el passat. En canvi, al segle XVIII en trobem que fan referència a un temps futur o posterior al passat del verb principal. No obstant això, en contextos semblants continuen en ús les formes en *-s*, durant la primera meitat de segle XVIII.

Dels exemples d'imperfets de subjuntiu extrets de cartes despatxades pel síndic a Corts als jurats de Castelló de la Plana, en els anys 1653, 1654 i 1655 (Gimeno Betí 1994: 189-197), comprovem, que en oracions finals introduïdes per la conjunció *per a que*, un 67% de les formes verbals de la proposició subordinada, presenta el morfema en *-s*; front a un 43 % de formes amb *-ra*. L'única diferència que detectem en l'ús d'una o de l'altra forma, és que els imperfets de subjuntiu en *-s* es troben en algunes ocasions subordinats a verbs principals en imperfect d'indicatiu, de subjuntiu i condicional; mentre que les formes en *-ra*, només van subordinades a perfets d'indicatiu.

El capellà de Benicarló l'any 1719 (Gregori Albiol, 1994) empra el subjuntiu en *-s* en una oració final introduïda per *per a que* dependent d'un perfet d'indicatiu.¹⁶

Les formes dels nostres textos:

En proposicions finals dependent d'un gerundi:

- 22) "aplegà...ab un drap a la boca del ventrell eo del cor detenint no ixquera la sang" [VBI, 6, a. 1684].

En proposicions finals dependent d'un pretèrit perfet:

- 23) "ha estat sitat a ralles...per a que fos, vingués y comparegués perçonalment davant y en cort del justícia" [VBI, 25, a. 1715].

En proposicions finals dependent d'un pretèrit perfet simple:

- 21) "per a que después de sos dies la dexàs a N.S. del Roser" [LCR, a. 1683].
- 24) "passaren a la llometa del Puchol a visurar la part de la masada del Comanador...per a que después ... se acabara la dita masada de Jaume Nabàs" [VBIII, 26, a. 1723].

En proposicions finals dependent d'un participi passat:

¹⁶ En el Llibre d'Antiquitats de València els exemples de proposicions finals amb imperfect de subjuntiu reproduïts sempre presenten les formes en *-s*. (Martí Mestre, 1991: 2679-2682).

—25) "...donat temps a la viuda i hereus...per a que buscàs papers i actes..."[VBIII, 39, a. 1723].

En proposicions finals depenent d'un verb en pretèrit imperfecte d'indicatiu:

—26) "la confirmació dels privilegis que entenien demanar a Sa Magestad per a que ninguna de dites viles pogués obtenir ningun privilegi que perjudicara a les demés viles y llocs de la Tinensa."[EstI, 6r, a. 1738];

—27) "devia entendre's dita fitada per a que en avant se tinguera plena notícia y se evitrara tota controvèrsia."[LM, 8,a. 1763].

• En oracions completives

En els casos següents, les formes expressen una intenció imperativa, de futur i amb un cert grau variable de condicionalitat. En aquest tipus de subordinades predominen les formes de l'imperfecte de subjuntiu en -s. Tanmateix, trobem formes en -ra des de la primera meitat del S. XVII, en construccions amb el verb *ser* + participi, fent referència a un temps futur respecte del passat del verb principal. A finals de segle XVII trobem alternança de formes en -s i -ra, en idèntics contextos, expressant un temps simultani en el passat del verb principal. Durant el segle XVIII continuen apareixent formes en -s, amb una proporció semblant a les de -ra, fins i tot en els documents de formalitat menys acusada.

En el conjunt exemples d'imperfets de subjuntiu recollits per Lluís Gimeno Betí (1994: 189-197) de cartes del S. XVII despatxades als jurats de Castelló, una cinquantena llarga es troben en oracions completives introduïdes per *que*. El percentatge de formes en -ra, en aquest context se situa sobre el 45 %. Aquestes formes van subordinades a *verba dicenda* del tipus de *dir i manar* fonamentalment, i expressen l'acció sobre la qual recau la voluntat de la persona del verb principal. És a dir, que podrien representar imperatius en estil directe. Les diferències contextuais entre les formes en -s i -ra que observem, es resumeixen en el següents punts:

- Les formes en -r, apareixen vinculades únicament, al perfet simple (el 44% dels casos són amb -r-) i al perfet compost (el 40% del casos són amb -r-); excepte un cas que depèn d'un altre subjuntiu en -r, situats tots dos en la pròtesi d'una oració condicional (carta n° 65, p. 196).

- Les formes amb -s, en canvi, a banda dels perfets, apareixen subordinades a verbs principals en condicional, imperfecte i plusquamperfet d'indicatiu¹⁷.

Exemples de la nostra documentació.

En completives depenent d'un imperfecte d'indicatiu:

—28) "no consentia en què prestasen jurament"[JHV, 2, a. 1615].

En completives d'un verb en pretèrit perfet simple:

—29) "digueren que's fes aquella"[JHV, 1, a. 1615];

—30) "delliberaren que s'i fes un baci nou"[JHV, 5, a. 1615];

—31) "li manaren que la desfés "[JHV, 13, a. 1615];

¹⁷ En el s. XVII al *Llibre d'Antiquitats* de València es troben formes en -r- en oracions completives depenents de perfets de verbs de dicció i obligació. (Martí Mestre, 1991: 2329).

- 32) "los fons proposat que —attés la nessesitat se patia de aigua, i que ningun medi podien elegir, més asetat que era acudir a la Verge Santissima de N.S. del Rosser, per alcansar de Déu omnipotent perdó per a nostres pecats i consuelo per a la terra— tinguesen a bé de que fora portada en solemne professó la santa figura, del altar a N.S. de Gràcia, i allí en aquella santa hermita fora depositada...; et nemine discrepante digueren que se portara i's fes, prossesó." [LCR, a. 1646];
- 33) "se determinà donassen fiança al señor justíssia y la entracen en lo depòsit de la Verge" [LCR, a. 1683];
- 34) "e per ço dit justícia requerí a mi lo notari infrascrit li'n rebés acte de fuga" [VBI, 3, a. 1684];
- 35) "li manà...que el acompanyàs" [VBI, 11] / "li manà...que el acompanyara" [VBI, 12, 14, a. 1684];
- 36) "digué al dit Vicent Nabàs que se n'anara de allí" [VBI, 16, a. 1684];
- 37) "se (de)terminà se venera la sarta havia deixat la quòndam Clara Grau de Sorolla, la qual se vené en Fira de Morella." [LCR, a. 1686];
- 38) "si acàs volie que vinguessen mestres per a abonar la obra" [LCR, a. 1690];
- 39) "provehiren que se li manàs en pena doble" [VBIII, 22, a. 1723] / "provehiren que se li mane en pena doble" [VBIII, 22], "provehiren que es mane a la viuda" [VBIII, 23, a. 1723];
- 40) "per quant se determinaren que se agudàs al obrer per a acabar la obra" [JG, 19, a. 1730];
- 41) "se manà al basiner posara tota la sera en lo altar i se cantara la Salve i goix, per a veure quant era menester." [LCR, a. 1731];
- 42) "Y es resolgué donara 40 lliures a la confraria i se admetria, pues eren menester per a tot este gasto." [LCR, a. 1731];
- 43) "per paréixer-los cosa fora de rahó y quasi impossible que pugàs tan alta la heretat, acordaren..." [TM, 18, a. 1749];
- 44) "li manaren que se abstinguera de treballar-la" [IM, 2, a. 1763].
- En proposicions substantives de complement directe d'un gerundi:
- 45) "manant a tots los vehins...que...manifestassen totes les fites que falten en ses masades" [VBIII, 1, a. 1723].

• En oracions condicionals

En les oracions condicionals trobem un clar predomini de les formes de subjuntiu en *-ra*. Tan sols trobem un cas d'imperfet de subjuntiu en *-s* en els *Establiments* de la Torre d'en Besora, segurament copiat del manuscrit més antic, front a sis formes en *-ra*. Es tracta d'oracions condicionals reals, perquè l'acompliment de la principal serà un fet, sempre que s'acompleisca el plantejament hipotètic possible de futur, ja que hi ha un manament o ordre en tots els exemples. Trobem el temps de l'apòdosi en present de subjuntiu, imperatiu o futur. La forma en *-ra* / *-s* de la pròtasi marca futur. Exemples:

«si + (forma en *-r-*) + futur»

- 47) "si estan los quatre oficials en lo terme, los tres vulgueren tindre junta sinse ser avisats los quatre, cometran de pena cada hu de ells 5 sous per vegada" [EstT, 19, a. 1738].

«si + (forma en -s) + present de subjuntiu, imperatiu»

—48) "*si algú de ells ho repugnàs tinga de pena per cada vegada 5 sous*" [EstT, 19, a. 1738].

«si + (forma en -r-) + subjuntiu imprecatiu»

—49) "*statuïren y ordenaren que...y que el que estara citat a cort y no compareixquera quede condenat, avén estat citat personalment una vegada*" [EstT, 20, a. 1738];

—50) "*si el dañy es fa en animals cometa de pena el dueño de ells ...si bestiar 2 dinés per cap hasta 20 y de allí en avan 10 sous y si es reputara per ramat*;" [EstT, 21, a. 1738];

—51) "*si per sa culpa rebera dañy lo cup, moles o séquia, o aga de fer bo a ses costes*" [CM, 31r, a. 1768];

—52) "*que tinga obligació de tornar totes les solcides...a ses costes sino que el cost de elles pasara de deu reals, y si fora hasta 6 lliures aga de pagar per mitat el arrendador*" [CM, 31r, a. 1768].

«sempre que + (forma en -r) + condicional»

—46) "*y que sempre que haguera de tornar lo dit assagador, seria sens profit, pues no hi ha puesto*" [VBIII, 39, a. 1723].

Entre els exemples publicats per Lluís Gimeno Betí (1994: 189-197) trobem sempre formes en -r- en les oracions condicionals, amb diferents valors:

En la pròtasi o condicionant introduïda per *si* indicant hipòtesi en el futur, amb un *fóra* ('seria') en l'apòdosi o condicionada. (carta n° 57 a. 1654, p. 196)

En l'apòdosi ("proposara" carta n° 63, a. 1654, p. 195) ("haguera recaigut" carta n° 40 a. 1654, p. 194)

En la pròtasi introduïda per *que* (carta n° 1 a. 1653, p. 189) o per *si* (carta n° 65, a. 1655, p. 196).

• En oracions concessives.

En proposicions subordinades concessives es manté la forma de l'imperfet de subjuntiu en -s, en un exemple de finals del S. XVII on el verb subordinat fa referència a un fet hipotètic, possible en el futur, depenent d'un verb en pretèrit imperfect amb el sentit del condicional. A principis del S. XIX, però, trobem dues formes en -ra: una en la proposició subordinada concessiva (*se encontrare*) que marca anterioritat, potencialitat ja exhaurida, que correspon més aviat al plusquamperfet de subjuntiu ('hagués encontrat')¹⁸; i l'altra, en l'oració principal, amb el sentit de condicional.¹⁹ Exemples:

—53) "*no lo y havie de passar encara que sabés perdre la vida*" [VBI, 6, a. 1684];

—54) "*encontraren un trosset de terra en fites que en lo llibre patró no se encuentre que tingue amo; y encara que se encontrare, la ageren llevada com la llevaren los proms.*" [JA, 44, a. 1818].

• En oracions modals

¹⁸ Com diu E. Ridruejo (1983:443-445) seguint Paul Russell-Gebbet (1976:214), es comprova en els textos catalans antics des del s. XV que els subjuntius en -r- en un principi eren utilitzats per a marcar anterioritat (tipus 'hagués cantat') tot diferenciant-se del subjuntiu en -s-, que ja havia avançat aleshores en la seua determinació temporal.

¹⁹ Aquest valor és el primitiu i també una de les funcions primeres de les formes en -r- procedents de l'imperfet d'indicatiu llati en català, mantingut encara actualment en alguns verbs.

En proposicions subordinades modals introduïdes per *si*, implicant una comparació hipotètica, els dos exemples dels *Establiments* de la primera meitat del S. XVIII presenten l'imperfet de subjuntiu en -s, depenent d'un verb en present de subjuntiu i en futur. Tanmateix, un exemple de la segona meitat de segle XVIII, d'un text més original, té la forma del verb *ser* en -ra, acompanyada de participi, sempre referint-se al present o futur. Exemples:

—55) "*qui els tocarà, cometrà la mateixa pena que si els furtàs de dins la heretad*"[EstT, 21r, a. 1738];

—56) "*que siguen creguts y de tanta fee com si testimonis provasen lo cas*"[EstT, 38, a. 1738];

—57) "*a dita visura se li atribuïxca tota fee com si fora roborada en totes aquelles clàusules y circumstàncies en dret necessàries*."[LM, 8, a. 1763].

• El futur hipotètic en castellà

En castellà, trobem l'any 1768 les formes del futur hipotètic:

"*si por algun caso, pensado o no de piedra, agua se desmerecieren las tierras, no pueda pedir rebaxa del arriendo*"[CM, 32];

"*segun se conviniere con el escrivano*"[CM, 32].

• L'ús del futur pel subjuntiu

Aquest ús del futur és abundantíssim en els *Establiments* i també en les visures. Resulta difícil esbrinar si es tracta d'un futur o bé d'un imperfet de subjuntiu, en els verbs que presenten formes idèntiques, ja que en els documents manca l'accent gràfic. Hem considerat com a imperfet, únicament aquelles formes que van coordinades a d'altres que no coincideixen i per tant es demostren indubtables²⁰.

Exemples de futur amb el valor de l'actual imperfet de subjuntiu en oracions condicionals:

—"*si dins dit termini comparexerà, dret li serà fet y justícia administrada*"[VBI, 26].

Exemples de futur amb el valor actual del present de subjuntiu:

—"*que en cada fita tinguen un molló en pena de 30 sous per cada fita que faltará y no estarà manifestada y de 10 per cada fita que no tindrà molló*"[VBIII, 1,39];

—"*donant facultat al dit Jaume Vives que sempre que donará prova per testimonis o actes conclohent per ha hon anava lo dit assagador, que entonces se haja de llevar lo dit assagador que ara es señalarà y entonces se haja de tornar a señalar y linear per ha hon se designarà per la prova que dit Vives donará*"[VBIII, 32];

—"*en cas de ser fora...o que estant en lo terme y avisat no acudirà al consell puguén entonces los tres tindre junta*"[EstT, 19].

• Els valors temporal i modal

L'antic valor temporal de perfet, entenent per temporal un valor relatiu, mesurat no en relació al present de la parla sinó en relació amb un altre moment, definint igualment com anterior al de l'enunciació (anomenat *taxi* per Jakobson i

²⁰ En el *Llibre d'Antiquitats* de València es fa un ús escàs del futur en oracions en les quals modernament la llengua general usaria més aviat el subjuntiu, com a índex de subordinació. No obstant es troben casos de futur en oracions de relatiu, en subordinades temporals i també en les condicionals.

ordre per Bloomfield), es manté en la nostra documentació per a les formes amb *-s* en oracions temporals introduïdes per *com* en textos datats fins l'any 1715 (Ex. 1,2,3,4,5). Aquest mateix valor d'*ordre*, aplicat al present descriptiu, es troba en un exemple de 1615 (Ex. 6).

En oracions causals, igualment introduïdes per *com*, retrobem l'esmentat valor de pretèrit fins l'any 1740, amb la particularitat que en aquests contextos trobem formes en *-s* (Ex. 9,10,11,12,13,14,15,19,20) alternant amb formes en *-r-* en el document de l'any 1684 (Ex.16,17,18).

En tots els exemples adduïts, els imperfets de subjuntiu desprenen un cert valor condicionant, que augmenta en les oracions causals, és a dir que cal que es realitzi l'acció d'aquestes formes per tal que es done l'acció del verb principal.

El valor modal de l'imperfet de subjuntiu, que és el predominant en els nostres exemples, el trobem en una forma en *-r-* d'una oració temporal introduïda per *luego que* (Ex. 7), dins d'un "món irreal" introduït per *a fi de* + infinitiu, en una situació temporal relativa de futur creada en el passat de l'acte de parla, projectant una acció (i una altra que la completa) d'ordre posterior a una primera, representada per una forma en *-ria*. Aquestes accions del "món irreal", condicionen la realització de l'acció de l'infinitiu.

Predomina també el valor modal en les oracions finals introduïdes amb la conjunció *per a que*, tant en formes en *-r-* (des de 1684, Ex. 22, 24, 26, 27), com en *-s* (encara l'any 1738, Ex. 21, 23, 25, 26). En el passat es formula un desig, una intenció d'acció realitzable en un temps indefinit, present o futur, limitat generalment per altres elements extens al morfema verbal. En l'exemple 26, trobem un gerundi en comptes de la conjunció, que marca al mateix temps la simultaneïtat de l'acció desitjada. L'exemple 26, presenta dos verbs en imperfet de subjuntiu, el primer en *-s-* que s'ajusta al valor anterior. El segon, en *-r-*, va col·locat en una subordinada adjectiva que té l'antecedent en el complement del primer verb, i per tant arrossega el seu valor.

Un altre context, en el qual trobem l'imperfet de subjuntiu amb valor modal és en les oracions completives. En el conjunt dels exemples analitzats es distingeixen dos tipus de verbs principals, els de dicció, i els d'obligació, amb diversos matisos que impedeixen de vegades la inclusió en un o altre grup. Incidim en aquesta diferenciació, pel fet que els verbs de dicció, en sentit estricte, poden limitar-se a reproduir en estil indirecte una expressió aliena, i en aquest cas una forma en *-r-* tindria valor de condicional. Únicament quan la voluntat de realització ha estat formulada o implícita en el subjecte del verb de dicció podem trobar el valor d'imperfet de subjuntiu. En canvi, els verbs d'obligació contenen implícitament el factor voluntat del subjecte emissor en la realització de l'acció proposada, i aquesta no es pot presentar més que en imperfet de subjuntiu. Comparem les dues oracions següents:

- i) ells van dir que altres farien
- ii) ells van dir que altres feren

La diferència que observem és, que en "i)" el subjecte (*ells*) no s'implica en la voluntat de 'fer'; únicament informa de la possibilitat de "voluntat" en "altres" de "fer". Podem aplicar la pressuposició que caracteritza les formes en *-ria* : [no suposes que "ells" assumeixen la veritat de l'expressió "altres faran"]. Tanmateix,

en "ii)", la "voluntat" se situa en el subjecte del verb 'dir'. "Ells" demostren voluntat que "altres facen".

Els verbs de voluntat, en canvi, no admeten més que l'imperfet de subjuntiu:

iii) ells van manar que feren.

iv) *ells van manar que farien.

Si fem aquesta matisació en el tipus de verb principal de les oracions completives, és per aclarir si les formes en -r- tenen veritable valor de subjuntiu o mantenen el valor condicional.

Els primers exemples d'imperfet de subjuntiu en -r- en aquest context, els trobem l'any 1646, complementant un verb de voluntat que va igualment en imperfet de subjuntiu; però, en canvi aquest va en -s-, ja que depén al seu torn d'un altre verb principal en passat. El mateix any i en el mateix text, trobem un altre imperfet de subjuntiu en -r- complementant un verb de dicció. En aquest darrer cas, ens decanem pel valor d'imperfet de subjuntiu pel fet d'anar subordinat a una altra forma en -s-.

Aquest mateix procediment comparatiu ens serveix per determinar el valor d'altres formes en -r-. Verbs com *determinar* presenten igualment formes en -s- i -r- en els seus complements (Ex. 33, 37, 40) de manera semblant als verbs de voluntat com *manar* (Ex. 35, 41, 44)

e) Amb valor de dubte trobem únicament un cas d'imperfet de subjuntiu en -s- (Ex. 43) en una proposició subordinada en funció de subjecte.

Podem concloure que al segle XVIII, els documents de localitats de la zona estudiada, que actualment han eliminat les formes en -s-, mostren vacil·lació en tots els contextos. L'estat de variació en el registre escrit és semblant, als Ports, l'Alt Maestrat i la Plana, la qual cosa podria ser interpretada com a reflex de l'estat de la llengua oral.

III.2.9.8. Les formes no personals

• Els infinitius

a) Al segle XVIII observem, l'estat de variació i desplaçament de la conjugació dels verbs de la 2ª conjugació. Observem l'alternança de les formes clàssiques dels infinitius *venir*, *tenir* i *mantenir* i les actuals a la zona *vindre*, *tindre* i *mantindre*. Exemples de les formes clàssiques:

A Benassal: "*venir*"[TM, 9][LM, 9] "*tenir*"[VBIII, 6,9,21,23]; "*tenir*"[VBII, 1]; "*mantenir*"[VBIII, 21,24].

A la Torre d'en Besora: "*venir*"[EstI, 20].

Exemples de les formes actuals de la llengua parlada a la zona:

A Benassal: "*vindre-se'n*"[VBI, 7]; "*vindre*"[JG, 3]; "*tindre*"[LM, 2,6]; "*mantindre*"[CM, 31r]; "*mantindre*"[TM, 40].

A la Torre d'en Besora: "*tindre*"[EstI, 19].

Altres formes que mostren el fenomen morfològic, tant en l'infinitiu com en altres formes verbals:

- Excloure/excluir: "*y de cada heretad que prearan, excluïda la primera*"[EstI, 18v].

5]. - Concloure/concluir: "*per a poder concluir la deixaren en este estat*"[LM,

- Incórrer/incurrir: "*sens incurrir en pena alguna*"[EstT, 30]; "*de altra manera incurriran en la mateixa pena de 10 sous*"[EstT, 25]; "*per a cobrar les penes en les quals hauran incurrit*"[EstT, 33r].

- Discórrer/discurrir: "*véu ell testimoni, que la gent del rey se encaminà devés la masada de P.B., menor de dies, per lo que descorrí ell, testimoni que y havie agut alguna desgràcia*"[VBI, 9].

- Remetre/remetir: "*excepto en lo de la lleuda del cab de Tortosa que per a entonçes remitia dit cas a major delliberació*"[EstT, 11]; "*remetre*"[EstT, 18v].

Enregistrem els infinitius *haver* i *haure*, que es mantenen encara actualment, sense cap diferència semàntica, en el parlar de Benassal: "*haure*"[EstT, 34]; "*haver-se*"[VBII, 2].

b) La construcció *al* + infinitiu temporal

Davant d'infinitiu temporal la preposició *en* coexisteix en català des de la llengua medieval amb la preposició *a* contracta a l'article (*al*). Hom ha demostrat que *al* més infinitiu no és un castellanisme, sinó una construcció genuïna en català i documentada des de la llengua medieval

En la nostra documentació trobem exemples de totes dues construccions:

Exemples de *a* més infinitiu:

A Benassal, al segle XVIII: "*Y baixant per avall, al entrar en lo estret, a la mà esquerra, arimada a la paret del parral de Antoni Fabregat de Paulo trobaren una fita vella*"[VBII, 5];

A Tírig al segle XIX: "*Baisan al cantonet, al entrar al arraconet posaren una parella de fotes a nou pases de amplària*"[JA, 65]; "*anan avan, al entrar en la heredad de Jayme Roda toparen una creu a mà esquerra*"[JA, 75]; "*al entrar al cantó de dit tancadet*"[JA, 84]; "*y al entrar, al cantó de la casa de Valentí Roda y a sinc pases de paret a paret*"[JA, 84]; "*feren una fita o creu per a dita mallada al entrar per la mà dreta*"[JA, 93].

En el procés judicial de Benassal de l'any 1684 trobem la construcció *al paréixer* amb el sentit de 'probablement, segons sembla': "*fetes al paréixer ab arma punjant*"[VBI, 1].

Exemples de *en* més infinitiu:

A la Torre d'en Besora al segle XVIII: "*demanarà llicència al regidor major lo dumenje en eixir de missa major*"[EstT, 24].

c) La construcció *a l'entrar de*

En les visures de Benassal es repeteix durant el segle XVII i XVIII una altra construcció amb l'infinitiu *entrar* substantivat amb el significat 'entrada': *a l'entrar de*. Sembla que és tracta de la forma *a l'entrant de* amb canvi de gerundi per infinitiu, com veurem en l'apartat següent.

Exemples: "*Y més avant al cap de una paret al entrar de la heretat de la dita viuda Falcona trobaren altra fita vella*"[JHV, 13]; "*Y al entrar de dit colze trobaren dos fites*"[JB, 169r] 1634 [MNT, 17]; "*y més amunt en la sort de March Vilalta menor, al entrar de dita sort posaren una fita*"[MNT, 19]; "*Y quant foren al entrar de les viñes de Joseph Bertran de Berola y de Bertomeu Vives, en lo assagador que per entre les dites dos viñes passa...*"[VBII, 9]; "*Y més hamunt a la viña de Joseph vilalta d'en March, al entrar de la dita viña trobaren una fita*

vella"[VBII, 12]; "Y més avant, al cantó de la serrada dels hereus de Pere Garcia, al entrar del prat trobaren altra fita vella roja"[VBII, 16]. En la visura escrita en castellà: "cerca el carrascal que citan las visuras y al entrar de él."[VM, 3].

• El gerundi

a) Es localitzen alguns casos que indiquen el desplaçament de conjugació: "apercebín"[VBIII, 5], [TM, 14]; "detenint"[VBI, 6]; en canvi: "conclohent"[VBIII, 33].

b) Es mantenen usos antics: "al peyter se li aja de entregar el llibre ans del dia de sen Juan; y no entregan -se-li ans, que en tal cas tinga obligació de cobrar-lo el regidor major"[EstT, 27].

c) La construcció *a l'entrant de* amb el sentit 'a l'entrada de' es troba ja en les visures més antigues a mitjan segle XVI i es manté fins al segle XVIII. Segons el DECat es documenta amb aquest mateix sentit ja en Ramon Llull.

Exemples: "E quant foren al entrant de dit pla..."[GS, 5, a. 1555]; "E seguint dit camí, al entrant a la heretat del dit Miralles, a cent passes poch més o menys trobaren dos fites"[JHV, 5]; "Y més avant al entrant del colse, a la part de davall, al sòl del juncar trobaren una fita vella"[JHV, 13]; "E de allí pujaren dal, damun lo mas de Miquel Nabàs, en la lloma, y trobaren dos fites velles al entrant, la una a la una part y la altra, al altra"[JHV, 18]; "y al entrant del dit camí trobaren una fita vella"[JHV, 19]; "y al entrant de un tronquet de roca, en vista del pouet del mas d'en Morató trobaren una fita vella"[JHV, 19]; "y al entrant del dit camí trobaren dos fites velles una endret de la altra"[JHV, 20]; "Y quant foren al entrant en lo collet del mas de Gabriel Viueso trobaren una fita vella"[JHV, 26]; "y quant foren prop y al entrant en lo carrascal a la cayguda de la hombria trobaren una fita vella"[VBIII, 26].

• El participi

Alguna mostra del desplaçament de les conjugacions: "exclüda la primera"[EstT, 18r].

III.2.9.9. Les perífrasis d'obligació

- **Ser menester**

Segons el *DECat* les construccions *haver menester* i *ser menester* són les dominants en el català medieval, avui en el continent això s'ha antiquat i es diu *haver de menester*, *ser de menester*. Tanmateix, en el parlar actual de Benassal encara és viva, en les generacions més grans, la construcció antiga: «això no és menester que ho faces». Exemples: "y de allí avant fessen les baces que coneguessen que fossen menester" [JÇ, 51, a.1597]; "y lo demás fora del canyo, allò que coneguen que sia menester en dit abeurador sia fet a costes de la Comuna" [JÇ, 51, a.1597]; "haja de fer una calçada de argamassa, la que sia menester per a que prenga tota la aygua que mane de dita font" [VBII, 3]; "gastos de fusta que serà menester en dita obra" [JG, 12].

Els dos darrers exemples, originals del S. XVIII demostren la vitalitat de la construcció antiga en aquell segle.

- **Tenir necessitat de**

Exemples: "y fonch trobat que té nescessitat de adobar-se lo abeurador" [JÇ, 51, a.1597]; "trobaren que té nescessitat de adobar-se lo abeurador" [JHV, 3, a. 1615].

- **Haver de + infinitiu**

Exemples: "ai de pendre" [JG, 6v]; "li havia de dar" [JG, 4r]; "haja de fer" [VBII, 3], [VBIII, 24]; "haja de llançar" [VBIII, 24]; "haja de conrear" [VBIII, 24]; "haja de manar" [VBIII, 24]; "que aga de fer bo" [CM, 31v]; "que aga de cultivar" [CM, 31v]; "que aga de netegar" [CM, 31v]; "que aga de pagar" [CM, 31v]; "que aga de ser" [CM, 31v]; "que aga de plantar" [CM, 31v]; "que aga de dar fiança" [CM, 32].

- **Tenir obligació de + infinitiu.**

Exemples: "que tinga obligació de tornar" [CM, 31r]; "tinguen obligació de tindre junta" [EstT, 19].

- **Deure + infinitiu**

Exemples: "si hi y a algú dels quatre oficials que siga tan atrevit de fer semejans coses quan ells deuen ser los que han de donar bon eixemple" [EstT, 31].

III.2.10. Les preposicions

III.2.10.1. La preposició *a*

• La variant *ad*¹

La trobem fonamentalment davant el demostratiu *aquell*, *-a* en diferents funcions sintàctiques. Al *Llibre de la Confraria del Roser* de Cincorres, a principis del segle XVII, forma locució preposicional junt a *per*, davant dels demostratius *aquest* i *açò*. A Xert es documenta davant de l'indefinit *algun*.

Els nostres documents no mostren la variació actual *ad/an* que distingeix el parlar d'algunes localitats del Baix Maestrat de la resta. Exemples:

a) Introduint un circumstancial de lloc, substituïble pel pronom *hi*:

A Benassal i Culla: "*a l'abellaret eo ans de aplegar ad aquell*,"[JHV, 4]; [JB, 107]; [MNT, 18]; [MNT 1, 2]; [VBII, 7].

A Xert: "*si lo justícia o son lloctinen anirà ad algun mas*"[EstXert, 69, p. 526, a 1689].

b) Després d'un adverb, formant una locució prepositiva. Exemples:

A Benassal: "*posaren una fita y junt ad aquella posaren una creu en un cantal*"[JHV, 18]; "*y més avant, consecutivament ad aquella ne trobaren altra*"[JHV, 23].

c) Darrere de la preposició *per*, precedint els demostratius *aquest* i *açò*.

A Cincorres: "*les persones que de dit capítol tindran poder per ad açò*"[LCR, 1613]; "*sien expel·lits de dita confraria del número per aquells que per ad açò tenen poder*"[LCR, 1613]; "*per ad aquest any venidor*"[LCR, 1623].

d) Introduint un objecte directe.

a Benassal: "*per ço lo ha'ciat ad aquell ab ralles*"[VBI, 21]

a Vinaròs: "*y ad aquell lo puguen obligar a servir dit ofici*" [EstVinaròs, 35, 16r, a. 1647]; "*si fer no u voldrà, puguen obligar ad aquell dits jurats amb penes ha acceptar*"[EstVinaròs, 35, 16r, a. 1647].

e) Introduint un complement indirecte, substituïble pel pronom *li*.

a Benassal: "*sertificant ad aquell que dins dit termini compareixera*" [VBI, 26].

• La preposició *a* i el complement directe

Les visures, pel seu caràcter descriptiu de llocs, contenen molt pocs exemples d'aquest tipus de complement. El procés judicial, en canvi ens forneix uns pocs exemples que segueixen la tendència general d'usar la preposició *a* davant el complement directe de persona. Hom sap que aquest ús al segle XV, ja es trobava força estès en català, sobretot en uns determinats contextos.

Distribuïts per les característiques del complement, hem trobat la preposició *a* en els següents casos:

a) Quan el complement directe és un nom propi de persona, tant quan la preposició es troba directament davant del nom, com en la consrucció «*a* + article determinat + *dit* + nom propi de persona». Exemples: "*trobaren en frau al dit Melchior Orega*"[JHV, 6]; "*fonch atrobat...a Jaume Nabàs*"[VBI, 1]; "*y oyts a Joseph Bertran y a Visent...*"[TM, 39]; "*cabutar als dits P.B. menor fill de Pere y al dit J. Beltran*"[VBI, 3].

¹ D. Recasens, (1991, 230) considera el fenomen fonèticament, com a casos d'afegiment de [d] entre vocals pertanyents a mots successius (*pa-[d]-ell*, *a-[d]-ell*).

b) Encapçalat per un demostratiu: "lo ha citat ad aquell ab ralles per a que comparegués..."[VBI, 21].

c) Quan el complement directe és un sintagma nominal encapçalat per un article determinat + nom o adjectiu. Exemples: "y atnent a la súplica que dita viuda y hereus se ha posat del dit assagador..."[VBIII, 39]; "oyts als sobredits com també als testimonis que allí se encontraven"[TM, 41]; "una fita vella que mira a la altra fita que està en lo socosta"[VBIII, 5].

Una errada de l'escrivà incorpora la preposició *en* davant del complement directe: "per ço li assentaren en la pena dels Establiments"[VBIII, 25].

• **Verbs que regeixen la preposició *a* davant d'infinitiu**

Passar a: "passant a regonéixer"[VBII, 4].

Anar (-se'n) a: "anaren a la vila de Benasal a fer nit"[VBII, 10]; "se n'anaren a fer nit"[LM, 3]; "anaren a mirar"[VBII, 8]; "anaren a la Rambla Carbonera a regonéixer y mirar un camí de herbatge que ix del pla"[VBII, 17].

Restar a: "de 3500 agilons, sis mil regoles y 600 atoves, asta dit dia li restí a deure:(...)"[JG, 16]; "les 6 barcelles (que) resta a pagar Christòfol Bertran, se cobraren en lo any 1768"[CM, 32].

Faltar a: "los 9 sous que falten se'ls recobrarà mossén Joseph Climent quant pague Christòfol Bertran les barcelles de blat que falta a donar del precent any"[CM, 31].

Prendre a: "y prengueren a visurar lo dit assagador"[VBIII, 9].

Tornar a: "y tornant a seguir la via o divisió de la heretat"[VBIII, 9].

Entrar a: "entràren a regonéixer la senda"[VBIII, 15].

Ajudar a: "per agudar l dia a dur terra a la teuleria"[JG, 16].

Sense verb explícit, en un context semblant al de l'exemple anterior: "A F.M. per 8 dies a collir lleña i coure el forn:"[JG, 11]; "per 20 gornals a fer gavells, a 4 sous 6 dinés lo gornal, pagí:"[JG, 16].

No apareix la preposició davant l'infinitiu, amb el verb *manar* : "y si no o fa, o podrà manar fer, lo cindich del clero a ses costes"[CM, 31r].

• **La preposició *a* col·locada entre dos mots iguals**

Serveix per expressar la successió d'objectes de la mateixa classe. Exemples: "encontraren dos fites una consecutiva al altra"[TM, 13]; "roca a roca"[LM, 3].

• **Les preposicions *a* i *en* als complements circumstancials de lloc**

a) Per a indicar direcció, moviment vers un lloc, tant l'acostament com el terme final del moviment, trobem generalment la preposició *a* en els verbs usats intransitivament:

Accedir a 'Arribar, pervenir': "haver accedit a la masada"[VBI, 22,23]; "accediren a la font d'en Seguda"[VBII,3];[LM 1,6]; "accediren a una solside"[TM, 39].

Acudir a: "havent acudit C.F ...a la masada de Corbó"[VBI, 2]; "han acudit a la masada"[VBI, 20].

Aplegar a: "aplegà a ell testimoni J. B."[VBI, 3]; "aplegà a sa masada J.N."[VBI, 6]; "y aplegant a ella (la masada) trobaren a J.N." [VBI, 14]; "y aplegaren als primers bancals"[VBII, 8]; "y aplegant a la foyeta del Bale"[TM, 37].

Arribar a: "arribaren a les viñes"[VBII, 9]; "arribar al sargallar"[LM, 4].

Encaminar-se a: "se encaminaren a la masada"[VBI, 11,14].

Restituir-se a: 'Tornar a posar en el lloc anterior';² "*se restituïren a la vila*"[LM, 6].

Anar a: "*anà al puesto*"[VBI, 2]; "*que (ha)anat la gent del rey a la masada*"[VBI, 9]; "*anaren a la vila de Benasal*"[VBII, 10]; "*va al pla de Vilar de Canes*"[VBII, 10]; "*se n'anaren a dit molí*"[LM, 3]; "*anaren a la partició*"[TM, 34]; "*lo camí que va al mas d'en Gisquerol*"[BM, 45].

Pujar a: "*pugant, dalt, a la sera del Vermell*"[VBI, 8]; "*los barranquets puixen a la singla llaurada*"[LM, 7]; "*pujaren a la Creueta*"[BM, 53].

Baixar a: "*lo camí que baixa als antuixans*"[BM, 46r].

Passar a: "*passaren al saulonaret blanch*"[LM, 4].

Vindre a: "*vindre-se'n a la present vila*"[VBI, 7].

Hi ha verbs, però, que van acompanyats de la preposició *en*:

Embocar en: "*arriba lo Comú de Consell hasta la dita paret y tota paret amunt, per lo fil del collet o llometa hasta embocar en lo assagador de herbatge*"[VBIII, 27];[TM, 32].

Entrar en: "*per a que entre el aygua per dita ayguera en dita heretat*"[TM, 40]; "*y entrant en la eretad*"[BM, 17]; "*entrant en los primers bancals de...*"[LM, 4].

b) Per a assenyalar situació, repòs, el lloc en el qual està o succeeix una acció, amb els següents verbs usats intransitivament, es troba generalment la preposició *en*:

Ser a/en: 'Trobar-se' (en un lloc). La majoria dels exemples responen a una mateixa construcció introduïda per la conjunció temporal *quan* que indica el final d'un moviment, amb el sentit d'arribar'. Predomina l'ús de la preposició *a*. Cal remarcar que la majoria d'exemples de *en* són del segle XVI i principis del XVII llevat dels dos de LM (1763). Exemples amb *a*: "*quant foren a la foyeta, prop de la cova d'en Julià*"[JHV, 16]; "*quant foren a l'ayguamoll*"[JHV, 24]; "*quant foren a la heretat de la viuda de J.M.*"[JHV, 26]; "*quant foren a un colse que està junt a la heretat*"[1658, 17r];[1687, 2]; "*quant foren a la hera de A. F.*"[VBII, 3]; "*quant foren a un colse y prat*"[VBII, 4]; "*quant foren al algubàs*"[VBII, 10]; "*quant foren a la girada de la paret de la mà dreta*"[VBIII, 25]; "*quant foren a la partició del mas dels Homs y de Na Boneta*"[VBIII, 29]; "*quant foren a la creu que està junt al camí*"[TM, 35].

Exemples amb *en*: "*quant foren en la terra d'en Berthomeu Fabregat*"[GS, 3, a.1555]; "*quant foren en la ombrieta davall lo mas dels Vives*"[GS, 4, a.1555]; "*quant foren en aquell, lo reconegueren*"[JHV, 3, a. 1615];[a. 1634, 169r]; "*quant foren en un collet trobaren dos fites*"[JHV, 29, a. 1615]; "*quant foren en lo barranquet*"[LM, 3]; "*y essent en ella*"(la singla)[LM, 6].

Estar en/a: Predomina la preposició *en*, però es troba algun cas de *a* en el segle XVIII. Cal remarcar que els exemples coincideixen en el tipus de sintagma nominal introduït per la preposició, que és definit en tots els casos.

Exemples de *en*: "*la seua heretat que està en la ralla del mas de B.B.*"[VBI, 1]; "*donzella que estava en la dita masada*"[VBI, 3]; "*estava ...en lo terme de la present vila a part de avall de les saleres*"[VBI, 3]; "*estava ell testimoni en sa masada*"[VBI, 6]; "*estant en sa masada*"[VBI, 16]; "*que estaven prop y en sa heretat, en la foyeta d'en Fuster, a la ralla del mas de B.B.*"[VBI, 19]; "*la masada*

² El DCVB l'any 1725 documenta el verb amb la preposició *en*: "*se restituïren en ses cases*".

de P.B....que està en lo terme de la present vila en la partida de Corbó"[VBI, 25]; "el morralet més alt que està en la roca migera"[LM, 5]; "edredera que està en la roca"[LM, 6]; "la creu que està en la roca migera"[LM, 7].

Exemples de a: "antes de la que està al fosc tallant la heretat"[TM, 5]; "en un cantal que està a la paret, junt a una carrasca"[TM, 5].

Encontrar-se a: "se encontraren a la masada"[VBI, 14].

Contenir-se en: "continguda en la vesura passada"[BM, 14r]; "se conté en la vesura passada"[BM, 15].

Començar a: El significat del verb conté la idea de principi de moviment: "comensa a dit molt"[TM, 1]; "comensaren a la basa de la Vila"[JA, 44]; "comensaren a la fita y creu de les trenta pases"[JA, 65].

Quedar-se en: "es quedaren los demás en dit puesto replicant"[VBI, 9].

Comparéixer en: "que comparega lo dia de demà davant y en cort de dit justícia"[VBI, 21]; "comparent en cori"[VBI, 21]; "comparent en la cort"[VBI, 22].

Viure, revenir i habitar: "en la qual casa y masada solia viure, revenir y habitar P.B."[VBI, 20].

c) Amb verbs usats transitivament, indicant el lloc on succeeix l'acció, predomina la preposició *en* quan el complement circumstancial està format per la preposició i un sintagma nominal, tant determinat com no determinat.

Fer: "li tirà una puñyalada a ell, relant, y volent-la y agafar, en la mà esquerra li féu un esgarrañy"[VBI, 2]; "feren una creu en lo collet"[TM, 5]; "havent fet lo degut escorcoll en dita casa"[VBI, 21]; "haver fet diligent escorcoll en aquella"[VBI, 23]; "fent una y tercera ralla en les portes de la casa y masada"[VBI, 23]; "ha estat sitat a ralles fetes a les portes de la casa y masada"[VBI, 25]; "feren ...fita...en un cantal"[LM, 1]; "per haver fet parets y sembrats en azagador de herbatge"[BM, 52r].

Ferir: "y el ferix en el dit del mig"[VBI, 19]; "y el ferix en la boca del estómag" [VBI, 19].

Encontrar: "y havent enconrat la caseta en Comú"[LM, 2]; "encontraren la creu en una roqueta"[LM, 2]; "en lo pañy de les roques encontraren"[LM, 5].

Contenir: "lo contingut en dita escriptura"[VBI, 23].

Guardar: "guardant lo ganado en la terra del Vermell"[VBI, 8] (de indica propietat).

Llaurar: "ha llaurat dita senda en catorse puestos"[LM, 5].

Treballar: "treballava en terra del Bovalar"[TM, 12].

Deixar: "es deixà a dit P.B. en lo mateix barranch"[VBI, 10]; "deixe les sis pases en dita senda"[LM, 5].

Haver hi: "en dites saleres hi havia un carròs de gent"[VBI, 8].

Tenir: "lo puñal que el dit P. tenia en la mà"[VBI, 16].

Topar: "en lo pañ de una roca gran toparen un.atra creu"[JA, 77].

Trobar: "fonch atrobat en la masada"[VBI, 1]; "trobaren..la... en lo cantal"[LM, 1]; "trobaren ... en la roca"[LM, 2]; "en lo collet... trobaren"[LM, 5];[BM, 17r]; "en aquell endred...trobaren"[BM, 17r]; "en la mateixa riscla trobaren ..."[BM, 20]; "en lo collet trobaren altra fita"[BM, 46r]; "en una roca trobaren la creu"[BM, 15]; "en una roqueta trobaren"[BM, 18r]; "en una roqueta trobaren altra fita"[BM, 44r]; "en un espigolar trobaren altra fita"[BM, 46r]; "en lo colze

de la volta del barranquet...trobaren"[BM, 13r]; "en lo frontó de una roca, a la mà esquerra trobaren"[BM, 16r]; "en una riscla de roca que alsecha més" [BM, 19r]; "en un morralet de roca trobaren la fita"[BM, 20v].

S'usa *a* indicant una parada, final del moviment expressat per un verb de moviment sobreentès. Es pot substituir per *quan foren a*. No depén, doncs, de "trobar" o "fer". Exemples: "en una antigor a un cantal gran en la roca"[TM, 3]; "Més hamunt, en vista del Fosino, a les Saleretes y a 300 passes de les antecedents fites"[TM, 4]; "seguint lo camí, a les Saleretes, a 300 pases de les altres encontraren les dos fites"[LM, 4]; "més amunt, al Mal Pas del Fosino, a 300 passes posaren dos fites"[TM, 4]; "y al Mal pas del Fosino, a 300 pases de les antecedents trobaren les dos fites"[LM, 4]; "y més amunt, al Morralet més alt (que) està en la roca mijera, passada la segon edrera (que) està en la roca, damunt de una carrasca, en lo puntalet encontraren la creu"[TM, 5] [LM, 5]; "seguint lo dit camí, al abellaret eo ans de aplegar ad aquell, damunt lo camí trobaren una fita"[LM, 7]; "al abellaret trobaren altres dos fites"[BM, 45]; "a la calzada trobaren una fita"[BM, 46r]; "a la barraqueta dóna dos fites la vesura passada"[BM, 103]; "a la pugada de una riscla de roques en lo endred de...dóna una fita"[BM, 103r].

Un cas de preposició *a* per a indicar situació, 'dins de', el trobem amb el verb *Haver-hi*: "si n'í a part al Comú"[TM, 14].

d) Quant a l'ús de les preposicions *a* i *en* en locucions prepositives que introdueixen circumstàncies de lloc, ens hem fixat en les que responen a l'estructura «a/en + art. (el/la) + (subs (de + adv)) + de» i podem establir quatre grups:

Locucions que únicament presenten la preposició *a*: *al sòl de*, *al soldavall de*, *al capdamunt de*, *al calç de*, *al extra de*, *al tenor de*.

Locucions en les quals predomina la preposició *a*: *al cap de/en lo cap de*, *al costat de/en lo costat de*, *al cantó de/en lo cantó de*, *a la vora de/en la vora de*, *a la part/en la part* (d'avall de/d'amunt de/d'ombria de/solana de/dellà de/de dalt de).

Locucions en les quals s'usen les preposicions *a* i *en* amb predomini de la segona: *al peu de/en lo peu de*, *en lo endret de/a l'endret de*, *en la punta de/a la punta de*.

Locucions registrades únicament amb la preposició *en*: *en lo enfront de*, *en lo mig de*.

III.2.10.2. La preposició *en*

• En expressions temporals

Indica el temps dins el qual o durant el qual té realitat una acció.

Exemples: "En 15 de dehembre de 1746,...se publicà..."[TM, 14]; "la visura feta en lo dia 9"[LM, 1,3]; "eixecutaren en 14 de juny"[LM, 2m]; "comensar la visura en lo dia següent"[LM, 3]; "y enaprés, en la vesprada...es trobà ell testimoni"[VBI, 9]; "y comensa en el 1º de maig de 1767"[CM, 31]; "la fita nova (que) posaren en la visura passada"[BM, 13r]; "y dit Bertran li féu dos forats en dit puesto en dita puñyalada"[VBI, 4].

• Verbs que regeixen la preposició *en*

Condemnar en:³ *"requirí lo dit Pere Bertran ser condemnat en totes les penes així corporals, com pecuniàries contra semblants delinqüents estatuhides y hordenades"*[VBI, 20]; *"sia lo dit Beltran condemnat en los gastos de la present causa"*[VBI, 20].

Multar en: *"lo multaren en una lliura"*[LM, 2]; [TM, 2].

• Per a introduir un infinitiu complement de verb

La totalitat dels exemples d'aquest ús de la preposició *en*, pertanyen al registre administratiu del *Llibre de Fàbrica de Sant Cristòfol*, són de mitjan segle XVIII i alfernen en el mateix context amb la preposició *per*, *de* i *a*. Per les característiques del document, els verbs s'ometen en la majoria dels casos i són difícils de precisar. Amb la preposició *a* trobàvem el verb *ajudar*. En els següents exemples, l'únic verb principal explícit és *treballar*.

"A Juan Branchat per 4 dies treballà en dar menobra"[JG, 14r]; *"A T.S. per dos dies en netejar la olla del quart forn"*[JG, 11]; *"A A.M. per diferens gornals en pugar aguillons..."*[JG, 14r]; *"A T.S. per 9 dies en arrancar lloses per a el presbiteri, picar-les y asentar-les, a 6 sous"*[JG, 14r]; *"per un dia en terraplenar pagí:"*[JG, 14r]; *"per un dia en terraplenar pagí"*[JG, 14r]; *"en pugar aguillons"*[JG, 14r]; *"Al fill de dit Miralles per tres dies y mig en coure el forn: 1 lliura."*[JG, 16]; *"A J.B. per 29 dies en fer les portes del carrer y finestres, a 4 sous per cada dia: 5 lliures 16 sous"*[JG, 18]; *"A J. B. per sis dies en fer los balcon, a 4 sous:"*[JG, 18]; *"A J.F. per lo mateix y 5 dies en los calixos"*[JG, 18]; *"A J.B. per 24 dies en fer banchs, asentar lo retaule y asentar scala y cor, a 4 sous:"*[JG, 18]; *"A J.B. per 20 dies en fer la porta de la sacristia, asentar la scala del quarto, fer manperlans per a la scala"*[JG, 18].

III.2.10.3. La preposició *ab*

• Per a expressar companyia

En aquest ús, en les visures apareix majoritàriament la preposició *ab*, quasi sempre precedida dels adverbis *ensem* o *juntament*. Això es pot justificar per tractar-se de contextos que responen a fórmules del llenguatge administratiu. No obstant, en la mateixa expressió, al segle XVIII es troben casos amb la preposició *en*. Expressant companyia, fora de la fórmula més repetida, també trobem casos de *en* al segle XVIII.

Exemples de *ab*: *"(els proms e misatgers) ensem ab mi, Joan Geroni Vives, notari"*[JHV, 2]; *"ixqueren (els proms i missatgers) de la predita vila de Benaçal ensem ab mi, dit notari"*[HJV, 8]; *"los quals ensem ab mí, Vicent Badal..."*[VBII, 2]; *"juntament ab Vicent..."*[VBIII, 1,15,21,30,34,38]; *"juntament ab dits escrivans"*[VBIII, 8]; *"juntament ab T.M."*[TM, 9,14,24]; *"tots los dessús dits nomenats juntament ab T. Andreu"*[TM, 11]; *"s'encaminà ell testimoni devés la*

³ Als exemples de "condemnar" del DCVB, (3:347), trobem diferents preposicions: *condemnar: a mort; a perdurable turment; ser ofegat; que muïres; a pèssima mort; de perdre tot quant han; "sia condemnat en despescs"*

masada de Joseph Bertran, son pare, juntament ab dit Vicent Nabàs"[VBI, 17]; "li manà a ell testimoni, el lloctinent de justícia, que el acompanyàs ab assistència de altres. Y tots s'encaminaren a..."[VBI, 11];[VBI, 12,14]; "los dits síndichs y mensatgers ixqueren de la present vila de Benasal, ha hon feren nit, ab mi, dit notari"[VBII, 17]; "P.L., alcalde ordinari, S.P. y F.V. de C, regidors, J.M. de Y., síndich y procurador general, ab P.F., J.B. de J. y V.M, prohoms de dits jurats... accediren..."[LM, 1,3,6,8]; "treballaren 5 obrés ab sos menobrés"[JG, 19].

Exemples de en: "J.M., jurat, juntament ab sos proms B.V. de P., V.M. y P.F.; T.L., majordom, també en sos proms F.F. y C.B."[TM, 39]; "juntament en Bertomeu Vives de Pere"[TM, 41]; "A Thomàs, contat en Miquel los gornals, té guanats asta el dia 31 de octubre en San Christòfol, li ai donat: 6 lliures 3 sous"[JG, 4r].

• **Per a indicar addició, agregació**

Es troba únicament la preposició *ab*. Exemples:

"de paimentar, resobosar los pañs de fora, pugar aygua y dar menobra, ab lo gasto, al pintor per pintar ...pagí..."[JG, 19]; "dos fites velles dóna la vesura passada, una a cada mà, ab una contrafita [BM, 36r].

"una fita vella ab un gran molló"[VBIII, 26]; "una fita vella ab un molló"[VBIII, 27]; "trobaren la fita vella dóna la visura passada ab un gran molló"[TM, 32].

• **Per a designar l'objecte material que hom té o du**

Predomina la preposició *ab* encara que hi ha un exemple amb *en*.

Exemples de *ab*: "per los plans de Consell passava un home ab dos cavalcadures"[VBI, 2]; "estava ell, testimoni, a cosa de les nou hores del matí, ab son ganado, en dit puesto"[VBI, 3]; "puguen passar, anar y venir ab qualsevols càrregues, totes y qualsevols persones"[TM, 9]; [LM; 9]; "aplegà a sa masada, Jaume Nabàs menor de dies, son fill, ab un drap a la boca del ventrell"[VB, 6]; "ell, testimoni,...ab un bastó en la mà s'encaminà corrent"[VBI, 16].

Exemple de *en*: "no es pot passar en avarios"[TM, 27].

• **Per a indicar la manera com es realitza l'acció verbal**

Predomina la preposició *ab*. Cal remarcar la forma *an* registrada en una sola ocasió en la visura de Tírig de 1817.

Exemples de *ab*: "e lo pati de la font restà ab son molt bon ampriu"[JHV, 3]; "los abeuradors estaven ab son molt bon espay"[VBII, 16]; "los abeuradors dels Prats del Algar estaven ab molt bon espay encara que mal conreats"[BM, 13]; "la trobaren ben tractada, ab son bon espay"[BM, 34]; "posaren dos fites, la una al tenor de la altra, ab la mateixa amplària"[TM, 4]; "ne posaren altra ab la mateixa amplària"[TM, 4,5]; "posaren dos fites, la una al tenor de al altra, ab sis passes de amplària"[TM, 4]; "seguint lo camí ab ses voltes"[TM, 4,5];[LM, 4]; "seguint la dita senda ab ses voltes"[LM, 4]; "encontraren les dos fites de la antecedent visura ab los sis passos de àmbit"[LM, 4].

Exemples de *en*: "més amunt, seguint lo camí en ses voltes, a 300 passes, posaren dos fites, la una al tenor de la altra"[TM, 4]; la (fita) posaren dins un bancal herm de L.M. en la amplària de 20 passes de la una a l'altra"[VBIII, 17]; "trobaren la fita vella dóna la vesura passada y més avant, a cinquanta passes, en poca diferència, trobaren la fita vella dóna la vesura passada"[BM, 4r].

Exemple de *an* a Tírig: "trobaren una parella de fites, *an* trenta pases de amplària"[JA, 73].

• **Per assenyalar l'instrument o mitjà material**

Alternen les dues preposicions en una proporció semblant.

Exemples de *ab*: "los Vidals amostraren un acte rebut en lo any 1541, *ab* lo qual se mostrava..."[JHV, 3]; "ab acte rebut per Jaume Bertran"[JHV, 22]; "y esta (l'aigua) que entre en lo bassi *ab* sa canal"[VBII, 3]; "portar (la aygua) *ab* sols guiada"[VBIII, 25]; "trobaren allí a J.N. menor ferit en tres puestos, fetes, al paréyxer, *ab* arma punchant"[VBI, 15]; "vent que dit P.B. menor, se arremetie contra de ell, testimoni, *ab* lo puñyal dos altres vegades"[VBI, 4]; "tenint com tenia lo punyal, dit P.B. d'en P., quant estava afferrat *ab* dit V.N., no l'offengué *ab* ell,"[VBI, 19]; "haver publicat y preconizat la dessús dita crida y citació de trenta dies *ab* veu alta intelegible y *ab* so de trompeta a les portes de casa"[VBI, 26]; "pugar cals *ab* son macho"[JG, 11]; "pugar cals *ab* son burro"[JG, 14]; "pugar arena y cals *ab* son macho"[JG, 14]; "pugar un dia cals *ab* son parell"[JG, 14]; "pugar cals del forn quatre dies *ab* son parell"[JG, 14]; "pugar un dia regolles *ab* son parell"[JG, 14r]; "pugar.. un dia arreplegar blad de Culla *ab* son parell"[JG, 14r]; "pugar cals i arena *ab* sos parells"[JG, 14r]; "per 6 dies *ab* lo macho pugar cals"[JG, 14r]; "per tres dies pugar arena y cals *ab* lo macho"[JG, 14r].

Exemples de *en*: "y dit Pere Bertan menor, escomensà a porrades en la mà contra de ell, testimoni"[VBI, 4]; "y entonces lo dit Pere Bertran menor comensà a pegar porrades en la mà al dit Vicent Nabàs"[VBI, 19]; "pugà pedra en son parell"[JG, 4r]; "pugar fusta en son parell"[JG, 12]; "pugar un dia cals en dos burros"[JG, 14]; "pugar dos dies lloses en tres machos"[JG, 14]; "pugar un dia arena en son burro"[JG, 14]; "per dos dies en dos machos pugar lloses"[JG, 14]; "per dos dies en tres machos pugar lloses"[JG, 14]; "per un dia terraplenar en los parells"[JG, 14r]; "per pugar cals y terra per a la calçada en un macho"[JG, 14r]; "per pugar pedra y lloses per a la calçada en un vagage cada un"[JG, 14r]; "per pugar les lloses del presbiteri en tres machos"[JG, 14r]; "quatre dies, en lo macho pugar cals"[JG, 14r]; "dur lleña la forn en son parell"[JG, 16]; "per pugar un dia aguillons en los parells"[JG, 16].

• **Per unir els dos subjectes de l'acció o termes de la relació en accions o relacions recíproques**

Apareixen les dues preposicions en una proporció semblant.

a) Per unir subjectes personals:

Exemples de *per*: "per lo concanvi que féu la Comuna *ab* aquells, donants-los un tros..."[JHV, 22]; "quan ell, testimoni replicava *ab* dit Bertran, major"[VBI, 7]; "respongué dit Pere Bertran que havien tengut una riña *ab* Jaume Nabàs menor y Vicent Nabàs, fills de Jaume Nabàs"[VBI, 10]; "se veu clarament tenir gran enemich, a lo dit P.B., fill d'en Pere *ab* dit J.N."[VBI, 19]; "que estaven los dits Bertrams atrossats *ab* dit V.N."[VBI, 19]; "después de haver presehit poques paraules se afferrà dit Pere Bertran menor *ab* lo testimoni"[VBI, 3]; "havent presehit poques paraules, se afferrà *ab* dit V. N."[VBI, 18]; "y per lo frau, se ajustà *ab* este, que pague deu lliures"[BM, 33r].

Exemples de *en*: "y de comú consentiment de la Vila y de dit J. F., se obligà este, a rodar de paret la rodada de dit mas...per a hon señalaran dos hòmens inviats per dita Vila y pagats per dit F. per evitar qüestions en los que tindran lo

bovalar de la Carn"[TM, 22]; "pasàrem contes en Miquel Climent, obrer, de tot lo que té asta dit dia a cónter de la obra..."[JG, 4]; "Passàrem contes en Miquel Climent dia 1 de nohenbre de 1729"[JG, 5]; "passà contes en mon germà y li donà"[JG, 16]; "dia 24 de abril de 1730 pasí contes en lo teixero"[JG, 16].

b) Per unir termes no personals:

– **Afrontar en/ab**: El verb *afrontar* presenta casos de *ab* i de *en*. A Tírig l'any 1817, apareix acompanyat en una ocasió de *an*.

Exemples de *ab*: "afrontava la heretat de aquells ab lo Concellat"[JHV, 3]; "affronta ab la terra de la Comuna" [VBIII, 27], [TM, 32]; "afronta ab terra dels hereus de Juan Nabàs, ab via pública y ab Comuns de la Vila"[TM, 25] (còpia de 1603).

Exemples de *en*: "la dita serrada de Fabregat afronta en la de Na Simona"[TM, 23]; "les afrontacions són: en Comuns de Vila, en lo Puchol, en assagador de herbatge, en Comuns de Vila, en terres del mas de dits compradors y barranch avall ab la roca del Marfullar"[TM, 26, còpia de 1682].

Exemple de *an* a Tírig: "confronte an eretad"[JA, 42].

– **Engravar-se ab/en**: El significat del verb 'confluir, continuar' demana la preposició *ab*. En els textos predomina l'ús de la preposició *en*. Hem trobat únicament nou casos de *ab*, repartits, però, en tots els escriptors des del 1615 fins al 1763.

Exemples de *ab*: "y de allí se engrava lo dit camí, ab la seguida que porta, per tota la serra del Servo"[VBII, 8]; "y allí se engrava lo dit camí ab la seguida que porta de la dita serra del Servo"[BM, 6]; "La fita designe que allí fa fi lo assagador y allí s'engrava ab lo camí que va a la Penella"[JHV, 7]; "lo assagador hasta engravar-se ab lo camí de Ares"[VBIII, 15]; "ha hon se engrava lo assagador del B. C ab lo dit camí"[VBIII, 15]; "se engrava ab lo assagador"[VBIII, 33]; "miraren un camí que ix de la dita font y tira la via del mas del Comanador y se engrava ab lo altre assagador"[BM, 38]; "y de allí se engrava ab lo tosal Pelat"[BM, 42]; "allí se engrava ab lo camí que baixa de les llomes"[BM, 48r].

Exemples de *en*: "lo qual camí se engrava en lo riu del Bosch"[JHV, 18]; "trobaren dos fites, una al thenor de la altra y de allí tiren altres dos fites que estan més avant al toçal Pelat y de allí se engraven en lo toçal Pelat, lo qual és de herbatje"[JHV, 19]; "y al sòl de la foyeta ne trobaren dos fites velles y allí se engrava dit camí en los Covarchos"[JHV, 20]; "y allí dit camí se engrava en lo dit toçal Pelat"[JHV, 23]; "y dit camí se engrava allí en lo antuixà de herbatje"[JHV, 27]; "y hallí se engrava en lo camí de herbatje dels Estrangers"[VBII, 10]; "hasta prop de engravar-se en lo barranquet"[VBIII, 3]; [TM, 16]; "lo assagador se engrave en altre assagador"[VBIII, 14]; "lo dit camí de Ares se engrava en lo dit assagador ab dos fites que es troben en lo assagador"[VBIII, 16]; "y hallí se engrava en la paret (part?) que han deixat a la pugada"[VBIII, 27]; "lo assagador que baixa de la partició (...) se engrava en la rambleta"[VBIII, 32]; "y de allí (la heretat) se engrava en Comuns de Vila"[TM, 11]; "y per la seguida de les roques se engrava dita masada en la terra del herbaje de la Comuna"[TM, 31]; "y se engrava en lo assagador de herbaje"[TM, 34]; "y seguidament dit assagador se engrava en lo pas de herbaje de la Comuna que per allí passa"[TM, 39]; "y de allí se engrava en lo Comú que va a la Creveta"[TM, 42]; "a la que se engrava en lo

assagador de herbaje"[TM, 43]; "y de allí se engrava en lo comú del Rivet d'en Segures"[TM, 45]; "y allí se engrava en lo camí de herbaje dels Estrangers"[BM, 7r]; "lo qual camí se engrava en lo riu del Bosch"[BM, 41]; "y com de allí amunt és tot terra y antuixà de herbaje, en la qual se engrava lo dit camí o assagador de herbaje"[BM, 103]; "se engrava en lo assagador"[BM, a7].

– **Partició de...ab/en...:** Domina l'ús de *ab*. Observem, no obstant que els mateixos escrivans que empen *ab* també se serveixen de *en* per a contextos semblants.

Exemples de *ab*: "partició de dita heretat ab lo Comú"[VBIII, 2]; "la partició de la terra de L.M. ab la de la viuda"[VBIII, 11]; "partició de la sua heretat ab la de la viuda de G.N"[VBIII, 25]; "partint lo antuixà ab lo hereter per una senda que puga a dita singla llaurada"[TM, 5]; "posaren 6 fites unes davant altres departint lo antuixà ab lo hereter"[TM, 8]; "ans de arribar a la partició de la terra de P.M. ab la de la masada de la Berola de Grau"[TM, 38].

Exemples de *en*: "los llibres antichs declaren que el dit assagador devalla des de la partició de la heretat de dit J.V. en los Comuns de la Vila, per lo endret de la roca dels covarchos a la dita rambleta de Foyes"[VBIII, 32]; "feren una creu en un cantal migà, designant y partint les terres de la masada en lo antuixà"[TM, 6].

– **Divisió de...ab/en...:**

Exemples de *ab*: "divisió de la heretat ab lo Comú"[VBIII, 31].

Exemples de *en*: "una fita y una creu que dividixen la dita heretat dels Racons en lo Bovalar del Carnisser a la Cadolla"[TM, 12].

III.2.10.4. La preposició *de*

• **Per a senyalar el lloc on comença el moviment o l'acció**

"de una fita a la altra" [VBIII, 11]; "lo dit assagador va de paret a paret"[VBIII, 13]; "restant de dites fites, tot antuixà fins al teme de Vilafranca"[TM, 3]; "de aquí hamunt y enllà tot antuixà de Consell fins terme de Vilafranca"[TM, 6]; "de ha hon restà fitat fins dita font"[TM, 8]; "un assagador...que baixava del Algar al ullalet del camí Real"[TM, 11]; "que Miquel Ferrando passà de Sen Roch a Sen Chistòfol"[JG, 12]; "del riu de Monlló asta el mas dels Homs"[JG, 12].

• **Per a indicar l'origen, o procedència**

"e com no sabera de escriure, de sa pròpia mà féu la present creu"[VBI, 8]; "y de allí seguiren lo camí"[VBII, 3]; "se trobà...en la terra del Vermell...de ha hon oy uns grans crits"[VBI, 8]; "pugant dalt a la serra del Vermell de ha hon podia descobrir dites saleres..."[VBI,].

• **En expressions temporals**

Indica el punt o època en què una cosa comença a durar: "dins 15 dies contadors del dia de la nottificación"[TM, 39].

• **Verbs que regeixen la preposició *de***

Nafra: "fon nafrat de tres nafres" [VBI, 1].

• **La preposició *de* davant d'infinitius**

a) Introdueix un infinitiu com a complement d'un nom, indicant l'acció determinada per aquest. Exemples:

"de les quals se'n llevaren 8 barcelles per lo frau de no passar..."[CM, 31]; "la pena dels Establiments de haver tancat lo pas"[TM, 37].

b) Serveix de lligam entre un verb i un altre verb en infinitiu que fa de complement al primer: *"e com no sabera de escriure"*[VBI, 2].

• **Per introduir un complement explicatiu**

Introdueix un nom com a explicatiu de la frase, generalment enunciat amb un demostratiu, però en aquest cas per un pronom.

"trobaren altra, de fita vella"[VBI, 20]; *"y no es necessita, per dita causa, de assagador"*[VBII, 39]; *"per dos mil claus de a diner"*[JG, 13].

III.2.10.5. Les preposicions *per* i *per a*

• **La preposició *per* davant d'elements nominals**

Per a introduir el mot indicador d'una cosa o qualitat que es considera inherent a la persona o cosa de la qual es parla. Equival a 'com a', 'en qualitat de': *"serà tengut, hagut y rreputat per[...], y convençut dels crims y delictes en dita denunciació contenguts y exposats"*[VBI, 26]; *"foren elets per síndichs, prohoms y mensatgers (...) les persones..."*[VBII, 1]; *"donen tota la terra hasta la vora de les roques per camí de herbatge"*[VBII, 23]; *"y deixaren per antuixà de consell hasta el riu"*[LM, 1]; *"sent presents per testimonis J.F. de M, C. F., fadrí, llauradors vehins de la present vila de Benasal"*[TM, 9,14].

Per a indicar allò en bescanvi o preu de què es fa alguna cosa: *"Ítem, (pagu) a Cosme Forés per 4 dies y mig tragé cals del forn a 3 sous 6 dinés cada dia: 15 sous"*[JG, 14]; *"Ítem, per les pedres de llum per a les dos finestres pagí: 8 lliures, 12 sous."*[JG, 14r]; *"a 6 sous 6 dinés per cada u cada dia"*[JG, 14r].

Per a introduir determinacions de lloc: *"y per los plans de Consell passava un home"*[VBI, 1]; *"a la mà esquerra va per lo antigor de la paret, lo dit assagador"*[VBII, 6]; *"lo dit camí de herbatge que passa per la serra del Servo avall y per lo porchet d'en Ortí avall y per la selleta"*[VBII, 7]; *"se engrava lo dit camí, ab la seguida que porta, per tota la dita serra del Servo"*[VBII, 8]; *"lo camí de herbatge que passa per Benasal"*[VBII, 10]; *"va per los antigors de les parets a la una y altra mà"*[VBII, 14]; *"la senda que va del maset de Herbadot, per la foia de la Noguera, al maset d'en Gradull"*[TM, 3].

Per a indicar un temps de certa durada, no concretat a un moment determinat: *"havent primerament procehit crides y pregons acostumants per tres dies festius..."*[TM, 15].

Per a indicar quantitat: *"lo ha citat per segona citació"*[VBI, 22,23]; *"pagí per terser camí per 3t alabastre compra i ports..."*[JG, 17].

Per a indicar la persona agent en la veu passiva: *"posades per la Tinensa de Culla"*[TM, 29]; *"fonch atrobat per Christòfol Forés(...) a Jaume Nabàs"*[VBI, 1]; *"informacions ex offitio rebudes per Joan Selades"*[VBI, 3].

Equivalent a la locució preposicional 'en recerca de': *"Dia 16 de abril, per a anar a Castelló per blat doní al gendre Juseph: 3 lliures."*[JG, 5].

Per a expressar la idea de finalitat o destinació: *"Dia 4 de abril de 1730 doní per lo criat Maties.... 10 sous"*[JG, 5].

• **La preposició per a davant d'elements nominals**

Per a expressar la idea de finalitat o destinació: "com se trobassen presents tots junts en la vila de Benasal per al dit efecte restaren jurament"[VBII, 2]; "diferens coses nesesàries per a dita obra"[JG, 11]; "a Miquel Lecha per pugar i dia arena en son burro y dixer-lo sis dies per a dit efecte: 14 sous"[JG, 14]; "lloses per a els pans dels archs"[JG, 14r]; "lleña per a els forns fusta y altres materials per a dita obra"[JG, 14r]; "pedres de llum per a les dos finestres"[JG, 14r]; "per pugar un dia aguillons en los parells per a acabar lo crusero"[JG].

Per a introduir una determinació de temps indicant un termini fix referit a un temps futur: "lo ha citat (...) per a el altre dia après"[VBI, 21,22]; "lo ha citat (...) per a el dia de demà"[VBI, 22].

• **Davant d'infinitiu**

a) L'infinitiu final

En els documents del segle XVIII, per expressar la finalitat amb infinitius mai no s'usa la preposició per. Sempre trobem per a. És sabut que en valencià i tortosí, des del segle XV la preposició per a té valor final.

"y havent fet lo degut escorcoll en aquella per a capturar-lo"[VBI, 22,23]; "havent buscat dita masada y fet lo degut escorcoll per a capturar-los"[VBI, 2]; "foren elets per síndichs, prohoms y mensatgers per quiscuna vila y llochs de dita tinensa per a exercir dites coses, les persones..."[VBII, 1]; "quant foren passat lo maset, al barranquet prengueren camí per a eixir a la senda"[TM, 2]; "accediren al peyró de Sent Roch (...) per a regonéixer si n'i a part al Comú"[TM, 1]; "se n'anaren a dit molí de Jaume Edo a fer nit per a estar més pròxims a comensar la visura en lo dia següent"[LM, 3]; "per a evitar discòrdies y plets, (...) seguiren la delineació de les roques"[LM, 7]; "tenint orde particular de aquell per a fer visura"[LM, 1]; "determinaren que se agudàs al obrer per a acabar la obra"[JG, 19]; "dichà lo macho per a pugar cals"[JG, 14r]; "Al obrer lo dia se concluí la obra li doní per a refrescar: 3 lliures."[JG, 19]; "algeps per a fer les bòvedes"[JG, 14r]; "restà 4 taleques, 2 barcelles, 3 mesures, que a 7 lliures 5 sous val 30 lliures, per a celebrar-se misses rèsdades"[CM, 33r].

Altres locucions usades en contextos semblants són:

– **A fi de:** "es conferí ell testimoni a dita masada a fi de contar al dit son pare tot lo referent..."[VBI, 17]; "la deixaren en este estat a fi de proseguir-la luego que es comunicaria..."[LM, 6].

– **A fi i efecte de:** "per lo qual és estat denunciat a fi y efecte de capturar al dit P.B."[VBI, 21, 22]; "[partiren]...a fi y efecte de reconéixer la senda"[LM, 3]; "a fi y efecte de averiguar la confusió"[LM, 6]; "a este, pues, fi y efecte accediren tots los referits al Molí Més Alt"[LM, 1].

– **Per a fi de:** "...tots junts accediren al camí del Rivet de la baixada de la Pinella per a fi de fixar-lo..."[TM, 41].

– **Per a efecte de:** "havent acudit...a la masada de Corbó més Alt...per a efecte de capturar als dits P. B. menor, fill de Pere y al dit J.B."[VBI, 2].

b) L'infinitiu causal

Introduït per la preposició per: "des de entonces ensà no ha paregut més ni donat còpia de s'i ausentar-se de la present vila per la referida puyñalada y per haver ferit al dit Nabàs"[VBI, 11]; "y per no trobar-lo-y se'n tornà a la masada"[VBI, 17]; "No trobaren fites ni menys n'i posaren per ser tot terra

inpercurable y roques"[VBII, 8]; "y per ser ya hora tarda patiren a fer nit a la vila de Benasal"[VBII, 10]; "per estar movedissa la refermaren"[VBII, 7]; "y la de la mà dreta per estar derruïda la renovaren"[VBIII, 11]; "y per no tenir molló (...) li assentaren..."[VBIII, 12]; "per estar derrocada..."[VBIII, 12, 13]; "y li assentaren la pena a Joseph Forés per haver llaurat la senda"[TM, 4]; "y per haver-lo llaurat dit Joseph Forés li assentaren la pena"[TM, 5]; "per haver-hi ducte (...) posaren una contrafita"[TM, 19]; "y per no trobar les fites dóna la visura passada les posaren noves"[TM, 1]; "per ser molt antiga la renovaren"[LM, 1]; "per no haver enconrat la fita vella ..." [LM, 2]; "y per ser tart se n'anaren a dit molí de Jaume Edo a fer nit"[LM, 3]; "per no haver enconrat la altra, la posaren nova"[LM, 4]; "per 4 dies traure cals del forn a 4 sous lo gornal: 16 sous."[JG, 14r].

I també per la locució prepositiva *per ocasió de*: "Accediren a una solsida...*per ocasió de* haver-se fet una solsida molt gran que no es pot passar per lo camí..."[TM, 39].

III.2.10.6. Usos d'algunes preposicions davant de conjunció

En les visures de Benassal del segle XVIII i de Tírig del XIX trobem exemples on la preposició *de* precedeix la conjunció *que*:

"Y provehiren *de que* se li manàs en pena doble, *de que* dins huyt dies les tinga mantengudes..."; "Y provehiren *que* se li mane en doble pena *de que* dins huyt dies la tinga ben feta..."[VBIII, 22]; "no es troba ningun indici *de que* en dit puesto enjamay hi haja agut bassi ni abeurador"[VBIII, 39]; "y respecte *de que* també treballa (des de la sobredita creu hasta la altra que fonch multat) terra de Consell, li imposaren igualment la multa de dos lliures"[LM, 2]; "y an determinat los proms *de que* tots los eretés *que* tinguen eretads per a on va lo camí de la Baciella tingue obligació *de* dar pas compitén a tots los *que* vullguen pasar per aquell"[JA, 94].

La preposició *en* davant de la conjunció *que*. "dix *que* no consentia *en que* prestasen jurament *en poder de* dit jurat"[JHV, 2].

La preposició *per* davant de la conjunció *si*. "per a *que* buscàs papers y notícies dels límits del dit assagador *per si* se li havie llevat"[VBIII, 39].

La preposició *de* davant de la conjunció *com*. "li manaren *que* dins sis dies demostre los títuls *de com* la pot tindre y pugue edificar-la"[LM, 2].

La preposició *per* davant de la conjunció *com*: "a motiu *de* no declarar perfectemant *per com* deu deixar les roques, dita fitada"[LM, 6].

La preposició *a* davant de la conjunció *que*: "Y atenent també a *que* els oficials perden molts dies de sa casa *per* assistir a les dependències de la Vila"[EstT, 19]; "Y atenent també a *que* es fa gran perjuhi"[EstT, 21r]; "per a *que* es puga dir *que* ha entregat lo llibre al peyter y obligar-lo a *que* el cobre el regidor"[EstT, 27].

En els escrits en castellà del segle XVIII és corrent la construcció *de que* i també *de si*: "y con el motivo *de que* el expresado A. F. pretendia deslinde de la otra masia o maset del Mañá, a este fin, fue la accedida del presente día" [VM, 9]; "mediante instancia verbal, *que* expresó el regidor primero infrascrito haversele hecho, *de que* el masovero de la masía de Monterde de este término de Benasal cultivava tierra del Común" [VM, 16]; "para *que* éste y aquel acudiesen hoy,

dicho día, al citio expresado con encargo especial de que el dicho Pedro avisado a su curador " [VM, 16]; *"no quedava duda de que el masovero se salió al Común en el solanico, considerable terreno" [VM, 18]; "por estar en concepto de que era Común" [VM, 18]; "según noticias que dixo haversele dado por Juan Barrera de que no vio éste la contrahita" [VM, 19].*

La preposició *de* davant de la conjunció *si*: *"para venirse en conocimiento de si el dicho masovero cultivava tierra en dicho canalizo en el Común" [VM, 18].*

III.2.10.7. Preposicions i locucions prepositives tòniques

Taula de preposicions i locucions prepositives tòniques estudiades

La numeració entre parèntesis correspon a l'ordre en què apareixen les preposicions en l'exposició.

acerca de (46)	davall (de) (13)	enaprés de (6)	junt a (37)
amunt de (1)	davant (de) (16)	endret de (28)	per fora (de) (34)
ans (de) (2)	deçà (de) (17)	enfront de (29)	prop (de) (39)
antes de (3)	defora (36)	enllà de (20)	rere de (40)
aprés de (5)	dellà (de) (18)	enmig de (30)	segons (42)
baix (de) (14)	des de (19)	ensemps ab (38)	sens (43)
cap a (24)	després de (7)	entre (31)	sense (44)
com a (9)	después de (8)	envers (de) (22)	sobre (45)
contra (de) (10)	devers (de) (21)	fins (a) (32)	sots (15)
dalt (de) (11)	dins (de) (26)	fora (35)	vers (23)
damunt (de) (12)	durant (27)	hàcia (25)	
darrere (41)	enans de (4)	hasta (33)	

(1)– Amunt de

Exemples: "*hamunt de dita hombria*"[VBIII, 5]; "*y passant per amunt del assagador...trobaren*"[VBIII, 9].

(2, 3, 4)– Ans de, antes de, enans de

Quadre de freqüència d'ús com a adverb i com a preposició

Doc.	any	ans ans de adv. i prep.	%	antes antes de adv. i prep.	%
JHV	1615	0 + 25	100%	0	-
LCR	1634	+ 1		0	-
JB	1634	+ 1		0	-
MNT	1658	+ 2(enans)		0	-
VBI	1684	2 + 1	100%	0	-
VBII	1715	1 + 1	10%	11 + 6	90%
VBIII	1723	4 + 1	10%	35 + 10	90%
EstT	1738	1 + 4	100%	0	-
TM	1740-1755	14 + 4	49%	15 + 4	51%
BM	1761	9 + 5	16%	58 + 14	84%
LM	1763	0	-	2 + 2	100%
JA	1817	0	-		100%

Les formes *ans*, *enans* i *abans* es troben en català des dels primers temps. Segons J. Coromines (*DECat*, I:6), al País Valencià *abans* reculà prompte i més que a la resta de territoris, llevat de les comarques meridionals on encara se sent. *Enans* es manté fins al present segle en el valencià meridional (*DECat*, I 323) i també en els parlars del nord del País. Garcia Girona (1922:267) l'inclou en el

Vocabulari com a propi de Benassal, i J. Coromines (*DECat*, I:6) recull encara l'any 1961 "enantes hi feien alquitrà" a Bellestar de la Tinença. *Ans* també ha perdurat fins el segle actual. J. Coromines (*DECat*, I 322) diu que és la forma ben general en l'Ebre i tot al llarg del País Valencià. Garcia Girona (1922:9) n'indicava l'ús a Benassal. El castellanisme *antes* és antic en valencià. J. Coromines (*DECat*, I:6) el documenta en el *Thesaurus Puerilis* d'O. Pou (1575) i afeg que en la seua propagació per la llengua popular influí el joc *abans-abantes* que demanava *ans-antes*, tal com *llavons-llavontes* (*aixines, daixonses*). En el *Libre d'Antiquitats de la Seu de València* (s. XV-XVI-XVII) no es troba cap exemple (Martí Mestre (1991). Garcia Girona (1922:31) l'anota en una frase feta "antes com antes".

La forma predominant en els textos més antics del nostre corpus és *ans de*. En dues ocasions registrem *ans* sense la preposició *de*, amb possible valor preposicional: una, davant de nom referit a una part del dia i l'altra precedint un numeral que indica la quantitat d'anys. Aquests dos casos pertanyen als dos documents més formals, el procés judicial i els *Establiments* de la Torre d'en Besora. La variant *enans de*, apareix únicament un cop, a finals del segle XVII. La majoria dels documents del segle XVIII mostren la convivència de la forma pròpia *ans de* amb la forània *antes de*, amb el predomini general de la castellana. Fan d'excepció els *Establiments* de la Torre d'en Besora, més formals i conservadors, que mantenen *ans* i *ans de*, i la visura de 1763, innovadora en general, on només apareix *antes de*. Al segle XIX, a Tírig, l'escrivà no usa més que la forma castellana *antes de*. El procés de canvi, doncs, sembla haver finalitzat els primers anys d'aquest segle.

Exemples de *ans* sense la preposició *de* amb sentit temporal: "a les nou hores *ans migdia*"[VBI, 18]; "poder recobrar aquella *de poder dels templaris ans tres anys*"[EstT, 22].

Exemples de *enans de*: "al abellaret eo *enans de aplegar ad aquell*"[MNT, 18].

Exemples de *ans de*:

A Cinctortes: "la semana *ans de la festa*"[LCR, 1634].

A Benassal/Culla: "hans *de aplegar*" [VBII, 7]; "hans *de arribar a dos carasques*"[VBIII, 27]; "hans *de arribar al dit abeurador*" [TM 5]; "en lo collet *de hans de arribar al barranquet de les Cambrelles ne posaren altra*" [TM, 8]; "y més avant, hans *de arribar al mas de la Vella (...)* trobaren..."[TM, 45]; "en lo endret *de unes roquetes ans de arribar al barranquet trobaren una fita vella y a la mà esquerra, ans de les lloses n'i trobaren altra*" [TM, 35]; "ans *del pou d'en Gusach encontraren una fita roja molt antiga*"[TM, 10]; "ans *de arribar a la viña dels Cleyrachs*"[BM, 9]; "ans *de aplegar a la barraqueta*"[BM, 15,41r]; "hans *de arribar al morralet*"[BM, 15r,27]; "e més avant, ans *de la partició dels termes trobaren altres dos fites velles*"[BM, 40].

A la Torre d'en Besora: "se li aja *de entregar el llibre ans del dia de sen Juan*"[EstT, 9]; "no puga señalar pueto *ans del dia de san Francés*"[EstT, 22]; "ans *de missa major*"[EstT, 22].

Exemples de *antes de*: "antes *de aplegar*"[VBII,8,23,24]; "antes *de eixir*"[VBII, 13]; "antes *de arribar*"[VBII, 23]; "antes *de arribar al morralet*"[VBIII, 3]; "y passant per amunt, antes *de aplegar al camí...*"[VBIII, 9]; "y antes *de aplegar al prat de la qüestió*"[VBIII, 14]; "antes *de arribar al*

assagador que baixe dels bassis de Sent Roch[VBIII, 14]; "*antes de aplegar*" [VBIII, 18',27,30,34]; "*antes de arribar*" [VBIII, 35]; "*antes de travessar lo barranch trobaren...*"[VBIII, 30]; "*y al mateix tenor antes de unes carrasques ne trobaren altra*"[VBIII, 34]; "*feren una creu antes de arribar al Sargallar en la seguida de les roques*"[TM, 5]; "*antes de aplegar a un barranquet*"[TM, 11]; "*antes de aplegar a la dita font del Estaràs trobaren la fita*"[TM, 15]; "*antes de aplegar a un saltador de aygua*"[TM, 15]; "*y antes de aplegar a un barranquet y antes de unes saleres trobaren la creu dóna la visura passada*"[TM, 21]; "*antes de aplegar*" [BM, 5r,22,23,34,38r,50,50r]; "*antes de arribar*"[BM, 21,31,32r, 34r, 102,104]; "*antes de eixir*"[BM, 9r]; "*antes de arribar*"[LM, 5,9].

(5,6,7,8) – *Aprés de /enaprés de /després de /después de*
 Quadre de freqüència dels usos adverbials i preposicionals

Document	any	après après de adv. prep.		enaprés enaprés de adv. prep.		després després de adv. prep.		después después de adv. prep.	
LCR	1613			+1		+1			
JHV	1615	1+	25%	1+	25%	2+	50%	0	-
LCR	1683							+1	
VBI	1684	+1	12%	1+	12%	0	-	5+1	76%
LCR	1706-12							1+1	
VBII	1715	0	-	0	-	0	-	4+2	100%
JG	1716-39	4+		0	-	0	-	0	-
VBIII	1723	0	-	0	-	0	-	5+3	100%
EstI	1738	0	-	0	-	0	-	6+4	100%
TM	1740-55	0	-	0	-	0	-	4+1	100%
BM	1761	0	-	0	-	0	-	8+2	100%
LM	1763	0	-	0	-	0	-	3+1	100%

Aprés s'usa amb valor temporal, combinat amb *de* o per si sol, funcionant com a preposició, almenys des del segle XIII. Des dels moments més antics de la llengua, *après* comparteix els usos amb el compost de la mateixa família *enaprés*. Posteriorment sorgiren noves combinacions de *prés* amb altres preposicions: *emprés*, *deseprés* i *dempres*, etc., amb usos mes o menys restringits. La forma *dempres* documentada ja al segle XVII (DCVB) era viva al Maestrat en la primera meitat de segle (Garcia Girona, 1922) i perdura en l'actualitat amb dissimilació de vocals: *domprés*. Des del segle XV es documenta *després*, forma sinònima de les anteriors que al segle XVII ateny la llengua comuna i els registres més formals, alternant amb la majoritària *après*⁴. En el naixement d'aquesta nova forma, J. Coromines implica les formes *despuix* i *despús* de sentit pròxim, sobretot locatiu, que comparteixen certs usos. El castellanisme *después*, en el País Valencià ha estat documentat al segle XVIII.

En l'ús preposicional, a la nostra documentació trobem sempre els adverbis seguits de la partícula *de*. Les formes *après de*, *enaprés de*, *després de* apareixen

⁴ DECat, Martí Mestre (1991).

únicament en els documents del segle XVII. L'any 1684 ja trobem la forma castellana *después de* a Cincorres; aquesta locució es repeteix de manera exclusiva en tots els textos del segle XVIII, de Culla, Benassal i la Torre d'en Besora. Al segle XVIII es documenta el castellanisme també a Benicarló i a Peníscola.

Exemples de *enaprés de*: "*enaprés de la Nativitat de Nostra Señora*" [LCR, a.1613].

Exemples de *après de*: "*per a que dins trenta dies contadors après de la publicació de la present en havant, sia, vinga i comparega*" [VBI, 26].

Exemples de *després de*: "*després del primer dumenge*" [LCR, 1613]

Exemples de *después de*:

A Benassal: "*después de haver presehit poques paraules se afferrà...*" [VBI, 3]; "*después de pugat...*" [VBII, 24]; "*después de la primera creu*" [VBII, 23]; "*y baixant per avall, después de haver baixat la llometa...*" [VBIII, 12]; "*después de haver dinat*" [VBIII, 18]; "*a cosa de 50 passes de la fita que es troba después de la fita y contrafita de dit assagador*" [VBIII, 9]; "*y passant avant después de dita bassa del Canemar trobaren una fita vella*" [TM, 35]; "*después de pugat*" [BM, 23]; "*después de la primer creu*" [BM, 21]; "*seguioren la delineació de les roques después de la creu última de la viosura més pròxima antecedent*" [LM, 7].

A la Torre d'en Besora: "*puga cobrar el seti o peytes, del sitis después de pasqua del Esperit San*" [EstI, 9]; "*pendrà la Villa en compte los ítems que faran en blanch, dins dos mesos después de contats*" [EstI, 9]; "*y después de tenir arrendat, és molt dificultós el remey*" [EstI, 13]; "*en lo después continuat calendari*" [EstI, 25].

(9) – Com a

Es troba aquest ús de la preposició *a* fins i tot en les visures escrites en castellà. Exemples de *com a*: "*possehidors de la heretat de son pare com a arrendadors de ella*" [TM, 39]; "*y com a tot represenat les veus ...*" [LM, 6]; "*com a dueño*" [LM, 1].

(10) – Contra /contra de

Preposició usada poc en els textos estudiats i sempre amb el significat 'en oposició a algú, per perjudicar-lo'. Trobem *contra*, acompanyada de la preposició *de* (*contra de*) en un mateix context: davant el pronom personal fort de tercera persona; cosa que coincideix amb l'exemple que dona el DCVB (*Comalada Pierres Prov* (1616-50)). Segons Alc.-Moll, aquesta construcció té l'aspecte d'un italianisme; tanmateix, Coromines (DECat, II: 890) dubta que la construcció *contra de* siga vulgarisme i menys una corrupció, ja que la documenta al segle XIII.

Per altra banda, no trobem als documents estudiats l'ús de *contra* a què fa referència J. Coromines en l'antiga governació dellà Uixó, amb el sentit etimològic 'enfront de' 'davant per davant' o amb lleugers matisos 'prop de, arimat a'. L'autor el documenta en la parla viva de Benassal: "*el Mulí-més-alt és contra'l riu de Montlleó*" i de Culla: "*aquell atre pico és contra la Xussera*". Un exemple que s'aproxima a l'ús singular de la zona, es troba en un document de la Serratella, tanmateix el significat del verb indica oposició:

"*y lo campanar se formarà en este refors del cantó después per lo refors y lo restribo que se féu en 1742 contra lo dit cantó se acabe rematat a la paret de la iglesia*" [LFàbr, Serratella, 4r, a. 1643].

Altres exemples de *contra*: "si capturat no serà sia prosuït *contra* aquell per legítim procés de absència segons furs" [VBI, 20]; "ser un destinat en totes les penes així corporals com pecuniàries *contra* semblants delinqüents estatuhides y hordenades" [VBI, 1]; "denunciació *contra* aquell posada" [VBI, 21]; "serà prosehit *contra* aquell" [VBI, 26].

En l'expressió del registre jurídic-administratiu *vers e contra*: (Vegeu preposició *vers*)

Exemples de *contra de*: "vent que dit Pere Bertran menor s'arremetie *contra de ell*" [VBI, 4]; P.B. menor escomensà a porrades en la mà *contra de ell*, testimoni" [VBI, 4].

(11)– *Dalt /dalt de*

Generalment es troba seguit de la preposició *de*. Hem trobat, però, un cas sense l'esmentada preposició a les visures de Tírig, on per altra banda, destaca l'absència de la grafia de la consonant dental final, d'acord amb la pronúncia actual de tota la zona estudiada.

El DCVB documenta molt tardanament aquesta preposició.: Penya Poes Bal. (1892); Orlandis Poes. Bal. (1898); Rosselló Many.; Ruyra Parada; Ramis Clar.

Exemples de *dalt de*: "quant foren *dalt de* les voltes que fa lo lo camí" [VBIII, 26]; "*dalt de* unes roquetes" [TM, 18,31].

A Tírig: "dal de un puntal de roques" [JA, 30]; "puchan per amun, dal de les roques" [JA, 43]; "puchan per lo socostad amun dal del collet a la mà esquera trobaren una creu" [JA, 65]; "un cantal que a caygut de dal de la mallada" [JA, 69].

Sense la partícula *de*: "puchan dal la roca més alta, endret del canalís, a les sincuanta pases feren una creu" [JA, 92].

(12)– *Damunt /damunt de*

Cal dir que es troba en els mateixos contextos amb i sense *de*.

Exemples de *damunt*: "damunt les primeres roquetes" [VBIII, 13]; "damunt lo camí" [VBII, 7]; "damunt la dresera" [VBII, 7]; "damunt les saleres" [VBII, 8]; "damunt la riscla" [TM, 3,12,18,19,35]; [LM, 2]; "passe per damunt lo baranch" [TM, 21]; "damunt dit mas" [TM, 3,7]; "damunt la Cadolla" [TM, 13]; "damunt un cantal" [TM, 17]; "damunt una roca" [LM, 2]; "damunt les roques" [BM, 23,24r].

En la visura escrita en castellà trobem exemples de *encima* sense *de*: "encima el solà o cuesta" [VM, 3].

Exemples de *damunt de*: "damunt de unes roquetes" [VBIII, 30]; "damunt del foguerat" [VBII, 9]; "damunt de dit sauló" [TM, 5]; "damunt de una carrasca" [TM, 6, 21]; [LM, 6]; "damunt de el barranquet" [TM, 9]; "damunt del fosc" [LM, 5]; "damunt de dita foyeta" [LM, 9].

- Davall/davall de /baix de/sots/baix

Taula de freqüència de l'ús preposicional.

Docum.	any	davall		davall de		baix de		baix locat. i figur.	
JHV	1615	12	63%	6	32%	1	5%	0	-
VBIII	1723	15	50%	12	40%	2	7%	1+	3%
EstI	1738	0	-	0	-	0	-	+3	100%
TM	1740-55	19	64%	7	23%	0	-	1+3	13%
LM	1763	3	38%	3	38%			1+1	24%
BM	1761	3							
JA	1817	2	17%	1	8%	4	33%	5+	42%

L'adverbi *davall*, documentat al segle XIII, passà aviat a usar-se també com a preposició amb l'auxiliar *de* i tot seguit també sense. Durant el segle XVI, XVII i XVIII continua en ple vigor. Notem que *davall* no es registrat per Garcia Girona en el *Vocabulari* (1922); en canvi, s'inclouen com a pròpies del Maestrat, les expressions *baix d'un arbre*, *d'una teulada*, etc. Actualment no se sent ni a Benassal ni als pobles del voltant. Segons J. Coromines (*DECat*) l'any 1961 *davall* es mantenia viu a Xiva de Morella, Sorita i Cabanes.

La forma *baix*, proscriu com a preposició per la gramàtica actual, es documenta al *DCVB* acompanyada de la preposició *de* l'any 1459, i sense preposició el 1688 amb el sentit figurat ("bax la matexa pena"). J. Coromines (*DECat*, I:555) localitza l'ús de *baix de* en el sentit de 'sota', en alguns punts del Rosselló i del Conflent, molt a les Illes Balears i de manera general al País Valencià. Destaca la documentació toponímica de Morella, Castellfort, Albocàsser, etc. i argumenta l'antiguitat d'aquest ús per la pronúncia reduïda [baide]. Observa a més, que en el domini valencià s'ha introduït *baix* com a veritable preposició, sense *de*, que coincideix amb el castellà *bajo*, incloent-hi certs usos especials que no es corresponen amb els castellans. Documenta usos de *baix*, que no són equivalents de *sota*, amb un setit més aviat de 'a baix, en tal o tal altre lloc': *Baix lo Forn* a Canet lo Roig; *Baix la Vila*, a Tírig, Orpesa i Puçol (i nosaltres afegim, al Vilar de Canes); *Baix Casa* a Tírig.

Tot açò, més l'absència de *sota*, el fa sospitar que *baix de* i fins i tot *baix* preposició, puguin considerar-se deguts a influència castellana i que en tot cas, és segur que en el català de les Balears i València aquest ús nasqué espontàniament.

Les formes *davall/davall de* són usades arreu dels textos estudiats, des del segle XVII fins al XIX. S'hi desprén una certa regularitat quant a la distribució, que depèn del context en què s'empren: davant articles determinats (*el, lo ...*) hom prefereix *davall*; en canvi, davant *un, una...* i els demostratius *aquell, aquella*, predomina *davall de*. La forma *baix de*, usada igualment amb el sentit de 'part més baixa que l'ocupada per un altre objecte', es troba acompanyant el pronom demostratiu *aquell*, a principis del segle XVII en un sol cas, i de manera semblant, en un altre exemple, de Tírig de principis del segle XIX: davant de *unes* i de *dita* en exemples, tots dos de VBIII (1723), i formant part de les locucions prepositives *per la part de baix de* i *per baix de* en tres casos de la visura de Tírig del segle XIX.

Pel que fa a la forma *baix*, nosaltres l'hem trobada amb tres significats:

a) 'A la part més baixa que l'ocupada per un altre objecte', alternant amb les formes anteriors, en una ocasió a la visura de VBIII (1723), i cinc més a la de Tírig del segle XIX, precedida en alguns casos de *per*.

b) 'a la part inferior (d'una cosa)' l'usa TM (1755) i és copiada per LM (1763); també apareix a Tírig al segle XIX.

c) 'sotmés a, ajustat a', 'en correspondència a', sentit figurat, no locatiu, trobem exemples des de 1738 als *Establiments* de la Torre d'en Besora, a les visures de TM (1755) i a les de Tírig del segle XIX. Sols presenta alternança amb *sots* (una vegada en una visura de 1658).

Exemples de *davall*: "lo qual entra per davall la pedriça del Colomer" [JHV, 3]; "y més avant, davall lo camí ne posaren altra" [JHV, 4]; "y davall la cova, a més de un tir de peda, junt a un cantal gros ne trobaren altra" [JHV, 9]; "entra per davall la Pedrisa" [VBII, 3]; "davall lo cantó" [VBII, 15]; "davall lo" [VBIII, 5°, 6, 7]; "davall lo mas" [TM, 4, 6, 18, 20]; "passa per davall la foya de la casa" [TM, 21]; "davall un cantal" [TM, 18] (TM copia de VBIII i oblida la preposició *de*); "davall lo ribaset" [LM, 4]; "davall lo camí" [LM, 7]; "entra per davall la pedrisa d'en Colomer" [BM, 1]; "davall lo bancal" [BM, 22r, 26].

A Tírig: "puisan per amun davall les figueres del romeralet de Seminon a tresentes pases feren una creu" [JA, 66]; "davall les Fontetes encontraren fita y contrafita en un cantal" [JA, 83].

Exemples de *davall de*: "Y més avant ne posaren altra també davall de aquella" [JHV, 4]; "quant foren davall de la font del Pi" [JHV, 11]; "davall de un" [VBIII, 5, 7]; "davall del" [VBIII, 5]; "davall de un cantal" [TM, 4, 7]; "davall de les roquetes" [TM, 18]; "davall del camí" [TM, 30]; "davall de una carrasca" [LM, 10]; "davall de la dita creu" [LM, 2, 10]; "davall de les roques" [LM, 7].

A Tírig: "toparen una creu davall de una figuera parda" [JA, 76].

Exemples de *baix*: "en lo collet trobaren un molló denotant que per baix de aquell va lo camí de herbatje" [JHV, 13]; "més baix de dita creu" [VBIII, 5]; "a la mà dreta, a 54 passes trobaren altra fita vella baix de unes roquetes" [VBIII, 16].

A Tírig: "trobaren una creu en la roca més grossa y baix de aquella, a seisenta pases trobaren l'altra" [JA, 65]; "y per la part de baix de les sorts del Bovalar de Dal" [JA, 70]; "y l'asagador entre per baix de la dita creu" [JA, 77]; "comensaren el asagador per baix del Bovalar" [JA, 96].

Exemples de *baix*:

Significat locatiu: "baix lo camí" [VBIII, 19]; "baix dos carrasques feren..." [TM, 3]; [LM, 2]; "y de amplària li donaren asta baix lo barranquet" [JA, 67]; "boltan per baix la basa" [JA, 74]; "y pasan anvan per baix lo malladar, en un singlet de rocetes toparen una altra creu" [JA, 77]; "a dos-sentes pases a mà escerra baix lo camí feren una creu" [JA, 82]; "comensaren el asagador per baix lo Bovalar" [JA, 94]; "pasan per baix les roques de pla a dosentes y desat pases feren una creu" [JA, 97].

Significat figurat: "baix les mateixes afrontacions" [TM, 27]; "baix la pena de 31 sous" [TM, 40]; "baix dos dits apercibiments" [LM, 5].

A la Torre d'en Besora: "baix la mateixa pena" [EstT, 12, 13]; "baix la pena de 30 sous" [EstT, 12].

Exemples de *sots*: "sots pena de XXX sous" [MNT, 19].

(16)– **Davant/davant de**

Adverbi usat com a preposició amb el sentit de 'a la part de la cara o de l'endret vers el qual l'objecte avança normalment'. La variant composta amb la preposició *de* es registra juntament amb la simple en la visura de principis del segle XVII i en la del segle XIX de Tírig.

Exemples de *davant*: "*davant lo mas d'en Vidal*"[JHV, 5]; "*davant altres*.."[TM, 8]; "*davant los caselets derrocats*"[TM, 43]; "*davant lo careró*"[BM, 28r].

Exemples de *davant de*: "*davant de la contrafita posaren una fita nova*"[JHV, 6]; "*y a la part d'amunt no n'i posaren fins davant del dit mas de Nabàs*"[JHV, 23]; "*posaren una parella de fites davan del caveis*"[JA, 57]; "*davan del corral trobaren una parella de creus antigues*"[JA, 58]; "*feren una creu davan de una hedrera*"[JA, 67]; "*trobaren una creu en una lluisa davan del foguerol*"[JA, 68].

(17)– **Deçà/deçà de**

Els exemples de l'adverbi *deçà* usat com a preposició, en les visures de Culla, són escassos i es troben en els textos del segle XVI i principis del XVII. Van amb i sense la preposició *de*. Aquestes preposicions són absents en els textos del segle XVIII. Cal remarcar, però, el manteniment de *deçà de* formant part de la locució *al cap deçà de* en les visures del segle XIX de Tírig. (Vegeu exemples en l'apartat III.2.10.8.).

"*e anaren a regonéxer a la desà dita font d'en Çaguda un camí d'erbatge*"[GS, 2r]; "*E de lo dit abeurador seguiren lo desà dit camí, la via eo fins a la desús dita vila de Benaçal*"[GS, 5]; "*anant devés lo mas d'en Vadenes, dos fites, una deçà lo colse y la altra al altra part del colse*"[JHV, 29]; "*Y més avant, al passet ne trobaren dos: la una deçà del camí y l'altra dellà*"[JB, 170].

(18)– **Dellà/dellà de**

L'adverbi *dellà*, usat com a preposició, apareix amb no massa freqüència a la visura de Benassal de 1723, als *Establiments* de la Torre d'en Besora de 1738 i també l'any 1818 a Tírig.

L'adverbi apareix tot sol, seguit de la partícula *de* i formant part de la locució *al cap dellà, al cap dellà de*. (Vegeu l'apartat dedicat als adverbis)

Exemples de *dellà*:

A Tírig: "*a la mà escara posaren una fita y a la mà dreta a trenta pases de amplària feren una creu dellà el barranquet*"[JA, 31].

Exemples de *dellà de*: "*dellà del barranquet*"[VBIII, 7]; "*a la part dellà del barranquet*"[VBIII, 34]; "*a unes 210 passes devés la Talaya dellà del barranquet*"[TM, 20](còpia de VBIII).

A Tírig: "*a la part de la serradeta de Miquel Sales, dellà del barranc*."[JA, 84].

(19)– **Des de**

Troblem aquesta preposició composta, alternant en els mateixos contextos amb la preposició *de*, en correlació amb una altra preposició *a, fins, fins a, en* o adverbi (*ençà*) que indica el punt de destinació, ja siga local o temporal. I també simplement *de*, sense formar correlació amb cap altre element, amb el mateix sentit que *des de*.

Exemples sense formar correlació: "*des de huy de matí no els ha vists*"[VBI, 2]; "*des de lo alt véu que endites saleres*..."[VBI, 8]; "*des de dita serra del Vermell conegué als que estaven*"[VBI, 8]; "*des de entonces no ha paregut més*"[VBI, 8];

"des de dita vila"[VBII, 3]; "des de allí..."[VBII, 3,4,8,9,15,25]; "des de allí prengueren la via de Foyes"[BM, 2]; "des de allí baixaren los dits prohoms y mensagers al sol de la dita seradel Servo"[BM, 11r].

Exemples en correlació amb elements que indiquen el punt de destinació:

Des de...a: "des de ... a"[VBII, 23].

De...a: "va de ... a"[VBII, 24].

Des de...fins/hasta: "des de allí fins a la vila"[VBII, 4,16]; "des del dit puesto hasta el cantó"[VBIII, 15]; "des de dit puesto hasta el mas"[VBIII, 21]; "la dita viuda fassa una séquia des de la botera que ix la aygua del dit pouet hasta el saltador del barranquet"[VBIII, 23]; "que des de allí hasta les Llometes va lo dit assagador"[VBIII, 26]; "té pa de les ànimes des de el dia 1 de maig hasta el últim de novembre"[JG, 5]; "des de allí fins a la vila va lo dit camí de herbaje per lo antigor de les parets"[BM, 13r]; "des de la sobredita fita y creu hasta la altra que fonch multat"[LM,5].

Des de...ença: "el dit P. B., menor, des de entonces ensà no ha paregut"[VBI, 11,12,13].

De...ença:

A Benassal: "notari (...) en lo present Maesrat Vell de Montessa y en comandes de aquell del coll de la Garrofera ença"[VBI, 18]; "del ... ença"[VBI, 25].

A la Torre d'en Besora: "les que faran dels dits terminis ensà tindran:"[EstI,3].

(20) enllà de

Només tres exemples ens testimonien l'ús preposicional de l'adverbi enllà, localitzats en els textos del segle XVIII de Benassal i la Torre d'en Besora, seguits sempre de la preposició de: "y passant més enllà de una carrasca grossa que està a la mà esquerra"[VBIII, 37]; "Cruaments: de la Rambla enllà y dellà del camí de erbaje"[EstI,2,3].

(21,22,23,24,25) Devers /devés de/envers /envers de /vers /cap a /hàcia

Quadre de freqüència d'ús de les preposicions

Docum.	any	vers		envers		devers		cap a		hàcia	
JHV	1615	1	2%	17	45%	20	53%	0	-	0	-
JB	1634	0	-	0	-	2		0	-	0	-
MNT	1658	0	-	0	-	1		0	-	0	-
MNT-I	1684	0	-	0	-	1		0	-	0	-
VBI	1684	5	38%	0	-	8	62%	0	-	0	-
VBII	1715	0	-	1	14%	6	86%	0	-	0	-
VBIII	1723	0	-	4	17%	18	75%	2	8%	0	-
TM	1740-55	3	8%	16	41%	13	33%	7	18%	0	-
BM	1761			2		6				0	-
LM	1763	0	-	0	-	3	60%	0	-	2	40%
JA	1817	0	-	0	-	0	-	+	100%	0	-

Totes aquestes preposicions alternen en contextos semblants, amb el significat 'en direcció a'. Cal dir que la més utilitzada és *devers*⁵, que es registra en tots els

⁵ J. Coromines (DECat, IX:195-197) considera que *devers* ha tingut sempre un ús més ample i permanent que a diferència de *vers* i *envers*, roman viva, sobretot delà del Xúquer. Garcia Girona (1922) no inclou ni *envers* ni *devers*.

textos estudiats, tant del segle XVII com del XVIII, a Benassal, Culla i Cinctorres, de manera predominant, però mai exclusiva. Desapareix al segle XIX a la visura de Tírig. La preposició es representa sempre amb la variant *devés*, amb reducció del grup *r's*; fenomen que també s'observa sempre en la preposició *envers* (> *envés*)⁶. Precedida de la partícula *de*, la registrem només en quatre ocasions a les darreries del segle XVII en el procés judicial, i en una visura de principis del XVIII del mateix escrivà.

Pel que fa a la freqüència d'ús, la preposició *envés*, segueix l'anterior, amb la qual alterna en la majoria de textos. Es troba igualment al llarg del segle XVII i també del XVIII i desapareix a la visura del XIX.

La preposició *envés* és usada de manera destacable a la visura de TM (1740-55) reiteradament conservadora, i és ací on es troben els únics casos en què va seguida de la partícula *de* en els mateixos contextos que la variant general.

Amb un ús considerablement inferior trobem la preposició *vers*. Simultaneja en els mateixos contextos amb les dues anteriors en la visura de 1615 i en la de TM (1740-55). Formant part de l'expressió del registre jurídico-administratiu *vers e contra* i amb un sentit diferent, es repeteix cinc ocasions més al procés de 1684. Cal destacar en aquesta preposició, el manteniment en l'escriptura del grup final *r's* (*vers*) que alterna amb la forma reduïda *ves*; fet que contrasta amb les dues preposicions anteriors que el presentaven sense excepció reduït.

Per expressar el significat 'en direcció a' trobem, a més a més, la construcció *cap a*. Els primers documents que incorporen la locució prepositiva *cap a* són de la primera meitat del segle XVIII: la visura de VBIII (1723) on la registrem en dues ocasions, en contextos pareguts als de les preposicions que hi predominen (*devés* i *envés*), i la visura de TM (1740-55) on es troben set casos de *cap a*, alternant amb les tres preposicions restants. Aquest lleuger progrés quant a l'ús de *cap a*, observat en la primera meitat del segle XVIII, tot i l'escassetat de dades amb que comptem; queda confirmat amb el predomini total i exclusiu que la locució assoleix a la visura de 1817 de Tírig.

Coromines (DECat, II:521) considera que la preposició *cap a* ha estat un element pertanyent a esferes populars de la llengua, i que solament ha anat penetrant en la llengua comuna en el període decadent, i més en la renaixença, en la qual esdevingué estàndard (i amb limitacions encara, fora de la regió principal). Afegeix que a penes es troba mai en lloc de *vers*, *devers*, etc., abans de la fi del segle XV (*Procés de les Olives*).

Enmig d'aquesta profusió de formes per expressar un mateix significat, l'escrivà Lluís Monterde, a la visura de 1763, refusa *cap a* i incorpora la corresponent preposició castellana "*hacia*", (transcrita *àzia*) a la vora de la pròpia *devers* que copia de les visures de referència anteriors —que devia sentir com a arcaica—. Aquesta nova adquisició no es repeteix en cap altre text del nostre corpus, però sí en altres documents valencians de l'època⁷.

Exemples de *devers*:

⁶ Des dels orígens de la llengua, la preposició *vers* presenta generalment la forma *ves*. En els textos més cultistes com els cancellerescos, sobretot del segle XV, va predominant la variant cultista *vers* influïda pel llatí. La variant *envers* amb *r* predomina abans que la simple *vers* amb *r*. (DECat).

⁷ En textos del capellà de Montaverner (1732) (E. Casanova, 1989).

"y tot lo antuixà devés Benaçal és de herbatge"[JHV, 2]; "a la part de dita foyeta que girave amunt devés Sant Christòfol"[JHV, 6]; "tirant devés Culla"[JHV, 6]; "designa la girada del camí devés lo abeurador"[JHV, 6]; "seguint dit camí devés la cova Roja"[JHV, 9]; "s'encaminà ell, testimoni, devés la masada"[VBI, 17]; "de ha hon oy uns grans crits devés les saleres d'en Manuel" [VBI, 8]; "se n'ixqué y se n'anà devés lo mas de son pare"[VBI, 8]; "los quals se n'anaren devés lo mas de son pare"[VBI, 9]; "la gent del rey se encaminà devés la masada"[VBI, 9]; "y tot lo antuixà devés Benasal és de herbatge"[VBII, 3]; "tira per lo antigor de la paret avant devés la vila"[VBII, 16]; "y passant devés la vila"[VBII, 16]; "en lo endret de un clot que està devés la roca"[VBII, 22]; "anant devés la foya (...) trobaren una fita"[VBIII, 11]; "tirant devés la foya"[VBIII, 11]; "anant devés la present vila"[VBIII, 11]; "y passant avant, devés la creu"[VBIII, 16]; "tornant devés lo dit mas, [VBIII, 8]; "y de dita creu devés les Comes hasta el cantó de la paret"[VBIII, 37]; "devés la serra dels Servos"[VBIII, 38]; "devés la rambla"[VBIII, 38]; "y la altra al mateix endret devés los homs"[TM, 1]; "la una que designa lo mateix antuixà devés lo riu de Monlleó e l'altra designant lo antuixà devés la llosa blanca"[TM, 8]; [LM, 9]; "devés la barraca"[TM, 20] (TM copia de VBIII i canvia envés per devés); "a 184 passes més per avall devés la Talaya"[TM, 20]; "y anant més avant devés lo castellet d'en Suera"[TM, 21]; "y de la dita fita tornant devés lo dit mas"[TM, 22]; "anant tota vora de roques avant devés la Mascarosa"[TM, 23]; "y seguint devés lo molló gros"[TM, 24]; "y baixant devés la cova d'en Julià"[TM, 34]; "y tirant devés les calsades"[TM, 38]; "y de allí a cosa de 100 passes anant devés les calsades"[TM, 39]; "y seguint lo camí devés la vila"[TM, 42]; "y pugant devés la cova de Domingo Esteve"[LM, 1, 2m]; "un clot que està devés la roca"[BM, 20r]; "el puchador que està devés lo terme de Ares"[BM, 21]; "y tot lo antuixà devés Benasal és de herbatge"[BM, 2]; "y seguint dit assagador y anant devés lo abeurador del Algar"[BM, 12]; "y passant devés la vila, arribats al endred de la heretat de J.P."[BM, 13]; "seguint lo dit camí devés la Cova Roja"[BM, 17].

Exemples de *devers de*: "se encaminà corrent devés de ha hon oya la veu"[VBI, 16]; "véu que B.B. yxqué de sa casa y se encaminà devés de ha hon estaven los crits"[VBI, 8]; "hu dels que estaven allí feia escomeses de arremetre's devés de l'altre"[VBI, 8]; "y passant devés de dita cova"[VBII, 22].

Exemples de *envers*: "trobaren l'altra fita envés Foyes"[JHV, 5]; "y més avant, envés dit abeurador de la hombria"[JHV, 5]; "y a la altra part de mandreta, envés lo mas de Vidal"[JHV, 6] [i pàssim sempre sense de]; "lo bras que mira de la cova envés les Berolés [VBII, 23]; [BM, 21]; "que la dita viuda fassa una séquia (...) tirant la terra envés lo camí"[VBIII, 23]; "posaren dos fites (...) la una al costat de la selleta envés lo molí y la altra al mateix endret devés los homs"[TM, 1]; "en la roca, envés la cova de Mingo Esteve feren una creu"[TM, 3]; [LM, 2]; "la fita designa envés la singla llaurada"[TM, 5]; [LM, 5]; "anant tot a vora de roques avant, envés la barraca [TM, 20]; "la pujada que fa dita heretat per hamunt envés lo castellet de Suera"[TM, 20]; "y baixant envés lo barranquet de la foyeta"[TM, 30]; "y baixant per avall envés lo dit mas"[TM, 32]; "y proseguint de pla envés dita cova"[TM, 7]; "y proseguint envés los racons de Molés"[TM, 10]; "comensant en lo corrent any a fer la paret, lo tret del blat de envés les vinyetes y

lo any que ve, la foyeta de envés la Talaya"[TM, 22]; "lo bras de dita creu que mira de la cova envés les Beroles"[BM, 21r].

En la visura escrita en castellà trobem: "envez el camino real"[VM, 7]; "envez el barranco"[VM, 9]; "prosiguiendo envez la Fresca"[VM, 10]; "envez la expressada cueva Roya"[VM, 10]; "envez la dicha..."[VM, 18].

Exemples de *envers* de: "y pugant de pla envés de la Segarra"[TM, 12]; "y pugant per amunt envés del Algar encontraren..."[TM, 12]; "a 200 passes envés del mas d'en Llobet posassen dos fites"[TM, 4]; "y pugant envés de la foyeta"[TM, 34]; "envés de la serra "[TM, 43].

Exemples de *vers*: "vers" [JHV, 27]; "un camí que diu lo llibre antich partix del dit abeurador anant ves lo mas d'en Vadenes"[TM, 6]; "posaren una fita y contrafita (...) designant vers la dita cova de la edra"[TM, 6]; "y més ensà, venint tottemps vers dita cova de la edra"[TM, 7].

Amb el significat 'en relació, respecte d'una persona': "acusava la primera contumàcia de ralles vers e contra lo dit Bertran menor [VBI, 21, 22, 27, 28, 24].

Exemples de *cap a*: "partiren cab a la Talaya"[VBIII, 7]; [TM, 12]; "y baixant per avall cab a la hombria, prop de unes roquetes"[VBIII, 30]; "y al mateix tenor cab al terme de Vilafranca feren una creu"[TM, 6]; "y més avall, cab al camí Real"[TM, 11]; "y baixant a mà esquerra cab al barranch de la Coveta"[TM, 23]; "la girada de aquell cab a la paret"[TM, 42]; "devallant cab a la font"[TM, 5].

A Tírig: "y és a on se pren lo asagador que baise cab a la vila"[JA, 74]; "y escomensant al cap del Faonet cab a la serra del Molló"[JA, 74]; "y de allí gire cab a la basa del mas Roig"[JA, 75]; "y anan avan, cab a la basa del mas Roig"[JA, 76]; "puichan cab a la serra de la Creu"[JA, 76]; "y de allí pegaren de pla cab a Coll de Cabres"[JA, 76]; "anan de pla cab a la mallada"[JA, 77] i [5 exemples més]; "comensaren en lo cantó de la paret de la carrasca gros, cap a la vila"[JA, 28]; "cap al cantó del Clotal y pasan el asagador"[JA, 29] i pàssim].

Exemples de *àzia*: "y per quant de dota fita a la creu àzia la part ombria cultivava algo de terra"[LM, 2]; "quedant des de dita fita y contrafita àzia la heretat de Jaume Forés y terme de Vilafranca tot de Consell"[LM, 5].

En la visura escrita en castellà trobem: "açi abaxo" ('hacia abajo')[VM, 7, 12]; "açi al llano" [VM, 12]; "açi al barranco" [VM, 15]; "va de llano açi al otro..."[VM, 15].

(26)– Dins/dins de

La preposició *dins* és més utilitzada que no la locució *dins de*. Totes dues es registren tant en sentit local com en el temporal.

El DCVB documenta "modernament" la combinació *dins de* (Llorente Versos Maragall Enllà) en lloc de la simple *dins* que qualifica com "la llegítima i més acceptable".

Exemples de *dins*:

a) En sentit pròpiament local: "la posaren dins un bancal"[VBIII, 17]; "dins lo bovalar"[TM, 10, 12]; "dins lo assagador"[BM, a8]; "la trague per dins sa heretat"[LM, 5]; "este camí que anava per dins lo bancal"[LM, 2m].

A la Torre d'en Besora: "que si els furtàs de dins la heretat"[EstT, 6].

A Tírig: "dins lo bancal de Pasqual Albalat"[JA, 76]; "dins lo tancat de Mateu Montull"[JA, 77].

b) En sentit temporal, significant 'durant un període determinat': "que dins quinze dies, durant lo temps de dits pregons..."[VBIII, 1].

c) En sentit temporal, significant 'abans de complir-se un termini o període': "e que es façen dins dos anys"[JHV, 3]; "de modo que tinga la paret quatre pams y les aleres franques, e açò dins de un any"[JB, 169r]; "que dins quinze dies tinga obligació de terraplenar dit surco"[VBIII, 23]; "de que dins huyt dies les tinga mantengudes de forma que ..."[VBIII, 22]; "de que dins huyt dies la tinga ben feta de forma que"[VBIII, 22]; "en pena de 10 sous dins huyt dies"[VBIII, 23]; "que dins quinze dies torne dita solsida"[VBIII, 14]; "que dins deu dies ..."[TM, 15, 16, 28, 29, 39]; "dins dit termini..."[TM, 40]; "li manaren que dins sis dies demostre los títuls"[LM, 2].

A la Torre d'en Besora: "si dins quinse dies después que sabrà que està dañada no ho fa prear y dins atres quinse dies "[EstT, 6].

Exemples de dins de:

a) En sentit local: "dins de dita portera trobaren dos fites velles una a cada mà"[VBIII, 24]; "dins de una argilaga trobaren altra fita"[TM, 13]; "la una dins de una savina"[TM, 45]; "dins del bancal"[LM, 2]; "trobaren la fita vella (...) dins de una savina"[BM, 21r].

A la Torre d'en Besora: "que qualquier dueño de sembrats puga dins de ells matar gallines"[EstT, 5].

A Tírig: "y a la dreta, dins del bosc en posaren un atra en vuit pases de amplària."[JA, 78].

b) En sentit temporal: "que dins de un any faça la paret de mà dreta, si no, ho faran els fites per lo bancal"[JHV, 14].

(27)– **Durant**

(Vegeu. dins [VBIII, 39])

(28, 29)– **Endret de /enfront de**

Per expressar 'davant per davant; a l'altura (d'una cosa)' a les visures s'usa molt més *endret de* que no pas *enfront de*.

Segons J. Coromines (DECat) l'ús de *front* en combinacions adverbials o prepositives per indicar la posició enfrontada o oposada a una altra cosa, no és antic en català literari i fins avui ha restat molt poc estés en el català central (on es prefereixen combinacions com *al davant*, *davant per davant*). Cap al Migjorn ha pres més volada i s'ha afermat en usos més populars. Ja es troba en OPou ThPu. Se sent ja molt en les terres tarragoneses però més en el País Valencià (*enfront*, *front a de front de*).

La preposició *endret de* es troba en totes les visures, des de 1615 fins 1817. En canvi, *enfront de* només es registra tres vegades i en les visures de la primera meitat del segle XVII. Alternant amb aquestes preposicions en contextos semblants, a partir de 1634 trobem la locució *en lo enfront de* que arriba a predominar en els textos del segle XVIII i de manera més minoritària, també en aquest darrer segle, es troba *a l'endret de*. Totes dues locucions desapareixen novament a la visura del segle XIX de Tírig. (Vegeu les locucions prepositives de lloc en el següent apartat).

Exemples de *endret de*: "Y endret del corral, al sòl de la foyeta trobaren una fita vella"[JHV, 6]; "Y més avant, endret de una carrasca, tirant devés Culla, endret del tancat, més amunt de la foyeta de Sant Christòfol trobaren una fita

vella"[JHV, 6]; "endret de la boca del cor"[VBI, 1]; "en la boca del estómagu endret del cor"[VBI, 2]; "endret del cor"[VBI, 19]; "e més avant, endret del puntal"[VBII, 17]; "la fita que està davall del cantal gros endret del morral del pou"[VBIII, 5]; "y més avant, al cab de la llastra, endret del maset d'en Pagés"[VBIII, 31]; "y pasan de pla endret de un golisme de roques, a 215 passes trobaren altra fita vella"[VBIII, 10]; "davall lo camí que va a les viñes, endret del corral trobaren fita y contrafita"[VBIII, 31]; "feren una creu endret del més alt"[TM, 6,]; "E més ensà, endret de la cova"[TM, 7,12][LM, 10]; "endret del pou"[TM, 37]; "endret de ells y a ..."[LM, 5]; "endret del dit mas"[LM, 10]; "endret de" BM, 28].

A Tírig: "pasan per avan, endret de la partició de les serrades"[JA, 85].

En la visura escrita en castellà trobem: "quasi endrecho de otra cueva" [VM, 9].

L'únic exemple sense de: "pasan Rambla avall, endret la punta de la paret de A. B. trobaren una creu antiga"[JA, 62].

Exemples de enfront de: "Y enfront de dita cova trobaren un bancal"[JHV, 13]; "trobaren una fita y enfront de aquella en posaren altra"[JB, 171]; "la fita que està enfront de dita porta"[MNT, 17r].

(30)– Enmig de

L'ús prepositiu de *enmig* apareix pràcticament sempre formant locució amb la preposició *de*. Es localitza en totes les visures, des del segle XVII al XIX. En els mateixos contextos concorren als documents estudiats, les locucions *al mig de* al segle XVII i *en lo mig de* al segle XVIII. (Vegeu l'apartat de locucions prepositives de lloc).

Exemples de *enmig de*: "enmig de les dos"[JHV19]; "enmig del fonder"[VBIII, 22]; "trobaren (...) un brollador enmig del camí"[VBIII, 23]; "enmig del segon bancal"[TM, 2,8,17]; "enmig de la Tallada"[TM, 3];[LM, 2]; "enmix del bancal"[LM, 7,10]; "enmix de dita paret"[LM, 10]; "enmix del forcallet"[LM, 7]; "enmix de a on se dividix"[LM, 7]; "enmix de un ribàs"[LM, 10]; "la font d'en Seguda que està enmig dels prats d'en Colomer"[BM, 1]; "enmig de "[BM, 25, 24]; "y disaren este nou enmig del camí vell"[JA, 89].

L'únic exemple sense de: "y baysan per aval, enmig lo barranquet, que y a un cantal"[JA, 69].

(31)– Entre

Destaquem la concurrència de les preposicions *per* i *entre* darrere dels verbs *baixar*, *anar* i *passar* en alguns exemples.

"estava ell testimoni en sa masada entre les nou y deu hores del matí"[VBI, 6]; "y baixa per entre les viñes"[VBII, 8]; "los quals estaven replicant y entre altres paraules, està en veritat, ell que digué..."[VBI, 16]; "lo assagador que per entre les dites dos vinyes passa"[VBII, 9]; "entre una carasca i la paret"[VBII, 16]; "que es troba entre les dos heretats"[VBII, 4]; "lo assagador se troba molt estret entre les dites dos fites"[VBIII, 17]; "y media la amplària, entre elles, 24 passes"[VBIII, 17]; "entre unes carrasques"[TM, 19,20]; "entre la serrada de Monfort y la hereat dels hereus de Juan Batiste Sent Martí"[TM, 39]; "trobaren altra de fita vella y entre les dites dos, a la part de dita mà dreta se'n trobà altra"[BM, 17r]; "entre dos carrasquetes, les segones que allí es troben"[BM, 19r]; "lo dit camí va per entre dites fites"[VBII]; "[dit camí]... y baixa per entre les viñes"[BM, 6]; "en lo azagador que passa per entre les dites dos viñes"[BM, 7].

(33,34) – Fins /fins a /hasta

Document	Any	fins (a)	%	hasta	%
LCR	1613; 1646	2	100%	0	-
JHV	1615	12	100%	0	-
JB	1634	2	100%	0	-
MNT	1658	3	100%	0	-
MNT I	1687	3	100%	0	-
VBI	1684	1	100%	0	-
VBII	1715	4	57%	3	43%
VBIII	1723	0	-	25	100%
EstI	1738	2	10,5%	17	89,5%
TM	1740-55	13	50%	13	50%
JG	1716-36	0	-	14	100%
BM	1761	6	50%	6	50%
LM	1763	2	40%	3	60%
CM-B	1766-72	0	-	2	100%
JA	1817	0	-	+	100%

Segons J. Coromines (*DECat*, III: 1039) la preposició *fins* és freqüent en la documentació catalana des de 1400. La raó de l'escàs nombre de casos de *fins* abans de principis del segle XV, és la forta concurrència que li feia *tro*, *entró* en aquella etapa de la llengua: llavors se li nota un matís generalment més duratiu, mentre que (*en*)*tro* era expressió més corrent, que marcava el punt o l'instant en el qual una acció cessava o es deturava. Des de fi de segle XV, *entró* ja és cosa del passat. S'observa, llavors, una metamorfosi en *fins* de l'ús de preposició en adverbi sense *a*, amb el significat de 'àdhuc'. A València, es registra *hasta* en documents escrits en català, en la primera meitat del segle XVII, encara que de manera prou aïllada. És usat amb poca freqüència a la segona meitat de segle. En canvi des de bon començament del segle XVIII els exemples comencen a ser abundants i generals.

Les preposicions *fins* i *fins a* són les úniques registrades als textos estudiats, en el segle XVII. Durant la primera meitat del segle s'observa una diferent distribució, basada en el context lingüístic en què apareixen: *fins* es reserva l'ús davant preposició, adverbi, i formant conjunció amb *que*. El primer exemple de *hasta* en el nostre corpus documental apareix l'any 1671 en els *Capítols dels Herbatges* de Culla formant doblet amb *fins*. En aquest llibre no es registren més casos del castellanisme fins a l'any 1758. El canvi de segle, suposa l'aparició de la preposició castellana *hasta*, en tots els textos; encara que segueixen utilitzant-se *fins* i *fins a* amb uns percentatges variables, segons el document i l'escrivà. És ben curiós l'increment que presenta la preposició en l'escrivà VB, que a finals de segle XVII, en un escrit d'elevada formalitat prefereix usar *fins*; trenta anys després, a la visura de la setena augmenta l'ús de *hasta* a un 43%, i a la visura local de Benassal, vuit anys més tard, el 1723, rebutja absolutament la preposició catalana i usa sempre *hasta*. El capellà que redactà el llibre de fàbrica de Sant Cristòfol, original i amb un estil de baixa formalitat, tampoc no vacil·la a usar *hasta*. Únicament la resta de visures i els *Establiments* de la Torre d'en Besora, en ser

reformulació de textos antics, alternen l'ús les preposicions clàssiques amb el castellanisme. Cal remarcar que l'escrivà de la visura del segle XIX de Tírig, substitueix sistemàticament *fins* i *fins a* per *hasta* en la redacció del document sencer.

Exemples de *fins a* : "s'encaminà ell testimoni, devés la masada (...) de son pare juntament ab dit V.N. fins a la mitat del camí"[VBI, 17]; "va de dit camí (...) fins als prats"[VBII, 14]; "y des de allí fins a la vila va lo dit camí de herbatge"[VBII, 16]; "y des de hallí fins a la paret ne trobaren dos"[VBII, 26]; "trobaren cinch fites velles fins al terror royg"[VBII, 27]; "y al altra part fins al riu sia antuixada de Consell"[TM, 2]; "y de les sobredites fites en hamunt fins al terme de Vilafranca és tot consellar"[TM, 3]; "y de aquí roca [a] roca fins al barranquet primer"[TM, 3]; "restant de les dites fites tot antuixà de Consell fins al terme de Vilafranca"[TM, 3]; "y de aquí fins al barranquet"[TM, 8]; "fins a les calsades"[TM, 26]; "fins als prats del Algar"[BM, 11r]; des de allí fins a la vila"[BM, 13r]; "fins al terror roig"[BM, 25r]; "fins al Foradàs"[BM, 29]; "fins al racó d'en Pellicer"[BM, 36]; "y de allí fins a la pared"[BM, 23]; "y de esta roca fins al barranquet primer..."[LM, 3]; "y deixaren de les dites fites y delineació fins al terme de Vilafranca tot antuixà de Consell"[LM, 3].
A la Torre d'en Besora: "per los Molt Alts Reys de Aragó fins a entonces li eren otorgats"[Est.T, 23].

Exemples de *fins* : "no n'i posaren fins davant del dit mas de Nabàs"[JHV, 23]; "lo qual camí fins que foren al corral nou de Vidal no trobaren ninguna fita ni n'i posaren"[JHV, 6]; "Y allí se engrava dit camí ab la seguida que porta fins que entra en lo pla de Vilar de Canes"[JB, 170]; "Y que fins estiga tancada, si se'ls farà dany, no puguen haver-ne ban ni esmena."[MNT I, 2]; "la senda(...) que comensa a dit molí fins lo barranch de la Cova de M.E."[TM, 1]M; "la senda que va al maset (...) e fins lo saulonaret"[TM, 3]; "y de aquí hamunt y enllà tot antuixà de Consell fins terme de Vilafranca"[TM, 6]; "de ha hon resta fitat fins dita font"[TM, 8]; "e lo dit barranquet de les Cambrelles amunt va barranquet amunt fins on estan les altres fites"[TM, 8]; "fins en vista de..."[TM, 26]; "fins la llometa"[TM, 26].

A la Torre d'en Besora: "des del dia que entraran fins lo dia que lo present lloch peytará lo moble"[Est.T, 12].

Exemples de *hasta*: "des de (...) hasta la fita"[VBII, 4]; "hasta dites..."[VBII, 8]; "hasta la vora"[VBII, 23]; "hasta"[VBIII, 2,3,14,15,16,17,21,23,26,27,30,31]; "hasta"[TM, 8, 16, 23, 28,30,32]; "y deixaren per antuixà de Consell hasta el riu"[LM, 1]; [LM, 8,10]; "asta"[JG, 1, 1r, 4, 4r, 5, 6r, 12, 16]; "asta el any"[CM, 13r 67]; "hasta dites fites no trobaren fites"[BM, 6]; "hasta la malladeta del Servo"[BM, 6]; "hasta la vora de les roques"[BM, 21r]; "hasta el camí que passa..."[BM, 25r]; "hasta el camí Real"[BM, 28r]; "hasta el dit pou Nou"[BM, 104]; "de la Rambla enllà y dellà del camí de erbage de la cova d'en Vilamañes hasta el pla d'en Nomdedéu"[Est.T, 2]; "de les set hores del matí hasta les deu hores"[Est.T, 4]; "si bestiar, 2 dinés per cap hasta 20"[Est.T., 5] [i pàssim].

A Tírig: "de este N° hasta el cantó de la viña del Chimen"[JA,26]; "y hasta la paret del Avenar ya trenta pases"[JA, 74]; "y el carreró del pou de la Cadena tire sen pases de llargària asta-l pou"[JA, 28]; "y de aquella asta la de la mà dreta"[JA,

39]; "avén acabat l'asagador del sòl de la Viñampla asta el sòl de la tancada de la Morellana"[JA, 60] [i pàssim].

(35,36)– Fora / fora de / per fora / defora

En l'ús preposicional, la variant *fora* tant amb la forma simple com acompanyada de la partícula *de*, és l'única que apareix a les visures del segle XVIII. L'únic cas de la variant *defora* es localitza a la visura de 1615. *Fora de* en un exemple de finals del segle XVI no té valor local sinó que indica excepció, equivalent a 'tret de, llevat de, excepte'.

Exemples de *fora de*: "fora de la paret trobaren fita y contrafita"[VBII, 27]; "no trau gota de aygua fora del camí"[VBIII, 22]; "per ser cosa fora de rahó"[TM, 18]; "y fora de les fites, Comú de la Vila"[TM, 44]; "fora de"[BM, 25r].

Exemples de *fora*: "y la dita grada la traga fora el camí"[VBIII, 22]; "treballava fora dites fites"[TM, 7]; "per fora la pared"[BM, 33r].

Significant 'tret de': "Y lo demás fora del canyo, allò que coneguen que sia menester en dit abeurador sia fet a costes de la Comuna"[JÇ, 51].

L'únic exemple de *defora*: "y la fita estava dins la paret, per dit respecte, fonch mudada defora la paret junt a un cantal"[JHV, 14].

(37, 38)– junt a/ensemps ab

Joan Coromines (*DECat*, IV: 922) documenta *junt ab* ja al segle IX; en canvi, *junt a* no el troba fins al *Thesaurus Puerilis* d'Onofre Pou, l'any 1575, i afegeix que és molt probable que es tracte d'un calc del castellà.

Al llibre *Antiq. Val.* (Martí Mestre, 1991) la forma *junct ab* no s'hi registra més enllà de mitjan segle XVI. La forma *junct a* (*junt a*) es troba a la segona meitat del s. XVI. El primer cas de *junt a*, sense la consonant implosiva velar, apareix l'any 1582 i des d'aleshores esdevé l'única variant registrada, tant en ús preposicional com adverbial.

Quant a la locució *ensemps ab*, en l'esmentat llibre de la ciutat de València, només es troba al segle XVI. Potser aquesta locució ja comença va a tenir un cert regust arcaïtzant al segle XVI, on *junt ab* devia ser més usual. (Vegeu exemples de "a/en la vora de" en l'apartat III.2.10.8.).

Exemples de *junt a*: "trobaren a la part baxa una fita vella junt a una llosa gran"[JHV, 5]; "junt a una carrasca"[TM, 5,6,7]; [LM, 2]; "junt a la serra del Vermell"[VBI, 2]; "junt a unes carrasques"[TM, 3]; "junt a una malladeta"[TM, 11]; "junt a una savina"[TM, 13]; "junt a una pared"[TM, 22]; "junt a dos carasques"[TM, 30].

(39)– Prop / prop de

La locució *prop de* és molt més emprada als textos que no pas la preposició *prop*.

Exemples de *prop*: "prop la cova d'en Julià"[JHV, 16]; "y prop la fita trobaren una creu"[JHV, 17]; "prop lo barranquet"[VBII, 11].

En la visura escrita en castellà trobem usos sense *de*: "cerca el carrascal"[VM, 2].

Exemples de *prop de*:

Amb valor local: "prop de les carrasques grosses trobaren una fita vella"[JHV, 30]; "trobaren una fita vella prop de una paret"[JHV, 29]; "prop del"[VBII, 15]; "prop de una carrasca trobaren"[VBII, 11]; "que es trobava prop de dites saleres"[VBI, 4]; "molt prop del assagador"[VBIII, 3,4]; [TM, 16]; "prop

de tres carrasques"[VBIII, 13]; [TM, 36]; "trobaren una fita vella prop de una carrasca"[VBIII, 20]; [TM, 17]; "a la que foren prop del riu"[VBIII, 22]; "prop de"[VBIII, 11,22,30]; "hasta prop de engravar-se"[VBIII, 3]; [TM, 16]; "y baixant la carrera avall, a prop de mitant carrera"[VBIII, 21]; [TM, 33]; "prop del terror blanc"[TM, 13].

Amb valor temporal: "prop de les nou"[VBI, 1].

(40,41)– Rere de / darrere

En l'ús preposicional trobem un sol cas de *rere* i un altre de *darrere*. El primer, que és de principis del segle XVIII va acompanyat de la preposició *de* i l'altre és de principis del XIX de Tírig i va sense la preposició: "del assagador que és rere de la font d'en Marqués" [VBIII, 29].

A Tírig: "abocan-se al barranc que baise del racó de darrere la Morratella".

(42)– Segons

Exemples: "segons la obligació se li posà"[VBII, 4]; "y attenant que lo assagador se troba molt estret entre les dites dos fites segons la amplària que porta sa seguida..."[VBIII, 17]; "y seguint les fites que ya estan continuades en este llibre segons esta señal"[LM, 2m]; "de les quals se'n pagaren 1 cafís 4 mesures als administradors de la fàbrica de esta yglécia segons decret de su il·lustrísima" [CM33r]; "entraren en la heretat del corral de la Figuera Verdal que és de Joseph Salvador segons lo que diu lo llibre antich que..."[VBIII, 38]; "segons se troba fitat"[VBII, 25]; "en lo mateix barranquet segons està antigorat posaren dos fites"[TM, 2]; "segons declara dita visura"[LM, 3]; "ne trobaren altra de fita vella segons se conté en la vesura passada"[BM, 15]; "y deixaren per antuixà de consell hasta el riu segons designa la visura pasada"[LM, 2m].

(43,44)– Sens / sense

Quadre dels usos com a preposició i conjunció

Docum.	any	sens		%	sense		%
		+vocal	+cons		+vocal	+cons	
JÇ	1597	0	1	100%	0	0	-
LCR Ci	1613	0	3	100%	0	0	-
MNT	1658	0	2	100%	0	0	-
MNT	1687	0	1	100%	0	0	-
VBII	1715	0	1	100%	0	0	-
VBIII	1723	2	13	94%	0	1	6%
EstT	1738	3	3	55%	0	5	45%
TM	1740-55	0	3	100%	0	0	-
LM	1763	0	1	100%	0	0	-
CM	1766-72	0	0	-	0	1	100%
JA Tírig	1817	0	0	-	+	+	100%

Durant el segle XVII l'única variant que s'hi registra és *sens*, tant a Cinctorres com a Benassal i Culla. Els documents del segle XVIII, en canvi, mostren alternança de variants, amb la incorporació de *sense* que presenta una certa progressió quant a l'ús en una visura de Benassal i als *Establiments* de la Torre

d'en Besora, tots dos de la primera meitat. La visura del segle XIX de Tírig presenta ja sistemàticament la variant actual *sense*.

Segons Joan Coromines (DECat, VII: 798) des de la fi del segle XV, la forma *sense* era la més habitual "almenys en els textos no artificiosament tradicionalistes, com els oficials". J. Martí Mestre en estudiar textos de la ciutat de València, contra això, suggereix una més llarga supervivència o fins i tot un reviscolament de *sens* al segle XVII.

Les nostres dades, encara que no suficients, semblen ratificar aquesta darrera opinió i apunten a una nova reintroducció de *sense* al segle XVIII que triomfa definitivament.

Exemples de *sens*: "*sens llicència*"[JC, 51]; "*sens fer frau ni detriment*"[MNT 17][MNTI, 1][VBII, 2]; "*ab estos pactes y no sens ells*"[MNT, 17r]; "*sens fer frau ni detriment*"[VBII, 3]; "*y per haver trobat una fita sens molló li assentaren al dit A. F. la pena de 10 sous*"[VBIII, 7]; "*y per estar la fita y contrafitas sens molló*"[VBIII, 13]; "*trobaren una fita vella prop de una carrasca sens molló*"[VBIII, 20]; [VBIII, 27]; "*y per estar sens mollons*"[VBIII, 28""', 29']; "*si se haguera de tornar dit assagador seria sens profit*"[VBIII, 39]; "*puguen passar(...) totes y qualsevols persones sens pena alguna*"[TM, 9]; "*la fabrica sens llicència*"[TM, 14]; "*sens molló*"[TM, 21]; "*sens*"[LM, 9].

A la Torre d'en Besora: "*en sabó o sens sabó*"[EstT, 10]; "*sens incurrir en pena alguna*"[EstT, 11]; "*sens llicència de la Vila*"[EstT, 13]; "*en llicència o sens ella*"[EstT, 14]; "*seran atrobats sens guarda*"[EstT, 15]; "*sens incurrir en pena alguna*"[EstT, 15].

Davant infinitius i verbs: "*y per haver trobat uns mollons que dit Antoni Fabregat ha fet en lo Comú sens haver-hi fites...*"[VBIII, 4]; "*el dit assagador devalla des de la partició (...) sens que y haja ninguna persona ni testimonis ni...*"[VBIII, 32]; "*pues la Vila no pot quedar sens estar señalat lo dit assagador per una e altra prat*"[VBIII, 33].

Exemples de *sense*: "*sense mollons*"[VBIII, 13]; "*que no puga tallar ningun albre sense llicència del clero*"[CM, 1].

A la Torre d'en Besora: "*sense llicència*"[EstT, 6, 17]; "*qui batrà en dita hera sense la llicència*"[EstT, 8]; "*sense llicència del majordom*"[EstT, 13]; "*sense llicència dels oficials*"[EstT, 14]; "*seran atrobats sense señalar*"[EstT, 17].

A Tírig: "*sense fer bolta*"[JA, 37].

(45, 46)–**Sobre / acerca de**

Exemples de *sobre*:

Amb el sentit de 'devers, cap a': "*arrimat a unes roquetes, sobre la mà dreta...*"[LM, 9].

Amb el sentit de 'tocant a, en relació a': "*lo que sab y pot dir ell sobre lo que és estat interrogat és que*"[VBI, 3, 5, 8, 10]; "*lo dit P.B. sia capturat y confessat sobre la present denunciació*"[VBI, 20]; "*a fer dret y respondre sobre lo contengut en la sobredita denunciació*"[VBI, 21]; "*quant ell, testimoni, replicava sobre si havié de passar dit ganado per la vora de la masada de aquell*"[VBI, 7].

La preposició *acerca de*, és qualificada de castellanisme en el DCVB, que la documenta a principis del segle XVI (1511 Priv Ord Valls Pir.).

Als nostres textos només apareix en documents d'alta formalitat, el procés judicial de 1684 i els Establiments de la Torre d'en Besora: "*lo que sab y pot dir*

ell... aserca de lo que és estat interrrogat és ..."[VBI,1]; *"una còpia de unes lletres de ferma de dret de la Real Audiència de la ciutat de València a cerca de cobrar les franques u les últimes com se ha intimat..."*[EstT, 10r]; *"un acta eo determinació feta en un ajust y confirmat en los comptes dels herbatges fet per los mensatgers de la Tinensa de Culla a cerca de fer prear los carrascals..."*[EstT, 11]; *"una còpia de un acte de renunciació...a cerca de una nova població de la vila de Vistabella"*[EstT,11r] i 3 exemples més.

III.2.10.8. Conjunts de «preposició + altre element + preposició» Taula dels conjunts de «preposició + altre element + preposició» estudiats

Indicadors de lloc	Altres conjunts
a) Part inferior: a la part d'avall de al calç de al peu de/en lo peu de al sòl de al soldavall de b) Part superior a la part d'amunt de al capdamunt de c) Part extrema a la punta de/en la punta de al cap de/en lo cap de al cap deçà de al cap dellà (de) d) Banda o espai lateral a la part d'ombria de a la part dellà de a la part solana de a la vora de/en la vora de al cantó de/en lo cantó de al costat de/en lo costat de e) Espai central en lo mig de /al mig de f) Espai definit respecte a un altre a l'endret de/en lo endret de al tenor de en lo enfront de en vista de g) Espai exterior al extra de	a) Introduïts per la preposició a a causa de a culpa de a estil de a for de a modo de a motiu de a raó de a vista de al temps de b) introduïts per la preposició en en lloc de en mà e poder de en nom de en nom i bon de en pena de en perjudi de en presència de en satisfacció de en senyal de en virtut de en vista de c) introduïts per la preposició de de comú consentiment de de consentiment de de orde de de voluntat de de voluntat i consentiment de d) Introduïts per la preposició ab ab determinació de ab exprés consentiment de ab instancia, súplica i costes de e) Introduïts per la preposició en en lo tocant a en quant a f) Introduïts per la preposició per per part de

• **Conjunts de «preposició+altre element+preposició» que indiquen lloc:**

a) Locucions que indiquen part inferior

– **A la part d'avall de:** (*trobar, estar*) "a la part d'avall de "[VBI, 18];[VBIII, 7]; "a la part d'avall de dita llastra"[VBIII, 31]; "a la part d'avall del bancal"[VBIII, 34]; "a la part d'avall de unes roquetes trobaren una fita vella"[TM, 20]; "a la part d'avall del camí de Morella a la mà esquerra trobaren la fita vella"[TM 30];

"les fites de la retenguda de la dita font...que estan a la part de avall de dita font"[TM, 29].

– **Al calç de:** J. Coromines (DECat, II p. 414) indica que el mot *calç* és l'equivalent arcaic de 'soca o peu d'una planta', del llatí CALX, -CIS 'taló'; d'ací, la locució prepositiva *a calç de* 'al peu de', fou aplicada inicialment a un arbre, segons documenta en els *Sermons* de St. Vicent Ferrer, i també usada per indicar altres coses situades en un determinat lloc. Destaca l'ús d'aquesta locució en documents locals del Maestrat, per marcar una fita o aportació i esmenta exemples dels privilegis de Catí (1345) i d'altres de 1402 i 1403, tots ells sense article i introduïts per la preposició *a* excepte un cas: *en cals de una paredeta*. Cap a la fi de l'edat mitjana, segons l'autor, va perdent-se això en català.

Les visures de Benassal de la primera meitat del XVIII, mantenen la construcció, introduïda sempre per la preposició *a* i amb article. Als textos del segle XIX de Tírig ja no trobem mai la locució. Avui és totalment desconeguda en el parlar de Benassal. En els textos des del segle XVII, el context en què més surt la locució, és referit a 'paret', encara que també s'usa per senyalar la part inferior de la soca d'una savina, i d'altres objectes com roques o cantals. Exemples:

"junt a una carrasca y al cals de una paret trobaren una fita gran"[JHV, 4]; "y seguint dit camí, damunt lo barranquet, junt a una carrasca y al cals de una paret a la mà esquerra trobaren una fita vella"[VBII, 13]; "més avant al cals de la paret de la dita heretat trobaren altra fita vella"[VBII, 16]; "y més havant, al cals de la dita paret trobaren altra fita vella"[VBII, 20]; "y més amunt, al cals de una roqueta en trobaren altra molt vella"[VBII, 20]; "al cals de unes roquetes trobaren una fita vella"[VBIII, 4,5]; "al cals de la paret"[VBIII, 33]; "al cals de un cantal mijà"[TM, 19,42]; "al cals de la paret"[TM, 33]; "al cals de la paret"[LM, 1]; "al calz de la pared de la foya trobaren..."[BM, 4v]; "al cals de "[BM, 10v].

En la visura en castellà trobem: "al calz de la roquisa" [VM, 11].

– **Al peu de/en lo peu de:** La locució formada amb el substantiu *peu* amb el significat de 'la part més baixa d'una cosa' és poc freqüent. En les visures, tan sols trobem dos exemples d'aquesta locució, un amb *a* i l'altre amb *en*.

Exemples de *al peu de* : "y més avant, al peu de la montañeta de la Talayola junt a un casalet trobaren dos fites velles la una endred de la altra"[JHV, 20]; [BM, 44].

Exemples de *en lo peu de* : "en lo peu de la roca que està a la punta, que per damunt pase el camí que va a Villafranca feren una creu"[LM, 7].

– **Al sòl de:** La locució formada amb el substantiu *sòl* amb el sentit de 'part inferior d'una cosa (per oposició al *cap* o part superior) o de 'fons, capdavall d'un paratge', actualment en desús en el parlar de Benassal, es registra en els textos del segle XVIII sempre amb la preposició *a*. Exemples:

"més avall al sòl de la heretat del dit A.F., arribada a la paret trobaren altra fita vella" [VBII, 5]; "més havant, a la part solana, al sòl de una paret trobaren altra fita vella"[VBII, 11]; "y tornant al sòl del barranch"[VBIII, 38]; "y mire al sòl del barranch"[VBIII, 40]; "al sòl de la riscla"[TM, 8]; "al sòl de la carrera"[TM, 29]; "al sòl de "[LM, 8]; "baixen los dits prohoms y mensatgers al sòl de la dita serra"[VBII, 9]; "la font del dit mas de dit J.F. de la Foya, que està al sòl del parral del dit Fabregat"[VBII, 15]; "al sòl de la heretad de dit J.P."[BM, 3v]; "al sòl de la dita serra del Servo"[BM, 6v].

– **Al soldavall de:** El *DECat* registra el conjunt, escrit *sòl d'avall* del *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus* de Petro Torra (1647), que avança la documentació del *DCVB* on trobem *al soldevall de* d'un document de l'a. 1769 de l'arxiu de Montblanch. J. Coromines comenta que se sent pertot a banda i banda de l'Ebre, a tot el Priorat, Ares, Bellestar, Pobla de Granadella. Efectivament, continua viu actualment a Benassal en el parlar dels més vells.

En els nostres escrits es documenta ja a finals del segle XVI i va introduït sempre amb preposició *a*. Exemples:

"al sòl de avall de "[BM, 26]; "y al soldavall de la foya de D.V. posaren una fita nova"[JÇ,a.1559, 51v]; "y al soldavall de la costa trobaren una fita junt al camí, y a la part de damunt, un molló"[JHV, 4]; "al soldavall del camí, al cantó del riu trobaren una fita y contrafita"[JHV, 14]; "al soldavall de dits antigors de paret,...en un cantal feren una creu..."[VBIII, 3];[trobaren TM 15]; "baixant per avall, al soldavall de la dita foyeta del Roure, prop...a la part trobaren la fita"[VBIII, 19];[TM, 31]; "y baixaren al soldavall de la dita roca dels Covarchos"[VBIII, 33].

A Tírig: "comensan al barran d'en Chaume, al soldavall de la heretat de Chuan Segarra de Leandro y posaren un forroll"[JA, 30]; "comensaren al soldavall de la Viñampla de Miguel Roda"[JA, 57]; "comesaren al soldavall del bancal de A. F."[JA, 78] [i pàssim].

b) Locucions que indiquen part superior

– **A la part d'amunt de:**

"trobaren una fita vella...a la part d'amunt del dit algubàs"[VBII, 10]; "a la part d'amunt del dit camí trobaren una fita vella"[VBII, 13]; "a la part d'amunt de "[VBIII, 4,5,7,8,]; "a la part d'amunt de dit mas"[VBIII, 30]; "a la part d'amunt de la vora del camí trobaren la creu"[TM, 18]; "a la part d'amunt de dita basseta trobaren la fita vella"[TM, 19]; "a la part d'amunt de les covetes que estan davall lo camí trobaren la fita y contrafita"[TM, 20]; "a la part d'amunt de" BM, 35].

– **Al capdamunt de:** La locució que indica 'extrem superior', el *DCVB* la documenta en els contes de Joan Pons i Massaveu *Com anàvem dient...* (1917).

Actualment se sent en el parlar dels més vells a Benassal, juntament amb la construcció simètrica *el sòl d'amunt*, il·lògica, com diu J. Coromines que la recollí al Priorat i a Vistabella, producte de la vivacitat de *al soldavall*.

En la nostra documentació es registra a mitjan segle XVIII i principis del XIX en pocs casos. Exemples: "al cab de amunt de"[BM, 37v]; "al cabdamunt del barranquet del Espigolar, a la vora del camí...la posaren nova" [TM, 6].

A Tírig: "y puichan amun, al capdamun de la roca en toparen un'altra"[JA, 77].

c) Locucions que indiquen part extrema

– **A la punta de/en la punta de:** Amb el substantiu *punta* com a 'part extrema i més avançada d'una cosa', trobem locucions introduïdes amb la preposició *a* i també amb *en*, sempre amb el predomini de la primera. Als documents de Tírig no trobem més que dues vegades *a la punta de* i no cap cas de la mateixa locució amb *en*. L'ús d'aquesta locució és menys freqüent que el de la sinònima *al cap de* utilitzada en els mateixos contextos. En el document [JHV (1615)] aquella locució es troba dotze vegades, mentre que *al cap de* apareix en més de quaranta ocasions.

Exemples de *a la punta de*: "a la punta de un bancal ne trobaren una" [JHV, 9,10,14]; "a la punta del terror roig ne trobaren altra" [JHV, 11]; "a la punta de un ribàs posaren una fita" [JHV, 18] (i nou exemples més); "a la punta de un bancal trobaren un molló" [JB, 170r]; "a la punta de uns bancalets erms ne trobaren altra" [MNT, 19]; "a la punta de una viña de J.V. trobaren altra fita" [VBII, 13]; "a la punta de la singla llaurada posaren una fita y contrafita noves" [LM, 7].
A Tírig: "a la punta de la paret del mas de Esteve" [JA, 64]; "a la punta de aquelles roques feren una creu" [JA, 100].

Exemples de *en la punta de*: "en la punta de un bancal de la viuda de Jaume Sales trobaren una fita vella" [JHV, 13]; "en la punta de un bancal, prop de altra fita de la heretat de dit Fabregat posaren altra fita" [JB, 170r]; "en la punta de un bancal erm trobaren un molló" [MNT, 19]; [VBII, 11]; "en la punta de un bancal herm, a la mà dreta trobaren una fita vella" [VBIII, 28]; "a 24 passes del saulonaret, en la punta del ribàs ne posaren una nova" [LM, 5].

– **Al cap de/en lo cap de**: Amb l'accepció locativa de 'part per on comença o acaba una cosa', trobem el substantiu *cap* formant locucions introduïdes per les preposicions *a* o *en*, de les quals, predominen les formades amb la primera partícula.

Exemples de *al cap de*: "al cap de la costa trobaren un molló" [HJV, 4]; "en lo qual camí al cap del terror, junt al dit camí, trobaren, a mà esquerra, una fita" [JHV, 8]; "al cab del colse...en lo racó trobaren fita" [VBII, 4]; "a cosa de més de la mitat del socosta al cab de un bancal herm trobaren altra de fita vella" [VBII, 8]; "quant foren a l'aljubàs, a la part de la mà dreta trobaren una fita vella al cab de un bancal herm a la part d'amunt del dit aljubàs" [VBII, 10]; "al cab de la viña del dit B.V en una roquissa trobaren una creu" [VBII, 9]; "a la mà esquerra al cab de la viña del dit J. B. trobaren una fita vella" [VBII, 10]; "en lo qual camí al cab del terror a la eixida de la rambla trobaren dos fites velles una a cada mà" [VBII, 17]; "al cab de" [VBIII, 6]; "y la trau al cab de la pugaleta" [VBIII, 22]; "al cab del tosalet" [TM, 8,20]; "al cab de la Rambla" [TM, 8,30]; "al cab de una roqueta" [TM, 13]; "al cab de l'empredrat" [TM, 42]; "al cap de la riscla" [LM, 8]; "al cab del bancal sobredit" [BM, 4v]; "anaren al cab del pla de Vilar de Canes, al cab del terme de esta vila de Benassal" [VBII, 10].

Exemples de *en lo cap de*: "a cosa de quinze passes de la partició del terme de la vila de Ares y Benasal, en lo cab de una riba trobaren una gran fita" [VBII, 20]; [BM, 18v]; "y en lo cap del barranquet que puixa a la punta de la singla llaurada posaren una altra fita" [LM, 7].

A Tírig: "a 130, en lo cap de la heretat de R.A. y en lo cap de la heretat de G.A. trobaren, a les dos parts, fita y contrafita" [JA, 50]; "encontraren una fita antiga en lo cap del tosalet, en un planet" [JA, 63]; "antes de arribar a la cova, en lo cap del morralet feren una creu propet de una clocha que y a un siré bort" [JA, 67]; "en lo cap de la roca feren una creu davan de una hedrera que y a gran en lo portell" [JA, 67]; "en lo cap del puntalet feren o trobaren una creu en la roca" [JA, 67]; "en lo cap del frontonet toparen una creu" [JA, 67]; "y en lo cap del malladar, en lo cantó de la clapisà més alta trobaren una creu" [JA, 68].

– **Al cap deçà de**: Locució ja desapareguda en el parlar de Benassal. Exemples:
A Tírig: "Y al cap desà de aquella segida en trobaren un-atra" [JA, 68].

– **Al cap dellà/al cap dellà de:** Locució avui en acusada decadència oïda rarament a Benassal en gent molt major i masovera. Exemples:

A Tírig: "Y pasan avan, a cap dellà del malladar, en lo pañ de una roca gran toparen un-atra creu"[JA, 77]; "al cap dellà la mallada, a la part de hasí de un espinalet que y a en una roqueta va fer una creu"[JA, 69].

d) Locucions que indiquen banda o espai lateral

– **A la part d'ombria de:** "y essent a la part hombria de"[VBIII, 2][VBIII, 2,7]; "los quals ... essent a la part de hombria de la dita font del Estaràs"[TM, 15].

– **A la part dellà de:** Locució registrada en poques ocasions: "a la part dellà del barranquet"[VBIII, 34].

– **A la part solana de:** "a la part solana de"[VBIII, 2,8]; "en una roca, al saltador del aygua a la part solana del barranquet trobaren la creu"[TM, 15].

– **A la vora de/en la vora de/a vora de:** Amb el substantiu *vora* referit a la 'part extrema d'una extensió superficial, que toca una de les línies que la limiten' registrem tres construccions. La locució *a vora de* l'hem registrada en sis ocasions, una de les quals en el document de Tírig, sempre en un mateix context: precedida de l'adverbi intensificador *tot* i acompanyant un substantiu que va seguit de l'adverbi de direcció:

"anant tot a vora de roques avant, devés la Mascarosa"[VBIII, 6]; "anant tot a vora de roques avant"[TM, 20,23,41]; "y puchan tot a vora de tancada amun,"[JA, 30].

Amb el substantiu determinat, trobem la locució introduïda per la preposició *a* i per *en*. Els exemples amb la darrera partícula són escadussers i no apareix en les visures de Tírig.

Exemples de *a la vora de*: "a la vora de"[VBIII, 3,5]; "a la vora de la retirada del assagador trobaren dos fites"[VBIII, 12]; "a la vora del barranquet del racó de la costera"[VBIII, 34]; "a la vora del camí"[TM, 6,15,18,22,29]; "en un cantal trobaren la creu que dóna la visura pasada, a la vora del barranquet"[TM, 15]; "a la vora del camí de dit maset en una llosa plana feren una creu"[TM, 18]; "a la vora de la foyeta"[LM, 9]; "a la vora del camí"[LM, 9].

A Tírig: "a la vora del prat de Coves"[JA, 28]; "a la vora del asagador de Na Morages, a la mà dreta feren una creu"[JA, 29].

Exemples de *en la vora de*: "en la vora de la heretat de G.F. trobaren una fita roja"[JHV, 11]; "en la vora del camí ...trobaren "[VBIII, 6,12]; "per quant lo llibre antich donava en la vora de bancal una gran fita, no la y trobaren n'i posaren una nova a la mà esquerra en la vora del dit bancal"[VBIII, 16]; "y proseguint amunt, en la vora de la heretat del Algar que és de J.V. de B. trobaren una fita y contrafitas velles"[TM, 12,32].

– **Al cantó de/en el cantó de:** Les locucions amb el substantiu *cantó*⁸ van introduïdes per la preposició *a* o *en*. Predomina la construcció amb la preposició *a*: *tanmateix*, en idèntics contextos també apareix la locució introduïda per *en*, sobretot en els textos més antics i en els de Tírig, però sempre amb un ús molt menor.

⁸ En el parer actual de Benassal hom fa la distinció: *canto/cantó*. Amb accentuació paroxítona, per al significat 'aresta de l'angle sota que s'interseccen dues cares contigües d'un cos polèdric, ex. "para compte amb el canto de la taula", i amb accentuació oxítona per al significat 'banda, part d'espai considerada en una direcció determinada' ex. "al cantó de la dreta o de l'esquerra".

Exemples de *al cantó de*: "en una pedra ferma que està al cantó de la heretat dels hereus de V.G." [VBIII, 2]; "trobaren dos fites velles que la de la mà dreta està al cantó de la paret" [VBIII, 36]; "y al cantó de la paret de la Coma trobaren una fita vella" [VBIII, 14]; "encontraren al cantó de la heretat del dit J.F.....una creu" [TM, 151]; "al cantó del dit molí de J.E., al cal de la paret encontraren la fita" [LM, 1]; "al cantó de dit tancadet de dit N., al cal de la paret trobaren una fita" [LM, 2m]; "al cantó del mas d'en Llobet, a 250 pases de les antecents trobaren la fita" [LM, 4].

A Tírig: "al cantó de la casa de V.R." [JA, 84]; "al cantó de la paret de Matamoros feren una creu" [JA, 85].

Exemples de *en lo cantó de*: "en lo cantó de la era trobaren altra fita vella" [JHV, 15]; "trobaren una fita vella en lo cantó de un bancal" [JHV, 21]; "en lo cantó de la paret de la era trobaren altra fita" [JHV, 27]; "en lo cantó de la paret de la heretat" [MNT, 18].

A Tírig: "en lo cantó de la paret de la carasca gros" [JA, 28]; "en lo cantó de la clapisia més alta trobaren una creu" [JA, 68]; "en lo cantó de la roca trobaren una creu endret del eysargall" [JA, 68].

- **Al costat de/en lo costat de**: Predomina la construcció amb la preposició *a*. Només hi ha un exemple amb la preposició *en*.

Exemples de *al costat de*: "y més amunt, al cantó més alt de la viña de B.V. trobaren una miga creu al costat de la creu que señala lo assagador de la serra del Servo" [VBII, 12]; "y al cantó de la viña de J. B. al costat de una fita que ya señala lo dit assagador de la serra del Servo /trobaren una fita.." [VBII, 12]; "la contrafita, la posaren nova a part, davall de la fita vella que allí estava, al costat de la portera de M. B." [VBII, 5]; "al costat de" [VBIII, 2]; "al costat del maset que antes habitava O. feren una creu en un cantal" [TM, 2]; "al costat de una gran carrasca" [TM, 30]; "al costat del maset de Herbadot" [LM, 1]; "al costat de una savina" [LM, 7]; "al costat del cocó" [BM, 6v].

Exemples de *en lo costat de*: "trobaren una creu en lo costat de un tormo gros que mira tota hombria avant" [VBIII, 4]; [TM, 17].

e) Locucions que indiquen espai central

- **Al mig de/en lo mig de**: Tant l'una com l'altra locució són poc usades en els textos de les visures. Als documents de Tírig no les trobem en cap cas. La variant amb *a* es troba en textos del segle XVII i la locució amb *en* només als del segle XVIII.

Exemples de *al mig de*: "al mig de les dos ne trobaren altra" [JHV, 10]; "al mig de dites sorts posaren altres dos fites" [MNT, 18v].

Exemples de *en lo mig de*: "en lo mig de les dites dos viñes trobaren altres dos fites velles" [VBII, 9]; "al bassi del sirer que està en lo mig de la foya dels Prats" [VBIII, 39]; "en lo mig del assagador y avia una fita vella" [TM, 36]; "en lo mig de dit bancal posaren altra fita nova" [TM, 13].

f) Locucions que localitzen un espai definit respecte a un altre

- **A l'endret de/en l'endret de**: La locució prepositiva *a l'endret de* per a indicar 'endret, enfront, davant per davant, a l'altura d'una cosa', amb la preposició *a* és molt poc usada en els textos; en canvi, amb la preposició *en* es troba freqüentment,

tant al segle XVII com al XVIII. El primer exemple introduït per *en* és de 1634; mentre que els exemples amb *a* pertanyen tots al segle XVIII. Cal destacar que la visura de 1615 no registra cap d'aquestes locucions i que tampoc són presents a les visures de Tírig.

Exemples de *en lo endret de*: "*y en lo endret de aquella, en la part hombira refrescaren un molló*"[JB, 170r] "*en lo endret de la altra*"[VBII, 4]; "*la aygua que en lo endret de les dites fita y contrafitas cau*"[VBII, 5]; "*en lo endret de la de la mà esquerra ne posaren una nova arrimada a la paret*"[VBII, 5]; "*en lo endret de aquella*"[VBII, 6]; "*en lo endret de la altra*"[VBII, 6]; "*en lo endret de un bancal gran*"[VBII, 6]; "*en lo endret de la baseta*"[VBII, 9]; "*en lo endret de la viña*"[VBII, 11, 12]; "*en lo endret de aquella*, VBII, 14]; "*en lo endret de la altra*"[VBII, 14]; "*en lo endret del morral, passada la cova Roja trobaren altra fita vella*"[VBIII, 6]; "*a 90 passes, en lo endret de la basseta del dit maset, a la part d'amunt de dita basseta trobaren una fita vella*"[VBIII, 5]; "*y passat lo barranquet casi en lo endret de la cova Roja trobaren altra fita vella*"[VBIII, 5];[TM, 19]; "*a 80 passes y en lo endret de la casa del maset del Mañà trobaren una fita vella*"[TM, 19]; [VBIII, 5]; "*a la mà dreta en lo endret de unes roquetes, ans de arribar al barranquet trobaren una fita vella*"[TM, 35]; "*en lo endret de la masada o casa de P.J.N. trobaren a la mà dreta una fita vella*"[TM, 36]; "*en lo endret de la portera de dit P.J.N., passada dita portera, a dos passes a la mà dreta trobaren una fita*"[TM, 36]; "*Y aplegant a la foyeta del Bale, en lo endret del mig dels bancals trobaren dos fites una a cada mà*"[TM, 37]; "*y seguint dita pared, en lo endred de la viña de J.B. trobaren una fita vella*"[BM, 9]; "*en lo endred de la altra trobaren*"[BM, 17v].

Exemples de *a l'endret de*: "*arribats al endret de la heretat de J.P.*"[VBII, 16]; "*Y al endret de esta última creu y al tenor de la fita que es troba al pugador...*"[VBII, 23]; "*trobaren un molló el que renovaren y una fita vella y en lo mateix endret a la mà esquerra, al endred de una carrasca trobaren la creu*"[BM, 8v].

– **Al tenor de**: El substantiu *tenor* és usat en els textos amb el sentit especial de 'situació, distància'; *al tenor* pren el significat de 'en les mateixes coordenades espacials' formant locucions introduïdes sempre amb la preposició *a*. Exemples: "*posaren una fita nova al estret del camí y al thenor de aquella, a la mà esquerra ne posaren altra nova*"[JC, 52, 1597]; "*al thenor de aquella ne trobaren altra*"[JB, 170]; "*al tenor de aquella*"[VBII, 6, 7, 13, 12]; "*la una al tenor de la altra*"[VBII, 14]; "*al mateix tenor de*"[VBII, 6]; "*al tenor de la pared de la viña de J.V.*"[VBIII, 33]; "*y al tenor de aquella*"[VBIII, 11]; "*al tenor de la altra*"[TM, 2, 4]; "*al tenor la una de la altra*"[TM, 4].

– **En lo enfront de**: Només registrem dos exemples d'aquesta locució prepositiva que significa 'davant, amb la cara oposada', un és còpia de l'altre: "*de la pallisa de dit Fabregat fins a la fita que està en lo enfront de dita, vint pases.*"[MNT I, 2]; "*que es troba en lo enfront de dita porta*"[VBII, 4].

– **En vista de**: La localització d'un objecte mitjançant un altre lloc que pot ésser vist des d'on es troba el primer, és freqüent en els documents:

"*E més avant, en vista de l'abeurador de l'Algar, prop del barranquet, posaren altra fita nova*"[GS, 4v]; "*en vista de Corbó*"[VBI, 3]; "*y essent a la cayguda de la llometa del Coll de Na Rigualda en vista del Barranc del S.*"[VBIII, 30]; "*en lo*

collet, en vista de dit mas, davall de una carrasca trobaren una fita "[TM, 6]; "casi en vista de la rambla trobaren la fita vella"[VBIII, 7]; [TM, 20]; "en vista del Fosino"[TM, 4, 5]; "en un foscar, en vista de la cova posaren una fita per no trobar la que dona el llibre"[LM, 5].

A Tírig: "en vista de la fon trobaren una creu antiga"[JA, 97].

g) Locucions que expressen espai exterior

– **Al extra de:** Locució formada pel llatanisme *extra* 'fora', 'més enllà':

"al extra de lo sobredit tot són Comuns de Vila hasta la font del Estaràs"[TM, 23].

• **Altres conjunts de «preposició+altre element+preposició»**

a) Introduïts per la preposició a

– **A causa de:** "a causa de haver abarrancat"[VBII, 5].

– **A culpa de:** "se ha ocasionat... i tot a culpa dels posseïdors del dit mas de Na Boneta"[VBIII, 29].

– **A estil de:** "Que en el últim any de este arrendament ayga de dexar lliures les terres en el dia 25 de març a estil de llaurador"[CM, 31v]. En textos escrits en castellà: "a uso de buen labrador" [CM, 31v].

– **A for de:** 'al preu de': "174 misses resades, a for de 4 sous per cada una, que valen 34 lliures 16 sous"[CM, 31].

– **A modo de:** "encontraren les dos fites a modo de fita y contrafita"[LM, 9].

– **A motiu de:** "y per la molta dificultat que se encontra en la prosecució de dita visura a motiu de no declarar perfectament per com deu deixar les oques dita fitada, per a poder-se conclur, la deixaren en este estat..."[LM, 6].

– **A raó de:** 'en relació quantitativa de': "5 cafissos 4 barcelles los que se veneren a raó de 9 lliures per cafís, que valen 48 lliures"[CM, 31, 32].

– **A vista de:** "estant reñint V. N. son germà ab P. B. y J. B. fills de Pere, ell havia anat a despartir-los a vista de lo qual, P. B. menor, fill de Pere, llançà mà al puñyal"[VBI, 6].

– **Al temps de:** 'durant': "solia viure, retenir y habitar P. B. menor fill del dit Pere al temps de la perpetració del delict" [VBI, 21, 22, 25].

b) Introduïts per la preposició en

– **En lloc de:** "que per ço, faria cancanvi y donaria en lloch del dit assagador, un tros de terra de la sua masada"[VBIII, 39]; "davall de les roquetes posaren una fita y contrafita en lloch de la creu y fita que estave a 4 passes del camí..."[TM, 41]; "Francisco Miralles, regidor menor en lloch de síndich"[TM, 41].

– **En mà e poder de:** "lo qual jurà a Nostre Señor Déu, en mà e poder de dit lloctinent de justícia dir veritat"[VBI, 1]; "prestaren jurament en mà e poder de Antoni Bertran, jurat en cap de la dita vila de Benasal"[VBII, 2].

– **En nom i bon de:** "Visent Bertran, síndich, y este en nom y bon del Señor Comanador de la villa de Benasal, que per al fi infrascrit li té donat son poder"[TM, 1].

– **En nom de:** "lo que protestà en son nom propi"[TM, 37, 38] [DCVB parlar en nom d'algu documentat al s. XVI.]; "en dits noms de notari y de representant la persona del señor J.M, síndich"[LM, 8].

- **En pena de:** "provehiren que la dita viuda fassa una séquia..., en pena de 10 sous, dins huyt dies.[VBIII, 23]; "en pena doble"[VBIII, 22]; "en pena de "[VBIII, 1 29,30"]"; "tot lo qual se haja de manar a la dita viuda que ho tinga fet dins un mes, en pena de 10 sous"[VBIII, 24]; "manaren que desfassa la dita parada dins tres dies...; en pena de 10 sous"[VBIII, 25]"; "manant a... que dins deu dies manifesten totes les fites ...y que en cada fita tinguen un molló, en pena de 10 sous"[TM, 15]; [TM, 40].
- **En perjuí de:** "de la heretat de dit S.M. trahuen dos aygüeres al dit camí en notable perjuí de aquell"[TM, 40].
- **En presència de:** "en presència de tot lo ajuntament se publicà dita visura"[TM, 14].
- **En satisfacció de:** "en satisfacció del manament..."[TM, 25].
- **En senyal de:** "en senyal de sa deposició"[VBI, 2]; "fent en senyal de dita primera citació de ralles, una i primera a les portes de dita casa y masada"[VBI, 21,23].
- **En virtut de:** "En satisfacció del manament que se li féu a P.M., notari, per a que ensenàs actes dels Mijans, en virtud de la visura que en dit paraje se féu, presentà un testament"[TM, 25].
- **En vista de:** "en vista dels actes antichs y capatrons manaren a J.F. de B. possehidor de dit maset que busque més prova i actes moders"[TM, 16].

c) Introduïts per la preposició de

- **De comú consentiment de:** "y de comú consentiment de la Vila y de dit J.F. se obligà este a rodar de paret la rodada de dit mas"[TM, 22]; "y de comú consentiment de dita Vila, tots junt accediren al camí del Rivet "[TM, 41]. "y per no trobar les fites dona la visura passada les posaren noves de comú consentiment, passat lo batà de dit molí"[TM, 1].
- **De consentiment de:** "per quant y a feta una paret en lo pas del assagador deixant una portera que és la divisió de dites dos masades y en lo mig del assagador y havia una fita vella que partia les dites masades, de consentiment dels hereters, la llevaren dits proms"[TM, 36]; "de consentiment de la Vila"[LM, 2m].
- **De orde de:** "el vindre a visurar la obra de orde de la Villa"[JG, 3]; "de orde dels Clets (?) se ha gastat lo segent, per quant determinaen que se agudàs al obrer per a acabar la obra"[JG, 19].
- **De voluntat de:** "de voluntat de entrabes parts"[LM, 6]; "per paréixer-los cosa fora de rahó y quasi imposible que pugàs tan alta la heretat, acordaren de voluntat del dit J.F. el baixar 40 pases més avall la delineació de dita heretat"[TM, 18].
- **De voluntat i consentiment de:** "de voluntat y consentiment de..."[VBIII, 8,15, 21,30].

d) Introduïts per la preposició ab

- **Ab determinació de:** "ab determinació de molts ajuts se han tengut per a la present visura..."[JHV, 1].
- **Ab exprés consentiment de:** "ab exprés consentiment de totes les viles e lochs de la tinença de Culla..."[JHV, 1,2]; "ab exprés consentiment de"[VBII, 1];[BM, 1].

- **Ab instància, súplica i costes de:** *"ab instància, súplica y costes de Jusep Fabregat de Monlló, abitant en lo molí del Riu del Bosch, accediren a este, los síndichs"*[BM, a1].

e) Introduïts per la preposició en

- **En lo tocant a:** *"juraren a Nostre Señor Déu haver-se bé y l'alment en lo tocant a dita visura que sia dret del Comú del herbatge y de dita tinensa"*[MNT I, 1];[VBII, 2].

- **En quant a:** *"Y en quant al dit Joseph Bertran detinet acordium."*[VBI, 20].

f) Introduïts per la preposició per

- **Per part de:** *"y per part de T. S., síndich de esta Vila se pretén que los llibres antichs declaren..."*[VBIII, 32].

III.2.11. Les conjuncions

- **Copulatives**

– **E, y** En els textos dels segles XVII i XVIII encara trobem algun exemple de *e*, explicables pel conservadorisme del textos administratius. El canvi de la conjunció *e* en *y*, en català es consuma en el segle XVI¹: "*tractà de desembaynar-lo-y y llansar-lo cam ab tot effecte, e eixecutà així*"[VBI, 4].

– **Ni²** Exemple: "*Des de entonçes no ha paregut ni donat còpia de s'i ausentar-se*"[VBI, 11,12,15].

- **Distributives.**

– **Eo:** Els escrivans empren *eo* per corregir errades més que no per donar un sinònim. Exemple: "*endret de un puntal eo de un morral*"[VBII, 17].

- **Adversatives**

– **Ans:** Trobem aquesta conjunció en el formulari del procés judicial de finals del segle XVII. La proposició precedent, coordinada amb la introduïda per *ans*, és negativa. Exemples: "*y serà prosehít contra aquell per legítim procés de absència conforme a fur, lur absència en res no obstant, ans contumàcia exigint*"[VBI, 26]; "*e com dit delat ha esta sitat a ralles... per a que fos, vingués y comparegués perçonalment, davant y en cort de dit justícia ha fer dret y respondre sobre lo contingut en dita scriptura de denunciació, lo que no ha curat fer, ans bé les dites contumàcies de dites ralles li són estades acusades y admeses per dit justícia aconsellat...*"[VBI, 25].

– **Però:** Exemple: "*y per ser hora tarda se n'anaren a fer nit a la vila de Benasal, però se advertix és molt convenient fer nit en alguna masada*"[BM, 30].

– **Altrament:** Exemple: "*...si dins dit termini compareixerà, dret li serà fet y justícia administrada; altrament, dit termini passat, si no apareixerà, serà tengut, hagut y rreputat per con(...) i convençut dels crims...*"[VBI, 26].

– **Que no...sí que:** Exemple: "*dita creu denota que la dita heretat no passa de allí avall, sí que puge per amunt per tots los àntigors de paret hasta prop...*"[TM, 16].

– **Sols que.** Amb significat adversatiu, coordinant dues idees que es contradiuen; i amb cert sentit concessiu. Exemple: "*Trobaren la fita vella dóna la vesura pasada dins de una savina, sols que, al present, la savina es troba tallada*"[BM, 21r].

- **Il·latives**

– **Pues:** Els exemples del castellanisme es troben en la declaració d'un testimoni del procés judicial de finals del segle XVII, i en les visures del segle XVIII:

"*dient-li: pues, home, què hau tengut, que a-nat la gent del rey a la masada?*" [VBI, 9]; "*que sia, pues, per no tenir uberta la séquia*"[VBIII, 39]; "*a este, pues, fi y effecte accedeiren tots los referits al Molí Més Alt*"[LM, 1].

¹ Així ho comprova Martí Mestre (1991:2646) en el *Llibre d'Antiquitats* de València.

² Forma habitual a partir del s. XV (Martí Mestre, 1991, 2651)

• **Causals**

– **Perquè:** En les proposicions introduïdes per aquesta conjunció el verb va en indicatiu. Exemples: "y des de luego se n'anà ell testimoni perquè lo ganado se n'anava"[VBI, 10]; "li assentaren 30 sous de pena perquè treballava en terra del Bovalar"[TM, 11, 12]; y li assentaren 4 sous de pena al dit J.M. perquè treballava en lo Comú"[TM, 13].

– **Com:** Es presenta en proposicions amb el verb en mode subjuntiu, en present i en imperfet. Exemples: "e com no sabera de escriure, de sa pròria mà féu la present creu"[VBI, 1,5,7]; "y com en la visura passada donàs, dalt de unes roquetes, a cosa de quatre passes, davall lo camí ...una creu en un cantal, y davall lo cantal, una fita que..., per paréixer-los cosa fora de rahó y quasi impossible que pugàs tan alta la heretat, acordaren...el baixar 40 passes més avall la delineació"[TM, 18]; "y com fos ya iart se restituïren a la vila"[LM, 6]; "no n'i trobaren ni n'i posaren com sia terra hermisa, la que no es cultiva"[BM, 44]; "y a la part d'amunt no n'i posaren com sia tot roques"[BM, 45].

– **Per quant:** Apareix en oracions amb el verb en mode indicatiu. Predomina la construcció amb la proposició subordinada precedint a la principal.

Precedint l'oració principal: "y per quant dit Nicolau llaurava dita senda, li acusaren la pena"[TM, 1]; "y per quant J. Forés possehydor de dit mas treballava fora de dites fites, lo acusaren la pena"[TM, 7]; "y per quant estava en confús per a hon anava el dit assagador del Ullalet que llevaren, reservaren a salvo tots sos drets a les parts"[TM, 11]; "y per quant de dita fita a la creu, àzia la part ombria, cultivava algo de terra de antuixà, lo multaren en una lliura"[LM, 2]; "y per quant la de la mà dreta estava derruïda de la aigua, la renovaren"[LM, 4]; "y per quant Gabriel Barrera, masover y arrendador de dit Pere Monterde, a llaurat y sembrat en lo camí de Morella ... li assentaren 30 sous de pena"[TM, 28]; "y que per quant y a qui diu que els dits mijans és terra furtada de la Vila y que és Comú, protestà una dos y tres voltes lo síndich"[TM, 28]; "per quant y a feta una paret en lo pas del assagador deixant una portera...y en lo mig del assagador y havia una fita vella que partia les dites masades, de consentiment dels hereters la llevaren dits proms y..."[TM, 36]; "per quant se veu per lo clar y avie una ayguera, que entrava la aigua a la dita heretat de Sent Martí, manaren dits proms que ..." [TM, 40]; "y que per quant de la heretat del dit Sentmartí trahuen dos aygueres al dit camí en notable perjuhí de aquell, manaren dits proms que..."[TM, 40]; "y per quant sempre se ha procurat un tros de terra nomenat la Heretadassa, y no se encontra en el llibre antich ni en los capatrons, provehiren dits proms que..."[TM, 44]; "Y per quant trobaren tres fites de J.B. fill de V., sens molló, y dos de V.B. de Berola, y altra de P.J. Nabàs, els asentaren 10 sous de pena per cada una fita"[TM, 33]; "y per quant, arrimat al dit tancadet, no trobaren la altre fita feren en lo mateix endret...una creu"[LM, 1]; "per quant no encontraren la fita dóna la visura sobredita, la posaren nova"[LM, 1]; "y per quant no trobaren la fita que dóna dita visura davall la dita creu ne posaren una nova"[LM, 2]; "e quant dit Nicolau llaurava dita senda li acusaren la pena"[TM, 1].

Darrere de l'oració principal: "posaren una fita nova per quant Joseph Vives del Algar feya relació haverla vista en dit puesto"[TM, 12]; "...tenint orde particular del Consell de dita vila per a fer visura de les heretats de la Planeta y Racons de Molés ..., per quant los dueños de dites heretats insten que desigen

saber per a hon van los límits de dites heretats camins i antuixans de dita vila en dita partida"[TM, 10].

En la visura escrita en castellà trobem: "y por quanto el susodicho Felipe Vives..."[VM, 7]; "y por quanto los otros prohombres..."[VM, 12].

– **Atés que:** Exemple: "attés que molts anys que no se ha fet regoneixensa del camins, antuixans y terra de herbatje de la dita tinensa...foren elets..."[VBII, 1].

– **Per ocasió que:** Introdueix proposicions amb el verb en mode indicatiu: "accediren al peyró de Sent Roch que Juan Forés està fabricant una caseta, per a reconéixer si n'i a part al Comú, per ocasió que la fabrica sens llicència de la Vila"[TM, 14]; "tots junts accediren al camí del Rovet de la baixada de la Pinella per a fi de fitar-lo per ocasió que y a molts ductes en sa delineació"[TM, 41].

– **Per ço que:** Trobem la perífrasi introduïnt proposicions en mode indicatiu: "reservaren a salvo tots sos drets a les parts, per so apareix res que justifique lo contrari de lo que se a dispost en esta visura"[TM, 11]; "y per la mà dreta no n'i posaren, de fites, per so que donen tota la terra hasta la vora de les roques per Comú de herbaje"[VBII, 23];[BM, 21r].

– **Pues:** Com a conjunció causal trobem el castellanisme en diversos textos de finals del segle XVII i en el XVIII: "se veu clarament tenir gran enemig a lo dit Pere Bertran fill d'en Pere ab lo dit Jaume Nabàs pues anant a despartir dix a Pere Bertran:..."[VBI, 19]; "pues per no tenir uberta la séquia que passa per la sua heretat per la mà esquerra, se ha ocasionat tot lo dit dañy"[VBIII, 23]; "sempre que donarà prova per testimonis o actes per ha hon antigament anava lo dit assagador, que entones se haja de llevar...y entones se haja de torna a señalar y linear per ha hon se designarà per la prova que dit Vives donarà conclouent; pues la Vila no pot quedar sens estar señalat lo dit assagador per una o altra part; pues consta haver-lo-y."[VBIII, 33]; "que si haguera de tornar lo dit assagador seria sens profit, pues no hi ha puesto per a posar bassi"[VBIII, 39]; "[dit assagador]...de cert se llevà antigament, pues no es troba ningun indici de que en dit puesto enjamay hi haja agut bassi ni abeurador..."[VBIII, 39]; "és molt convenient fer nit en alguna masada, pues és molt treball anar a fer nit a la villa de Benasal y pert gran part de temps en anar y tornar a on se deixà la vesura"[BM, 30]; Asò, entés de pegar foch en lo Comú, pués en les heretats y a altre stablimén"[EstT, 25].

– **Puix:** Es troba en un document del segle XVII: "no consentia en què prestasen jurament en poder de dit jurat puix ja habien prestat jurament en poder del jurat de la dita vila de Culla"[JHV, 2, a.1615].

– **Attenent que, veient que:** Exemple: "Y attenent que lo assagador se troba molt estret entre les dites dos fites...y vent que lo frau se troba a la mà dreta; per lo que arrancaren arancaren la dita fita de la mà dreta y la posaren en dins un bancal herm..."[VBIII, 17].

• Modals

– **Com si.** Exemple: "volent que a dita visura se li atribueixca tota fee, com si fora roborada en totes aquelles clàusules y circumstàncies en dret necesàries"[LM, 8].

– **Sens que, segons que:** Exemple: "declararen que per dit camí...puguen pasar, anar y venir totes y qualsevols persones, sens que el amo els puga clamar pena alguna, segons que aixà [sic] es declara en la referida visura"[LM, 9].

– **Tant quant:** Exemple: "Y juraren a Nostre Señor Déu haver-se bé y l'alment en lo tocant a dita visura que sia dret del herbatge y de dita tinensa, tant quant los serà possible, sens fer frau ni detriment a persona alguna." [VBII, 2].

– **De forma que:** Exemples: "trobaren les tres fites y la creu que en la dita visura se li posaren, de forma que la dita hera té de amplària, des de la portera de de la pallissa del dit A. F. hasta la fita que es troba en lo enfront de dita porta, vint passes, y de rodada, vint passes medides." [VBII, 4]; "té obligació de haver de mantenir dos grases que travessen lo camí y guien la aygua barranch avall, de forma que la aygua que ix de la dita heretat...no puga anar gota per lo camí." [VBIII, 22].

– **De modo que:** Exemple: "que B.J.V. acabe de adobar la paret que baixa lo camí de herbatge de modo que tinga la paret quatre pams y les aleres franques" [JB. 169, a.1634].

• Temporals

– **A la que:** Exemple: "a la que se ajunten los dos camins" [VBIII, 11]. És copiat per TM que canvia a la que per quant: "quant se ajunten los dos camins" [TM, 38].

– **Quant:** Expressa simultaneïtat en: "quant ell, testimoni, replicava ab dit Bertran major sobre si havie de passar dit ganado per la vora de la masada de aquell, dit Bertran major li digué..." [VBI, 7]; "quant foren a la hera de A.F. de Pau la trobaren aquella que la paret de dita hera està segons la obligació" [VBII, 3]; "e quant foren enmig del barranquet de les Cambrelles trobaren les dos fites" [TM, 8]; "un assagador que antigament y avie...que llevaren quant acurtaren lo barranch" [TM, 11]; "estave ya dita paret quant la Vila li rodà la masada" [TM, 37].

– **Com:** En l'encapçalament d'un document, es conserva l'ús de *com* amb el verb en subjuntiu, amb valor temporal: "los quals com se trobassen presents tots junts en la vila de Benasal per a el dit efecte, prestaren jurament" [VBII, 2].

– **Mentres:** En la documentació revisada trobem sempre la forma amb *-s*: "Donà mon germà mentres estigí en Ruvuelos 1 arrova oli val: 1 lliura 10 sous." [JG, 4]; "Per lo gasto que es féu mentres se cogé el forn: 2 lliures." [JG, 11].

– **A temps que:** S'usa amb el sentit de 'al mateix temps que', 'a un temps que'. La locució no és registrada pel DCVB ni pel DECat. Martí Mestre, (1991: 2672) localitza *al temps que* en el Llibre d'Antiquitats de València a la segona meitat del segle XVI: "dit Pere Bertran menor llansà mà a un puñal a temps que dit Jaume Nabàs els digué..." [VBI, 19].

– **Despuix que:** Exemples: "toi bestiar lanar cabriu que entrarà en hera d'altri despuix que seran sembrades o cubertes sens voluntat del señor" [EstCulla, 62r, a. 1593.]; "en alguna casa [...] en la qual se tingua taverna o es vena vi en menut, depuix que lo seny de l'atre serà sonat vena vi, pach de pena un sou" [EstCulla, 67r, a.1593].

– **Después que:** Trobem exemples del castellanisme en aquest ús conjuncional al segle XVIII. Martí Mestre (1991:2673) registra en una ocasió *después que* en la segona meitat del segle XVII al Llibre d'Antiquitats de València. Exemples: "y véu ell, testimoni que, después que aplegà dit Bertomeu Nabàs hu dels que estaven allí feia escomeses de..." [VBI, 8]; "y està en veritat que, después que se n'anà dit Jaume

Nabàs menor es quedaren los demás en dit puesto"[VBI, 9]; *"después que sabrà"*[EstT, 6].

– **Encontinent que:** En el procés judicial de finals del segle XVII es manté la locució que expressa posterioritat immediata: *"y encontinent que aplegaren a oyt dir ell, testimoni..."*[VBI, 12,15]; *"e dix que encontinent que nafraren a Jaume Nabàs...ha oyt dir ell..."*[VBI, 13].

– **Luego que:** Amb un ús semblant al de la locució anterior, en la segona meitat del segle XVIII en una visura trobem el castellanisme: *"a fi de proseguir-la luego que es comunicaria a tot el Consell lo que pasava y es determinaria lo que es tinguera per més just y convenient"*[LM, 6].

• Finals

– **Per a que:** En els textos del segle XVIII trobem la forma del valencià i del tortosí *per a que* generalitzada ja en el segle anterior. Exemples: *"ha citat ad aquell ab ralles per a que comparega lo dia de demà davant y en cort del dit justícia"*[VBI, 21]; *"dit delat ha estat sitat a ralles, fetes a les portes de la casa...,per a que fos, vingués y comparegués perçonalment davant y en cort de la justícia"*[VBI, 25]; *"lo dit Joseph Segarra, notari procurador fiscal per Sa Magestat, cita, crida, notifica y fa çaber; y cridar mana a lo dit Pere Beltran menor, delat i denunciât qui desús, per a que, dins trenta dies..., sia, vinga y comparega perçonalment davant y en cort de la justícia ha fer dret..."*[VBI, 26]; *"lo jurat de la vila de Benasal haja de fer una calçada de argamassa, la que sia menester, per a que prenga tota la aygua que mana de la font"*[VBII, 3]; *"fer Visura General y la regoneixensa infrascrita per a que es tinga plena notícia per ha hon van los llímits de les masades, heretats y camins y antuixans de esta Vila"*[VBIII, 1]; *"que dins vuyt dies busque més prova y actes modernes de sos antipassats per a que en més claritat se puga encontrar"*[TM, 16]; *"fer visura per a que es tinga plena notícia per a hon van los llímits"*[TM, 1][LM, 1]; *"provehiren tornen les solzides que y a en dit assagador per a que còmodament passen los ganados."*[TM, 33]; *"y feren allí la mallada per instància dels ganaders per a que el ganado de estiu, sense tocà-lo, sempre fa cap allí, a la fresca"*[JA, 68].

• Condicionals

– **Si:** La proposició subordinada conté la idea de cosa futura i porta el verb en futur d'indicatiu: *"si capturat no serà, sia prosehit contra aquell per legítim procés de absència"*[VBI, 20]; *"que comparega demà davant y en cort de dit justícia en hora de audiència si fariat no serà, y si serà fariat, per a el altre dia après seguent no fariat a la mateixa hora"*[VBI, 21,22]; *"si capturat no serà, sia prosehit contra aquell, al temps, de la perpetració del delict"*[VBI, 21]; *"si dins dit termini compareixerà, dret li serà fet i justícia administrada; altrament, dit termini passat, si no apareixerà, serà tengut, hagut y rreputat...y serà prosehit contra aquell"*[VBI, 26].

La pròtasi va en present d'indicatiu i l'apòdosi en condicional simple en: *"apercibint-lo que si fa lo contrari se proseguiria en tot rigor de justícia"*[LM, 5].

– **Si no, que:** *"provehiren que es fassen netegar los dels abeuradors y basses, y si no, que no se'ls prenga en conte los salaris als contes."*[VBII, 16]

- **Ab açò que:** L'ús d' *ab açò que* en l'exemple equival a les actuals conjuncions condicionals *a condició que*, *mentre que*, *sempre que* sentit restrictiu o exclusiu de la locució antiga *ab que* (F. de Borja Moll, 1952: 251): "*E lo dit barranquet de les Cambrelles, amunt, va barranquet, barranquet amunt, fins hon estan les altres fites del cabdamunt del barranquet del Espigolar, ab assò que per lo camí que va al mas de dit J.F. de Vadenes puguen passar, anar y venir ab qualsevols càrregues, totes y qualsevols persones, sens poena alguna que se'ns puga clamar lo señor del dit mas d'En Vadenes.*"[TM, 9].

- **Sempre que:** "...donant facultat al dit Jaume Vilalta que sempre que donarà prova per testimonis o actes, conclohent per ha hon antigament anava lo dit assagador; que entonces se haja de llevar lo dit assagador que ara es señalarà y entonces se haja de tornar a señalar y linear..."[VBIII, 32]; "y proveïren, com ya en la vesura passada es conta, que sempre que la vila de Benasal vulla traure o cultivar la foyeta que allí es troba, fora de les dites creus, que tinga la obligació la dita vila de Benasal o qui la cultivarà, de haver de fer una pared..."[BM, 34r].

• **Concessives**

- **Encara que:**

Amb el verb en mode subjuntiu: "*a lo que li respongué dit Bertran major que no lo y havie de passar, encara que sabés pedre la vida*"[VBI, 6].

Amb el verb en mode indicatiu: "*ne posaren una nova a les sis pases de amplària done dita visura solament, encara que les dos primeres estan a 18 pases de amplària*"[BM, 3].

- **A...que:** "*a molt cost, que este siga del cónter del arrendador*"[CM, 32v].

III.2.12. Els adverbis

III.2.12.1. Adverbis i locucions adverbials de lloc

• **Adverbis que indiquen una situació elevada**

– **Alt** Actualment en el parlar de Benassal no s'emptra en aquests contextos. Exemples: "y pugant alt de tot, en la costa, trobaren dos mollons" [JB, 170, a1634] [VBII, 13]; "y més avant, alt, en lo collet, a la mà dreta trobaren una fita vella" [VBII, 6]; "y aplegant alt, al cab de la foyeta, en cab de un bancal trobaren una fita" [BM, 33].

Amb substantivació: "des de lo alt véu que en dites saleres y havia un carròs de gent" [VBI, 8].

– **Amunt, en amunt, per amunt, cap amunt** 'envers la part de dalt'. Actualment en el parlar de Benassal s'empren *amunt*, *per amunt* i *cap amunt*; però no la locució *en amunt*.

Exemples de *amunt*: "y més hamunt, en la viña que antes ere de Pere Roda trobaren una fita vella" [VBII, 12]; "y cosa de quatre passes més amunt" [TM, 17] (TM copia VBIII i canvia "alt" per "amunt"); "y pugant amunt, passat lo casal, en un antigor de paret (...) feren una creu" [TM, 3].

Exemples de la construcció "substantiu + amunt": "puja rambla hamunt" [VBII, 17]; "tot dit barranquet amunt" [VBII, 22]; "y puja tot collet amunt per la vora de dita heretat" [BM, 32]; "y pugant tot lo barranch de les Cambrelles amunt" [LM, 9]; "y anant tot socosta amunt, a 210 passes trobaren una fita vella" [VBIII, 7]; "tot lo barranch del Espigolar amunt" [LM, 9]; "de dites fites amunt hasta el terme de Vilafranca" [TM, 8].

Exemples de la construcció *de...en amunt*: "de hallí en amunt" [VBIII, 4,5,8']; "que de les terres que es llauren y es poden llaurar en amunt, devés la serra dels Servos, resta per antuixà de Consell" [VBIII, 38]; "y de les sobredites fites en hamunt finsés tot consellat" [TM, 3]; "denotant que de allí en amunt són antuixans" [TM, 18].

Exemples de *per amunt*: "a 90 passes tirant per amunt" [VBIII, 5,8,9']; "a la pujada que fa dita heretat per amunt" [VBIII, 7]; "de hallí pugaren per amunt" [VBIII, 8]; "y més per amunt trobaren" [VBIII, 9]; "pujant per amunt" [TM, 12]; "y de allí tira per amunt" [TM, 16,19]; "puja per amunt" [TM, 16]; "pujant més per amunt" [TM, 31].

Exemple de *cap amunt*: "y la contrafita (designa) la girada cap amunt" [TM, 43].

– **Dalt** L'adverbi *dalt* apareix generalment en contacte (normalment seguit) amb un complement, sobretot un sintagma preposicional, que especifica quin és l'espai al qual es refereix l'adverbi en cada cas concret.

Exemples: "y pugant dalt a la serra del Vermell de ha hon podia descobrir dites saleres d'En Manuel" [VBI, 8]; "donaren per pugador a dalt al pla, per lo primer barranquet que es troba de la dita cova" [VBII, 21]; "també arrancaren la fita de la mà dreta dalt en lo coscollar de la terra de Lluís Monterde" [VBIII, 18]; "y de allí se'n puja dalt en lo serritó" [VBIII, 31]; "y més amunt, dalt en lo pla, encontraren altra fita raseta" [TM, 12]; "y dalt en la llometa..." [TM, 43].

– **Dessus** 'damunt'. Es troba fent referència a un part anterior de l'escrit en alguns textos del s. XVIII. Exemples: "la dessus dita finença de Culla" [GS, 1. 1555];

"dimats que contàvem XXVII del mes de abril del any dessús dit MDCCXXIII"[VBIII, 8]; "cridar mana a lo dit Pere Bertran menor, delat y denunciati qui desús, per a que..."[VBI, 26]; "tots los dessús dits nomenats" [TM, 3].

• **Adverbis que indiquen situació posterior**

- **Atràs** 'enrera'. Exemple: "plana de atràs"[JG, 1r,4r,5r,12r].

• **Adverbis que indiquen situació inferior**

- **Avall, per avall** designant la direcció cap a un lloc més baix.

En topònims per diferenciar-se d'un altre amb el mateix nom situat més amunt: "de Corbó més Avall"[VBI, 16].

Exemples de avall : "y més havall, damunt lo barranch, a la mà esquerra no trobaren altra de fita vella"[VBII, 5];[VBII, 26]; "y més havall..." [VBIII, 7]; "de hallí avall"[VBIII, 3', 5]; "y més avall, en lo endret de ..." [BM, 24r].

Exemples de la construcció "substantiu + avall": "serra del Servo avall"[VBII, 7]; "y baixant barranquet havall"[VBIII, 2',3]; "baixant tot socosta avall" [TM, 18]; "seguint dit camí avall trobaren..."[BM, 24r]; "y proseguint lo dit assagador el riu avall fins..."[BM, 29r]; "y de allí seguí dit assagador riu avall"[BM, 29r]; "per lo barranch dels Fornets havall hasta les roques"[LM, 8].

Exemples de per avall : "y baixant per avall"[VBII, 5];[TM, 11,32]; "de hallí baixa més per avall"[VBIII, 5,7];[TM, 19,20]; "y baixant per avall"[VBIII, 12',19,30].

- **Davall** Exemples: "feren una creu y davall posaren una fita"[TM, 3]; [VBIII, 38].

- **Baix** Exemples: "y en lo endret de aquella, baix, a la mà esquerra trobaren altra fita vella en un alteronet"[VBII, 6]; "y passada la selleta del mas de N'Amill, baix, prop lo barranquet (...) trobaren"[VBII, 11]; "y baixant baix en lo socosta, vent que lo llibre antich dóna una carera..."[VBIII, 32]; "y baixant baix, davall la clapissa, prop dels bancals de Jaume Vives trobaren una fita vella"[VBIII, 38]; "a la dita cova, antes de aplegar a ella, baix, al barranquet..."[BM, 34]; "a cosa de la mitad de la foyeta que es troba baix, a la mà dreta, en un cantal gros trobaren una creu"[BM, 34].

• **Adverbis que indiquen una situació avançada**

- **Avant, per avant**

Exemples de avant: "e més havant, en lo collet, a 250 passes trobaren la fita..."[TM, 5]; "y passant avant, al cab del primer barranquet trobaren una fita [BM, 22]; "y més avant, seguint la riscla de roques de la part ombria y arribant al forcallet, baix dos carrasques encontraren la creu"[LM,2].

Exemples de la construcció "substantiu + avant": "y de hallí tira per lo antigor de la paret havant, devés la vila"[VBII, 16]; "y girant lo socosta de la hombria avant, y quant foren a cosa de unes 90 passes trobaren una creu"[VBIII, 3]; "y seguint dita hombria avant, de pla, a cosa de 110 passes en un tormo gros feren una creu nova"[VBIII, 4]; "anant tot socosta avant"[TM, 19]; "passant tota hombria avant"[TM, 17].

Exemple de per avant: "y més per avant"[TM, 29].

• **Adverbis i locucions que indiquen lloc en relació amb la situació de l'emissor**

– **Ençà** 'cap ací'. Exemples: "*procurador fiscal y patrimonial per sa magestat en lo present Maestrat Vell de Montessa y en comandes de aquell del Coll de la Garrofera ençà*"[VBI, 18]; "*y més ensà, venint tottemps vers dita cova de la Edra...*"[TM, 7].

– **Enllà** 'cap allà', indica situació o direcció cap aquell lloc. Exemples: "*estava ell (...) a part d'avall de les saleres d'En Manuel al collet més enllà en vista de Corbó...*"[VBI, 3, 16]; "*y de aquí hamunt y enllà tot antuixà de Consell fins al terme de Vilafranca*"[TM, 6]; "*y en lo cap del barranquet que puixa a la punta de la singla llaurada posaren una fita y contrafita noves designant la fita que de allí amunt y enllà tot és antuixà*"[LM, 7].

– **Al cap deçà/en lo cap deçà** 'cap aquesta part': "*y pasaren a la mallada de la cova Rocha y al cap desà, en lo cap del puntalet feren o trobaren una creu en la mateixa asgida de la roca*"[JA, 67]; "*y tornant per dalt de la roca al cap desà, cab a la vila, en un cantal pardo toparen un'altra creu*"[JA, 77]; "*y en lo cap desà, en lo frontonet trobaren una creu en una roca*"[JA, 67].

– **A la part dellà** 'cap aquella part': "*a la mà esquerra a la part dellà trobaren fita y contrafita*"[VBIII, 35].

• **Altres locucions adverbials de lloc**

– **A la mà dreta, a mà dreta, a la dreta** Exemples de *a la mà dreta*: "*a la mà esquerra, arrimada a la paet del parral de A. Fabregat de Paulo trobaren una fita vella y a la mà dreta, a la part de Melchor Badal, no la trobaren*"[VBII, 5]; "*y al entrar del dit colse trobaren dos fites velles, la una a mà dreta y la altra a mà esquerra*"[VBII, 4]; "*y pugant al últim bancal del mas del Homs trobaren a la mà dreta una aigüera*"[VBIII, 30]; "*y al mateix tenor, a la mà dreta trobaren altra fita vella*"[TM, 23]; "*y més avant a la mà dreta n'i possaren una nova*"[BM, 27r]; [BM, 34].

Exemples de *a mà dreta*: "*trobaren dos fites velles, la una a mà dreta*"[VBII, 4]; "*y més avant endret del carreró dels Albis trobaren una fita vella a mà dreta*"[BM, 28v]; "*enmig del segon bancal a mà dreta posaren una fita*"[TM, 2]; "*y pasat lo forcallet a mà dreta, en la part solana, a 85 pases trobaren la fita*"[LM, 2].

Exemples de *a la dreta*: "*a la mà esquerra feren una creu nova en la roca y a la dreta possaren una fita nova*"[TM, 29].

– **A la mà esquerra/a mà esquerra/a l'esquerra/a la part esquerra**

Exemples de *a la mà esquerra*: "*a la mà dreta trobaren una fita vella y a la mà esquerra va per lo antigor de la paret lo dit assagador*"[VBII, 1]; "*y a cosa de 60 passes, prenent devés lo camí de Ares, a la mà esquerra trobaren altra fita vella*"[VBIII, 9]; "*y a la mà esquerra, arrimada a la paret, al mateix tenor ne trobaren altra*"[TM, 2]; "*y a la mà esquerra, més avant en la heretad dels hereus de don Agustí Febrer trobaren una fita*"[BM, 27r]; "*y per no haver enconrat la que done a la mà esquerra ne posaren una nova a la mateixa amplària*"[LM, 4].

Exemples de *a mà esquerra*: "*y seguint dit assagador baixant a mà esquerra cab al barranch de la Coveta(...)*"[TM, 23]; "*y de allí pujant a mà esquerra, passat lo pla (...)*"[BM, 21]; [BM, 21, 22r].

Exemples de *a l'esquerra*: "*en lo bancal posaren una fita y a la esquerra trobaren al creu dóna la visura passada*" [TM, 2].

Exemples de *a la part esquerra*¹: "*fou nafrat de tres nafres, les dos en lo estómag...endret de la boca del cor a la part esquerre*" [VBI, 1].

– **A l'altra part**: "*y a la altra part restà antigor*" [VBII, 3].

– **A part d'avall**: "*posaren fita nova a part d'avall*" [VBII, 5].

– **De per mig**: "*se posà de per mig*" [VBI, 4].

– **Per la banda de baix**: "*y anant voltant la dita cova per la banda de baix*" [BM, 34].

III.2.12.2. Adverbis de temps

• Adverbis que expressen anterioritat

– **Ans, antes**² En els documents del segle XVIII de Benassal, el percentatge de casos del castellanisme *antes* és altíssim; tant en l'ús adverbial com en el preposicional els exemples de *ans* són molt minoritaris en tots els escriptors. Vegeu el quadre de l'apartat III.2.10.7.

Exemples de *antes*: "*en lo endret de la viña de Custodi Branchat, que antes ere de Pere Branchat, feren una creu*" [VBII, 11]; [VBII, 12', 13, 16, 20, 24]; "*heretat que antes ere*" [TM, 15]; "*la dita heretat herma, antes dels dits hereus de Vicent Girona*" [TM, 16]; "*en lo ribaset que antes ere del mas d'En Badenes y ara ho té comprat dit Nicolau*" [TM, 2]; "*al cotsat del maset que antes habitava Orenga*" [TM, 2]; "*y sent junt al maset que antes se dia en lo llibre vell lo mas d'En Pasqual*" [TM, 44]; "*trobaren una fita vella al soldavall de la heretat de Francisco Bertran, antes de Christòfol y Jaume Nabàs y més antes de Miquel Nabàs*" [BM, 26v]; "*y més antes*" [BM, 46]; "*que antes era*" [BM, 9r,]; "*antes, de ...i ara...*" [BM, 10]; "*antes nomenada*" [BM, 22v]; "*se n'aren a fer rit al mas d'En Badenes de Dalt, antes, de Jaume Forés*" [LLM, 8].

Exemples de *ans*: "*y no entregant-se-li ans, que en tal cas, tinga obligació de cobrar-lo*" [EstT, 9].

– **Antigament** Exemples: "*y de hallí pujaren a la partició de la masada antigament nomenada d'En Rambla*" [VBIII, 26]; "*la fita señala...y la contrafit a un assagador que antigament y havie*" [TM, 10].

– **Prompte** 'aviat, prest'. Es tracta d'un mot de propagació bastant tardana, com correspon a un llatanisme; 1ª doc. fi del S.XV, Eiximenis (DECat). En documents rossellonesos *prest* no comença a ser substituït fins cap a 1580 o 90. En els segles baixos fa grans progressos i sobretot es popularitza molt en el País Valencià. Adjectiu convertit en adverb, en valencià modern ha substituït els antics adverbis *tost* i *prest* o el català central *aviat*. Exemples: "*y entrave per lo costad de la pared de F. R., més pronte que anan per allí a on anave*"; "*se achuntave a la pared més enllà, cap a els chentisclàs y ara se achunte més pronte a la pared*" [JA, 37].

¹ Sobre la forma *esquerre* per al *semení* vegeu apartat III.2.1.1.

² Vegeu l'ús de la partícula *ans* com a conjunció en l'apartat III.2.11.

• **Adverbis i locucions que expressen posterioritat**

– **Aprés / enaprés / después** En els documents de Benassal del segle XVIII predomina absolutament el castellanisme *después* tant en l'ús adverbial com en el preposicional. Vegeu quadre de freqüència de les formes en l'apartat III.2.10.7.

Exemples de *enaprés*: "*enaprés*" [GS, 1, a.1555]; "*enaprés, de allí...*" [JHV, 10, a.1615]; "*y havent passat unes tres hores poch més o meñys véu ell (...) y enaprés, en la vesprada, a cosa de les sinch o sis hores es trobà ell testimoni en lo sòl del barranch*" [VBI, 9].

Exemples de *aprés*: "*y de la fita y contrafita que està en cap del bancalàs a mà dreta, va tostems per la roca y après per la terra de herbatge*" [JHV, 10, a.1615].

Exemples de *después*: "*después, als vint-i-un dia del mes de maig...*" [VBII, 16]; "*sempre va per la vora de les roques y después per la terra de herbatge segons se troba fitat*" [VBII, 25]; "*...Berthomeu Betran que fonch lo que aplegà después*" [VBI, 9]; "*a oyt dir el testimoni públicament y después en la present vila...*" [VBI, 12]; "*passaren a la llometa del Puchol (...) per a que después, a la baixada per la cova d'En Julià se acabara dita masada*" [VBIII, 26]; "*arriba lo Comú de Consell hasta la dita paret (...) y después, més amunt affronta ab la terra de la Comuna*" [VBIII, 27]; "*después dita masada pervingué a Lluís Monterde menor en capítols matrimoniais rebuts per R.P. en tres de maig 1699 en les mateixes confrontacions*" [TM, 27]; "*se seguien les fites del assagador de herbaje (...) y después les fites de la rodada de la masada de J. Grau (...) señalen la delineació de dits mijans*" [TM, 28]; "*y declararen que arriba lo camí de Consell hasa (...) y después, més amunt afronta ab la terra de la Comuna*" [TM, còpia, 32]; "*al cantó de la viña que antes era de J.O., después de M.B y hara de...*" [BM, 9r]; "*después*" [BM, 28, 37r, 40, 49]; "*y después, a 125 passes, al sòl de dita riscla, arimat a un pi, trobaren*" [LM, 8]; "*y después, enseguida, a 40 passes posaren...*" [LM, 7, 9].

A la Torre d'en Besora: "*después, ab relació seua*" [EstT, 5]; "*después, el primer*" [EstT, 7]; "*y después constar estar pagades*" [EstT, 9]; "*y después se li otorgarien*" [EstT, 23]; "*y después se'l carregà J. F.*" [EstT, 32].

– **Avant, en avant** Amb el sentit 'envers el temps venidor'. S'usa també amb un adverbí precedit de la preposició *de*, per indicar el moment o la unitat de temps que es compta com a punt de partida cap al temps venidor. Actualment en el parlar de Benassal s'empra amb la preposició *per*. Exemples: "*per a que en avant...*" [LM, 7]; "*li manaren que de huy avant deixe les sis passes de àmbit en dita senda*" [LM, 5].

– **D'allí a poc** Locució adverbial on *poc* significa 'espai curt de temps': "*y al cab de rato se n'anà V.N. y de allí a poc, lo dit Bertomeu*" [VBI, 9].

– **D'allí a poc rato** La locució anterior és precisada amb la introducció del castellanisme *rato* que augmenta el valor temporal de *poc*: "*digué al dir V.N. que se n'anara de allí, com ab tot effecte se n'anà y de allí a poch rato també se n'anà ell*" [VBI, 16].

– **Al cap de rato** El castellanisme *rato* substitueix en aquesta locució l'element català *poc*, potser, massa ambigu, després d'un hipotètic procés: *al cap de poc* > *al*

cap de poc rato > al cap de rato³: "per los plans de Consell passava un home amb dos cavalcadures y no el ha conegut; y al cab de rato anà al puesto que li pegaren la puñalada a B.B." [VBI, 2]; "después que se n'anà dit J.N. menor, es quedaren en dit puesto replicant, y al cab de rato, se n'anà V.N." [VBI, 9].

– **Des d'entonces** Exemple: "y encontinent que aplegaren oy dir ell testimoni ...que qui ha ferit al dit J.N. menor, és P.B. menor, fill de Pere, lo qual, des de entonces no ha paregut més" [VBI, 15].

– **Des d'entonces ençà** Exemple: "el dit P.B. menor, des de entonces ensà no ha paregut més" [VBI, 11, 12, 13].

• **Adverbis i locucions que expressen momentaneïtat**

– **Ara** Exemples: "al cals de la paret de la heretat que antes ere de Pere Pau Garcia y ara de Carlos Bertran" [VBII, 20]; "que entonces se haja de llevar lo dit assagador que ara es señalarà" [VBIII, 33]; "antigament (...) y ara" [VBIII, 26]; "en lo ribaset que antes here del mas d'En Badenes i ara ho té comprat dit Nicolau" [TM, 2]; [TM, 12, 11', 13', 32, 34]; "la foyeta del mas de la viuda y hereus de Antoni Cherta y hara de don Jaime Grau" [BM, 22]; "y declararen que per dit camí que va al dit mas d'En Badenes de Dalt, ara de don Jaime Grau" [LM, 9].

– **Al present** 'en aquest temps, ara'. Exemples: "la masada del pobill de Joseph Fabregat de Berola ha hon habita al present Antoni Fabregat" [VBIII, 6]; "per a señalar la rodada del barranquet y en esta forma se encontra al present" [TM, 19]; "trobaren la fita vella dóna la vesura passada dins de una savina, sols que, al present, la savina es troba tallada" [BM, 21r].

– **Huy, vui, avui** Vegeu exemples en l'apartat III.1.3.9.

– **El dia de demà** Exemple: "lo ha citat per segona citació de ralles per a el dia de demà" [VBI, 22, 23].

– **L'altre dia** **apré**s Exemple: "lo ha citat ... per a el dia de demà ... si feriat no serà y si serà feriat per a el altre dia aprés no feriat" [VBI, 22].

– **En l'altre dia** 'en el passat dia': "En lo altre dia que contàvem nou dels presents" [VBI, 3].

– **Ja** Exemples: "se retirà dient una per una: "yo ja estich ferit" [VBI, 19]; "dient-los, una per una, "yo ya estich ferit" [VBI, 2]; "tractà de anar-se'n a veure al dit J.N. son jermà, al qual trobà ferit com ya té dit" [VBI, 4]; "per ser ya hora tarda" [VBII, 10]; "que ya s'i troba" [VBIII, 30]; "y per ser ya tart" [VBIII, 28]; "y a 106 passes, ya passada la dita barraca" [TM, 20]; "y seguint avall, a 42 passes, ya passat lo ullalet posaren dos fites" [TM, 29]; "que estave ya dita paret quant la vila li rodà la masada" [TM, 37]; "y seguint les fites que ya estan continuades en este llibre" [LLM, 2]; "y per ser ya tart" [LLM, 8, 6].

– **Una volta**. Exemple: "y que una volta compost lo dit camí i tornada la solside..." [TM, 41].

– **Entonces** El castellanisme *entonces* es troba en el procés judicial de 1684 i en la visura de 1723 de Benassal. En els textos de Benassal no trobem ni *llavors* ni *sellavors*⁴. Exemples: "li pegà en la boca del estómag y li féu dos forats y entonces se apatà de ells dient-los..." [VBI, 2]; "y vent que lo dit Joseph Bertran

³ El DCVB documenta el castellanisme *rato* 'estona, espai de temps relativament curt' l'any 1704.

⁴ El castellanisme *entonces* comença a introduir-se en català en la segona meitat del segle XVII (vegeu Martí Mestre, 1991:2713, 3286).

que dit Vicent Nabàs portava punyal lo y desenssaginà y el llança y entonces lo dit Pere Bertran menor comensà a pegar porrades en la mà [VBI, 19]; "sempre que donarà prova, per testimonis o actes, concloent per ha hon anava lo dit assagador, que entonces se haja de llevar lo dit assagador que ara es señalarà y entonces se haja de tornar a señalar" [VBIII, 33].

– **Al temps** En l'exemple significa 'llavors, en aquell moment'⁵: "y si capturat no serà, sia prosehít contra aquell al temps, de la perpetració del delict" [VBI, 21, 22, 23, 25].

– **En açò** 'llavors'. És usat en el mateix context que el castellanisme *entonces*: "li féu dos ferides y en açò dit Jaume Nabàs se retirà dient una per una..." [VBI, 19].

– **De fresc** 'de poc temps, recent'. Locució adverbial catalana, documentada en St Vicent Ferrer, estranya a les llengües veïnes. (DECat, IV:194). Exemples: "trobaren dos fites una a cada mà, coneixen-se de fresch, que la una la avien tornada y l'altra la avien apañada" [TM, 37].

• **Adverbis que expressen continuïtat**

– **Tostemps, sempre** 'en tot temps'. Els exemples de *tostemps* es localitzen al segle XVII i només un cas en el segle XVIII, còpia dels antics. En aquest darrer segle predomina totalment *sempre*.

Exemples de *tostemps*: "E *tostemps* seguint avall, trobaren altres dos fites" [JHV, 10, a.1615]; "y de la fita y contrafitas que està en lo cap del bancalàs a mà dreta, va *tostemps* per la roca" [JHV, 10, a.1615]; "salvant lo camí de herbatge *tostemps* lo recolse y antigor de paret a part d'amunt" [JHV, 13, a.1615]; "y proseguint de pla envés dita cova, a 100 passes ne posaren altra per no trobar la que dóna la visura passada. Y més ensà, venint *tottemps* vers dita cova de la edra, a 200 passes (...) trobaren una fita" [TM, 7].

Exemples de *sempre*: "y se advertix que lo dit camí de herbatge, después de pugat damunt les roques de la cova Roga, per la part de la mà dreta, *sempre* va per la vora de les roques" [VBII, 25]; "y per quant *sempre* se ha procurat un tros de terra nomenat la Heretadassa y no se encontra en lo llibre antich ni en los captrons, provehiren dits proms que..." [TM, 44]; "lo dit camí de herbaje (...) *sempre* va per la vora de les roques" [BM, 32].

• **Adverbis amb idea d'immediatesa**

– **Encontinent / des de luego** 'tot seguit, en el temps immediat'. En el procés judicial de Benassal de l'any 1684 alternen la forma catalana i el castellanisme, amb un clar predomini de la variant forastera. La construcció *des de luego* es troba també en una acta del Consell de Vila-Real de 1703 (Cantavella Chiva, 1981:114)⁶

Exemples de *encontinent*: "y de allí, *encontinent*, dits proms accediren a la mallada de la cova d'En Julià" [JHV, 16]; "y des de luego véu ell testimoni que J.N. es retirà de dit puesto y se encaminà al seu mas y *encontinent* véu que se n'ixqué" [VBI, 8]; "trobaren a J.N. menor de dies fent (...) y *encontinent* oy dir que qui el havia ferit era P. B." [VBI, 11]; "dos aygüeres al dit camí en notable perjuhi de

⁵ Locució no registrada al DCVB

⁶ A València, Martí Mestre, (1991:2710) en el *Llibre d'Antiquitats* localitza un cas de *luego* en la segona meitat del segle XVII.

aquell, manaren dits proms que les tapen encontinent y que paguen 10 sous per cada aygüera"[TM, 40].

Exemples de *des de luego*: "y sentint-se ferit, dit Jaume Nabàs tractà de retirar-se y des de luego aplegà B.B....el qual, vent que..."[VBI, 4]; "a cosa de les set o huyt hores del matí passava eo feia passar ell testimoni i V.N...lo ganado...y des de luego véu ell testimoni, a P.B. el qual, escomençà a dir-li a ell,"[VBI, 6]; "estava ell testimoni en sa masada, entre les nou y les deu hores del matí...i véu que aplegà a sa masada J.N....son fill...per lo que li preguntà...a lo que respongué dit J.N....; y des de luego tractà ell testimoni vindre-se'n a la present vila avisar a veus lo Señor Justícia"[VBI, 7]; "después que aplegà dit B., hu dels que estaven allí feia escomeses de arremetre's devés del altre y des de luego véu ell testimoni que J.N. menor...es retirà de dit puesto"[VBI, 8]; "y enaprés, en la vesprada, a cosa de les cinch o sis hores, es trobà ell testimoni en lo sòl del barranch del Castell ha hon li vingué a questar dit P.B....dient-li ell, testimoni...a lo que li repongué dit P.B....; y des de luego se n'anà ell testimoni perquè lo ganado se n'anava"[VBI, 10]; "a cosa de entre les huyt y nou hores del matí, estant ell testimoni en sa masada...oy ell testimoni uns crits y des de luego, ab un bastó en la mà se encaminà corrent devés de ha hon oya la veu"[VBI, 16].

• **Locucions adverbials de temps referides a les parts del dia**

– **Hui dematí** 'durant el matí d'avui'. Exemple: "y havent demanar a Pasquala Bertran, donzella, que estava en la dita masada dix i respost que des de huy dematí no els ha vists" [VBI, 3].

– **En la vesprada** En l'exemple de l'any 1684, *vesprada* té el significat de 'hora postmeridiana' i no l'antic de 'entrada de fosc', i amb tota certesa, considerant que es tracta de les cinc o sis del mes de maig, quan encara resten algunes hores de sol: "y enaprés, en la vesprada, a cosa de les cinch o sis hores, es trobà ell testimoni en lo sòl del barranch del Castell" [VBI, 9].

– **Tard** S'empra com a adverbí per designar 'després d'haver passat el temps oportú'. En els exemples, el temps oportú és mentre fa claror, per poder recórrer i veure l'estat dels límits. *Tard* doncs, coincideix amb 'entrada de fosc'. No trobem cap exemple substantivat.

Exemples: "y per ser ya tart, deixaren la dita fitada" [VBIII, 28]; "y per ser tart se n'anaren a la vila"[TM, 45]; "y per ser tart se n'anaren a dit molí de J.E. a fer nit"[LM, 3]; "y com fos ya tart se restituïren a la vila"[LM, 6]; "y per ser ya tart tots los sobredits señors y prohoms de Concell se n'anaren a fer nit" [LM, 8,10].

– **Hora tarda** En els mateixos contextos que l'adverbí *tard*, trobem l'expressió *hora tarda* referida a la 'entrada de fosc'. J. Coromines observa la desaparició general en la documentació de *hora tarda* (anterior a l'*hora baixa* 'cap a la posta de sol') i del substantiu *el tard* a principis del segle XVII, substituïts per *tarda*; amb l'excepció del País Valencià on havent desplaçat el significat de *vesprada* 'entrada de fosc' donant-li el valor d'hora postmeridiana, l'ús de *tarda* esdevenia superflu.(DECat, VIII: 308)

Exemples de *hora tarda*: "y per ser ya hora tarda partiren a fer nit a la vila de Benasal"[VBII, 10]; "y per ser ya hora tarda se n'anaren a fer nit a la vila de Benasal"[BM, 30].

III.2.12.3. Adverbis i locucions adverbials de manera

• **Adverbis**

– **Així** Exemples: "y portava puñal, tractà de desembainar-lo-y y llançar-lo, com a tot efecte, e eixecutà així..."[VBI, 4]; "sia lo dit Betran condemnat en los gastos de la present causa per ser així compliment imperando"[VBI, 20].

En correlació amb **com**: "y de allí roda per les falces de les roques a la mà dreta tot així com se seguixen les roques fons al racó d'En Pellicer" [BM, 36].

– **Així mateix** 'igualmente'. Exemples: "y també sab ell testimoni, que el dit P. B. menor, des de entonces ensà no ha paregut més ni donat còpia de s'i ausentar-se de la present vila per la referida puñalada y per haver ferit al dit Nabàs, lo que, així mateix, ha hoyt dir públicament y és públich y notori"[VBI, 11,12, 14, 15]; "e, així mateix, dit dia, tots los dessus dits nomenats fitaren la senda"[TM, 3][TM, 11]; "y més avant, a la mà dreta n'i posaren una nova y així mateix a la mà esquerra ne posaren altra per no trobar-n'i"[BM, 27r].

– **Bé, ben** Com a adverb de mode autònom en: "juraren a Nostre Señor Déu haver-se bé i llealment en lo tocant a dita visura"[VBII, 2].

En posició proclítica modificant un participi: "anaren los dits síndichs y mensatgers a mirar y regonéixer la mallada del Servo (...) y trobaren aquella ben tractada" [VBII, 8]; [VBII, 21]; "lo dit assagador (...) de allí se engrava en lo camí que va a la creveta que està ben fitat y apañat" [TM, 43]; "lo assagador (...) el trobaren ben tractat"[BM, 37].

– **Millor** Exemples: "proposant com millor pot diu que"[VBI, 18]; "seria millor quedar-se en la masada"[BM, 37].

– **Ensemps, ensems** 'juntamente'. L'ús de l'adverbi ensems s'arrossega en les visures fins a principis del segle XVIII. Exemples: "los quals ensems ab mi"[JHV, 2, a. 1615]; [MNT, 17, a. 1658]; "los quals ensemps ab mi, com se trobassen"[VBII, 2].

– **Mal** En posició proclítica modificant un participi: "y miraren la font d'En Seguda, la qual és de herbatge y la trobaren aquella molt mal conreada"[VBII, 3] [VBII, 16].

– **Conforme** Adjectiu usat adverbialment. Exemples: "ja havien prestat jurament en poder del jurat de la dita vila de Culla conforme sempre se havia acostumat"[JHV, 2, a.1615]; "conforme"[LM, 8].

• **Adverbis en -ment**

Acertivament: "y no es pot acertivament declarar per a hon va la heretat" [TM, 16]. **Clarament**: [VBI, 19]. **Cómodament**: "per a que cómodament passen los ganados" [TM, 33]. **Criminalment**: [VBI, 19]. **Igualment**: [LLM, 2]. **Juntament**: [VBI, 17]; [VBIII, 1,8]; [TM, 9,11,14,41]. **Llialment**: "haver-se bé y llealment" [MNT, 17, 1658]. **Perfectament**: [LLM, 6]. **Personalment**: [VBI, 25]. **Primerament**: [VBII, 3]; [VBIII, 1] [TM, 15]; "y primerament, davall de la..." [BM, 32]. **Públicament**: [VBI, 11,13,15]. **Rectament**: [LLM, 9]. **Suficientment**: "suficientment tractat" [BM, 37, 39]. **Últimament**: [TM, 40].

En canvi: **Inclusive** 'inclusivamente': "y quedà pagat asta el any 1733 inclusive y asta el any 1739 inclusive, pagà el 39." [JG, 6r].

• **Locucions formades amb la preposició a**

– **A cosa de, cosa de** 'aproximadamente, poc més o menys'.

Exemples de *a cosa de*: "lo dimats propassat que contàvem nou dels presents, a cosa de les onze hores" [VBI, 11, 3,5,9,14,16]; [VBI]; "a cosa de deu u dotze passes trobaren" [VBII, 6]; [VBII, 6', 7, 8, 15, 22, 23, 24]; "a cosa de unes 70 pases" [TM, 24]; "a cosa de...poch més o meñys" [TM, 15,17]; "a cosa de" [TM, 15,17,18,23]; "a cosa de la mitad de la foyeta que es troba baix, a la mà dreta" [VBII,20],[BM, 34]; "a cosa de vint passes trobaren altra de fita vella" [BM, 44r].

Exemple de *cosa de*: "y més avall, cosa de 40 passes trobaren altra fita vella" [TM, 20,19].

– **A dret fil** 'en línia recta'. Exemples: "Y de esta fita, tira a dret fil a la primera fita que se ha posat antes de aplegar al cab de la dita roca" [VBIII, 27',30,33].

– **Al tot** 'en total'. Exemples: "al tot 154 misses resades" [CM, 33r]; "en la heretat de J. B. trobaren cinch fites velles fins al terror Royg y més, n'i trobaren quatre fites velles, que al tot són nou" [VBII, 27]; [BM, 26].

• **Locucions formades amb la preposició de**

– **De comú consentiment**: "de comú concentiment de la Vila, tots junts accediren al camí" [TM, 22].

– **De cert**: "per se cosa tan antiga y nunca haver-ho oyt dir a sos antepassats, que de cert se llevà antigament, pues no es troba ningun indici de que en dit puesto enjamay hi haja agut bassi" [VBIII].

– **De dret a dret**: "y de dred a dred, a cosa de vint passes trobaren altra de fita vella" [BM, 44r].

– **D'esta forma**: "quedant d'esta forma rodada dita heretat dels Racons" [TM, 14].

– **De fet**: 'en realitat, efectivament': "com de fet acusa la tercera contumàcia" [VBI, 21,22].

– **De nou**: "trobaren altra de fita vella y per esar movesissa la refermaren posant-hi de nou les filloles" [VBII, 7].

– **De malícia**: "el dit Garcés los digué que no no ho havie fet de malícia, lo que declararen segons deu y ses consciencies" [TM, 14].

– **De pla**: "proseguint de pla" [TM, 7]; "tirant de pla trobaren..." [TM, 10]; "y pugant de pla envés de la Segarra" [TM, 12]; [TM, 13]; "la contrafita tira de pla per damunt los percurats" [BM, 33].

En la visura escrita en castellà trobem: "prosiguiendo de llano" [VM, 9].

• **Locucions formades amb la preposició en**

– **En dita conformitat**: "los quals, en dita conformitat, partiren de la font del E. ..." [VBIII, 1]; "havent primerament procehit crides y pregons acostumats.... Los quals en dita conformitat partiren de la present vila..." [TM, 15]; [LM, 8].

– **En confús**: En el conjunt de les visures estudiades només es troba un exemple d'aquesta locució adverbial, no registrada al DCVB: "y per quant estava en confús per ha on anava el dit assagador" [TM, 11].

– **En contrari**: 'en contra'. La locució adverbial *en contrari* apareix un sol cop i en la visura de TM: "per si pot la Vila encontrar justificació en contrari" [TM, 16m].

– **En drechura**: "y a les 66 pases en drechura posaren..." [LLM, 2, 5, 7].

- **En seguida:** "y més avant, a 60 pases posaren una fita nova; y después, en seguida, a 40 pases posaren una altra fita"[LM, 7]; "y seguint rectament, a altres 200 passes trobaren, arrimat a una antigüor de paret que dividix lo percur, la fita dóna la repetida visura; y en seguida, a 150 pases, en lo collet, antes de arribar al barranquet del els Cambrelles trobaren altra fita."[LM, 9].
- **En esta forma; en la forma següent; en la forma acostumada:** "y en esta forma se encontra al present"[TM, 19]; "emprengueren a fitar dita heretat de la Planeta en esta forma"[TM, 8 10]; "haver publicat y preconixat la dessús dita crida...en la forma acostumada"[VBI, 26]; "se passà a señalar y linear lo assagador en la forma següent"[VBIII, 33]; "en la forma següent"[TM, 41][BM, a3].
- **En frau:** "trobaren en frau al dit Melchior Orenga"[JHV, 6].
- **En este estat:** "les deixaren en este estat"[LM, 6].
- **En tota comoditat:** "per a que puguen passar en tota comoditat los bagajes"[TM, 40].
- **En tot rigor de justícia:** "se proseguiria en tot rigor de justícia"[LM, 5].
- **En veritat:** 'amb adequació entre allò que es diu i allò que realment és': "y està en veritat, ell testimoni que des de dita serra del Vermell conegué los que estaven"[VBI, 8]; "y està en veritat que después que se n'anà dit J.N. menor, es quedaren los demás en dit puesto replicant"[VBI, 9];[VBI, 16].

• **Locucions formades amb la preposició ab**

- **Ab tot efecte, a tot efecte** 'efectivament, en realitat'. Locució no recollida en el DCVB, però sí en el *Llibre d'Antiquitats* de València on els exemples coincideixen tant en el context com en la forma amb els nostres, excepte que allà van introduïts per la preposició *en*. (Vegeu Martí Mestre, 1991: 2774)
"y portava un puñal, tractà de desembainar-lo-y y llansar-lo, com ab tot effecte, e eixecutà així"[VBI, 4]; "y oynt ell testimoni, estes paraules digué al dit Vicent Nabàs que se n'anara de allí; com ab tot effecte se n'anà"[VBI, 16]; "digué al dit V. B. que se n'anara de allí, com ab tot effecte se n'anà"[VBI, 16]; "dix que acusava, com ab tot effecte acusà"[VBI, 27, 28]; "dix que repetia com ab tot effecte repetix.."[VBI, 28]; "cort levant dix que acusava, com a tot effecte acusà la primera contumàcia de dita crida eo citació de trenta dies"[VBI, 27].
- **Ab veu alta:** "en lo dia de huy haver publicat y preconixat la dessús dita crida y citació de trenta dies ab veu alta intelegible y ab so de trompeta a les portes de la casa y masada"[VBI, 26].
- **Ab so de trompeta.** Vegeu exemple anterior.

• **Locucions formades amb la preposició per**

- **Per lo clar:** "se veu per lo clar"[TM, 40].
- **Per consegüent** 'Per tant, per causa d'això, per aquest motiu': "dia del sant diamenge y per consegüent feriat"[VBI, 22, 28].
- **Una per una** 'literalment' 'exactament'. Locució no registrada en el DCVB: "se apartà de ells dient una per una: yo ya estich ferit"[VBI, 2, 16].

III.2.12.4. Adverbis i locucions de quantitat

– **Gota** 'gens': "que totes les cinch aygüeres tenien enrunades de forma que no rebien gota de aygua" [VBIII, 15]; "de forma que la aygua que ix (...) no puga anar gota per lo camí" [VBIII, 22]; "la dita grasada la trobaren plana que no trau gota de aygua fora del camí" [VBIII, 22].

– **Més/pus** Es troba un cas de l'antic *pus* i en la visura de 1615: "pus amunt" [JHV, 10].

Exemples de *més* modificant un adjectiu: "més alta" [VBI, 3]; "al cantó més alt" [VBI, 12]; "la més alta que" [VBII, 40].

Exemples de *més* modificant un adverb: "més avant" [VBI, 5,6,9,10,12,14,15]; "y pugant més per amunt" [VBIII, 36,14]; "pugant més amunt" [TM, 9]; "més enllà" [VBIII, 37]; "més avall" [VBIII, 38].

Exemples de *més* modificant un sintagma: "a més d'un tir de perdra" [VBI, 21]; "més de la mitat" [VBI, 8]; "una riscla de roca que alsega més que no les altres" [VBII, 21].

– **Menys**: "de vint-i-hun any poch meñys" [VBI, 13].

– **Poch més o menys**: "de edad que dix ésser de ...años poch més o menys" [VBI, 1,3,5,6,7,9,10,12,14,15,18 no apareix mai *menos*]; "de hallí a cosa de seixanta passes poch més o meñys" [VBII, 8,15]; "y té de amplària dit assagador nou passes poch més o menys." [TM, 29].

– **Ni menys**: 'ni tan sols'. Amb aquest significat el DCVB documenta la locució en J. Verdager.: "no n'i trobaren ni meins n'i posaren per haver-i parets" [BM, 28].

– **Ni menos**: "no perda ningun dret (...) ni menos lo adquerisque lo dit Monterde" [TM, 28].

– **A lo menos** 'almenys'. J. Coromines documenta el castellanisme en els escrits del segle XVII. (DECat, V:543): "tinguen obligació de tindre junta a lo menos dos vegades cada mes" [EstT, 19].

– **Molt**: Modificant un altre adverb: "miraren la font d'En Seguda (...) y la trobaen aquella molt mal conreada" [VBII, 3]; "tota la aygua (...) y esta que entre en lo bassi ab sa canal, que ara n'i entre molt poca" [VBII, 3]; "y per ser ya molt tart" [VBIII, 17 28]; "ab molt bon espay" [VBII, 16].

Modificant un adjectiu: "per estar molt derrohada" [VBIII, 40]; "pe ser molt antiga" [LM, 1].

– **Sols/solament/tan solament/a soles**

Exemples de *sols*: "Primera semana de agost dits obrés y menobrés sols (pagu) lo gornal perquè un devot los féu lo gasto" [JG, 19]; "no passa...sí, sols del dit barranquet hasta..." [VBIII, 2]; "y en dit dia es trobà present ell testimoni no sols al acte de nafres, sí també al acte de fuga" [VBI, 11]; "y des de allí fins a la vila, va lo dit assagador per los antigors de parets y sols trobaren quatre fites veles, dos a cada part" [VBII, 16]; "que el acusador sols puga ser hun dels oficials" [EstT, 31].

Exemples de *tan solament*: "trobaren tan solament la de la mà drete" [TM, 41]; "ne posaren una nova a les sis pases de amplària dóna la dita visura solament; encara que les dos primeres..." [LM, 3].

Exemples de la locució valenciana *a soles*: "sobre si la dita vila de Benaçal podia vedar per si a soles inter suos los carrascals en la terra del herbatge de son terme" [EstT, 12].

- **Sinó:** Amb valor limitatiu, equivalent a 'més que': "tenint de llum, onze passes lo dit assagador...Y al roqueret fa colze la paret de la mà esquera, y no y a sinó nou passes de amplària.[TM, 29].
- **Tant, tan:** "que per ser cosa tan antiga"[VBIII, 39]; "tant, quant los serà possible"[VBII, 2].
- **Quasi/casi:** "casi en vista de la Rambla"[VBII, 7] (sempre amb c); "casi a la vora"[TM, 31]; "casi en lo endret de la cova Roga..."[VBIII, 5];[VBIII, 20];[TM, 19]; "casi en vista de..."[VBIII, 7];[TM, 20];[TM, 11,12,19]; "per paréixer-los cosa fora de rahó y quasi impossible"[TM, 18].

III.2.12.5. Adverbis i locucions adverbials d'addició i afirmació

- **Encara:** "se fan alguns dañys (...) en les terres e amprius del Comú y encara en passos e mallades"[VBII, 1]; "y present éste ... vist lo llibre antich... y encara oÿts los testimonis sobredits, emprengueren..."[TM, 1].
- **Més:** Exemples on *més* indica continuïtat, successió entre les dues oracions que s'hi enllacen, acumulació o suma d'eixes oracions, com a conjunció amb un significat continuatiu⁷: "en la heretat de J. B. trobaren çonch fites velles fins al terror Royg y més n'i trobaren quatre fites velles, que al tot són nou"[VBII, 27]; "e més digué"[VBI, 1]; "M.S: té pagat asta el any 27; y del any 28 té donat 1 lliura, 12 sous; més donà a este cónter en lo Pati de la Yglésia dumenge de Passió del any 1732 : 3 lliures; més li ai de pendre en cónter lo teixir de dos cordellats fiu dit any 32; més dia 1 de febrer de 1732 me donà 1 lliura 6 sous; les quals partides, en una comulades fan:[JG, 6r]; "més al dit pagí 8 polaines per a les portes de la sacristia....més pagí a J. B. per 8 taules...més pagí per 80 balustres...més a J. B. per 8 polaines..."[JG, 12r].
- **Ademés:** "haver de dar lo basiner de dita confraria llum a tot lo clero...y quatre siris al altar y ademés en la Octava de la Assumpció, haver de dar oli per a..."[LCR, a. 1731]; "si el amo dels sobredits animals los hi posa o guarda en los sobredits sitis, ademés de la pena sobredita que comet, per cada vegada que farà dañy en los animals, cometa de pena..."[EstT, 21]; "y que paguen també ademés la esmena."[EstT, 21r]; "pague la esmena ademés de les dites penes."[EstT, 25]; "y ademés perdrà lo puesto que tindrà señalat"[EstT, 32]; "Asò entés que si dits animals de dites carreres fan dañy en heretat de particular, cometrà el amo de ells, ademés de la dita pena, la que y a imposada de fer mal en heretats en animals respective"[EstT, 36]; "y de nit pena doble. Y que pague el dañy el amo de la burra, egua ademés"; "Rúbrica de pendre talant. Que ademés de la pena se pague lo dañy"[EstT, 38] (i pàssim).
- **També:** "y també sab ell, testimoni, que el dit P.B menor, des de entonces ensà..."[VBI, 11],[VBI, 7,16,19]; "la que dóna també..."[VBIII, 16]; "present lo ajuntament y proms sobredits y també Nicloau Edo y J. Forés de V. [TM, 9]; "sent en dit paraje també Isidro Tena" [TM, 41]; "y oÿts als sobredits com també als testimonis..." [TM, 41]; "y respecte de que també treballa (...) terra del Consell li

⁷ Vegeu Badia i Margarit (1962:102, 97, nota 13)

imposaren igualment la multa"[LM, 2]; *"y també que la aygua dels horts la trague per dins sa heretad"*[LM, 5].

III.2.12.6. Adverbis de negació

– **Ni:** *"no se encontra en lo llibre antich ni en los capatrons"*[TM, 44]; *"no se li admetrà ban ni esmena"*[TM, 28]; *"no trobaren fites ni meñys n'i posaren"*[VBII, 8].

– **No:** *"no passa del* [VBIII, 2]; *"no es troba ningun indici"*[VBIII, 39]; *"per no trobar fita"* [VBIII, 35]; *"en una riscla de roca que alsege més que no les altres"*[VBII, 21]; *"e com no sabera de escriure"*[VBI, 15]; *"des de entonces no ha paregut més"*[VBI, 15]; *"ell no la y havia pegada"*[VBI, 16].

– **Nunca:** *"per ser cosa tan antiga y nunca haver-ho oyt dir a sos antepassats"* [VBIII, 39].

– **Enjamai:** *"pues no es troba ningun indici de que en dit puesto enjamay hi haja agut bassi"*[VBIII, 39].

– **Acàs:** *"y que fins tant estiga tancada si se'ls farà dany no puguén hever-ne ban ni esmena y si acàs per algn temps per estar mal conreada la paret..."*[MNT, 17, a.1658].

III.2.13. Conclusions sobre la morfosintaxi

En l'exposició dels aspectes morfològics de la llengua dels documents, tal com havíem proposat en els objectius del present treball, hem analitzat l'estat dels trets que actualment caracteritzen els parlars del nord al País. llarg del capítol hem anat recollint altres particularitats morfològiques dels documents que mostren: per una banda, el manteniment de formes generals de la llengua avui desaparegudes en la nostra zona, i la presència de característiques del registre administratiu, coincidents amb les d'altres textos valencians del centre i del sud als segles XVII i XVIII. Hem observat, a més, un conjunt de formes dialectals valencianes que encara perduren en la llengua actual del territori estudiat.

Sobre els trets que caracteritzen actualment la zona

a) L'article

La situació actual distingeix tres zones: el tortosí meridional —el baix Maestrat— on es manté *lo, los, els*, per l'altra; els parlars valencians septentrionals —els Ports, l'alt Maestrat i l'Alcalatén— que mantenen les formes antigues sols en les localitats menys desenvolupades, i els parlars de la Plana —la Plana alta i baixa— que mostren predominantment les formes *el, els*.

De l'anàlisi de les variants en la nostra documentació, es desprén una situació diferent. En poblacions del valencià septentrional com Benassal, on actualment han desaparegut totalment *lo, los, els*, els documents del segle XVIII mostren l'alternança d'aquestes formes amb *el, els*. L'estudi de les condicions en què apareixen cada una de les formes, revela que estan condicionades tant al context fonètic, com al factor diafàsic. Quant al primer condicionant, el context interconsonàntic és el que manté més la forma *lo*. Pel que fa al referent sociolingüístic, les construccions i els elements més allunyats del registre col·loquial són els més favorables a la forma *el*. De la qual cosa es pot deduir que en aquesta població al segle XVIII convivia les dues formes evolucionant cadascuna en el seu context.

L'anàlisi del document del segle XIX de Tírig, població situada en el límit entre el tortosí meridional i el valencià septentrional, on actualment les formes *lo i los* encara es mantenen, mostra, —tot i amb la diferència cronològica— una situació no massa distant de l'exposada per a Benassal. El tret més destacable que particularitza aquest document, és la major freqüència d'aparició de formes reduïdes en contacte amb vocal, és a dir, un menor rebuig a la representació de la reducció vocàlica en el registre escrit. La tendència a escriure totes les vocals —fins i tot en les contraccions actuals— dels escriptors del segle XVIII de Benassal, es dona menys en l'escrivà de Tírig, un segle després. En el canvi de *lo* a *el* s'ha de contemplar la forma reduïda *l* com a pas intermedi, i potser la disposició al rebuig o l'acceptació de les formes reduïdes, condicionada sociolingüísticament, explique el manteniment o la desaparició de *lo, los*.

b) El present d'indicatiu

Actualment la desinència de la primera persona del singular del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació és *-o*, tant en el tortosí meridional, com en els parlars septentrionals de dels Ports i de l'alt Maestrat.

En aquest cas, la llengua dels documents presenta dues variables: la predominant amb *-e* i la minoritària amb *-o*. No hem observat diferències quant al context d'aparició de les dues formes, ja que es troben sempre en la fórmula de certificació al final d'un text administratiu. Cronològicament, les formes amb *-o* apareixen en documents del segle XVIII, i representen l'existència d'aquesta desinència en la llengua oral de la zona. La presència de les formes en *-e*, respon al caràcter diafàsic dels textos; és explicable per la influència cultista dels documents emanats en les zones centrals valencianes.

Pel que fa a la tercera persona del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació al segle XVIII, el nostre corpus presenta la coexistència de formes amb la desinència *-a* i amb la desinència *-e*, en localitats del valencià septentrional d'interior que actualment només tenen *-e*. Les formes amb *-a* són les predominants en aquell segle fins i tot en els textos menys formals. En canvi, al segle XIX a Tírig, s'usen més les formes amb *-e*.

Després de comprovar que a finals del segle XIV predominen en els textos de la Tinença de Culla les formes amb *-e* en la tercera persona, tant en el present de subjuntiu, com en l'imperfet d'indicatiu i el condicional, podem suposar que aquesta desinència s'ha mantingut sempre fins a l'actualitat. Les formes amb *-a* dels documents responen a la tendència cultista procedent de València per una banda i de Tortosa per l'altra, observada des del segle XV, que només s'imposà en la llengua oral en les localitats més importants del tortosí meridional (Vinaròs i Benicarló). Considerant aquesta hipòtesi, és possible que el triomf definitiu de *-e* en la tercera persona del present d'indicatiu, previst per al segle XV, s'endarrerís per l'esmentada tendència contrària procedent dels centres d'influència, que mantindria l'estat de variació durant un temps, amb la qual cosa hauríem de situar el canvi de la desinència de la primera persona *-e > -o* ja en el període decadent.

c) El present de subjuntiu

Les úniques formes que apareixen en els nostres documents corresponen a la tercera persona. La desinència predominant en el singular dels verbs que no són de la primera conjugació és *-a*, que alterna amb *-e* i *-o*. Seguint la hipòtesi plantejada en el punt anterior, la desinència *-a* respondria al caràcter diafàsic dels textos, per l'esmentada tendència cultista arrossegada dels del segle XV. La desinència *-e* devia ser la pròpia de la llengua oral, que es debatia amb la desinència *-o* producte d'una tercera tendència, en este cas vulgar i espontània, que tendia a eliminar analogies.

La desinència en *-o*, localitzada en el primer terç del segle XVIII en un document de la Torre d'en Besora, no es correspon amb la desinència actual de la població (*-e*). Aquella és usada ara en pobles dels Ports i del Baix Maestrat.

d) L'imperfet de subjuntiu

Pel que fa a les formes de l'imperfet de subjuntiu, el territori estudiat, actualment es divideix en dues zones: la part del tortosí meridional, on es mantenen les formes amb *-és, -ís —i -às, -és, -ís a Alcalà de Xivert—* i la part del valencià septentrional de ponent on es mantenen les formes en *-ara, -era, -ira*.

Els exemples del nostre corpus corresponents a la zona que actualment ha perdut les formes en *-s-*, mostren al segle XVIII la coexistència de les dues formes en els mateixos contextos, de manera semblant a altres documents valencians del moment.

e) El grau dels demostratius i adverbis de lloc

El demostratiu locatiu *aquí*, molt poc usat en la documentació consultada, es troba únicament en textos de Vinaròs a mitjan segle XVII amb la funció anafòrica, i a mitjan segle XVIII a Benassal, —on actualment és desconegut—, en un sol escriptor que en fa un ús també anafòric (per referir-se a llocs presents en el text, immediatament abans). Podria considerar-se que *aquí* es mantenia en una zona més ampla que l'actual; tanmateix, en el cas de Benassal les dades apunten més aviat a una forma pròpia de l'escriptura, explicable per la influència del castellà, llengua coneguda i usada per l'escriptor. Hem de considerar, doncs, un sistema de tres graus, equivalent a la resta de valencià, si més no, en la zona que actualment el manté.

f) Altres trets detectats en la documentació i que continuen particularitzant els parlars estudiats

- El manteniment vacil·lant de la *n* etimològica, en el plural de *terme*, i *marge* en documents del segle XVII de Culla, la Mata, Xert i Peníscola.
- El plural dels mots acabats en *-st*, amb *-os* únicament als documents de Vinaròs i de Xert a la segona meitat del segle XVII.
- La forma *uno* (un), documentada a Cincorres a finals del segle XVII, amb *-o*; actualment característica d'algunes localitats dels Ports com la que esmentem, Vilafranca i Morella, però desconeguda en la resta de parlars de la zona.
- Les formes del present d'indicatiu del verb *haver*: de 1a persona *hai* (he), de 5a persona: *hau* (heu), registrades en els textos de Benassal de finals del segle XVII i a la primera meitat del XVIII que coincideixen amb les actuals.

Particularitats morfològiques vivents en altres llocs, actualment desaparegudes en la zona estudiada .

Generalment, aquestes característiques es troben altres textos valencians coetanis, del centre i del sud.

- El femení dels tres primer numerals ordinals es presenta invariable (*primer*, *segon*, *tercer*) en alguns documents de Benassal al segle XVIII. Aquesta peculiaritat actual del valencià i l'eivissenc (*DECat*, V: 670) no s'observa en la nostra zona, on tots els numerals prenen el morfema *-a* en el femení singular.
- El manteniment del plural de *goig* amb *-s* en el segle XVII a Cincorres i a Traiguera. Actualment *jojos* en tota la zona.
- Alguns casos de manteniment del pronom *hi*, (sobretot en combinació amb altres pronoms febles o precedit d'alguns monosíl·labs) que, malgrat el procés avançat de desaparició, perduren al segle XVIII en algunes funcions avui pràcticament desconegudes en la majoria de poblacions de la zona.
- Combinacions de pronoms febles que mantenen l'ordre clàssic (complement directe + complement indirecte): *lo hi*, *la hi*, i *les hi* a finals del segle XVII a Benassal, Culla, Xert i Peníscola, i *les nos* a mitjan segle XVII a Cincorres.
- Les formes dels demostratius que predominen en els escrits són les no reforçades. Tanmateix, registrem alguns exemples del masculí *aquest* a principis del segle XVII a Cincorres, del femení *aquesta* a finals del XVII a Benassal i a principis del XIX a Tírig, i del plural *aquestes* a Xert a finals del XVII. Els exemples apareixen tant en textos formals com en altres de més

espontanis, com a pronom i com a adjectiu, la qual cosa permet suposar la coexistència de les formes almenys fins al segle passat.

- Els possessius preferits pels escriptors són els àtons, que apareixen fins i tot en els textos més informals, la qual cosa demostra el seu ús en el registre oral en contextos que avui prenen exclusivament les formes tòniques. Tanmateix es demostra que coexistien amb les formes tòniques, de les quals destaquem la femenina *sua* que alterna amb la forma analògica *seua* a finals del segle XVII.
- Pel que fa a la flexió verbal, les desinències de les persones 4a. i 5a. del present d'indicatiu de la primera conjugació, continuen sense canviar la vocal. Localitzem *-am* en els documents de Peníscola i de Xert, a principis i a mitjan segle XVIII, i la desinència *-au* a Benassal en una declaració literal d'un testimoni, en un procés judicial de finals del segle XVII.
- La desinència del pretèrit imperfecte d'indicatiu dels verbs de la 1a. conjugació es representa sistemàticament amb la labial *v*, en els documents de tots els pobles. A Benassal, la Torre d'en Besora i altres localitats de la zona, actualment s'elideix en totes les persones excepte la 1a.
- L'imperfecte del verb *fer* manté la *i* (*feie*) als segles XVI, XVII i XVIII a Benassal i a Culla, i a principis del XIX a Tírig. Les primeres poblacions ara presenten la reducció *fee*. En canvi a Xert, a finals del segle XVII trobem la forma *fien*, amb simplificació en *i*, pròpia, actualment, d'algunes localitats del Baix Maestrat.
- En canvi els verbs *dir* i *recaure* en els documents benassalencs del segle XVIII ja mostren formes semblants a les actuals en la població: *dia*, *recaia*.
- Les discrepàncies amb els parlars actuals, en el camp de les preposicions es resumeixen en els següents punts: En la segona meitat del segle XVII en els escrits de Xert i de Vinaròs trobem la variant *ad* front a l'actual *an*. Coexisteixen les preposicions *ab* i *en*, usades en contextos semblants, en els textos del segle XVIII, i desapareix *ab* en el document de principis del segle XIX de Tírig, on es registra alguns cas de la variant *an* per unir els dos termes de la relació en una acció recíproca. En l'ús preposicional trobem *ans de* predominant quasi absolutament en els textos del segle XVII. Les variants *abans* i *enans* són prou estranyes. Al segle XVIII s'introdueix en la majoria dels escrits el castellanisme *antes* que compareix des de principis de segle de manera predominant amb la paraula genuïna catalana, fins el seu triomf definitiu en els darrers documents divuitencs i en el text de principis del XIX. Per expressar posterioritat, els documents del segle XVII mostren les formes *après de*, *enaprès de*, *després de*, les quals són substituïdes quasi totalment pel castellanisme *después de* en el segle XVIII. Indicant 'la part més baixa que l'ocupada per un altre objecte', tots els documents, en els tres segles estudiats, mantenen l'ús de *davall (de)* (avui desaparegut a Benassal) alternat amb *baix (de)*. Aquesta darrera forma apareix amb el sentit figurat, no locatiu, de 'sotmés a, ajustat a, en correspondència a' de manera exclusiva en alguns documents del segle XVIII; tanmateix en els escrits anteriors s'arrossega l'ús de *sots*. Els adverbis *deçà* i *dellà*, amb gran vitalitat a principis del segle XVII, com a preposicions mostren un cert retrocés, tanmateix, es mantenen formant les locucions *al cap deçà* i *al cap dellà* a Tírig a principis del segle XIX. Les partícules *ençà* i *enllà* demostren igualment la seua decadència al segle XVIII. Per a expressar la direcció, els nostres escriptors fan

servir diferents preposicions. La més utilitzada en els segles XVII i XVIII és *devers*, que simultaneja en els mateixos contextos amb *envers* i la minoritària *vers*. La forma popular (i l'única de la llengua actual) *cap a* es documenta en la primera meitat del segle XVIII i esdevé exclusiva en els escrits del segle XIX. En la segona meitat del segle XVIII apareix amb el mateix significat el castellanisme *hacia*, com en altres documents valencians del moment, forma cultista que no ultrapassà del registre escrit. Durant el segle XVII la preposició *fins (a)* és quasi exclusiva en la seua funció; tanmateix, en la segona meitat del segle, registrem algun cas de *hasta* en els escrits de la Tinença de Culla. El castellanisme, des dels primers anys del segle XVIII, es documenta en tots els escrits, i en alguns arriba a substituir totalment la preposició genuïna. A Benassal trobem un cas de *rere de* al segle XVIII, avui desusat i desprestigiât en el parlar del poble, que potser convivia amb *atràs*, present també a la documentació més original i epontània, com a adverb. A Tírig es documenta amb ús preposicional *darrere*.

- Les sèries de visures presenten un ric conjunt de locucions prepositives, algunes de les quals, actualment, han desaparegut o estan en vies de desaparició en els parlars estudiats: per a indicar la part final extrema o inferior trobem *al soldavall de*, *al sòl de*, *a la part d'avall de*, *al calç de*, *al peu de*; per a expressar la part superior, apareixen *al soldamunt de*, *a la part d'amunt de*; per a localitzar amb la referència a un altre punt s'usen: *al tenor de*, *a l'endret de*, *en lo enfront de*.
- Al segle XVIII trobem a Benassal, l'expressió *hora tarda* que significa, com *tard*, 'cap al fosc', front a *en la vesprada* que ja aleshores s'usava amb el sentit actual.

Formes antigues tradicionals mantingudes en la llengua escrita junt a castellanismes efímers

- La incorporació de la conjunció *y* en els numerals entre les desenes i les unitats diferents de *vint*, entre centenes i desenes i entre milers i centenes, de manera semblant a altres documents valencians de l'època.
- El demostratiu neutre *ço* formant part de locucions amb usos gramaticals.
- El manteniment dels pronoms personals tònic *nos* i *nosaltres* en fórmules administratives, a Peníscola a principis del segle XVIII.
- La forma plena del possessiu femení *sua*, preferida en el registre escrit des de l'època clàssica, roman en els documents del segle XVIII a Benassal i la Torre d'en Besora, junt a *seua* creada per analogia del masculí.
- El possessiu *llur* encara apareix en un text poc original de Culla a finals del segle XVII.
- Pel que fa als relatius, els textos del segle XVIII presenten formes i usos semblants a altres textos valencians del centre i del sud, coetanis o del segle anterior. No obstant això, destaca un progressiu acostament a les formes orals, més acusat en el document del segle XIX de Tírig. Algunes mostres d'aquesta tendència són, la substitució del relatiu compost *el/la... qual* per la forma *que* precedida d'article, en funció de complement directe, de complement circumstancial i de complement del nom, o usada com a nexa en construccions on un pronom personal fa la funció anafòrica.

- Entre els indefinits destaca l'ús de *alguna* postposat al substantiu que modifica, en contextos negatius.
- Les formes *cascún*, *quiscun*, *qualsevulla*, que apareixen junt a *cada u* i *qualsevol* amb el plural analògic *qualsevols* (actualment a Benassal *consevol*).
- El castellanisme *qualquier*, *qualquiera* que compareix amb *qualsevol* en la primera meitat del segle XVIII a la Torre d'en Besora, on actualment encara s'empra la forma catalana.
- Els adverbis *dessús*, *tostemps*, *ensems*, *nunca*, en formulismes administratius i textos poc originals.
- Algunes formes verbals de perfet fort, contingudes en formulismes administratius.
- Els escrivans del segle XVII i els del XVIII demostren fidelitat a la tradició que considerava més genuí el pretèrit simple, car no escriuen ni una sola forma perifràstica. La manca d'errades de conjugació i la mateixa sistematicitat en l'ús d'aquest temps verbal ens fa suposar que fos viu en el registre oral. L'escrivà de Tírig, a principis del segle XIX, és l'únic que incorpora en els textos les formes perifràstiques en un conjunt de verbs molt reduït, comparat amb el grup predominant de formes del pretèrit simple. Cal remarcar, que en els formes perifràstiques, l'auxiliar de la 6a. persona pren la forma *vàrem*, actualment esdevinguda *vam* a l'Alt Maestrat.
- En alguns textos de principis del segle XVIII trobem exemples de verbs amb l'incoatiu antic *eix* en una proporció molt minoritària respecte a l'incoatiu *ix* que és quasi general en el conjunt documental.
- Quant a les preposicions, potser per tradicionalisme, per una influència dels escrits de la capital, o per simple supervivència, en els documents del segle XVII predomina la variant *sens*. Al segle XVIII, en canvi, els escrivans vacil·len en la incorporació de la vocal final, i al XIX predomina totalment la variant *sense*.
- Els escrits més formals de finals de segle XVII i del XVIII, contenen el castellanisme *acerca de*, que era usual en aquest registre arreu.
- Un gran nombre de locucions prepositives pròpies del llenguatge administratiu, que demostren la vitalitat del registre clàssic encara al segle XVIII.
- De les conjuncions destaquem l'ús de formes arcaïques (la copulativa *e*, la causal *per ço que*, la temporal *encontinent que*, la condicional *ab açò que*) que de vegades arrossegueu construccions verbals allunyades de la llengua viva; juntament amb construccions del llenguatge col·loquial, com la locució *a la que* amb valor temporal. S'afermen castellanismes com *pues*, emprat en tots els documents amb valors il·latiu i causal. La forma catalana *puix* amb valor causal es manté al segle XVII. Les conjuncions temporals *después que* (la forma genuïna *despuix que* es documenta a Culla a finals del segle XVI) i *luego que*.
- Amb valor final els textos del segle XVIII usen *per a que* com en la resta del valencià.

- En els adverbis, com en altres tipus de paraules, observem una barreja d'elements (tradicionals, arcaics, moderns, castellanismes, els més adequats per al registre escrit i els propis de la llengua oral i col·loquial) com ara: *solament*, *tan solamen*, *sols* i *a soles*; *d'allí a poc*, *d'allí a poc rato* i *al cap de rato*; *en açò* i *entonces*; *i encara*, *i més* i *ademés*; *a dret fil* i *en drechura*; *ni menys* i *ni menos*...

Formes generals valencianes que encara perduren en els parlars de la zona

- Els numerals característics del valencià *dèsset*, *dívuít*, *dènou* amb les variants *denau*, *dessat*, *dehuit* són els que apareixen en els textos.
- El castellanisme *ahí*, introduït en valencià al segle XVI, es localitza a Vilafamés el primer terç del segle XVII i a Xert a mitjan segle XVIII.
- L'indefinit *demés* amb diferents usos castellanitzats, allunyats del significat genuí català.
- La preposició *per a* en l'expressió de la finalitat amb infinitius.

Les formes del pronom feble de primera persona del plural que registrem en els textos del segle XVII i XVIII són les clàssiques *nos* i *ns*; tanmateix, a primeries del XIX trobem a Tírig la combinació *mo·n*, equivalent a l'actual en la zona